

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૮૬૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સ્વ-સંસ્કૃત સંગ્રહ ૫૧૨૨

વિષય ૫૧૨૨:૩

सत्तरभी सदीनुं झन्स.

(प्रथम अंठ)

(सुविख्यात ईय नवलकथाकार अलेकजान्दर इमाना
“ श्री मस्केटियर्स ” नुं भाषान्तर.)

भाषान्तरकर्ता

धनशंकर खीराशंकर त्रिपाठी.

प्रकटकर्ता

कृष्णप्रसाद मणिराशंकर शास्त्री.

सन् १९२०.

संवत् १९७६.

मूल्य रु. २-१४-०.

(સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

ધી ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંમળદાસે છાપ્યું
કે. પાંચકુવા, ચાર રસ્તા અમદાવાદ; અને કૃષ્ણપ્રસાદ
મણિશંકર શાસ્ત્રીએ, સાંકડીશેરી, ખીજડાપોળ,
અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પ્રથમ આવૃત્તિ.)

(પ્રત ૧૦૦૦.

પ્રકાશકના બે બોલ.

આ ગ્રંથમાળાની લોકપ્રિયતા: તેનાં કારણો:

આજથી બે વર્ષ ઉપર જ્યારે આ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુષ્પ 'ફળતું વહાણ' ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ અમે રજૂ કર્યું ત્યારે આશા દર્શાવી હતી કે, સારા કાગળો, સુંદર છાપકામ અને મનોરંજક ખાંધકામને લીધે રસિક વાચકવૃન્દ અમારાં પુષ્પોની અવશ્ય કદર કરશે. પ્રજાના લક્ષમાં અમારા શ્રમ, અમારા ઉચ્ચ આશયો અને અમારો સ્વાર્થભોગ જમ અને તેમ સ્પષ્ટ રૂપે સાદર દરવાને અમે જહેરખખરો, હસ્તપત્રકો ઇત્યાદિ સાધનોનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો છે. આજ અમને એ જણાવતાં હવે ઉપજ છે કે, ગુર્જર પ્રજા ઉપર અરસિકતાનો જ દોષ, વારંવાર કેટલાકો તરફથી મૂકાય છે, તે, અમારા પ્રયાસોને ઉત્તેજન આપીને ગુર્જર પ્રજાએ ખોટા કરાવ્યો છે. અમારાં પુષ્પોનાં પ્રકટીકરણમાં અમે માત્ર બે ઉદ્દેશો લક્ષમાં રાખ્યા છે. પ્રથમ એ કે, ઘટતર ભાષાનાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગણાતાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો ગુજરાતી પ્રજાને સાદર દરવાં અને બીજો એ કે, આંખને પસંદ પડે, અને મનને ગમે, એવી હળે એ પુસ્તકોનાં છાપકામ, ખાંધકામ ઇત્યાદિ રાખવો. અમે આજ સુધીમાં એ રીતે નીચેનાં ૪ પુષ્પો પ્રકટ કર્યાં છે:

૧. ફળતું વહાણ

કવિવર સ્વિન્દ્રનાથ રાગેરની ઉત્તમ નવલકથા.

૨. વહેમી વનિતા.

બાણીતી ઉત્તમ અંગ્રેજ સાંસ્કારિક નવલકથાલેખિકા બેર્નેસ ઓસ્ટેવના "પ્રાઇડ એન્ડ પ્રીજુડિસ" પુસ્તકનું ભાષાન્તર.

૩. વિલક્ષણ વેર.

સચોટ અને કટાક્ષભર્યા સાંસારિક જીવન-પ્રસંગોની લેખિકા મેરી કૅરિલીની “વેડેટા” નું રૂપાન્તર.

૪. કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ટૂંકી વાર્તાઓ (ભા. ૧)

આ પુસ્તકો આહે તેટલું ભારે ખર્ચ થાય તોપણ હંથા ગ્લેઝ કાગળોમાં છપાવીને અને હંથા પાકી ખાંધણીમાં ખંધાવીને અમે ખડુજ એમના નફામાં અમારા ગ્રાહકોને આપ્યાં છે. એને પરિણામે પ્રથમ બે પુષ્પો આજ અમારી પાસે સિલિકમાં નથી. અને ગ્રાહકવર્ગ તેજ પુસ્તકોની હજી સતત માગણી કર્યા કરે છે. જે જાતના કાગળો અમે અત્યારે વાપરીએ છીએ તેના ભાવ એક રીમના રૂ. ૩૫ થી ૩૮ નો છે અને પાછલાં બે પુસ્તકોની બીજી આવૃત્તિઓ કાઢીએ તો નવીન પુસ્તકો છપાવવાનું સાહસ અમારે થોડોક વખત અટકાવી રાખવું પડે તેમ છે. એટલે ભાવોમાં કંઈક ઘટાડો થતાં અમે તેની બીજી આવૃત્તિઓ કાઢવા ઇરાદો રાખ્યો છે.

અમારી અંધમાળાનું પાંચમું પુષ્પ:

પાંચમા પુષ્પ તરીકે-સર વૉલ્ટર: સ્કૉટની આશ્ચર્યજનક નામની આત ઉત્તમ નવલકથાનું રૂપાન્તર અમે પ્રથમ પસંદ કર્યું હતું. એ પુસ્તક છાપવાનું કામ હજી ચાલુ છે; પરંતુ તેનાં લગભગ ૪૦ થી ૫૦ ફોર્મ એટલે ૬૪૦ થી ૮૦૦ પાનાં થવાનો સંભવ છે અને તે પુસ્તક વર્ણનાત્મક હોવાથી બે ભાગમાં રજૂ કરવું એથી રસનુટી થવા જેવું અમને લાગ્યાથી તે આખું બીમિં બીમિં પ્રેરક છપાવીને પ્રજાને આપવાનો અમે ઇરાદો રાખ્યો છે. એટલાં બધાં

પાનાંનું છાપકામ થતાં ઓછામાં ઓછા છમાસ વીતી જાય એમ હોવાથી અમે હાલ તુર્ત સુવિખ્યાત ફ્રેન્ચ નવલકથાકાર મેં. અલેક્ઝાન્ડર ડુમાના “શ્રી મસ્કેટીયર્સ” પુસ્તકનો પ્રથમ ખંડ, પાંચમા પુષ્પ તરીકે પ્રકટ કર્યો છે. મૂળ નવલકથા ઝીણા બીબામાં ૪૯૨ પાનામાં છપાયેલી છે અને આખી ગુજરાતી ભાષામાં તેનાં લગભગ બમણા પાનાં થઈ જાય એમ છે. કોઈ સુંદર પુસ્તકના વિભાગો પાડી દેવાના મતના અમે નથી અને આઈવનહો પુસ્તક એજ કારણે અમે વિભાગોમાં વહેંચનાર નથી; પરંતુ તે છતાં શ્રી મસ્કેટીયર્સને અમે વહેંચી નાંખ્યું છે તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, આ કથા વર્ણનાત્મક ન હોવાથી તેના દરેક ખંડ રસભર્યા બની શકે અને બીજું કારણ એ કે વાચન વહેલું પૂરું પાડી શકાય. ચોથું પુષ્પ પ્રકટ થયા બાદ જે આખું પુસ્તક છપાવીને બહાર પાડીએ તો પાંચમું પુષ્પ બહુજ લાંબું ગણે તૈયાર થાય અને પ્રજાને તો રસપોષણ વહેલું જોઈએ છે-વર્ષમાં ૧૨ નવલકથાઓ પ્રકટ કરીએ તો પણ તે ખરીદી લેના ગુર્જર પ્રજા આતુર છે-આ વસ્તુસ્થિતિ જોઈને, અમે આ પાંચમું પુષ્પ અસલ પુસ્તકના ખંડ પાડીને, રસિક પ્રજાને ચરણે ધર્યું છે. મેં. અલેક્ઝાન્ડર ડુમાની કલમ કેવી મોહક છે અને વાર્તાઓ લખવાની કેવી નિરાળી પદ્ધતિ તેઓએ ગ્રહણ કરેલી છે, એ વિષે આ પુસ્તકના ઉપોદ્ઘાતમાં વિવેચન હોવાથી અમે તેનું પિષ્ટપેષણ કરીશું નહીં; પણ એ લેખક મહાશયની વાર્તાઓ ઘણીજ સુંદર હોવાથી અમે એટલુંજ કહીશું કે-આ પુષ્પના પ્રકટીકરણ બાદ શ્રી મસ્કેટીયર્સ ના અનુસંધાન રૂપ મેં. અલેક્ઝાન્ડર ડુમાએ લખેલી દેવેન્ટી ઇયર્સ આફ્ટર અને ધી વાઇકામ ટુ એંગેલો, એ જે બહુજ સુંદર નવલકથાઓ પણ ક્રમે ક્રમે પ્રકટ કરીશું. એકબીજાના અનુસંધાન

૨૫ આ ચારે પુસ્તકોનું એક જ વાંચન લગભગ ૨૫૦ ફોર્મ એટલે ૪૦૦૦ પૃષ્ઠમાં થશે અને ગુર્જરપ્રજા જેવી રીતે અમારા પ્રયાસોને આજ સુધી વધાવી લેવી આવી છે, તેવીજ રીતે વધાવતી રહેશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

ભવિષ્યની ઉમેદો:

અમારી ભવિષ્યની ઉમેદો ભાવનાઓથી ભરપૂર છે. અમારી જેવી ઇચ્છા છે કે પ્રત્યેક ગુર્જર કુટુંબની ખાનગી પુસ્તકશાળામાં અને ગુજરાતની એક એક જાહેર પુસ્તકશાળામાં અમારી ત્રય-માળાનો એકજ દબનો, એકજ આકૃતિનો, સુંદર અને મોઢક નવલકથાઓને: “સેટ” તેમનાં કબાટોને શોભાવે-એ પુસ્તકો વાંચનારાઓનાં હૃદયને આનંદ, મનને મોજ અને વિચારોને ઉત્તમ પ્રકારનું ઉત્તરિનાં પંથે લઇ જનાર અને જગતના અનેક અટપટા પ્રસંગોએ ઠેવા માર્ગે વિચરવું તેનો પ્રકાશ આપનાર પોષણ આપે. અમારી એ ઉમેદો પૂર્ણ કરવામાં અમે સર્વ પ્રકારે ખતી કાશિષો કરીશું; અને અમારા ગ્રાહકગણની સર્વ પ્રકારની ખતી સહાયની અપેક્ષા રાખીશું.

અની શક્તિ સાધનાથી સાહસ:

કાગળોની અત્યારે અત્યંત મોંઘવારી ચાલે છે એ અમે હિપર જણાવ્યું છે. પ્રમાણ કરતાં પણ, વધુ મોંઘવારીમાં કદાપિ પુષ્કળ આર્થિક સાહસ કરીને પુસ્તકો છપાવીએ તો તેની કિંમત વધુ રાખવી પડે અને હા કરતાં વધુ કિંમતને પરિણામે ગ્રાહક-ગણને પુસ્તકો લેવાં પરવડે નહીં; આથી અમે ખતી શક્તિ સર્વ સાધનાની અનુકૂળતા ભેદનેજ સાહસ કરીશું, પણ અમારા ગ્રાહકોએ ખાતો રાખવી કે જ્યાં સાહસ આવશ્યક હશે ત્યાં તે કરવામાં અમે પછાત પડીશું નહીં. આ ત્રયમાળાના પ્રથમ વર્ષનું

ખીજું પુષ્પ “વહેમી વનિતા” નામક પુસ્તક અમારા આવા ઘટતા સાહસનું પરિણામ હતું. મેટ્રિક કલાસના વિદ્યાર્થીઓની ખાસ માગણીથી અમે એ પુસ્તક છપાવવાનું શરૂ કર્યો પછી મેકમિલન કંપની તરફથી તેને માટે કોપીરાઇટનાં નાણાંની માગણી કરવામાં આવતાં ઠેક લાંડન સુધી પણ કેન્સિંગ યુનિવર્સિટી સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવીને આખરે રૂ. ૫૦૦ ની રકમ કોપીરાઇટ ખદલ આપીને પણ અમે તે પુસ્તક ફતેહમંદ રીતે પ્રકટ કર્યું. અમને અમારા સાહસનો ખદલો મળ્યો. તે એ કે, ખદી નકલો અમારી પાસેથી ખલાસ થઇ ગઈ. આજ ‘વહેમી વનિતા’ પુસ્તક જ્યો અમારી પાસે મંગાવે છે, તેમને અમારે લાચારીથી નિરાશ કરવા પડે છે. આવા પ્રકારની સાહસ સાથેની ગુર્જરરાષ્ટ્રની પ્રજાની સેવા પણ અમે ખજવતાં ચૂકતા નથી, એટલું ત્રાહકગણના ધ્યાનમાં લાવી, અમે દરેક ગુર્જરખંધુ અને ખજેનને વિનંતિ કરીશું કે—તેઓએ માત્ર અકંઠક ત્રાહક અમને વધારી આપવા તરફી લેવી.

અમારા નિયમો:

આ ગ્રંથમાળાના ફેરવાયલા નિયમો અમં અમારા ત્રીજા અને ચોથા પુષ્પમાં જાહેર કરેલા છે. એ નિયમો પ્રમાણે સાહિત્ય રસિક સજ્જન સન્નારીઓને ૧ રૂ. પ્રવેશ ફી ભર્યોથી અમારાં સિદ્ધકર્તા હોય છે તે ખદાં પુષ્પ અર્ધી કિંમતે મળી શકે છે. એ અર્ધી કિંમત સૌ કોઇને પોસાય એવી હોવાથી તેને લાભ લેવામાં આવશે, એવી આશા રાખી, “ગુર્જરીદેવીના જયશ્રી રંગ ખિરાજો.” એવી પ્રભુપ્રાર્થના સમેત અમે અત્રે વિરમીશું.

તા. ૨૫-૧૦-૨૦. }
 સાંકડીસેરી, ખીજડાપોળ, } કૃષ્ણપ્રસાદ મણિશંકર શાસ્ત્રી.
 અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

પ્રસિદ્ધ ફ્રેન્ચ નવલકથાકાર મો. અલેક્ઝાન્ડર ડૂમાની “શ્રી મસ્કેટિયર્સ” નામની નવલકથાનું ગુજરાતી ભાષાન્તર ગુર્જર સાહિત્યરસિકોને ચરણે ધરતાં મને આનંદ થાય છે. મો. અલેક્ઝાન્ડર ડૂમાની હૃદયંગમ લેખનશૈલિ, નવલકથામાંનાં અદ્ભુત કથાનક અને પ્રસંગોની સુંદર ઢબની ગોઠવણીની મોહકતાથી અંગ્રેજી ભાષા જાણનાર કોઈ પણ ગુજરાતી ભાગ્યેજ અજાણ હશે. આજથી ઘણાં વર્ષ ઉપર ‘મોન્ટે ક્રિસ્ટો’ નામની મો. ડૂમાની એક ઉત્તમ નવલકથા “તલેસમ” એ નામે ગુજરાતીમાં એક જાણીતા પારસી લેખકે પ્રકટ કરી છે. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં અંગ્રેજી ભાષાથી હું અજાણ હતો તે વખતે એ પુસ્તક વાંચતાં તેમાંની વસ્તુથી અસલ લેખક ઉપર મને એટલો બધો મોહ ઉપજ્યો હતો કે, તે વખતથી મારા મનમાં મેં દઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, નવલકથાઓ જે લખવી તો આવી લખવી. ધીમે ધીમે અંગ્રેજી ભાષાનું શિક્ષણ મળ્યું અને તે પછી અલેક્ઝાન્ડર ડૂમાની અંગ્રેજી નવલકથાઓ મારા જોવામાં આવી અને એ સર્વના વાચનથી હૃદયને એક અનેરો આનંદ મળ્યો. ગુજરાતી ભાષામાં મો. અલેક્ઝાન્ડર ડૂમાની શૈલિથી જૂજ લેખકોએ નવલકથાઓ લખી છે. મો. ડૂમાની શૈલિ સંવાદપ્રધાન શૈલિ છે. કુદરતના દેખાવા રજૂ કરતાં લાંબાં વર્ણન ક્રિવા જનસ્વભાવ ચીતરી ખતાવતાં ગુણદોષ વિષે લાંબા ટિપ્પણ અથવા તો નિખંધની રીતે બોધ દેવાની શૈલિથી મો. ડૂમાની શૈલિ તદ્દન ઉલટા પ્રકારની છે.

જે કાંઈ થટના થટાવવી હોય તે નાના નાના રસિક અને યોગ્ય સંવાદો દ્વારા તેઓથી થટાવે છે. નિરર્થક શ્રમ વાચકના મનને પડેજ નહીં એવા સુંદર અને સરલ શબ્દ-પ્રયોગો વાપરે છે અને પ્રસંગપરંપરા એજ એક નવલકથા એમ સમજીને અવનવા પ્રસંગોની ગુંથણી કરીને કથામાં સર્વ પ્રકારના રસ જમાવે છે. ટીખળ, એ મો. ડૂમાનો એક પ્રિય રસ છે; પણ તે અર્થભર્યો અને સારગર્ભિત. પ્રેમ અને શૈયર્ એ બાણે તેમનાં ખાસ સિદ્ધિસૂત્ર હોય એમ લાગે છે. તેમની સર્વ નવલકથાઓના નાયકો ઘણું ખરું વિશુદ્ધ પ્રેમીઓ હોય છે, ખહાદૂર અને પરાક્રમ-શાલી હોય છે અને વાચકવૃન્દને નવલકથા વાંચતાં સહસાજ એ નાયકો તરફ એવો પક્ષપાત થઈ જાય છે કે તેનું શું થયું, એ જાણવાની જીજ્ઞાસાથી નવલકથા હાથમાં લીધી હોય ત્યારથી તે પૂરી કર્યાં સિવાય ઉઠવાનું મન થતું નથી. આ નમ્ર લેખકને યાદ છે કે, ‘ થી મસ્કેટિયર્સ ’ રાત્રિના દુરસદના વખતમાં પાછલી રાતના બે કે ત્રણ વાગ્યા સુધી પણ ઉજાગરા કરીને તેણે વાંચ્યા કરી હતી. નવલકથાપ્રિય અનેક રસિક વાચકવૃન્દને આવો અનુભવ મો. ડૂમાની નવલકથાઓ સંબંધમાં ચોક્કસ થયો હશે, એમ મારી માન્યતા છે. આમ જીજ્ઞાસાવૃત્તિ ઉશ્કેરનાર આ હૃદયંગમ ફ્રેન્ચ લેખકની રસવાહિની લેખિનીનો પ્રસાદ ગુજરાતી પ્રજાને થોડાંક વર્ષ ઉપરજ એક વિદ્વાન લેખકે સારી રીતે આપ્યો છે. એ લેખક રા. કનૈયાલાલ મલ્હેકલાલ મુન્શી છે. “ પાટણની પ્રભુતા ” અને “ ગુજરાતનો નાથ ” એ બે પુસ્તકો દ્વારા તેમણે ગુજરાતને ગુજરાતી ઇતિહાસનાં પાત્રો અને સ્થળોદ્વારા મો. ડૂમાની લેખિનીનો પરિચય કરાવ્યો છે. આ નવલકથા અને એ નવલકથાઓમાં તકાવત માત્ર એટલોજ છે કે, આમાં અસલ

પાત્રો અને અસલ સ્થળો છે, તે નવલકથાઓમાં ગુજરાતી પાત્રો અને સ્થળો છે. ઉપરાંત રા. કનૈયાલાલ મુન્શીએ પોતાની કેટલીક કલિપત વસ્તુસંકલનાઓ એ નવલકથાઓમાં ઉમેરી છે. એ નવલકથાઓ ગુજરાતને જેમ ખડુ પસંદ પડી છે, તેમ મને આશા છે કે, મો. ડુમાની આ મૂળ નવલકથા પણ ગુજરાતને પસંદ પડશે. અસલ પાત્રો અને અસલ સ્થળો કાયમ રાખીનેજ ‘ ટ્રી મસ્ટેટિયર્સ ’ નું કેવળ ભાષાન્તર રજૂ કરવામાં હું ઠોઠ મહત્ત્વનું કાર્ય કરતો નથી. ઠોઠ પણ લેખક તેમ કરી શકે; પણ આ પુસ્તક રજૂ કરવામાં માત્ર મારો આશય, અંગ્રેજી નહીં જણનારા ગુજરાતી અધુઅહેનીઓને એક ઉત્તમ નવલકથા-કારની લેખનપ્રસાદીથી માહિત કરવાનો છે. એ હેતુ હયાનમાં લેતાં, આ ભાષાંતરની ઉપયોગિતાની કદર થશે એવી મને આશા રહે છે. મો. ડુમાની લેખિની પ્રત્યે ખાળપણથીજ મને પક્ષપાત ઉપજેલો છે; અને અસલ આંખમાં ખૂબી રહેલી હોવાથીજ તેની કેરીઓમાં ખૂબી જણાય છે, એ નિયમ હયાનમાં લેતાં, મો. ડુમાની આ નવલકથાની ખૂબીથી પ્રજાસમૂહને માહિત કર્યો હોય તો ઠીક, જેમ ધારીને મેં તેમની આ એક નવલકથા ગુજરાતને ચરતો ધરી છે. પરમાત્માની ઈચ્છા હશે, તો મો. ડુમાની અન્ય નવલકથાઓ પણ રજૂ કરવા મને ઉમેદ છે. દરમ્યાન મારા પ્રિય મિત્ર શ્રીયુત કુંભપ્રસાદે મને તે ઉમેદની શરૂઆત માટે જે તક આપી છે તે માટે તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માની, ગુજરાતી પ્રજાની ઉન્નતિ આહી, હું અને વિરમું ખું.

જળકુંઠડીની ષોળ, રાયપુર, } ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી.
અમદાવાદ.

પાત્ર-પરિચય.

ડાટી—ગ્રાસ્કની પ્રાંતનો એક રાંઠ પરન્તુ ખાનદાન કુટુંબનો
સાહસિક અને શૂરવીર યુવક (કથાનકનો નાયક)

અથો, પોર્થો, અરામી—ફ્રાન્સના ખંડુદાર સૈનિકો.

રલેન્સે—ડાટીનો નોકર. બિમે—અથોનો નોકર.

બ્રેઝિં—અરામીનો નોકર. મોસ્કેટો—પોર્થોનો નોકર.

તેરમે લુઈ—ફ્રાન્સનો રાજા.

ઓસ્ટ્રિયાની એન—ફ્રાન્સની રાણી.

આર્મંડ છન ડ્યુપ્લે કાર્ડિનલ ડ રિશેલ્યુ—ફ્રાન્સનો મંત્રી.

ધર્મોબ્યક્ષ પોપ તરફથી ફ્રાન્સમાં નીમાયલો ધર્મો-

ધિકારી. કાર્ડિનલ તરીકે ઓળખાતો ઓલ્લેદાર.

ન્યોર્ન વિલિયર્સ ડયૂક ઓફ બર્કિંગહામ—ઇંગ્લાંડનો મંત્રી.

મિલેડી—કાર્ડિનલ રિશેલ્યુની એક સ્ત્રી-બસૂસ.

રોઝકર—કાર્ડિનલ રિશેલ્યુનો એક વિદ્વાસુ દૂત.

મોં ઓનેશિયો—ફ્રાન્સનો એક કાપડીઆ.

મોડમ ઓનેશિયો—તેની સ્ત્રી. રાણીની વિદ્વાસુ દાસી.

મોં ડ દ્રેવિલે—ફ્રાન્સના રાજના ખંડુદારોનો અધિનાયક.

ક લા પોર્ટે—રાણીના વચ્ચબંડારનો અધિકારી.

કેટલાક દ્રેવ શબ્દોના અર્થ.

મોંર્યો—મહાશય. મોડમ—બાઈ પિસ્ટલ—આશરે ૧૦ સિલિંગ

કાઉન— „ પ „

કથાનકનો સાર.

ફ્રાન્સના ગાસ્કની પ્રાંતનો ડાર્ટો નામે એક રાંઠ પરન્તુ ખ-
હાદૂર તરુણ પોતાનું નસિબ અજમાવવા માટે ફ્રાન્સના પાટનગર
પારિસમાં જવા મુસાફરીએ નીકળે છે. ફ્રાન્સમાં સત્તરમી સદી
માં તેરમો લુઇ રાજ્યગાદીએ હતો પરન્તુ તે કાચા કાનનો
નૃપતિ હતો એટલે તેનો મંત્રી, કાર્ડિનલ રિશેલ્યુ કે જેને ખરી
રીતે રોમના પોપ તરફથી ધર્માધિકારી તરીકે ફ્રાન્સ ખાતે મોક-
લવામાં આવ્યો હતો, તેજ પોતાની આણુકથના જીવી બુદ્ધિથી
ખરો શાસક થઈ પડ્યો હતો. રાજના અંગરક્ષક બંદુકદારોના
સૈન્યમાં જટલાં માસસો હતાં તેટલાં જ કાર્ડિનલના અંગત સૈન્ય-
માં માણસો હતાં. ઠેર ઠેર તેના ગુપ્ત દૂતો વિચરી રહેતા અને
રાજના અંગરક્ષકોની ખદનામાં કરી, કાર્ડિનલના સૈન્યની મહત્તા
અને કાર્ડિનલની સત્તા વધારવા મથતા. આવા સમયે ડાર્ટો પારિસ
જવા નીકળ્યો. તેના પિતાએ તેને બંદુકદારોના આધનાયક મેં.
ટ્રેવિલે ઉપર એક પરિચયપત્ર લખી આપ્યો: પરન્તુ મ્યુંગ નામ
ગામડા આગળ કાર્ડિનલના મુખ્ય દૂત રોકકૂર સાથેની તકરારને
પરિણામે આ પરિચયપત્ર ડાર્ટો પાસેથી ચોરી લેવામાં આવ્યો.
ડાર્ટો ઘવાયો. થોડાક દિનમાં સાબે થઇ પારિસ ગયો અને ટ્રેવિ-
લેને મળ્યો. ડાર્ટો, મ્યુંગવાળા પ્રસંગ પછી રોકકૂરને પોતાનો
હઠહડતો શત્રુ લેખે છે પણ તેને તે ઝાળખતો નથી. ટ્રેવિલેને
મળ્યા બાદ ડાર્ટોને અચાનક ત્રણ બંદુકદાર નામે અથો, પોર્થો
અને અરામી સાથે નાની નાની ખાખતોમાં ઝબડા થાય છે: તેઓ

આ ઉપરથી એક એકાન્ત સ્થળે દ્વન્દ્વ યુદ્ધ માટે જાય છે. ફાન્સ માં દ્વન્દ્વ યુદ્ધની મનાઇ હતી. કાર્ડિનલના પાંચ માણસોની એક ટુકડી તેમને દ્વન્દ્વ યુદ્ધ કરતા જોઇ જાય છે અને કેદ કરવા માગે છે; પણ આ લોકો તેમની સામે થઇ લડાઇ કરે છે. ડાર્ટી આ વેળા ખંડુકદારોની તરફેણ કરે છે અને કાર્ડિનલનાં માણસો હારી ને ઘવાય છે. કાર્ડિનલ આ વાતની ફરિયાદ રાજને કરે છે. રાજ પોતાના અંગરક્ષકોનો વિજય થયેલો જોઇને અંદરખાનેથી પ્રુક્ષી થાય છે અને તેમની દ્રેવિલેદ્રારા જાતિમુલાકાત લઇ ખક્ષિસ આપે છે. ડાર્ટીની ખડાદુરીથી રાજનો તેના વિષે સારો અભિપ્રાય બેસે છે. ડાર્ટીનું નસિબ આ પ્રસંગ પછી ફરી જાય છે, એમ કહીએ તો ચાલે, ખડાદુરી અજમાવવાનો તેને એક બીજો મોકલો મળે છે. વાત એમ બને છે કે-ફાન્સની રાણીને નામે કોઇકે ખનાવટી પત્ર લખીને ઇંગ્લાંડના મંત્રી ડયૂક ઓફ બકિંગહામને પારિસમાં બોલાવ્યો હતો. તે એક સ્થળે છૂપાયો હતો. ફાન્સની રાણી મેડમ બોનેશિયો નામે એક દાસીની મદદથી તેની છૂપી મુલાકાત લે છે. એ પ્રસંગે રાણી આગળ બકિંગહામ પોતાના તેની ઉપરના પ્રેમની વાત જાહેર કરે છે અને રાણી પાસેથી યાદગિરીની કોઇક વસ્તુ માગે છે. રાણી પોતાની એક અમૂલ્ય રત્નમાળા, એક નાની પેટીમાં મૂકીને તેને આપે છે અને ડયૂક તે લઇને વિદાય થાય છે. કાર્ડિનલને આ વાતના ખબર પડે છે. તેના મનમાં એવું હોય છે કે, રાણી કોઇ રીતે હેરાન થઇને, નષ્ટ બને અને પોતાની સત્તાથી અંજાઇ પોતાને પૂછતી આવે તો ઠીક; અત્રી તે રાજને બંભેરીને તેની પાસે નુત્ય-સમારંભ કરાવે છે અને રાણીને તે સમારંભમાં રત્નમાળા પહેરવાનું ફરમાન કરવા રાજને સૂચવે છે. રાજ આ વાત રાણીને કાને નાંખે છે. રાજ મુંઝાય છે અને

તે વખતે મેડમ બોનેશિયો તેની વિશ્વાસુ દાસી હોવાથી તેને મદદ કરવા વચન આપી ડચક ઝોફ અકિંગહામ ઉપરનો રાણીનો પત્ર લઈ, પોતાના વરને લાંડન મોકલવા રત્ન કરે છે. તેનો વર મૂર્ખ હતો અને કાર્ડિનલની પ્રતિજ્ઞાથી અંબાઈ થયો હતો તેથી રાજ-કીય ખટપટ માટે લાંડન જવા ના પાડે છે; પણ ડાટી આ વખતે મેડમ બોનેશિયોની મદદે આવે છે. તે મેડમ બોનેશિયોના ઘરમાં આડે રહેતો હતો અને તેને બેઠને તેના ઉપર મોહિત થયો હતો. તે મુખ્યત્વે કરીને ગ્રેમને ખાતર અને તેજ સાથે ગોણપદે રાણીની સેવાને ખાતર લાંડન જવા તૈયાર થાય છે.

(આ પુસ્તકના પ્રથમ ખંડમાં આટલે સુધી વાત આવે છે. એ પછી ડાટી કેવી રીતે લાંડન જઈ, અકિંગહામ પાસેથી રત્ન-માળા લાવે છે અને રત્નમાળામાંનાં બે પદક કાર્ડિનલે પોતાની એક સ્ત્રી-જનસૂત્ર મારફત તોડાવી લીધાં હોવાથી રાતોરાત કારી-ગર બેસાડીને અકિંગહામ કેવી રીતે મૂળ જીવાંજ પદક તૈયાર કરાવે છે અને એ પછી ડાટી વખતસર પારિસમાં પાછો આવી રાણીની આખર જળવે છે અને એ ખાદ પોતાના જીવનમાં અનેક મુશ્કેલીના પ્રસંગો વટાવીને છેવટે કાર્ડિનલને પણ પોતાની બુદ્ધિ થી કેવી રીતે આંજ નાખે છે-પ્રત્યાદિ રસિક પ્રસંગો આ પુસ્તકના દ્વિતીય ખંડમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.)

અનુક્રમણિકા.

									પૃષ્ઠ.
પરિચ્છેદ	૧	પિતા તરફની તથા બક્ષિસ	૧
"	૨	મોં. દેવિલેનું નિવાસાલય	૨૫
"	૩	મોં. દેવિલે સાથે મેળાપ	૪૧
"	૪	હાટી મુઝવણમાં !	૬૧
"	૫	હાટીનાં પરાક્રમ	૭૫
"	૬	‘ ન્યાયી લુપ્ત ’ નાં ન્યાયનાં દર્શાવ !	૯૧
"	૭	બંદુકદારોનાં સાંસારિક જીવન	૧૨૮
"	૮	પ્રપંચ !	૧૩૨
"	૯	ચતુષ્થયની ધર્મપ્રતિજ્ઞા	૧૪૪
"	૧૦	રાજકીય હંદરીલ !	૧૫૬
"	૧૧	બેદનો ગુન્હવાડો	૧૭૨
"	૧૨	મેળાપ !	૧૯૬
"	૧૩	મોંશ્યો બોનેસિયો	૨૦૯
"	૧૪	મ્યુન્નવાળો મનુષ્ય	૨૨૦
"	૧૫	અચોનો છુટકો	૨૩૪
"	૧૬	મહારાણીનું અપમાન !	૨૪૫
"	૧૭	મહારાણીની મહાસેવાનો પ્રસંગ	૨૬૦
"	૧૮	કે.લુ સરસ-પ્રિયકર કે પતિ !	૨૭૯

શૂરવીર નરતુ' બલ સોં.

સોંથ' વિષેજ સમાય' સર્વ' રિથિતિમાં;

લાલચ ધન પ્રમદાની.

તુમજ અણ્યેથી ઉઠતો ઉઝતિમાં !

સત્તરમી સદીનું કાન્સ.

પ્રથમ ખંડ.

પરિચ્છેદ ૧.

પિતા: તરફની ત્રણ બક્ષિસ.

ગ ગામડું જ્યાં “ ગુલાબના અદ્ભુત કથાનક ”
ના લેખક જન્મ્યો હતો, તેમાં ઇ. સ. ૧૬૨૫ ના
એપ્રિલ માસના પ્રથમ સોમવારે પાખંડ મતવાદી-
ઓના ધાંધલની પેઠે એક સંપૂર્ણ બળવા જેવી
હાલત થઈ રહી હતી. સ્ત્રીઓ પોતાનાં બાળકોને ઘરનાં ઉઘાડાં
બારણાં વચ્ચે રડતાં મૂકીને રાજમાર્ગ ઉપર દોડી જતી હતી
અને એ જોઈને ઘણા લોકો ઝટપટ પોતાનાં મકાનોમાં જઈને,
પોતાની કાંઈક અનિશ્ચિત હિમ્મત એકઠી કરીને, પોતાને કાંઈક
તેમ એકાદ ખંદુક અથવા કોઈક શસ્ત્ર લઈને ‘ કાંક-મ્યુનિયે ’
કુપાહારગૃહ તરફ જતા હતા. એ સ્થળે દરેક પળે પુબ્કળ લોકો
દોડુકથી એકઠા થતા હતા.

એ દિવસોમાં આવાં ધાંધલ સર્વસામાન્ય હતાં; અને કોઈ
ને કોઈ શહેરમાં આવી જતના બનાવ ન બને, એવા, લાગ્યેજ
થોડા દિવસ જતા. ઉમરાવો! એ દિવસોમાં પરસ્પર યુદ્ધ કરતા;

રાજને પણ કાર્ડિનલ સાથે તકરાર થતી, અને સ્પેન દેશ ફ્રાન્સના રાજ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરતો. આ જાહેર અથવા ધૂપી લડાઈઓ ઉપરાંત લૂંટારાઓ, બિશુકો, પાખંડ મતવાદી ‘હ્યુન્યોનોટ્સ,’ વફ્રો અને લફંગાઓ પણ અસ્તિત્વમાં હતા. તેઓ ગમે તેની સામે ધાંધલ મચાવવા ચૂકતા નહીં. શહેરીઓ હમેશાં લૂંટારાઓ વફ્રો અથવા લફંગાઓ સામે-અને વારંવાર ઉમરાવો અથવા પાખંડ મતવાદીઓ સામે તેમજ કોઇકવાર રાજ સામે પણ હથિયાર સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થતા; પરંતુ તેઓ કદી કાર્ડિનલ અથવા સ્પેન સામે ચૂં કે આં કરી શકતા નહીં. આ પ્રકારને લઇને, ઉપર્યુક્ત દિવસે લોકોએ જ્યારે શોરખકોર સાંભળ્યો અને જ્યારે જોયું કે, તેમાં લાલ કિંવા પીળો વાવટો નથી અથવા તો કાર્ડિનલ રિશેડ્યુના મહેલ આગળ તે ધાંધલ નથી થયું ત્યારે એકદમ “ફાંક-મ્યુનિયે” પથિકાશ્રમ તરફ તેઓ દોડી ગયા. ત્યાં જતાં વંતજ લોકોએ જોયું કે એ ધાંધલ એક તરુણની હાજરીથી ઉપસ્થિત થયું હતું.

એ યુવકનું વય ૧૮ વર્ષનું હતું. હિમ્મતવાન ડૉન કિવ્રોઝાટ જોવા તેને ધારી લઇએ તો ચાલશે. તેણે ઉનની ખંડી પહેરી હતી પણ તેના ભૂરો રંગ ઉડી જવાથી તે વિચિત્ર રંગની લાગતી હતી. તેના ચહેરા લંબગોળ, શરીરનો રંગ ઘઉંવર્ણો અને ગાલ ઉપરનાં હાડકાં ચહેરા ઉપર વધારે ઉપસી આવેલાં હતાં. આ ઉપરથી તે તીખા સ્વભાવનો હોય એમ અનુમાન થઇ શકતું. તેની આંખો મોટી અને સતેજ હતી. નાક પોપટ જેવું લાંબુ પણ સુંદર હીસતું હતું. તેના શરીરનો આકાર એક જુવાન છોકરાની સરખામણીમાં મોટો પણ વયે પહોંચેલા માણસના પ્રમાણમાં નાનો હતો, તેથી તેને પ્રથમ જોનાર તો એક ખેડૂત જુવાનીઓ ધારી

લે; પરન્તુ તેણે કમ્મરે પહેરેલા ચામડાના પટામાંથી જે તરવાર લટકતી હતી તેને લીધે એ ધારવું જોઈ પડતું.

આ તરુણનો ઘોડો એવો વિચિત્ર હતો કે લોકોની નજર તેના ઉપર ઠરી રહી હતી. તપખીરીઆ અને પીળા રંગના એ ઘોડાની પૂંછડીના વાળ કાપી નાંખેલા હતા. તેની હંચાઈ ખડુ નહોતી અને તે ચાલતો ત્યારે તેનું માથું એટલું ખંધું નીચું કરી દેતો કે તેના પગનાં ઘુંટણથી પણ તે વધારે નીચું રહેતું. એમ છતાં આ પાણીદાર ઘોડો દિવસના ૧૨ ગાઉ દોડી શકતો. કમનસિખે આ ઘોડાની વિચિત્ર ચાલ અને તેના તપખીરીઆ પણ કંઈક પીળાશવાળો વિચિત્ર રંગ—એ જે ખાખતોને લીધે, જ્યારે આ યુવક મ્યુંગ ગામડામાં આશરે ૦૮ કલાક ઉપર દાખલ થયો ત્યારે જે લોકો ઘોડાને પારખવાનો ગુણ સારી રીતે ધરાવતા હતા તેમનું ધ્યાન તેના તરફ દોરાયું. ઘોડો તેમને પસંદ પડ્યો નહીં અને એજ નાપસંદગી આ યુવક ઉપર પણ ઉતરી.

યુવાન ડાટો (એ તરુણનું નામ) પોતે એક ખાહોશ ઘોડે સ્વાર હોવાથી જ્યારે તેના પિતાએ તેને આ ઘોડો અક્ષિસ તરીકે આપ્યો ત્યારે તેની વિચિત્રતાઓથી નાખુશ થવા છતાં તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. તેને ખબર હતી કે—એ ઘોડાની કિંમત (વીસ ફાંક) સહાડી ખાવીસ રૂપિયા કરતાં વધુ નહતી; પણ એ ઘોડો આપતી વખતે તેના પિતાએ જે ઉપદેશ દીધો હતો તે અમૂલ્ય હોવાથી અક્ષિસ લેવામાં તેણે વાંધો જોયો નહતો.

તે વૃદ્ધ ગાસ્કન ગૃહસ્થ—તેના પિતા—એ તેને બોધ દીધો હતો કે: “ બેટા, આ ઘોડો તારા પિતાનાજ ઘરમાં ૧૩ વર્ષ ઉપર જન્મ્યો હતો અને ત્યાર પછી તારા પિતાનાજ ઘરમાં રહ્યો છે, તેથી એના ઉપર તારે પ્રીતિ રાખવી જોઈએ. તેને કદી વેચીશ

નહીં-તે ઘરડો થાય અને માનભેર તેમજ શાન્તિમાં મરણ પામે, એજ ઇચ્છા રાખજે; અને તેના ઉપર બેસીને જે તું કોઇની સાથે યુદ્ધ કરે તે તારા જૂના નોકર ઉપર જીવી પ્રીતિ રાખતો હોય તેવીજ આ ઘોડા ઉપર રાખી, તેની ખાસ સંભાળ લેજે. ભાગ્ય-વશાત્ જે કદી તને રાજ દરબારમાં જવાનું માન મળે-યાદ રાખજે કે, તારા પૂર્વજોની ખાનદાનીથી તને તેમાં જવાનો હક્ક છે-તો એક ગૃહસ્થ તરીકે તારે પોતાને માટે તથા જે તારાં પોતાનાં હોય તેમને ખાતર, આખરભેર નામ કાઢજે. ગયાં ૫૦૦ વર્ષમાં તારા ખાપદાદાઓએ આપણી ખાનદાની સુયોગ્ય રીતે જળવેલી છે. તારાં પોતાનાં એટલે હું એમ કહેવા માગું છું કે-તારાં સંબંધીઓ અને મિત્રો. રાજ અને મેં કાર્ડિનલ એ જે શિવાય કોઇના તરફનું અપમાન સહન કરીશ નહીં. લક્ષમાં રાખવાનું છે કે, હાલના વખતમાં પોતાની હિમ્મતથીજ એક ગૃહસ્થ પોતાનો રસ્તો નિષ્ઠાટક બનાવી શકે છે. જે કોઇ એક પળ પણ આના-કાનીથી 'લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે મોટું ધોવા જાય છે,' તે કદાચ એ સારી પળ ગૂમાવી દે છે ! તું યવાન છે. તારે જે કારણસર ધૈર્યવાન બનવું બેઠાએ-અથમ એ કે, તું એક ગાસ્કન છે અને બીજું એ કે, તું મારો પુત્રરત્ન છે. કદી ટંટાકિસાદથી ડરીશ નહીં, પણ હમેશાં સાહસભરેલી માનવંત તકરારોમાં ભાગ લેજે. તરવાર કેમ ચલાવવી, એ મેં તને શીખવેલું છે. તારા હાથ લોઢા જવા છે અને મુક્કીઓ પોલાદી છે. પ્રત્યેક પ્રસંગે લઢજે-વિશેષે કરીને એટલા માટે લઢજે કે, દ્વન્દ્વ યુદ્ધની મનાઈ કરવા માં આવેલી છે પણ ખુદ્દા યુદ્ધમાં હિમ્મતની વધારે કસોટી થાય છે. મારા પુત્ર, માત્ર ૧૫ કાઉન (ગીની), એક ઘોડો અને જે ઉપદેશ મેં તને દીધો તે શિવાય મારી પાસે બીજું કંઇપણ

તને આપવા જવું નથી. એ બક્ષિસોમાં તારી માતા એક મલમ નો વધારો કરી આપશે. એ મલમ તેને એક બોલિમિયને આપ્યો હતો. એ મલમમાં એવો ચમત્કારિક ગુણ રહેલો છે કે જે ઘા હૃદય સુધી પહોંચ્યા ન હોય તે ઘાને એક ક્ષણમાં એ મલમ ચોપડયાથી રૂઝ આવી જાય છે. આ સર્વ વસ્તુઓથી લાભ સાધી લેજ અને પુત્ર, સુખી અને દીધાર્યું બનજ. મારે હજી બે બોલ ઉમેરવાના છે; અને તે એ કે, તારે કોનું અનુકરણ કરવું તે વિષે હું થોડીક સૂચના આપીશ. તારે માફ અનુકરણ કરવાનું નથી; કારણ કે હું કદી રાજદરબારમાં ગયો નથી અને માત્ર ધાર્મિક યુદ્ધોમાં મેં એક સ્વયંસેનિક તરીકેજ ભાગ લીધેલો છે. હું મેં. ૬ ટ્રેવિલેનું અનુકરણ કરવા તને સલાહ આપું છું. પહેલાં તે માન પાડોશી હતા. આપણા મહારાજા લુઇ ૧૩ મા-બ્રહ્ તેમનું રક્ષણ કરે-ના તેઓ બાળપણની રમતોના સાથી હોવાનું માન ધરાવે છે. કોઈકવાર તેમની બાળપણની રમતોમાંથી લઢાઇઓ બગતી અને એ લઢાઇઓમાં રાજા કાંઈ હંમેશાં વિજયી નીવડતો નહોતો. મેં. ૬ ટ્રેવિલે, રાજાને જે મુઠ્ઠીઓ લગાવતા તેથી પ્રસન્ન થઇ, રાજા પોતાનું માન તેના તરફ વધારતા-પોતાની મિત્રતા પણ ગાઢ કર્યા જતા. એ પછી મેં. ૬ ટ્રેવિલે બીજાઓ સાથે લઢવા. પારિસની પોતાની પ્રથમ મુસાફરીમાં પાંચ વખત; માજી રાજાના અવસાનથી માંડીને આ રાજા વયમાં આવ્યા ત્યાં સુધીમાં લઢાઇઓ અને ચઢાઇઓની ગણતરી વિના, સાત વખત; અને એ વખત જી માંડીને આજ સુધીમાં લગભગ સો વખત તેઓ લઢયા હશે! અનેક બહેરનામાં, હુકમો, મનાઇ હુકમો વગેરે કાઢવામાં આવે છે, છતાં આજ તે પુરુષ ખંડુકદાર અંગરક્ષકોનો કપ્તાન છે, સિદ્ધ સર્મી હાતીવાળા શૂરાઓનો સરદાર છે અને કોઇના પણ તેને

ભય નથી એમ કહેવાય છે. વિશેષમાં હું કહીશ કે, માં. ડ. દ્રેવિલે વાર્ષિક દશ હજાર કાઉન (ગીની) નો પગાર મેળવે છે; આથી કાન્સમાં તે એક મોટા ઉમરાવ છે. તારી પેટેજ તેમણે પોતાના જીવનકાર્યનો આરંભ કર્યો હતો. તેમની પાસે જમને આ પત્ર તેમને આપજે-તારા આદર્શ તરીકે તેમને સ્થાપજે અને જમ તેમણે કર્યું છે તેમ તું કરજે. ”

એટલું કહીને ડાર્ટોના પિતાએ તેના કમ્મરપટ્ટામાં તરવાર લટકાવી, તેના ખન્ને ગાલ ઉપર વહાલથી ચુંબન કર્યો અને અંતઃકરણપૂર્વક તેને પોતાની આશિષ દીધી.

પિતા પાસેથી રજા લઇને પુત્ર માતા પાસે ગયો. તેની માતા તેને આપવાનો મક્કમ લઇને તેનો વાટ જોઈ રહી હતી. માતાનો પુત્ર પ્રતિ ખડુ વહાલ હતો. તે એકનું એક સંતાન હોવાથી પિતાનો તેના ઉપર ઓછો વહાલ હતો, એમ નહોતું પણ પિતા એક પુરુષ હતો; એટલે સ્ત્રીની માફક અશ્રૂ લાવીને પોતાની લાગણી પ્રકટ કરવી, તેણે પસંદ કરી નહતી અને માતા તો એક સ્ત્રીજ હતી; એટલું જ નહીં પણ તેને જન્મ આપનારી જનની હતી. પરિણામે પુત્રને વિદાય કરતી વખતે તેને ખડુ લાગી આવ્યું. આંખોમાંથી અશ્રૂખિન્દુ સરવા લાગ્યાં. ડાર્ટોએ માતાનાં અશ્રૂ જોઈ ને પોતાનો લાગણી દબાવવા ઘણાંયે યતન કર્યા પણ આખરે તે યે એક વહાલસોયો પુત્ર હતો તેથી તે અંકુશ રાખી શક્યો નહીં. નિસર્જદેવીને જય થયો અને તે પાણુ સપ્રેમ હસકાં ખાવા લાગ્યો. પવિત્ર પ્રેમ, માતા અને પુત્રને આંસુ પડાવીને સંતુષ્ટ થયો.

એજ દિવસે આ તરુણુ પ્રવાસે સંચર્યો. તેની પાસે પિતાની ત્રણ ખક્ષિસો હતી. તેની પાસે માતાની અમૂલ્ય ખક્ષિસ હતી. ઉપરાંત માં. ડ. દ્રેવિલેને આપવાનો પિતા તરફનો પત્ર હતો.

નૈતિક અને શારીરિક ગુણોમાં ડાટી, કેરવેન્ટસના વીરનરની અદલ અને અસ્સલ મૂર્તિ રૂપ હતો. ડોન કિવોટે રાક્ષસો માટે પવનચક્કીઓ ઉઠાવી હતી અને લશ્કર માટે ઘેટાં મેળવ્યાં હતાં, જ્યારે ડાટી, લોકોના પ્રત્યેક સ્મિતને અપમાન લેખતો અને ટગર ટગર બેઠ રહેનારાઓ ઉપર ક્રોધ કરતો. આ વસ્તુ-સ્થિતિમાં પરિણામ એ આવ્યું કે ટાર્જેથી મ્યુંગ સુધીના માર્ગમાં ક્રોધથી પોતાના હાથની મુક્કી તે બેશબેર વાળતો અને ઘડીએ ને પલકે તરવારની મૂઠ ઉપર હાથ નાંખતો. એમ છતાં તેની મુક્કી વડે તેણે કોઈનાં ગડબંધ તોડ્યાં નહીં અને તેની તરવાર મ્યાનમાંથી નિસરી નહીં ! રસ્તે જનારાઓને તેનું વિચિત્ર દેહુ બેઠને હસવાનું મન થતું પણ તે દેહુ ઉપર બેસનાર પાસે લાંબી તરવાર હતી અને તેની આંખમાંથી અગ્નિ માફક ગુસ્સો ભભકતો હતો એટલે લોકોનાં હાસ્ય ઠંડા પડી જતાં અને ડહા-પણથી તેઓ ઘોડેસ્વારના દેખતાં નહીં પણ આડું બેઠને હસતા. પરિણામે ડાટી, જાણે પોતે કોઈની દરકાર કરતો ન હોય તેમ ભપકાભેર અને ગર્વભેર પોતાનો માર્ગ કાપતો જતો હતો.

પણ જો વેળા તે “ ફાંક-મ્યનિયે ” પથિકાશ્રમના દ્વાર આગળ પોતાના ઘોડા ઉપરથી ઉતરતો હતો તે વેળા આશ્રમના નીચેના ભાગની એક ખારી આગળ એક કરડા દેખાવેના શુદ્ધસ્થ બીજા બે જણ સાથે વાત કરતો તેની નજરે પડ્યો. પોતાના સ્વભાવને લઈને ડાટીને એમ લાગ્યું કે તેઓ પોતાના વિષે વાતચિત કરે છે. તે સાંભળવા લાગ્યો; પણ આ વખતે તેની થોડીક ભૂલ હતી. વાતચિત તેના વિષે નહોતી. તેના ઘોડા વિષે હતી. એ ઘોડા સંખંધી વર્ણન ટીકાખોર ઢબે તે શુદ્ધસ્થ પોતાના શ્રોતાઓ આગળ કરતો હતો અને દરેક વાક્યે વાક્યે તે બે સાંભળના-

રાઓ ખડખડાટ હતા હતા. જરાક હસવું પણ ડાટીને ખૂંચતું તો પછી આ પુઝળ હાસ્યથી તેને ગુસ્સો ઉપજે એમાં નવાઈ નહોતી. આમ છતાં ડાટીએ ખામેશી રાખીને આ હસનાર હડીલાઓની વધુ ખારિક તપાસ લેવા માંડી. તેણે તે અજાણ્યા પુરુષ તરફ ઠરડી નજરે જોયા કર્યું. અજાણ્યો ૪૦ થી ૪૫ વર્ષનો હતો. તેની આંખો કાળી અને ઉંડી હતી. ચહેરો ફિક્કો હતો. નાક ઠસાઠાર હતું અને તેની કાળી મૂછો ઝીણી ઝીણી કાપેલી હતી. તેણે વાદળી રંગનાં કોટ-પાટલૂન પહેર્યાં હતાં. આ વસ્ત્ર જે કે નવાં હતાં પણ તે લાંબા વખત સુધી પેટીમાં રાખી મૂક્યાં હોય અને તે પછી પ્રવાસ કરવા માટે પહેર્યાં હોય એમ જણાતું હતું. આ ખધું ડાટીએ થોડીક ક્ષણમાં નિહાળી લીધું. તેના હૃદયમાં એવો ભાવ ઉત્પન્ન થયો કે ચોક્કસ એ અજાણ્યો તેના પોતાના ભવિષ્યના જીવનમાં એક મોટી અસર ઉપજાવનાર નીવડશે. ડાટીને પોતાના તરફ ટગર ટગર નિહાળી રહેલો દેખીને આ અજાણ્યો માણસ પોતાની વાતચિત આગળ ચલાવતાં અટક્યો નહીં; પણ ઉલટું, તેના ઘોડા વિષે વધારે ને વધારે ટીકાઓ કરવા લાગ્યો. તેની વાત સાંભળનારાઓ પહેલાંના કરતાં વધારે અકુલાસ્યમાં પરેવાયા અને તે પોતે પણ ફિક્કું હાસ્ય કરી રહ્યો. ખરેખર, આ વખતે તો ડાટીનું અપમાનજ થયું હતું; આથી ડાટીએ ગાસ્કનીમાં રાજદરબારીઓની જાંચેલી ફેટલીક રીતભાતનું અનુકરણ કરીને પોતાની ટોપી ખરોખર પહેરી તથા પોષાક ખરોખર વ્યવસ્થિત કરીને એક હાથ પોતાની કેડ ઉપર મૂક્યો તથા બીજા હાથ તરવારની મૂઠ ઉપર રાખીને તે પેલા વાત કરનારાઓ તરફ જવા લાગ્યો. તેના દરેક પગલાંએ તેનો ગુસ્સો વધવા લાગ્યો અને પોતાના અપમાન બદલ તેઓ સાથે જે

પ્રભાવશાળી અને વાજબી ભાષામાં વાતચિત કરવાની તેણે ધારણા રાખી હતી તેને બદલે તેના મ્હોમાંથી નીચે મુજબ વાગવારા સરી.

“કેમ મહાશય !—હું તમને કહું છું મહાશય ! ખારી પાછળ તમારું મ્હોં કેમ સંતાડે છે ! કહો તો ખરા, મહાશય ! તમે કોના તરફ હસો છો ? ચાલો, હું પણ તમારી સાથે હસવા લાગું.”

તે માણસે ઘોડા ઉપરથી પોતાની નજર ખસેડીને ઘોડાના માલિક તરફ ફેરવી અને જાણે આ વિચિત્ર વાક્યો પોતાને કહેવાયાં છે કે બીજા કોઈને તેના વિચાર કરતો હોય, તેમ થોડી વાર સુધી તે ડાર્ટો તરફ જોઈ રહ્યો. એ પછી જ્યારે તેને એ સંબંધમાં કંઈ શક રહ્યો નહોતો ત્યારે તેણે પોતાની આંખો મટ-મટાવી અને વક્રોક્તિમાં તથા સંપૂર્ણ ઉદ્ઘતાઈથી ઉત્તર આપ્યો:—
“મહાશય, હું તમારી સાથે વાત કરતો નહોતો, સમજ્યા ?”

તે શુદ્ધસ્થના જવાબમાં ઉદ્ઘતપણું હતું પરંતુ તેની રીતભાત તો સહ્યજ હતી; પણ તેથી ડાર્ટોના ગુસ્સો વધ્યો અને તેણે સામે ટાંચે ભાર્યો: “પણ હું તમારી સાથે વાત કરું છું તો !”

તે અજાણ્યાએ ફરીથી તેના સામે જોઈ મંદ હાસ્ય કર્યું અને ખારી આગળથી ખસી જઈને બહારના ભાગમાં જ્યાં ડાર્ટો ઉભો હતો ત્યાં આવીને ખરોખર તેની સામે તે ઉભો રહ્યો. તેની ચૂપકાદી ભરેલી રીતભાત અને તેના ચહેરા ઉપરનો વક્ર ભાવ જોઈને તેની સાથેના માણસો ખમણા જોરથી હસવા લાગ્યા. તેઓ હજી ખારી આગળજ ઉભેલા હતા.

ડાર્ટોએ તે માણસને પોતાની તરફ આવતો જોયો ત્યારથીજ પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી અડધી બહાર કાઢી હતી. અજાણ્યાએ તેની પાસે આવતાં વેંતજ બોલવા માંડ્યું: “આ ટકુ ચોક્કસ

જીવાન તો છે.” જાણે તેનું ધ્યાન ડાટી તરફ હોયજ નહીં અને હજી પણ તે પોતાના સાથીઓ સાથેજ આવેથી વાતચિત કરતો હોય તેમ, ખારી આગળ ઉભેલાઓને તે મોટેથી કહેવા લાગ્યો: “જીઓ તો ખરા, આ ટકુ કેવું વિચિત્ર છે ! વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં તેનો રંગ જાણીતો છે પણ હજી સુધી આવું ટકુ આપણા જોવામાં ક્યાંયે આવ્યું નથી !”

ગુસ્સાખાળ કહેવાતા દ્રેવિલેના આ ભાવી શિષ્યે જવાબ દીધા: “દુનિયામાં એવાયે કેટલાક લોકો હોય છે, જાઓ કોઈ ઘોડાના માલિક સામે હસવાની હિમ્મત કરી શકતા નથી એટલે પછી એ ઘોડા તરફ હસે છે !”

અજાણ્યાએ કહ્યું: “મહાશય, મને કાંઈ વારંવાર હસવાની ટેવ નથી. મારા ચહેરા ઉપરથીજ તમે એ ખાખતની નક્કી ખાત્રી કરી શકશો; પણ એમ છતાં, મારી ઇચ્છા થાય ત્યારે હસવાનો મને હક્ક છે.”

ડાટી: “પણ જ્યારે મને પસંદ ન પડે ત્યારે હું કોઈ પણ માણસનું હસવું સાંખી શકતો નથી.”

પહેલાંના કરતાં વધારે શાંતિથી તે અજાણ્યાએ કહ્યું: “ડીક છે મહાશય, તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે !” એક વક્ર દષ્ટિપાત કરીને તે પથિકાશ્રમની અંદર પાછો જવા માંડ્યો એટલે ડાટીએ કહ્યું: “એ મશ્કરી કરનાર સજ્જન, એકદમ અંદર જતા રહેજો; નહીંતર મારી તરવારનો ઘા પાછળથી તમારા ઉપર પડશે !”

આ સાંભળીને તે એકદમ પાછો ફરીને, અહીં તહીં જોતો જોતો બોલ્યો: “મારા ઉપર તરવારનો ઘા ! જીવાન માણસ, મને લાગે છે કે, તું ગાંડો થયો હોઈશ. મારા સામે ઘા કરવાનું તને શું કારણ ?” તે સ્વગત બોલવા લાગ્યો: “આ તો સહન ન

થઈ શકે જ ! આવા માણસો મહારાજના ખંદુકદાર અંગરક્ષકો માં ભરતી માટે લાયક થઈ પડે !” તે આમ વિચારતો હતો એટલામાં ડાટી પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢીને તેના તરફ ધસ્યો. એ વખતે એ તે માણસ ફેફકા મારીને ત્યાંથી ખસી ગયો ન હોત તો તેની મશ્કરીના બદલામાં જરૂર તેનું આયુષ્ય ત્યાંજ પૂરું થયું હોત. તે અબાણુયાએ જોયું કે, હવે ગાંડેલ રહેવામાં સાર નથી. તેણે પણ પોતાની તરવાર કાઢી અને ડાટીને સલામ કરીને પોતાના રક્ષણ માટે તે સાવધ બન્યો. પણ એજ વખતે તેના જે સાથીઓ તથા પથિકાશ્રમનો માલિક દંડીકાઓ લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને ડાટી ઉપર ધસારો કરી તેને માર મારવા લાગ્યા. ડાટી કાચો ન હતો. પોતાના ત્રણે શત્રુઓ તરફ ફરીને ઘણી અપળતાથી તે પોતાની તરવારના અટપટા બેલવા લાગ્યો. આ વખતે પેલો અબાણુયો દૂરનો દૂરજ ઉભો રહ્યો. તેણે જાણે કાંઈ બનતુંજ નથી એમ ગણી લઈને પોતાની તરવાર મ્યાનમાં ખોસી અને કહ્યું : “ મરતા કેમ નથી આ ગાસ્કન લોક ! એને એના વિચિત્ર રંગના ઘોડા ઉપર બળાત્કારે ખેસાડીને એકદમ જવા દો. ”

ડાટીએ આ કહેવું સાંભળ્યું અને તેનો જવાબ આપતાં કહ્યું : “ પણ તારા જેવા ખાયલાને ઠાર કર્યા વિના હું અહીંથી જનાર નથી, સમજ્યો ? ” આ વખતે ડાટી તરફ પેલા ત્રણ જણ લાકડીઓના ઘા કર્યા જતા હતા પણ પોતાની તરવારથી તે દરેક ઘા ડાટી અફળ બનાવતો હતો. અબાણુયાએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું : “ આ ગાસ્કનને હવે માર મારીને ખેલાનજ બનાવી દો ! એ શિવાય એની જીલ ઠેકાણે આવશે નહીં. ” પણ આ અબાણુયાને ડાટીની વીરતા અને હિમ્મતની માહિતી ન હતી. ત્રણ

જણના આડા અવળા ઘા તે એકલોજ પોતાની તરવારથી ખૂબી-બંધ ઝીલ્યો જતો હતો અને આ અજાણ્યાના મનમાં એથી જરાક વખત તો ભય ઉપજ્યો; પણ લાકડીઓના ઘા આગળ આખરે એક તરવાર નક્કામી નીવડી. ડાટીની તરવાર એક લાકડીના જખરા ઘાથી વચ્ચોવચ્ચથી ભાંગી ગઈ અને એ પછી એક ઘા તેના લમણામાં પડયાથી તે બેભાન થઈને જમિન ઉપર પડી ગયો. તેના લમણામાંથી રક્તધારા વહેવા લાગી.

આ વખતે લોકોનું ધાડું ત્યાં પુષ્કળ સંખ્યામાં એકઠું થયું હતું. આશ્રમના માલિકને એવો ભય ઉપજ્યો કે રખેને અહીં વિશેષ ધાંધલ થશે; આથી પોતાના નોકરોની મદદથી તેણે ડાટીને આશ્રમની અંદર ઉંચકાવી લીધા અને તેને શુદ્ધિમાં આણવાને અનેક ઉપચાર યોજવા માંડયા. પેલા અજાણ્યો માણસ પુનઃ આશ્રમમાં ગયો. પ્રથમ તે જે ખારી આગળ ઉભો હતો ત્યાંથી બહાર નજર કરતાં લોકોની ગીર્દી આશ્રમ આગળ જમલેલી જોઈને તે પણ ભયગ્રસ્ત બન્યો. તે ગૂંચવણમાં પડ્યો કે, લોકોને વિખેરવા શી રીતે ? એટલામાં આશ્રમનો માલિક તેની પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યો: “આપને તો કાંઈ ઇજા થઈ નથી ને ?”

“ના ના. પણ પેલા તોફાનીની શી સ્થિતિ છે ?”

“હવે તે કાંઈક શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો છે.”

“એમ ?”

“હા, પણ બેશુદ્ધ થતા પહેલાં તે આપના સંબંધી કાલે તેમ બોલતો હતો. તેણે કેટલીયે વાર પોતાની બધી શક્તિ એકઠી કરીને આપની સાથે લઢવા આવવાને તજવીજ કરી હતી.”

“ખરેખર, એ માણસ સંતાનજ હોવો જોઈએ.”

પથિકાશ્રમનો માલિકઃ “એ તેવો નથી, કૃપાળુ ! કારણ એશુદ્ધ હતો ત્યારે અમે તેનો સામાન તપાસ્યો તથા તેનાં ખિસ્સા પણ તપાસ્યાં. તો તેમાંથી ૧૨ કાઉન મળી આવ્યા. તે એશુદ્ધિ-માંજ અબડતો હતો કે, આ ખનાવ જે પારિસમાં ખન્યો હોત તો આપને જરૂર તે માટે પસ્તાવું પડત. મને લાગે છે કે, આપને હવે આ તકરાર પછી એ માણસથી ચેતતા રહેવું બેઠશે.”

તે અજાણ્યાએ બહુજ શાન્ત મુદ્રા રાખીને કહ્યું: “શું તે કોઈ વેપાન્તર કરીને પ્રવાસે નીકળેલો રાજકુમાર છે ?”

“તે તો કોણ જાણે ! તેના બોલવા ઉપરથી તો તે કોઈ લાગવગવાળો હોય લાગે છે. આથીજ આપને હવે તેનાથી ચેતતા રહેવાનું છે.”

અજાણ્યો: “વાર. તું મને કહીશ કે, ગુસ્સામાં તેણે કોઈના નામ દીધાં હતાં ખરાં ?”

આશ્રમનો માલિકઃ “હા. તે વારંવાર પોતાના ખિસ્સા ઉપર હાથ નાંખતો હતો. એક વખતે તે મોં. ટ્રેવિલેનું નામ બોલ્યો હતો. જે તે તેમનો કોઈ માણસ હશે તો મોં. ટ્રેવિલે પોતાના આશ્રિતની આવી ક્ષેત્રી કરવા બદલ આપની પાસેથી જવાબ માગ્યા વિના રહેશે નહીં.”

“મોં. ટ્રેવિલેનોજ તે માણસ છે, એની કાંઈ સાબિતી ખરી ?”

“હા. તેના ખિસ્સામાંથી અંદુકદાર અંગરક્ષકોના એ અધિનાયક ઉપરનો એક કાગળ મને મળી આવ્યો છે. તે ઉપરથી પણ તેમનો તે કોઈ આશ્રિત હશે, એમ માની શકાય.”

પથિકાશ્રમના માલિકમાં બીજાઓના ચહેરામાં થતા ફેરફારનું નિરીક્ષણ કરવાની બહુ બુદ્ધિ નહોતી. આથી પોતાના જવાબની

અસર અબાણુયા માણસ ઉપર કેવી થઇ, એની પરીક્ષા એ મૂર્ખ કરી શક્યો નહોતો. અબાણુયો વિચારશીલ બની ગયો. ખારીના કંઠેરા ઉપર પ્રથમ તે નિશ્ચિતપણે કાણી ટેકવીને ઉભો હતો, પણ હવે તેનું મન ઉદ્વિગ્ન બની ગયું. એકાએક તેના મન ઉપર આઘાત થયો હોય તેમ તે ગુસ્સાથી બરબડવા લાગ્યો: “ પાગલ, સેતાન ! એં. દ્રેવિલેને મારી સામે છૂપી રીતે આવા માણસોને ઉશ્કેરીને મોકલવાનું શું કારણ ? તે માણસ તરુણ છે એ ખરું. પણ તે કેટલો બધો અનૂની છે ? એવો માણસ પોતાની તરવારનો ઘા જેના ઉપર કરે તેની તો એકજ દશા થાય અને તે મરણજ. વળી કોઇ મોટા માણસને બદલે એકાદ અવિચારી તરુણને આવા કામમાં સહેલાઇથી ધારેલા કામની સિદ્ધિ માટે યોગ્ય શકાય ! નાની સરખી મુશ્કેલીજ કોઇ વાર મોટાં મોટાં કામો તૂટી પડે છે. ” તે ફરીથી વિચારવમજમાં ગૂંચવાઈ ગયો.

થોડીવાર પછી તેને કાંઇક ઊર્મિ આવી. તેણે ઉપાહારગૃહના માલિકને પૂછ્યું: “ વાર. તું મારું એક કામ કરીશ કે ? આ તરુણનો ઘાટ ઘડી નાંખવાની તારી હિમ્મત ચાલશે કે ? તે મારા કરતાં વધારે નાનો છે, એટલે હું મારે હાથે તેને મારવા ઇચ્છતો નથી. પણ મારા મનમાં તે એક પથરાની માફક ખૂંચી રહ્યો છે. તે છે ક્યાં ? ”

“ મારા કુટુંબીઓના ખંડમાં હું તેને લઈ ગયો છું. મારાં માણસો તેના જખમને મલમપટ્ટી લગાવે છે. ”

“ તેનો સામાન પણ ત્યાંજ છે કે ? તેણે કપડાં પણ ત્યાંજ કાઢેલાં છે કે ? ”

“ ના. તે મારા રસોડામાં કાઢેલાં છે. પણ ખરેખર, જો આ તરુણ આપના મનને ત્રાસ દઇ રહ્યો હોય તો—

“હા. ત્રાસ તો હિપજી છેજ. તારા આશ્રમ આગળ તેણે આ પ્રમાણે ધાંધલ કરી મૂક્યું તેથી હવે કોઈ સહય માણસને અંજો વખત અહીં રહેવું કઠણ થઈ પડે. જા, મારા નોકરને મારો સામાન ધાંધવાની સૂચના આપી દે અને તારો હિસાબ લાવ એટલે હું તરતજ પૈસા ચૂકવી દઈ ચાલ્યો જઈશ.”

“શું મહેરબાન ? આપ જશો ?”

“મારા ઘોડા ઉપર જીન નાંખવાની મેં તને સૂચના આપી છે, એ તને ખબર છે. મેં કહ્યું તે પ્રમાણે તે વ્યવસ્થા કરી કે નહીં ?”

“પાછલે ખારણે ઘોડો તો ક્યારનોયે તૈયાર ઉભો રાખ્યો છે.”

“ઠીક. ત્યારે તારો હિસાબ લાવ.”

અબાણ્યા માણસે આ મુજબ ઉઠાંગરી કરવાની તૈયારીઓ કરી એ ઉપરથી ઉપાહારગૃહનો માલિક પોતાના મનમાં ગણગણ્યોઃ “કેવો ચમત્કાર ! શું પેલા જુવાનથી આને આટલો ખર્ચો ડર લાગ્યો ?” તે કાંઈક પ્રકટપણે બોલવા જતો હતો પણ અબાણ્યા માણસનો કરડો ચહેરો જોઈને ચૂપચાપ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

એ પછી આ અબાણી વ્યક્તિએ સ્વગત કહ્યુંઃ “મિલ્લેડીની નજરે આ તરેહવાર માણસ પડવો જોઈએ નહીં. તેને અહીં આવતાં કેમ મોડું થયું હશે ? તે થોડાજ વખતમાં જવાની છે. મારે ઘોડા ઉપર બેસીને જમ અને તેમ જલ્દીથી તેને મળવું જોઈએ; પણ તે પહેલાં અહીં બેશુદ્ધ પડેલા પેલા ગાંડા જુવાનના ખિસ્સામાંના કાગળમાં શું લખેલું છે તે મારે વાંચવું જોઈએ.” આમ વિચારીને તેણે આશ્રમના રસોડા તરફ જવા માંડ્યું.

અબાણ્યો ગૃહસ્થ હવે થોડા વખતમાં આ આશ્રમમાંથી જતો

રહેશે એવું તેને મુજેશી સાંભળ્યા બાદ આશ્રમનો માલિક તાબ-
 ડતોળ ડાટીને સુવાડ્યો હતો ત્યાં ગયો અને તે શુદ્ધિમાં આવેલો
 છે, એવું જોઈને તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો: “આવા મોટા
 ઉમરાવ (તે અબ્બણે કોણ હતો, એ આશ્રમનો માલિક જણતો
 હતો) સાથે ટંટોફિસાદ કરવા માટે તને હમણાં જ પોલિસને
 સ્વાધીન કરવામાં આવનાર છે; પણ તે પહેલાં હું તને સલાહ
 આપું છું કે-તું અહીંથી એકદમ જતો રહે. અહીં વધારે ધાંધલ
 થશે, તો તારી પ્રકૃતિ વધારે ખગડશે.” આ સાંભળીને ડાટી
 એકદમ ઉઠ્યો. તે હજી તો હમણાં જ શુદ્ધિમાં આવવા માંડ્યો
 હતો; એટલે પૂરેપૂરો શુદ્ધિમાં નહતો. તેના કપાળ ઉપર પટિા
 ખાંધેલો હતો અને શરીર ઉપરની ખંડી કાઢી નાંખેલી હતી. આ
 સ્થિતિમાં જ તે દાદરા ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો; પરંતુ રસો-
 ડામાં જઈ પહોંચતાં તેની દષ્ટિયે પહેલો ખનાવ એ પડ્યો કે,
 તેનો શત્રુ જે હંચા, સુંદર અને હૃદયપુષ્ટ ઘોડાવાળી એક મોટી
 ગાડી આગળ ઉભો રહીને શાન્તપણે તેની અંદર ખેઠેલી કાંઈ સ્ત્રી
 વ્યક્તિ સાથે વાતચિત કરતો હતો. જ સ્ત્રીની સાથે તે વાત કરતો
 હતો, તેનું ગૌરવ વદન ગાડીની ખારીમાંથી દેખાતું હતું. તે ચિત્ર-
 વત્ પ્રશાન્ત જણાતી હતી. તેનું વય આશરે ૨૨ વર્ષનું હતું.
 ડાટી, કાંઈ પણ વ્યક્તિના ચહેરા ઉપરથી તેની પરીક્ષા ક્ષણ માત્ર
 માં કરી લેતો. આ સ્ત્રીનો ચહેરો જોતાં જ તે તરુણ અને મનો-
 હર છે, એમ તેના લક્ષમાં આવી ગયું. ડાટી ફાન્સ દેશના દક્ષિણ
 ભાગનો રહેવાસી હતો. તે ભાગની સ્ત્રીઓના અને આ સ્ત્રીના
 રૂપની સરખામણીમાં તેને આસ્માન જમીનનો તફાવત જણાવ્યો.
 તે વર્ણ કેતકી સમાન હતી. તેના વાળ લાંબા અને કાળા હતા
 અને તે છૂટા રાખેલા હોવાથી તેના સ્કંધ ઉપર તે ઝુલી રહ્યા

હતા. તે સ્ત્રીની આંખો મોટી તથા કાળી હોવાથી એવી મોહક લાગતી કે, તેને જોનાર જરૂર તેના મોહપાશમાં પડે. તેના હોઠ ખુલાખી હતા અને હાથ એવા સફેદ હતા કે જાણે સગેમરનારની એક પૂતળીના હાથ હોય ! આ અજાણ્યા ગૃહસ્થ સાથે તે ભારે ઉત્સાહથી વાત કરતી હતી. તે કહેવા લાગી: “શ્રીમાન કાર્ડિનલ તરફથી ત્યારે મને એવી આજ્ઞા કરવામાં આવેલી છે કે—”

“—તારે તાબડતોબ ઇંગ્લાંડ પાછું જવું અને ડયૂકે લાંડન છોડ્યું કે નહીં, એના સમાચાર તેમને કાંધપણુ વિલંબ વિના જણાવવા.”

સુન્દરી: “હીક, એ શિવાય કાંધ ?”

અજાણ્યો ગૃહસ્થ: “ખીજે બધા ખુલાસો આ પેટ્ટીમાંના કાગળોમાં છે. આ પેટ્ટી ઇંગ્લિશ ખાડીની પેલી પાર ગયા વિના ઉઘાડવાની નથી.”

સુન્દરી: “વાર, ત્યારે હવે તું શું કરીશ ?”

અજાણ્યો: “હું ? હું હવે પાછો પારિસ જઈશ.”

સુન્દરી: “પેલા ઉદ્ધત છોકરાની ખબર લીધા વિનાજ ?”

અજાણ્યો માણસ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા જતો હતો એટલામાં તે ખન્નેનું આ સંભાષણ અથેતિ સંભળી રહેલો ડાર્ટ એકદમ પથિકાશ્રમના ખારણા આગળ આવીને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો: “આ ઉદ્ધત છોકરો ખીજાઓની ખબર લે છે, હોં કે ? મને ખાતરી છે કે—એવી જ વ્યક્તિની મારે ખબર લેવાની છે, તે આ વખતે તો મારા હાથમાંથી છટકી જઈ શકશે નહીં.”

“શું છટકશે નહીં ?”

“હા. હા. સ્ત્રીઓ સમક્ષ જો તું આમ નાસી જવાની તારી

ઈચ્છા દાખવાને બદલે અમલમાં મૂકીશ, તો તું કેવો કહેવાઈશ, એની તને ખબર છે ? ”

અબાણુયો માણસ પોતાની તરવાર ઉપર હાથ નાંખવા જતો હતો; એટલે ગાડીમાંની સુન્દરી બોલી: “ જો તું અહીં જરાપણુ વધુ વખત ઉભો રહેશે તો બધી બાજી બગડી જશે, એ તને યાદ છે કે ? ”

અબાણુયો ગૃહસ્થ: “ તું કહે છે તે ખરાબર છે. તું પણ જા અને હું જાઉં છું. ” એમ કહીને તે સુન્દરીને પ્રણામ કરીને આ વ્યક્તિ ઘોડા ઉપર બેઠી. તે સ્ત્રીના ગાડીવાને ઘોડાઓને ચાબૂક લગાવી અને બંને વ્યક્તિઓ જૂદી જૂદી દિશાએ જવા વિખૂટી પડી.

અબાણુયો ગૃહસ્થ જરાક આગળ ગયો હશે એટલામાં આશ્રમના માલિકે તેને બૂમ મારીને જણાવ્યું: “ આપનો આ હિસાબ—” તેણે પૈસા ચૂકવ્યા વિના જવા માંડ્યું હતું તેથી આશ્રમના માલિકને તેના પ્રત્યે આદરને બદલે તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. અબાણુયા માણસે માલિકનું કહેવું સાંભળીને આશ્રમના ખાસ આગળ ઉભા રહેલા પોતાના નોકરને કહ્યું: “ તેના પૈસા ચૂકવી દેજ. ” નોકરે તરતજ માલિકના હિસાબ મુજબ નાણાં ચૂકવી દીધાં અને તે બાદ તે પણ પોતાના શેઠની પાછળ ચાલ્યો ગયો.

હાટી તેની પાછળ દોડવા લાગ્યો અને બૂમો પાડીને કહેવા લાગ્યો: “ ઓ નીચ ! બાયઝા ! પાછો ફર: તને મારો સપાટો ખતાવું. ” પણ તેને થયલા જખમો તેના દોડવાથી વધારે દુઃખવા લાગ્યા. શરીરમાંનું સામર્થ્ય જાણે જતું રહેતું હોય તેમ જણાયું.

તે દશક પગલાં દોડ્યો હશે એટલામાંજ તે પાછો જમિન ઉપર પડી ગયો. પડતાં પડતાં પણ તે કહેવા લાગ્યો: “ ઓ ડરી ગયેલા ફૂતરા, પાછો ફર, પાછો ફર. ”

ઉપાહારગૃહનો માલિક આ વખતે તેની પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેની ખૂશામત કરતો કહેવા લાગ્યો: “ એ ખાયલો જ છે. ”

ડાટી: “ પણ હવે તેને શોધવો ક્યાં? પેલી ખાઈ પણ ઘણી સુંદર હતી. ”

માલિક: “ કઈ ખાઈ? ”

ડાટી: “ મિલેડી ! ” અબાણુયો ગૃહસ્થ તે સ્ત્રી સાથે વાત કરતો તો ત્યારે ડાટીએ તેનું નામ સાંભળી લીધું હતું.

માલિક મનમાં ખરખડવા લાગ્યો: “ આજ મારાં બે સફર ઘરાક ગયાં ! પણ કાંઈ નહીં. આ છોકરાને અહીં થોડાક દિવસ રાખવોજ જોઈએ. એના ખિસ્સામાંના ૧૨ કાઉન મારે મારાજ કરી દેવા જોઈએ. ” ઉપાહારગૃહના માલિકે ગણતરી કરી કે, ડાટી જો ૧૨ દિવસ અહીં રહે તોજ એ ૧૨ કાઉન પોતાને મળે; પણ તેની ગણતરીના મેળ ડાટીએ ખરોખર થવા દીધો નહીં. બીજા દિવસે સહવારમાં ઉઠતાં વેંતજ ડાટી કોઈની મદદ વિના રસોડામાં ગયો અને ત્યાંથી થોડુંક તેલ, દારૂ અને બીજા કેટલીક વસ્તુઓ માગીને પોતાના ઓરડામાં આવ્યો. એ વસ્તુઓમાં તેણે પોતાની માતા તરફથી અપાયેલા મલમ કાલવીને પોતાના જખમો ઉપર માલિશ કર્યો. આશ્રમના માલિકે તેને ડાકટરની મદદ લેવા સૂચના કરતાં તેણે તેનો તિરસ્કાર કર્યો. પણ મલમના ગુણનો શો અમત્કાર ! એજ દિવસે સાંજે ડાટીને સાંઝ થઈ ગયું અને તે પહેલાંની પેઠેજ અહીં તહીં ફરીફરી શકે, એવી સ્થિતિમાં આવ્યો.

ત્રીજા દિવસે તેણે તેલ વગેરે વસ્તુઓ ખદલ તથા પોતાના ઘોડાની ચંદી ખદલ પૈસા ચૂકવવા પોતાના ખિસ્સામાં હાથ નાંખ્યો. તે પોતે તો આશ્રમમાં જમ્યો નહતો એટલે પોતાના જમવાના પૈસા ચૂકવવા તે તૈયાર નહતો. ખિસ્સામાં હાથ નાંખતા પાછીટમાં પૈસા તો સલામત જણાયા, પણ એમાં દ્રવિલેને આપવાનો પત્ર તેને જડ્યો નહીં. તેણે બધાં ખિસ્સાં ફરીથી તપાસ્યાં પણ વ્યર્થ. એ પત્ર ક્યાંયે નહતો ! પત્ર ન મળ્યો એટલે તે એકદમ ઘણોજ ગુસ્સે થઈ ગયો. પોતાને અપાયલા ઓરડામાંનો સામાન તે ક્રોધમાં અહીં તહીં ફેંકવા લાગ્યો અને પોતાના અજાણ્યા શત્રુ સંબંધી કાંઈને કાંઈ બોલવા લાગ્યો. ફરીથી મલમ માટે તેલ વગેરે લેવાનો વખત આવશે એમ આ ઉપરથી જણાયું. આશ્રમના માલિકને ભય ઉપજ્યો કે, રખેને તે મારી ઉપર હુમલો કરશે ! આથી તેણે પહેલાંની પેઠેજ પોતાના નોકરોને લાકડીઓ વગેરે સાધન સાથે તૈયાર થઈ રહેવા જણાવ્યું. વળી આ વખતે તેણે, સ્ત્રીઓને પહેરાવવાનો છુરખો પણ એ ધરાદાથી તૈયાર રાખ્યો કે વખત આવ્યે ડાટીને તેનાથી ગૂંચવી નાંખવાનું બની શકે.

ડાટીની નજરે જવો આશ્રમનો માલિક પડ્યો કે તરતજ ડાટી ખૂમ મારીને કહેવા લાગ્યો: “ એ ખાનદાન ! મારો કાગળ ક્યાં છે ? કોણ ચોરી ગયું મારા ખિસ્સામાંથી ? યાદ રાખજે કે જો એ કાગળ મને પાછો નહીં મળે તો ઇશ્વરના સોગંદ,—હું એકે એક આદમીનું માથું લાંગી નાંખીશ. ” પણ ખરી રીતે જોતાં ડાટીથી તેમ થઈ શકશે કે કેમ એ શંકાસ્પદ હતું. સંજોગો અને સાધન તેની વિરુદ્ધ હતાં. તેની તરવારના બે ટુકડા થઈ ગયલા હતાં, એ તેને અત્યારે યાદ આવ્યું નહીં. તે પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢવા ગયો તો માત્ર આઠ દશ ઇંચનો તેને!

દુકડો તેના હાથમાં આવ્યો. આશ્રમના માલિકે ડાર્ટોની તરવારના ખીંજે દુકડો જાણી જોઈને આશ્રમથી કેટલેયે દૂર પ્રેંકાવી દીધો હતો અને મૂક તરફનો દુકડો તેણે પોતાના મ્યાનમાં નંખાવેલો હતો. ડાર્ટોએ જ્યારે હવે પોતાને છોળીલો ખની ગયેલો જોયો ત્યારે પોતાનો મિજબાન શાન્ત કરીને તે થોડોક વખત વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “હવે શું કરવું?” તેણે માલિકને કહ્યું: “જે, ભાઈ, મારે એ કાગળ ઘણીજ અગત્યનો છે. મારે તને કહેવું જોઈએ કે, એ કાગળ મો. ટ્રેવિલ્લેને આપવાનો હતો. જે તે ક્યાંયેથી પણ મળશે નહીં તો તે કેવી રીતે મેળવવો, એ મો. ટ્રેવિલ્લે ખરાબર જાણે છે અને આ પછી તેઓ શું કરશે એ પણ તું જાણે છે.”

ઉપાહારગૃહના માલિક ઉપર આ ધમકીની અસર થઈ. ડાર્ટોને મારવાનો વિચાર તેના મનમાંથી મરણ જ પામ્યો અને તે કહોટો ગભરાવા લાગ્યો કે—આ તોફાની માણસ મો. ટ્રેવિલ્લેને વાત કરશે તો રાજ પાસે જઈને જરૂર એ અમલદાર ન્યાય મેળવ્યા વિના રહેશે નહીં. આથી રખેને પોતાની કમાણી ખંધ પડે ને આશ્રમ ખંધ કરવાનો વખત આવે, એવો ભય તેને ઉપજ્યો. તેણે તરતજ પોતાના નોકરોને લાકડીઓ વગેરે દૂર ફેંકી દેવા હુકમ આપી દીધો અને ડાર્ટો પાસે જઈ, કાગળ શોધવામાં તેને મદદ કરવા લાગ્યો.

અહીં તહીં ખૂબ તપાસ કરવામાં આવી પણ ક્યાંયે તે મળ્યો નહીં; એટલે ઉપાહારગૃહના માલિકે ડાર્ટોને પૂછ્યું: “એ પત્ર શું બહુ જરૂરનો હતો?”

“હા, એના ઉપર તો મારે નસિબ ખંધાયતું છે.”

“તેમાં શું રપેનની એંક ઉપરની હુડીઓ હતી?”

“હા. રાજજીના જન્મદારખાના ઉપર હુંડીઓ હતી. “આ પત્રમાંની સિક્કારશને પરિણામે પોતે રાજના સૈનિકગણમાં દાખલ થઈ શકશે, એમ ડાર્ટોનું માનવું હતું; જ્યારે વ્યંગમાં તેણે સાચીજ ખાખત કહી.

ઉપાહારગૃહનો માલિક, શેા ઉત્તર દેવો, એ સમજી શક્યો નહીં; એટલે માત્ર “આશ્ચર્ય !” એટલાજ ઉદ્ગાર તેણે કાઢ્યા.

ડાર્ટો: “પણ એ હુંડીઓ ગઈ તેની મને ચિન્તા નથી. તેની સાથે જે કાગળ હતો તે ઘણોજ જરૂરી હતો અને તે કાગળને ખદલે મારા એક હજાર પિસ્ટલ (પૈાડ) ખોવાયા હોત તો મને આટલી ખળખળ થાત નહીં. ” અહીં ડાર્ટોએ હજારને ખદલે વીસ હજાર કહ્યા હોત, તોયે હરકત નહતી; કારણ એમાં તેને કાંઈ નુકશાન નહોતું; પણ તરુણપણાની સાહજિક બીરતાને લીધે તેણે એવું કહ્યું નહોતું.

આશ્ચર્યના માલિકના મગજમાં ડાર્ટોનું ઉપરનું કથન સાંભળીને કાંઈક પ્રકાશ પડ્યો અને તેણે કહ્યું: “એ કાગળ કાંઈ ખોવાયો નથી ”

ડાર્ટો: “એમ ? ક્યાં છે ત્યારે તે ? ”

માલિક: “તે ચોરાઈ ગયો છે. ”

ડાર્ટો: “કોણે ચોરી છે ? ”

માલિક: “કાલે જે ગૃહસ્થ અહીં આવ્યા હતા તેમણે ! રસોડામાં જ્યાં તમારી ખંડી હતી ત્યાં એ ગૃહસ્થ એકલાજ ગયા હતા. હું ખાત્રીથી કહું છું કે-એ કાગળ તેમણેજ ચોરી લીધો છે. ”

ડાર્ટો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મજકુર પત્ર મનેજ ઉપયોગી

થઈ પડે એવો હતો; છતાં બીજાને તે કેવી રીતે કામ લાગે અને તે ચોરવાની બીજાને શી મતલબ ? આથી તેણે માલિકને કહ્યું : “ તું કહે છે તે શું સાચું છે કે ? એ કાગળ પેટ્રો કાલવાળો ગૃહસ્થજી લઈ ગયો છે કે ? ”

માલિક : “ હા. હા. ચોક્કસ. તમે મેં. દ્રેવિલેના આશ્રિત છો એટલુંજ નહીં પણ તેમના નામનો એક કાગળ તમારી પાસે છે, એમ જ્યારે મેં તેને કહ્યું ત્યારે તે પહેલાં તો ખૂબ ગૂંચવાયા હતા અને પછી એ કાગળ ક્યાં છે એમ મને પૂછીને તેઓ રસોડામાં ગયા હતા. તમારી બંડી ત્યાં હતી, એની તેમને ખબર હતી.”

“ ઠીક. ત્યારે મારે એ કાગળ ચોરાયો તેની, મેં. દ્રેવિલેને હું વાત કરીશ અને તેઓ રાજાજીને વાત કરીને આ માટે ન્યાય માગશે. ” એટલું કહીને ડાર્ટોએ પોતાના ખિસ્સામાંથી બે કાઉન કાઢીને આશ્રમના માલિકના હાથમાં મૂક્યા અને માલિક પોતાની ટોપી ઉતારીને, લળી લળીને નમન કરતો તેને બહાર નીકળવાના ખામણા સુધી પહોંચાડવા આવ્યો. પોતાના અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઈને તેણે પારિસને રસ્તો લીધો. પારિસમાં “ સેન્ટ એંટોઇન ” પથિકાશ્રમ પાસે જઈ પહોંચીને તેણે, પોતાની ટીકાનો કારણભૂત ખનેલો ઘોડો ત્રણ કાઉનની કિંમત લઈને વેચી નાંખ્યો. એ ઘોડાના રંગથી ખુશ થઈને એક માણસે એ ઘોડો વેચાતો લઈ લીધો.

ખાદ પોતાનો સામાન હાથમાં લઈને ડાર્ટો પગપાળો શહેરમાં આગળ વધ્યો. તેણે એક જગ્યાએ એક ખોલી ભાડે રાખી લીધી અને ખોલીના માલિકને અગાઉથી ભાડાના થોડાક પૈસા આપ્યા. આ ખોલી લુકસબુર આગળ ‘ ડે ફોરથે ’ નામના રસ્તા

ઉપર હતી. પોતાના ભાડાના મકાનમાં તે એક એ દિન સ્વસ્થતા-થી રહ્યો. એ રહેવાટ દરમ્યાન તે નકામો ખેતી રહ્યો નહોતો. પોતાની ખંડી અને પાટણન ઉપર તેણે નકસીવાળી કોર ચોઢી કાઢી. આ કોર તેની માતાએ, તેના પિતા ન જાણે એવી રીતે, તેના એક કોટ ઉપરથી ઉખાડી લઇને ડાટીને ખસિસ કરી હતી. કોર ચોઢાઇ રહ્યા પછી, તે હથિયારોના ખજારમાં ગયો; અને ત્યાં પોતાની તરવારને તેણે એક મજબૂત અને તીક્ષ્ણ ધારવાળું પાનું નખાવ્યું. આ પ્રમાણે બધી જાતનાં સાધન પ્રાપ્ત કરીને તે મેં. ટ્રેવિલ્લેને મળવા જવા ઉત્સુક થઇ રહ્યો. લુવે રજવાડામાં જઇને તેણે મેં. ટ્રેવિલ્લે ક્યાં રહે છે, એ વિષે પૂછપરછ કરવા માંડી. ડાટી જ્યાં ઉતર્યો હતો ત્યાંથી થોડેકદૂર દૂર “વિક્સ કોલંબિર” નામના રસ્તા ઉપર મેં. ટ્રેવિલ્લેનું નિવાસાલય આવેલું હતું; એટલે ડાટીને તેમનું મકાન શોધતાં વાર લાગી નહોતો. મેં. ટ્રેવિલ્લેના નિવાસાલયમાં બીજા દિવસે જવાનો વિચાર કરી, પોતે મ્યુઝ ખાતે ચલાવેલું વર્તન કોઇ પણ રીતે અયોગ્ય નહતું એવો મનમાં સંતોષ ધારણ કરી, ભવિષ્યનાં સુખની આશામાંને આશામાં ડાટી તે દિવસે શાન્તિથી સુઇ ગયો અને નિદ્રાસનસ્થ થયો.

બીજા દિવસે સહવારના નવ વાગે તે ઉઠ્યો અને કપડાં પહેરીને રાજ્યમાંની ત્રીજી મહત્વની વ્યક્તિ-મેં. ટ્રેવિલ્લેના નિવાસાલય તરફને રસ્તે વળ્યો.

પરિચ્છેદ ૨.

માં. દ્રેવિલેનું નિવાસાલય.

વી રીતે ડાટીએ અત્યારે પોતાનું જીવન શરૂ કર્યું હતું તેવીજ રીતે માં. ડ. દ્રેવિલેએ પણ ખિસ્સા-માં એક પણ સિક્કા વિના પરન્તુ હિમ્મત, બુદ્ધિની વિચિક્ષણતા અને અપજ્ઞતાથી પોતાના જીવનની શરૂઆત કરી હતી. બીજા દેશના શ્રીમંતો કરતાં એક ગારુડનું તેની કંગાલ હાલતમાં પણ તેના ગુણો એક કિંમતી ખજાના રૂપ થઈ પડીને તેને જીવન જીવવાની આશામાં આગળ ધસાવે છે. માં. ડ. દ્રેવિલે પોતાના અપ્રતિમ શૌર્યથી અને પ્રસંગવશાત્ પોતાની અનુપમ હિમ્મતથી રાજદરબારમાં માનની નિઃસ-રણી ઉપર ચઢી શક્યો હતો. તે કાન્સના રાજાનો વિશ્વાસુ મિત્ર હતો. રાજા તેરમો હુધ પોતાના પિતા ચોથા હેનરીની યાદગિરી રાખીને તેનાજ ગુણ પ્રમાણે વર્તતો. માં. ડ. દ્રેવિલેના પિતાએ ચોથા હેનરીને યુદ્ધના પ્રસંગોમાં એટલી બધી મદદ આપી હતી કે જ્યાં પૈસા શિવાય બીજી સર્વ બાબતોમાં તેનું માન પાન ઘણુંજ વધી ગયું હતું. પૈસા શિવાય એમ કહેવાનું કારણ એટલુંજ કે, ચોથા હેનરીને પૈસાની હમેશાં તંગી રહેતી અને તે એટલે સુધી કે વધી ગયેલા દેવાને લીધે ફરીથી બીજાં નાણાં ઉછીનાં લેવાનું પણ તે નામ દઈ શકતો નહોતો. પરિણામે માં. ડ. દ્રેવિલેના પિતાને પૈસા વિનાનું મોટું માન એ મળ્યું હતું કે તેની ઢાલ ઉપર તેને સુવર્ણનો સિંહ ચીતરવા દેવાની અને તેના ઉપર

“વિશ્વસનીય અને શૂરવીર” એ પદવીઓ ઠોકારવાની પરવાનગી થોડા હેનરીએ આપી હતી. આને લીધે પ્રજામાં તેનું માન ઘણું વધ્યું પણ પૈસાના દષ્ટિબિન્દુથી તેની સ્થિતિમાં કંઈ ફરક પડ્યો નહોતો. મોં. ડ. ટ્રેવિલેના પિતાએ પોતાના અવસાન વખતે પોતાના પુત્રને માત્ર તરવાર અને ઢાલ, એ એ જ વસ્તુઓ વારસા તરીકે આપી હતી. એ એ વસ્તુઓ તથા પોતાના વડીલની નિષ્કલંક કીર્તિ, એ ત્રણ વાનાં વડે મોં. ડ. ટ્રેવિલેએ તેરમો લુધ જ વખતે યુવરાજ હતો તે વખતે તેની નોકરી-માં પ્રવેશ કરીને પોતાનાં બુદ્ધિબળ અને હસ્તબળ એવાં દાખ-વ્યાં કે તેને પરિણામે પોતાના સન્માનમાં તે ઘણો વધારો કરી શક્યો. તેરમો લુધ પોતાના રાજ્યમાં એક ઉત્તમ શૂરા તરીકે લેખાતો હતો પણ મોં. ટ્રેવિલેની શૂરતાથી પ્રસન્ન થઈને તે વાર-વાર કહેતો કે, “જ્યારે ઠોઢની સાથે ઢન્દ્રયુદ્ધનો પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું મારા પ્રતિસ્પર્ધાને પહેલાં એમજ કહીશ કે, મારા મિત્ર મોં. ટ્રેવિલે સાથે યુદ્ધ કરી જીત મેળવ અને તે પછી જ મારી સાથે લડવા આવ.”

આવી રીતે મોં. ટ્રેવિલે રાજાનો ખરો પ્રેમપાત્ર અને કૃપા પાત્ર બન્યો હતો. રાજાની એ કૃપા નિહંતુક હતી એમ કહી શકાય નહીં; પણ તે વસ્તુતઃ કૃપા તો હતીજ. રાજા લુધના રાજ્ય અમલમાં અનેક કટોકટ પ્રસંગ આવતા અને એવા કાળમાં તેની પાસે વિશ્વસનીય અને શૂરા પુરુષોની જરૂર હતી. મોં. ટ્રેવિલે તેવા-ઓમાંનો એક હતો. શૂરાઓ તે વખતે જો કે થોડા નહતા પણ તે સર્વમાં મોં. ટ્રેવિલેની સરખામણીમાં વિશ્વસનીય બહુ જ થોડા હતા. મોં. ટ્રેવિલેની સ્વામીભક્તિ એટલીબધી દૃઢ અને ઉત્તમ હતી કે, જમ એક સજાત શ્વાન પોતાના સ્વામી પ્રત્યેનો ઠોઢનો ત્રાસ

સાંખી શકે નહીં અને હમેશાં પોતાના સ્વામીના સંરક્ષણાર્થ તેની નજદિકજ રહે તેમ તે રાજા લુધના શત્રુઓ સામે થતો અને તેના રક્ષણમાં જ ચિત્ત રાખતો. સમયના વહેવા સાથે મોં. દ્રેવિલેને તેની અતુલ સ્વામીભક્તિનો સુંદર પુરસ્કાર મળ્યો. રાજાએ તેને પોતાના અંગત ખંડુકદાર સંરક્ષકોનો ઉપરી સેનાપતિ નીમ્યો. રાજાના દેહની સતત રક્ષા કરનારા સ્કોટિશ સૈનિકો રાજાને પ્રિય હતા અને તેમનો નાયક તેને અતિપ્રિય હતો.

તેરમા લુધનો મંત્રી, કાર્ડિનલ રિશેલ્યુ ફ્રાન્સ દેશનો બીજો રાજા હતો અથવા તો બીજો ન કહેતાં ખરો રાજા કહીએ તો ચાલશે. રાજાએ મોં. દ્રેવિલેના હાથ નીચે એક અંગરક્ષક સૈન્ય રાખ્યું છે એમ જ્યારે કાર્ડિનલે જોયું ત્યારે તેણે પણ પોતાના સંરક્ષણાર્થ એક સૈન્ય રાખવાનું ઠરાવ્યું. રાજા પોતાના સન્યમાં ફ્રાન્સ દેશનાજ નહીં પણ અન્ય દેશના ખરા હિમ્મતવાન શૂરાઓની ભરતી કરતો ત્યારે કાર્ડિનલ પણ તેવીજ રીતે પોતાનું સૈન્ય શૂરાઓથી ભરતો. એવો એક પણ દિવસ પસાર થતો નહીં કે જ્યારે રાજા અને મંત્રી દર સાંજે શેત્રંજ રમવા ખેસતા ત્યારે પોતપોતાના સૈનિકગણનાં શૌર્યની અને ગુણની ચર્ચા કર્યા વિના કે ખડાઈ માર્યા વિના રહેતા. તેઓ બંને દ્રવ્યયુદ્ધ અને માંડો-માંડેની મારામારીને બહારથી જો કે ખૂબ વખોડતા તોપણ અંદરખાનેથી તેઓ બંને પોતપોતાના સૈનિકોને એક બીજાના પક્ષ સામે યુદ્ધ કરવા. ઉત્સાહિત કરતા. જ્યારે કોઈવાર બંને પક્ષના યુદ્ધની ખબર આવતી ત્યારે રાજા તથા મંત્રીને પોતપોતાના સૈનિકોની છત થતી તો અંદરખાનેથી અત્યંત હર્ષ ઉપજતો અને હાર થતી તો મનમાં ખડુ દુઃખ ઉત્પન્ન થતું. બંનેમાં એ લાગણીઓ સમાન હતી.

રાજના મનની આ જાતની નિર્જળતા મેં. દ્રેવિલે કળી ગયે હોતો અને તેથી રાજની પસંદગી પ્રમાણે તે વર્તતો હોવાથી તેના ઉપર રાજની સતત પ્રીતિ અને કૃપા વરસ્યાંજ રહેતાં. જો મેં. દ્રેવિલે અંદરખાનેથી કાર્ડિનલનાં માણસો સાથે પોતાના ખંડુકદાર સૈનિકોને વઢવાનું ઉત્તેજન આપતો નહોતો તો રાજ હુમની તેના ઉપર કૃપા એક સરખી રહી હોત કે કેમ તે શંકાસ્પદ હતું; કારણ રાજ હુમએ કોઇ માણસનો મિત્ર તરીકે સ્થિરતાથી ખાહુ પકડી રાખ્યો હોય, એવું લાગ્યેજ કહેવાતું. કાર્ડિનલના નિવાસાલય આગળથી વારંવાર મેં. દ્રેવિલે પોતાના સૈનિકોને કવાયદ કરાવતો અને તે જોઇને કાર્ડિનલ ગુસ્સાથી અને ધબ્બોથી પોતાની સફેદ મૂછોને વળ દેતો. દ્રેવિલે એ વખતે યુદ્ધકલામાં અત્યંત નિપુણ તરીકે લેખાતો. શત્રુ પાસેથી લૂટી આવેલા માલ ઉપર તે પોતાનો નિર્વાહ કરતો નહો; પણ પોતાના દેશખાંધવાને હેતુ કરીને તે નિર્વાહ કરતો એમ કહેવાતું. એનાં દષ્ટાંત ઘણાં હતાં. તેના સૈનિકો કોઇની દરકાર કરતા નહોં અને દ્રેવિલે સિવાય બીજા કોઇની આજ્ઞા પાળતા નહોં. ચારિત્રમાં શિથિલ, દારૂડીઆ, ટંટો ઝઘડો કરનારા, રાજના આ ખંડુકદારો અથવા તો મેં. દ્રેવિલેના ખંડુકદારો વિશ્રાંતિગૃહોમાં, સરિયામ રાજ-માર્ગોમાં અને જાહેર રમતગમતનાં સ્થળોમાં ખૂમખરાડા પાડતા, મૂછો આમળતા, તરવારોનો ખણખણાટ કરતા અને લાજ મળે કે તરતજ મેં. કાર્ડિનલના સૈનિકો સામે તરવારો કાઢી, મારા મારીમાં મેળ લેતા; કોઇવાર માર્યા જતા પણ તેમને ખાત્રી રહેતી કે-મેં. દ્રેવિલે જરૂર તેમનું વેર લેશે; વારંવાર જ્યારે તેઓ પોતાના સામાવજાને મારતા ત્યારે તુરંજમી જવાની તેમને ખીક રહેતી નહોં; કારણકે મેં. દ્રેવિલે હમેશાં તેમનો ખચાવ

કરવા તેમની પીઠ પાછળ મોઝુદ હતો. આ કારણથી મોં. દ્રેવિલેને તેના આ માણસો ખૂબ વખાણતા, તેને દેવ તરીકે પૂજતા અને તેઓ પોતે સ્વચ્છંદી તોફાનીઓ હતા છતાં પણ જમ એક શાળાના અધ્યાપક આગળ તેના શિષ્યો કુંપે તેમ દ્રેવિલેથી તેઓ કંપતા. તેને એક નાનો સરખો બોલ પણ ન ઉઠાવતા અને નાનું સરખું પણ અપમાન ભૂંસી નાખવા માટે ગમે તેવો આત્મત્યાગ કરવા તૈયાર થતા.

ખંડુકદાર સૈન્યરૂપ આ બળવાન યાંત્ર મોં. દ્રેવિલે પ્રથમ તો રાજ તથા રાજના મિત્રો માટે વાપરતો અને પછી પોતાના માટે તેમજ પોતાના મિત્રો માટે વાપરતો. બાકીની બાબતોમાં તેના શત્રુઓ પણ કબૂલ કરતા કે, કદી તે આ સૈન્યને ઉપયોગમાં લેતો નહોતો. રાજ ખટપટમાં તેની કાંઈક બુદ્ધિ ચાલતી તેથી રાજ્યમાંના સૌથી બાહોશ રાજદારીઓની ખરાબરી તે કરતો; છતાં તે એક પ્રામાણિક માણસ તરીકે લેખાતો. એકંદરે મોં. દ્રેવિલે સર્વગુણી હતો, એમ કહી શકાય. કોઈક તેની પ્રશંસા કરતા, કોઈ તેને ચલાતા અને કોઈ તેના બુદ્ધિબળથી કે પછી અસિબળથી ડરતા.

મોં. દ્રેવિલેનો “વિક્સ-કોલંબિર” નો નિવાસાશ્રમ એક છાવણીને મળતો જણાતો હતો અને ઉનાળામાં સવારના છથી તથા શિયાળામાં સહવારના આઠ વાગ્યાથી ત્યાં કોલાહલ શરૂ થતો. લગભગ ૫૦ થી ૬૦ ખંડુકદારો સંપૂર્ણપણે શસ્ત્રો અને પોષાકથી સજ્જ થઈને એ આશ્રમની આસપાસ ચોક્કી કરતા અને ઘડીએ ઘડીએ એટલાજ સૈનિકો તેમને દુરજમાંથી મુઠ્ઠા કરી, તેમની જગ્યા લેતા. આશ્રમમાંની અનેક નિસરણી-

આમાંની એક સૌથી મોટી નિસરણી એવી હતી કે જના ઉપર હાલના જમાનામાં એક આખું મકાન ખાંધી શકાય. આ નિસરણી ઉપરથી ખંડુકદાર તરીકે પોતાનાં નામ નોંધાવવા માટે કેટલાંયે માણસો ચઢ ઉતર કરતાં; રાજકૃપા સંપાદન કરવા માટે કોઈક પ્રપંચ કરવાના હેતુથી અથવા તો જૂદી જૂદી જાતના પોષાકવાળા કેટલાંયે નોકરો અમલદારોની ખુશામત કરવાના હેતુથી સેવા ઉઠાવતા આવજા કર્યા કરતા હતા. દિવાનખાનામાં લાંબી અર્ધ ચન્દ્રાકારમાં ગોઠવેલી પાટો ઉપર ખંડુકદાર તરીકે ચુંટાયલા ઉમેદવારો બેસતા. આ દિવાનખાનામાં સવારથી છેક મોડીરાત સુધી ગજગણાટ અને વાતચિતો ચાલ્યા કરતાં. એ દિવાનખાનામાંથી મોં દ્રેવિલેના ખંડમાં જવાનું હતું. અહીં તે ઉમેદશાં ખંડુકદારોની ફરિયાદો સાંભળવામાં, નવા ઉમેદવારોની મુલાકાતો લેવામાં અને કંઈકને કંઈક પ્રકારના હુકમો લખવામાં ગુંથાયેલા રહેતો. જમ રાજા હુવેમાં કઠેરામાં આવીને ઉભો રહેતો તેમ મોં દ્રેવિલે પણ વારંવાર ખંડુકદારોને મોઢેના હુકમ આપવા માટે પોતાના ખંડ ખહારના કઠેરામાં નજરે પડતો.

જ દિવસે ડાટી મોં દ્રેવિલેની મુલાકાતે ગયો, તે દિવસે તેના આશ્રમમાં ભારે ગીદી જામેલી હતી. દેશના દૂરના ભાગ-માંથી રાજધાનીમાં પહેલીજવાર આવેલા ડાટી આટલાં બધાં માણસોને એકજ સ્થાનમાં એકત્ર થયેલાં જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયો. મોટા દરવાજામાં થઈને તે અંદર ગયો તો ચોગાનમાં પુષ્કળ હથિયારબંધ માણસો તેને ફરતાહરતા જણાયા. તેઓમાંના કેટલાક ઘણીવાર મોટેથી ખૂમ ખરાડા પાડીને વાતો કરતા, કોઈક કહા મશ્કરીમાં પ્રવૃત થતા અને કોઈક પોતાનાં પરાક્રમની વાતો

કરતા અનેક વખત પોતાનાં હથિયાર ઉપર હાથ નાંખ્યા કરતા. આ લોકોની ગીદીમાંથી હાટી ચક્રિત દષ્ટિથી ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો. તેનું ખાહાવરાપણું ઘણાકના જોવામાં આવ્યું એટલે તેઓ તેના તરફ તાકી તાકીને જોવા લાગ્યા; પણ હાટી, આ વખતે મ્યુંગમાંની ગીદીની માફક ગુસ્સે ન થતાં ચૂપકાદીથી આગળ વધવા લાગ્યો. તેનું હૃદય આ વેળા ધડકતું હતું. એક હાથે તેણે પોતાના કમરપટ્ટામાંની તરવાર પોતાના પગમાં અથડાય નહીં તે માટે અધવચથી આડી ઝાલી રાખી હતી અને બીજા હાથે તેણે પોતાની ટોપી ઝાલી રાખી હતી. તેણે હૃદયમાંની લાગણીઓ દબાવી રાખીને બહારથી હસતું મોં રાખ્યું હતું. ગીદીનો પ્રથમ ભાગ વટાવ્યા બાદ તે નિસરણી આગળ પહોંચ્યો. તેનાં છેદાં પગથીઓ આગળ ચાર બંદુકદાર સૈનિકો એક અજબ પ્રકારની રમત રમવામાં ગુંથાયા હતા અને તેમની રમત જોવાને દશ કે બાર બીજા સૈનિકો ત્યાં આસપાસ ટોળે મળીને ઉભા હતા. રમત શરૂ થીરોને છાજે તેવી હતી. એક સૈનિક નિસરણીના ઉપલા ભાગમાં ખુદ્દી તરવાર સાથે ઉભો રહેલો હતો અને બાકીના ત્રણ જણાઓને ઉપર જતા અટકાવતો હતો. નીચેના ત્રણ જણા, ઉપરના ચોથા સાથે પોતાની તરવારોથી પટાખાજ બેલીને ઉપર જવા યત્ન કરતા. હાટીએ ધાર્યું કે, એ તરવારો ખુદ્દી હશે; પણ તેમ નહોતું. દરેક તરવાર તીક્ષ્ણ ધારવાળો અને છેડેથી અણી-આળી હતી અને તેના ઘા ઝીલનારાઓ દરેક ઘા પડતી વખતે મોટેથી હસતા. નિસરણીના ઉપલા ભાગમાંનો સૈનિક, નીચેનાઓને બહુ ખુબીથી ઉપર ચઢતા અટકાવી શક્યો હતો. આ રમતમાં કાંઈક નિયમ પણ હતો. ઠોધ બંધીને શરીરે એકાદ ઘા

પડતો કે તરતજ તેની જગ્યાએ બીજી બ્યકિ આવતી. પાંચ કલાકમાં આ પ્રમાણે ત્રણ જણ જરાક ઘવાયા અને તે પણ નિરશ્વરના ઉપલા ભાગમાંના એકલા ઉભા રહેલા સૈનિક વડે ! ડાટ' આ રમતથી તેમાં ભાગ લેનારાઓ પ્રતિ આશ્ચર્ય સાથે મ ઉપજ્યું. એ શૂરાઓ પોતાના ગાસ્કની પ્રાંતમાંના શૂરાઓ માફક જખમી થતાં ગુસ્સે થઈ જતા નહોતા પણ હસી હસી પુનઃ પુનઃ અઝુમતા હતા. ડાટી થોડીકવાર સુધી આ રમત એમને પોતાના અંતિમ આશયની સિદ્ધિ માટે આગળ વધ્યે દિવાનખાનાની આગલી અગાશીમાં જ્યારે તે પહોંચ્યો ત્યાં ત્યાં ઉભેલા ખંદુકદારો નિસરણી આગળના ખંદુકદારો કરતા જુદીજ રીતભાતના માલુમ પડ્યા. અહીં એકલા થયેલાઓ, સ્ત્રીએ સંખંધી તથા હલકા પ્રકારની વાતચિતો કરતા હતા. ત્યાંજ આગળ જતાં દિવાનખાનામાં તે પહોંચ્યો તો રાજદરબાર લગતી ચર્ચા ચાલતી જણાઈ. હલકી વાતો સાંભળને તેને તિસ્કાર ઉપજ્યો અને રાજદારી ચર્ચા સાંભળીને તેને ભય ઉપજ્યો અગાશીમાં તેની નીતિવિષયક કલ્પનાઓને ધોક્કો પહોંચ્યો અંદિવાનખાનામાં કાર્ડિનલ સંખંધી તેનામાં જે આદર હતો કમી થયો. દિવાનખાનામાં કાર્ડિનલની ખાનગી રીતભાત અંત ગુણુ સંખંધી એવી બેઘડક વિરૂદ્ધ ટીકાઓ થતી હતી કે, જાહેરમાં બે તેવી ટીકાઓ કરતો કોઈ માલુમ પડે તો તેને કાર્ડિનલ જરૂર સખ્ત શિક્ષા કરે ! વળી એ વાતોમાં એવી પણ કેટલીક વાતો હતી કે જે સંખંધમાં યૂરોપના રાજદારીઓનાં મંડળોમાં ખૂબ ચર્ચાટ ઉપજતો, ડાટીને કાર્ડિનલની ખલ્લો પસંદ પડે નહીં; કારણ તેના વડીલે તેને કાર્ડિનલ માટે માન રાખતાં શી

ખંચું હાંડું અને તે પ્રવાસે નીકળ્યો ત્યારે પણ તેને શીખામણ
ડીધી હતી કે, કદી કાર્ડિનલની માનહાનિના કાર્યમાં ભાગ
લેશ નહીં. ડાટીને લાગ્યું કે—“કાર્ડિનલનો કાંઈક જસૂસ આ
વાત ચૂપકાદીથી સાંભળી જાય અથવા તો મોં. દ્રેવિલે પણ જાણે
કે, પોતાના માણસો ખોટી નિંદામાં પ્રવૃત્ત થયા છે તો જરૂર
આ બધાને દેશનિકાલ કરવામાં આવે અને અહીં હું પણ ઉભેલો
હું એટલે મને પણ તેમનો સાથીદાર ધારી લે. મારા પિતાએ
મને જે ઉપદેશ દીધો છે, તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકારની આ ચર્ચા
સાંભળતો જો તેઓ મને જુએ, તો તેમના ઉપર કેવી
અસર થાય ?”

આ વાતચિતમાં ભાગ નહીં લેવાનો પોતાના મનમાં નિશ્ચય
કરીને ડાટી દૂરજ ઉભો રહ્યો. પણ જે વાતચિત થતી હતી તે
તો તે સાંભળતો હતોજ. તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંથી થોડીકવાર
પછી મોં. દ્રેવિલેનો એક નોકર પસાર થતો હતો. ડાટીને કાંઈ
અજાણ્યા સખ્ત તરીકે ત્યાં ઉભેલો જોઈને તે નોકરે પૂછ્યું: “તમારે
કામું કામ છે ?” ડાટીએ તે નોકરને પોતાનું નામ કહ્યું અને
સાતે મોં. દ્રેવિલેની મુલાકાત લેવા માગે છે, એમ જણાવ્યું. એ
નોકરે ડાટીને ખેંસવાની એક જગ્યા બતાવી અને મોં. દ્રેવિલેને
તેનો સંદેશો કહેવાની ખાત્રી આપી. ડાટીનું મન આથી કાંઈક
માન્ય થયું એટલે પેલા નોકરે બતાવેલી જગ્યાએ ખેંસીને તે
સ્વસ્થતાથી, ત્યાં એકઠા થયેલાઓના પોષાક અને તેમની રાત-
ખાત વગેરે જોવા લાગ્યો.

ખંડકારોના એ ટોળાના મધ્ય ભાગમાં એક ઉંચો,
ઢાંધાવર ખાંધાનો તેમજ કરડા દેખાવનો સૈનિક ઉભો હતો.

તેનો પોષાક સૌનું ધ્યાન ખેંચી રહે એવો હતો. તેણે આસ્માની રંગનો ડોટ અને પાયબમો પહેરેલાં હતાં. આ ડોટ ઉપર સોનેરી કિનાર થોડેલી હતી અને તે ઘડીએ ઘડીએ ગળકાટ મારતી હતી. આ ડોટ ઉપર કીરમજી રંગનો એક લાંબો ગૂંથો તેની ખાંધ ઉપરથી પગ સુધી લટકી રહ્યો હતો. આ ગૂંથોમાંથી તેના સુંદર કમરપટ્ટાનો ફક્ત આગલો ભાગ અને તે પટ્ટાની એક ખાબૂએ લટકાવેલી તરવાર દેખાતાં હતાં. આ ખંદુકદાર પોતાના પહેરા ઉપરથી ફરેજ થઇને તરતનોજ આવેલો હતો અને તે કાંધને કાંધ નવીન સમાચાર કહેતો હોવાથી ખબા તેની આસપાસ વીંટળાઇ વળીને તેનું કહેવું સાંભળતા હતા. તે કહેતો હતો કે હમણાં ઠંડી પુબ્કળ પડે છે તેથી મેં આ ગૂંથો પહેર્યો છે. તેના નક્સીદાર ઝીકથી ભરેલા પટ્ટા તરફ ઘડીએ ઘડીએ તેનો હાથ જતો અને સર્વે જણુ તેના તરફ જ ચક્રિત નયને બેઠા રહેતા. તેને વારંવાર મૂંછો આમળવાની અને મોટા ખૂમખરાડા પાડીને વાત કરવાની ટેવ હતી, તેથી ડાટીએ તેને ખડાખોર માણસ ધારી લીધા.

તે સૈનિક પોતાના સાથીદારોને કહ્યું: “તમે ક્યારના આ કમરપટ્ટા તરફ શા માટે બેઠા રહ્યા છો? અત્યારે તો એની ‘ફેશન’ થઇ પડી છે. કદાપિ તમને તે મૂખીઇ ભરેલી ‘ફેશન’ લાગતી હશે, પણ તે ફેશન તો છે જ એ તમારે કબૂલ કરવું બેઠાં. વળી દરેક માણસે પોતાના વારસાનો ઉપયોગ હમેશાં કરવો બેઠાં.”

એક સાથીદારે જવાબ દીધો: “વાહ પોર્થો! આ તારી વડીલાપાણી ત મિલકતમાંનો પટ્ટો છે એવું સમજાવવાનો અને અમને છેતરવાનો તારો પ્રયત્ન અમારી આગળ નક્કરો છે. ‘સેન્ટ-આનોર’ ના દરવાજા આગળ ગયા રવિવારે તું પેલી છુર-

ખાવાળી જે સનારી સાથે મને મળ્યો હતો, તેણેજ આ પટ્ટો તને આપ્યો છે. ખરું કે નહીં ?”

પોથી: “આ પટ્ટો મારા પૈસામાંથી વેચાતો ન લીધો હોય તો તું કહે તેના સોગંદ ખાઉં ! એક ગૃહસ્થ તરીકે હું ખાત્રી આપું છું કે-એ મારી મિલકતમાંથીજ મેં ખરીદેલો છે.”

સાથીદાર: “મારી પ્રિયકરણે જેમ મારા પોતાના પાકીટમાં પૈસા નાખ્યા પછી મેં તે પૈસાથી આ નવું પાકીટ વેચાતું લીધું તેમજ તેં કરેલું છે, એ શા માટે છૂપાવે છે ?”

પોથી: “હું કહું છું તેજ સાચું છે. તેનો પુરાવો એ કે, મેં તેના ૧૨ પિસ્ટલ આપ્યા છે.”

આ ઉપરથી સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું પણ તેમનો સંશય દૂર થયો નહીં. પોથીએ તે પછી એક બીજા સૈનિક તરફ ફરીને કહ્યું: “મેં કહ્યું તે ખરું છે કે નહીં, અરામી ?”

પોથીએ જને અરામી નામથી સંબોધન કર્યું હતું તે સૈનિક તેના કરતાં જૂદીજ જાતનો હતો. તે આશરે ૨૩ વર્ષનો હતો પણ કદાવર અને સુંદર ચહેરાવાળો હતો. તેની આંખો કાળી પણ નમ્ર હતી. તેના ગાલ ગુલાબી રંગના હતા. તેની મૂછો નાજૂક પરંતુ ટુકડી હતી અને જાણે હોઠ ઉપર એક સિદ્ધી કાળી લીંટી દોરી હોય, એવી જણાતી હતી. તે ખડુજ થોડું બોલતો, ધીમા સ્વરે બોલતો, વારંવાર નમન કરતો અને મ્હોંમાંની શ્વેત-વર્ણી દંતાવલિ દેખાય તેવી રીતે હાસ્ય કરતો. એકંદરે તેને શાન્ત પ્રકૃતિવાળો અને ગંભીર ગૃહસ્થ કહી શકાય. તેણે પોથીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સંમતિ આપતાં પોતાનું મસ્તક જરાક નમાવ્યું.

આ ઉત્તરથી સર્વના મનમાંથી એ કમરપટ્ટા માટેનો સંશય

દૂર થયેલા જણાઓ અને તેની પ્રશંસા ચાલુ રહી. એ પછી એક બીજા વિષય ઉપર વાતચિત નીકળી.

એક ખંડુકદાર: “ચેલેના જમિનદારે જે હકિકત જાહેર કરી છે, તે સંબંધમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે?”

પ્રેર્યા: “પણ તેણે જણાવ્યું છે શું?”

“તે જણાવે છે કે, કાર્ડિનલનો જમણો હાથ, રોકફર તેને બ્રુસેલ્સ ખાતે પાદરીના ગ્રુપ વેશાંતરમાં મળ્યો હતો અને ત્યાં તેણે ભોળા બિચારા મો. હ લેગ્વેને ફસાવ્યો હતો.”

“તે મૂર્ખો તો ખરો, પણ શું એ હકિકત ખરી છે?”

“અરામાએ મને એ વાત કહી છે.”

પ્રેર્યા: “એમ?”

અરામી: “કેમ? મેં તને કાલે જ એ વાત કહી હતી તે ભૂલી ગયો શું? આલો, હવે એ વાત પડતી મૂકો.”

પ્રેર્યા: “પડતી તે કેમ મૂકાય? તને એવું લાગતું હશે, પણ હું એમ નહીં કહું. તું એકાદ વાતનો નિકાલ તરતજ કરી દે છે. પણ આ વાત શા માટે પડતી મૂકવી? એ કાર્ડિનલ, એક વિશ્વાસઘાતી, ચોર, અને લુચ્ચા માણસને એક સહય સજ્જનને ફસાવવા જસૂસ તરીકે નીમે છે; તેની સાથે પત્રવહેવાર ચલાવે છે અને પછી એ પત્રોની સહાયથી તથા એ લુચ્ચા માણસની સાક્ષીથી રાજ પાસેથી એ સજ્જન માણસને માટે શિક્ષાનું ફરમાન કઢાવે છે. આ રીત કેનાથી અજણી છે? ચેલેના જમિનદાર રાજને મારી નાંખીને રાણી સાથે મોં. લેગ્વેને પરણાવવા માગતો હતો, એવું તેના ઉપર તહોમત મૂકાયું છે, એ વાત તેંજ કાલે જાહેર કરી, અરામી! અને હવે તું પોતેજ એમ કહે છે કે—એ વાતનો છોડો આલો. હવે એમ તે કહી ખની શકે ખરું?”

અરામી: “ ઠીક, ત્યારે. તારી ઇચ્છા છે તો બલે એ સંખંધી વાત ચાલે.”

“ હું જો ચેલેના જમિનદારની જગ્યાએ હોત અને રોકફર મારી સાથે પ્રપંચ રમવા આવ્યો હોત તો રોકફરને હું અર્ધો ઠલાકમાં ખતાવી દેત કે, મારા જોવા સાથે પ્રપંચ કેમ થાય છે !”

“ અને પછી તારે અર્ધો ઠલાક કાર્ડિનલ પાસે પસાર કરવો પડત, સમજ્યો ને ?”

પોર્થા: “ ઓહો ! કાર્ડિનલ ! કાર્ડિનલ ! અરે, એની પરવા કોને છે ? અરામી, ખરું કહું છું કે, તું ખંડુકદાર નક્કામો થયો છે. તારે તો પાદરી જ થવું હતું. ખંડુકદાર સૈનિકોનાં હિમ્મત, શૂરતા અને પરાક્રમ, એ ગુણો પાદરીઓમાં નજ હોય ! બલ તો ખંડુકદારોથી દૂરજ નાસે છે !”

અરામી: “ હજીયે હું કયાં પાદરી થઈ શકું એમ નથી ? એક દિવસ એવો જરૂર આવશે કે જ્યારે તું મને પાદરી તારીકે જ જોશે. પોર્થા ! તને ખબર છે કે ધર્મશાસ્ત્રોના મારો અભ્યાસ હજી હું એ કારણેજ દર્યો જઈ છું.”

પોર્થા: “ ખરું છે. ખરું છે. તું પાદરી થાય એ હું પોતે ખાસ પસંદ કરું છું. વાર, પણ કહે તો ખરો કે, હવે તને પાદરીપણું કરવાની કેટલી વાર છે ?”

અરામી: “ ખહુજ થોડી.”

એક ખંડુકદાર: “ એ ફક્ત એક ખાખતની રાહ જુએ છે. જો એ ખાખતનો નિકાલ આવશે કે તરતજ તેના શરીર ઉપર આપણે પાદરીનો પોષાક બેઘશું.”

એક બીજા ખંડુકદારે ટાપશા પૂરી: “ એ ખાખત કઈ ?”

“રાણી સાહેબ કાન્સના રાજ્યના ગાદીવારસને જન્મ આપે એ બાબત.”

પોર્થા: “આ વિષય કદા મશ્કરીના નથી. રાણી સાહેબને સંતાન થવાના દિવસ હજી વહી ગયા નથી, હોં કે?”

અરામી આંખો મટકાવતો બોલ્યો: “હજી ડ્યુક ઓફ બર્મિંગહામ કાન્સમાંજ છે!” તેણે આંખો મચકાવી તેથી તેના આ સરલ દેખાતા વાક્યમાં કાંઈક ગૂઢાર્થ હશે એમ તર્ક કરી શકાય.

પોર્થાએ કહ્યું: “અરામી, આ વખતે તું ભૂલ્યો. તારો વિનાદ ખરેખર હવની બહાર ગયો છે. મેં. ટ્રેવિલેને કાને આ વાત જાય તો ઘણું ખોટું થઈ પડે.”

અરામીની શાન્ત આંખોમાં ક્રોધનો કાંઈક ભાસ જણાયો. તેણે કહ્યું: “પોર્થા, તું મને સારી રીતભાત શીખવવા માગતો હોઈશ, ખરું કે?”

પોર્થા: “ભાઈશ્રી, તું જરા તપી જાય છે પણ હું તને ખરું કહું છું કે, કાં તો તું બંદુકદાર થા કે પછી પાદરી થા. થણુ બંને ધર્મા એક સાથે કરે છે, એ ખરોખર નથી. મેં. અથોએ પેલે દિવસે તને કહ્યું હતું તે ધ્યાનમાં છે? તું દરેક બાબતમાં માથું મારે છે. જો ભાઈ! ગુસ્સે ના થઈશ. ખરી બાબતમાં ખાર શો? પરસ્પર ગુસ્સે નહીં થવા વિષે મેં, તેં અને અથોએ કરાર કર્યો છે, એ ભૂલી જઈશ નહીં. તું મેડમ ડે આઈગુલોને ત્યાં વારંવાર જાય છે અને તેને તું કાંઈ આપું માન આપતો નથી. એ પછી, તું મેડમ ડે શેવર્સની પિત્રાઈ બહેન મેડમ ડે બોઈ-ટ્રેસીને ત્યાં જાય છે; અને તેની તારા ઉપર પુષ્કળ પ્રેરણાની છે, એમ તું કહે છે. તારી મરજી ન હોય તો

ભલે, એ બધી વાતો તું કબૂલ કરીશ નહીં. તારી ખાનગી વાતો બહુવાની કોઇની મરજી નથી અને તે ખીજને કાને જાય નહીં એની તું ખબરદારી રાખે છે ખરો; પણ અમે બધાએ તે બહુએ છીએ. આથીજ માફ કહેવું છે કે, આ પ્રકારનો તારામાં જે ગુણ છે તેનો થોડોક ઉપયોગ રાણી સાહેબ માટે કરવામાં તું શા માટે આનાકાની કરે છે? ભલે લોકો, રાજા અથવા કાર્ડિનલના સંબંધમાં ફાવે તે બોલે; પણ રાણી સાહેબની વાત બૂલી છે. તે પવિત્ર છે અને તેના સંબંધી જે કાંઈ બોલાય તે આદર યુક્તજ બોલાવું બેઠાં છે.”

અરામી: “પોથી, તું ખરેખર બહુજ બકાઇખોર છે, એમાં સંશય નથી. અથો શિવાય કોઈ પણ મને ઉપદેશ દેવા આવે, તેનો હું તિરસ્કાર કરું છું, એ તું જાણે છે. તારા પગ તળેનો રેલો તું વિસરી જાય છે. પારકી પંચાત કરવાનો તને જરાકે હક્ક નથી. તારા કમ્મરપટ્ટાનો ભેદ શા છે, તે તારા હૃદય પૂછી બેને? મને ફાવશે તે હું કરીશ. તને ફાવે તે તું કર. અત્યારે હું ખંડુકદાર બન્યો છું. કાલે ઉઠીને હું પાદરી પણ થઇશ. ખંડુકદાર તરીકે મને જે ફાવશે તે હું બોલીશ જ. અને અત્યારે તો હું બહોર કરું છું કે-તું જે કાંઈ બોલે છે, તેમાં જરાક આજળ વધીશ તો મારો ગુસ્સો હાથમાં નહીં રહે.”

અને આ બે જણને શાન્ત કરવા માટે કેટલાક ખંડુકદારો એ વચ્ચે પડીને કહ્યું: “અરામી! પોથી! શાન્ત થાઓ, શાન્ત થાઓ.”

એટલામાં માં. દ્રેવિલેના ખંડમાંથી એક નોકરે બહાર આવીને કહ્યું: “હાટી કોનું નામ? માં. દ્રેવિલે તેને મળવા જિસુક

છે.” નોકરે આમ કહ્યા પછી આ વિષય ખંધ પડ્યો અને સર્વનું ધ્યાન ડાટી તરફ ગયું. ડાટી શાંતિથી મોં, દ્રેવિલે વાળા ખંડમાં ગયો. જતાં જતાં આ કંટાળા ભરેલી વિલક્ષણ તકરાર, પોતાને મોં, દ્રેવિલેએ ખોલાવ્યાથી વધતી અટકી એ ઠીક થયું એમ ડાટીને લાગ્યું.

પરિચ્છેદ ૩.

મોં. ટ્રેવિલે સાથે મેળાપ.

૩ ટ્રેવિલેના ખંડમાં ડાટી ગયો ત્યારે તેનું મન અસ્વ-
સ્થ હોય એમ તેને લાગ્યું; એમ છતાં પણ તેણે
જમિન સુધી નીચે નમીને તેને પ્રણામ કર્યા અને
તેણે તે સહ્યપણે ઝીલ્યા. ડાટીનું સંભાષણ સાંભળીને તેને આનંદ
થયલો જણાયો; કારણ ગાસ્કનીના લોકોના વિવક્ષિત રીતિના
શબ્દોચાર તેને કાને પડતાં તેને પોતાની યુવાનીના દિવસો યાદ
આવ્યા; પોતાની માતૃભૂમિની સ્મૃતિ ચિત્તપ્રદેશમાં જગૃત થઇ.
માતૃભૂમિની યાદગિરી દૂર દૂરના પ્રાંતમાં પણ કોઇ વૃદ્ધને ઘણાં
વર્ષે થાય ત્યારે તેને ખચિત આનંદ થાય છે. મોં. ટ્રેવિલેને
ઘણું કામ હતું તે છતાં તેને ડાટી સાથે હજી પણ વિશેષ વખત
સુધી વાતચિત કરવાનું મન થયું. તેથી તેણે ડાટીને પૂછ્યું:
“મારે જરાક ખીજાં કામ આટોપી લેવાં છે, એટલે થોડોક
વખત તું બેસીસ તો ચાલશે ને?” ડાટીને તેનો આ વિનય
ખડુ ગમ્યો અને તેણે ઘણીજ ખુશીથી તેમ કરવા હા પાડી. મોં.
ટ્રેવિલેએ આ ઉપરથી તેને એક સ્થાને બેસવાની ઇસારત કરી
અને પોતાના ખંડના ખારણા આગળ જઇ તીણા સ્વરે બૂમ પાડી:
“અથો! પોર્થો! અરામી!”

થોડીવારમાં પોર્થો અને અરામીએ મોં. ટ્રેવિલેના ખંડમાં
પ્રવેશ કર્યો. તેઓ અંદર દાખલ થયા એટલે એ ખંડનું ખારણું

વાસી દેવામાં આવ્યું. તેમના ચહેરા ઉપરથી સહજ કાંઈ કહી શકે કે, તેમનાં મન અત્યારે અકળાયલાં હતાં. પણ તેઓ ખહારથી બેફિકર જણાતા હતા. તેમની સહયતા તેમને તો જઈ ન હતી. એકંદરે તેમની રીતભાત ભવ્ય, ગંભીર અને શૂરાઓને છાજે તેવી હોવાથી ડાટીને તેઓ દેવદૂત સમાન લાગ્યા અને અને તેમનો અધિનાયક બ્રહ્મરૂપિ સમાન લાગ્યો. પોર્થા અને અરામીએ અંદર આવીને લશ્કરી ઢબે સલામ કરી. મોં. દ્રેવિલે પોતાનાં ભવાં ચઢાવીને, કાંઈ પણ ન બોલતાં, તેઓ સામે થોડી થોડી વારે બેતો બેતો પોતાનાં ખંડમાં અહીં તહીં ફરવા લાગ્યો. બાદ તેમની સામે જઈને તેમના તરફ કરડી નજર રાખીને તેણે પૂછ્યું: “ગઈ કાલે સન્ધ્યાકાળે રાજ સાહેબે મને શું કહ્યું તે તમે જણો છો કે ?”

બંને જણે એક સાથે કહ્યું: “ના મહારાજ, અમે નથી જાણતા.”

અરામીએ તે પછી વધારામાં કહ્યું: “પણ આપ કૃપાળુ અમને તે કહેશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.”

મોં. દ્રેવિલે: “તેમણે મને કહ્યું કે-હવેથી મારે મોં. કાર્ડિ નલના સૈનિકોમાંથી માણસો ચુંટીને મારી દુકડીમાં તેમની ભરતી કરવી.”

પોર્થાએ ઉગ્ર સ્વરે કહ્યું: “મોં. કાર્ડિ નલના સૈનિકોમાંથી શા માટે ?”

“કારણ રાજ સાહેબ એમ માને છે કે, મારા ખંડુકદારો માં ઉત્સાહ આણવા માટે કાર્ડિ નલના સૈન્યમાંના ઉત્તમ માણસો સુયોગ્ય થઈ પડશે.”

આ સાંભળીને બંને સૈનિકોના ચહેરા ફિક્કા બની ગયા.

હાટી સમજી શક્યો નહીં કે પોતે ક્યાં છે; અને પોતે જમિનની અંદર સો ફીટ ઉંડો દટાઇ ગયો હોત તો ફીક પડત, એમ તેને લાગ્યું.

એ પછી પોતાના સ્વરમાં ક્રોધાવેશને લીધે કડકપણું દાખલ કરીને મોં. દ્રેવિલેએ કહ્યું: “ ખરૂં પૂછાવો તો મહારાજ સાહેબ તદ્દન સાચું કહ્યું છે; કારણ હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, રાજ-દરબારમાં ખંદુકદાર સૈનિકોનો જરાકે પ્રભાવ પડતો નથી. ગઈ કાલે મહારાજ સાહેબ સાથે શેત્રંજ રમતી વખતે મોં. કાર્ડિનલે મારા તરફ જરાક વકદાવિ કરીને કહ્યું કે, ‘ આપણા રાજ્યના નાલાયક, તોફાની, લુચ્ચા અને રાક્ષસ જવા ખંદુકદાર સૈનિકોએ ગયે પરમ દિવસે કેરો રસ્તા ઉપર એક ઉપાહારગૃહ આગળ દંગો મચાવ્યો હતો અને તેને પરિણામે તે સૈનિકોને પકડવાની ફરજ પડી હતી. ’ મને એ વખતે લાગ્યું કે, મારા દેખતાંજ મારા સૈનિકોનું તે અપમાન કરે છે તેથી તેનું શું નું શું કરી નાંખું; પણ મેં ખામોશી રાખી અને પૂરી તપાસ કર્યા પછીજ શું કરવું તેનો નિશ્ચય કરવો પાર્યો. વારૂ, મને હવે કહેશો કે, એ બધું ધાંધલ શું હતું ? ખંદુકદારોની ધરપકડ ! તમે પણ તેમાં સામેલ હતા. જૂઠું ના બોલશો. કાર્ડિનલે તમને ઓળખી કાઢ્યા છે અને તમારૂં નામ દીધું છે. શા માટે તમે લોકો આવા અપરાધમાં ફસાઓ છો, એ હું સમજી શકતો નથી. પણ નહીં; એમાં મારોજ દોષ છે. મેં તમને મારા માણસો તરીકે પસંદ કર્યા છે. અરામી ! શા માટે તેં મારી આગળ આવીને ખંદુક-દારનો પોષાક માગ્યો ? તું પાદરીના પોષાકમાંજ શોભે એવો છે; અને પોર્થા ! તું આવા બપકાળાં અને સુંદર કમરપદામાં

તારી તરવારને ખદનામ કરવા માટે શા માટે રાખી રહ્યો છે ? અને અથો ! ક્યાં છે તે ! અહીં અથો કેમ દેખાતો નથી ? ”

અરામી: “ કૃપાળુ, તે માંદો છે. ”

“ માંદો છે ? ખડુજ માંદો થઈ ગયો છે ? એવું તે એને શું થઈ ગયું છે કે, અહીં તે આવી શક્યો નથી ? ”

પોર્થો “ તેને શીતળા નીકળ્યા છે; અને એવી ખીક રહે છે કે, કદાચ તેનો ચહેરો એ રોગથી ખેડોળ ખની જશે. ”

માં. દ્રેવિલે: “ ઠીક વાત બેડી કાઢી છે ! આવડી મોટી હુમ્મરે તે વળી શીતળા શાને નીકળે ? નહીં, નહીં, એ વાત હું માની શકતો નથી. નક્કી એ ક્યાંક લઢતાં લઢતાં ઘવાયો હશે અને ચોક્કસ તે મરણ પણુ પામ્યો હશે ! પરંતુ મને ખરી વાત કોણ કહે છે ? બધી ખનાવટી વાતો ! કાંઈને કાંઈ ખડાનાં ! સૈનિકો, તમે નાલાયક જગ્યાઓએ જઈને વારંવાર ખદનામ થાઓ છો, એ હવે નહીં શકશે નહીં. તમે રસ્તાઓમાં ઝઘડા મચાવો છો, કોઈને કોઈની સામે તમારી તરવારો હુગામો છો—એ બધું હવે હું ચલાવી લઇશ નહીં, અને વળી સૌથી વધારે લક્ષમાં રાખવાની ખાખત એ છે કે, કાર્ડિનલના અંગરક્ષકો ખડા-દૂર, શાન્ત, અને બુદ્ધિશાળી ગણાય તથા કદીપણુ તેમને પકડવાનો વખત આવે નહીં અને મારા માણસો વા સાથે વઢનારા, અને ધાંધ-લીઆ કહેવાય તેમજ વારંવાર પકડાઈ જવાની સ્થિતિમાં મૂકાય, એ મને જરાકે પસંદ નથી. એ લોકો તમારા તરફ હસે છે, એ તમે શું બોધ શકતા નથી ? મને ખાત્રી છે કે, તે લોકો પકડાવા કરતાં હમેશાં મરણ પસંદ કરે છે. તેઓ કદી પાછાં પગલાં ભરતા નથી; અને તમે—રાજના ખંદુકદારો—તમારા જીવ ખચાવવા

માટે નાસી જઓ છો અને આયલાપણું દાખવો છો, એ માટે તમારો શો જવાબ છે ?”

પોર્થી અને અરામી ગુસ્સાના આવેશમાં કંપવા લાગ્યા. તેઓ જે વ્યક્તિને માટે અંતઃકરણપૂર્વક આદરમાન અને પ્રીતિ ધરાવતા હતા તેને બદલે જે આ ઠેકાણે કોઈ બીજી વ્યક્તિ હોત અને તેણે આટલો બધો કપકો તેમને આપ્યો હોત તો જરૂર તે વ્યક્તિનું ડોકું તેઓ મચડી નાંખત ! તેમનાં મ્હોં લાલચોળ બની ગયાં; તેઓ પોતાના હોઠ કરડવા લાગ્યા; વારંવાર તરવારોની મૂઠ ઉપર હાથ મૂકવા લાગ્યા અને ગુસ્સાથી પગ પછાડવા લાગ્યા. મોં. દ્રેવિલેએ જે ઉગ્ર સ્વરથી અથો, પોર્થી અને અરામીને ખૂમ પાડીને બોલાવ્યા હતા તે સાંભળ્યા બાદ દિવાનખાનામાંના સૈનિકોને શક પડ્યો હતો કે જરૂર તેઓનો અધિનાયક કોઈક બાબતમાં ગુસ્સે થયો હશે; આથી દશેક જણા ખારણાની અડોઅડ ઉભા રહીને અંદર ચાલતી વાતચિત કાન માંડીને સાંભળતા હતા. જ્યારે બહારના સૈનિકોએ પોતાના ઉપરી અધિકારીને મુખેથી પોતાની અવગણનાના શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે તેઓ પણ સંકોધ ખિન્ન બન્યા અને માંહોમાંહે એજ બાબતની ચર્ચા કરવા લાગ્યા, જેથી દિવાનખાનામાં ગળુગણાટ થઈ રહ્યો.

દ્રેવિલેએ પોતાના ઉભય સૈનિકોને શાન્ત ઉભેલા બેઠ આગળ ચલાવ્યું: “રાજના ખંદુકદારોને કાર્ડિનલ પકડે શા માટે ! કાર્ડિનલના છ સૈનિકોએ રાજના છ સૈનિકોને પકડયા, એ બાબત કેવી ખરાબ છાપ પાડનારી થઈ પડે છે ? ખરેખર, મેં તો હવે નિશ્ચય કર્યો છે કે, અત્યારે ને અત્યારે મહારાજ પાસે જઈને મારી જગ્યાનું રાજનામું આપી દેવું અને કાર્ડિનલના હાથ નીચે

તેના એક સૈનિક તરીકે નોકરી કરવી. એ તે મને એવી નોકરી નહીં આપે તો હું પાદરી થઈ જઈશ. ”

આ સંભાષણ સાંભળીને બહારના સૈનિકો જ્યો અત્યાર સુધી માત્ર ધીમેથી વાતો કરીને ગણગણાટ કરી રહ્યા હતા તેઓ મોટેથી બોલીને ઘોંઘાટ કરવા લાગ્યા. દરેક જણ સંતાપને લીધે કાંઈને કાંઈ બોલવા લાગ્યો. ડાર્ટોને એવી ધ્રુષ્ટા થઈ કે એકાદ પડદાની પાછળ સંતાવવાનું મળે તો ઠીક; પણ ત્યાં એકે પડદો નહતો; તેથી મોં ટ્રેવિલેના ટેબલ નીચે છૂપાઈ જવાનું તેને મન થયું. એટલામાં પોર્થાએ કહ્યું: “ કૃપાળુ, ખરૂં પૂછાવો તો અમે છ વિરુદ્ધ છ જણુજ હતા; પરન્તુ અમારી ઉપર અણુચિત્તવ્યો હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. અમે મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢવા જતા હતા, તે પહેલાંજ અમારામાંના બેને એકદમ દાર કરી નાંખવામાં આવ્યા અને અથો ઉપર એક પ્રહાર પડવાથી તે જખમી થયો. એમ છતાં પણ તેણે બે વખત ઉઠવાનો યત્ન કર્યો અને બંને વખતે તે બેભાન થઈને પડી ગયો. અથોનાં પરાક્રમથી આપશ્રી બાણીતા છે. અમે કાર્ડિનલનાં માણસોને શરણે ગયાજ નથી. તેઓએ જખરદસ્તીથી અમને પોતાની આગળ ચલાવ્યા પરન્તુ માર્ગમાં અમે તેઓને ભૂલથાપ આપીને છટકી ગયા. અથો મરણ પામ્યો હશે, એમ ધારીને તેઓએ તેને ત્યાંજ પડતો મૂક્યો હતો. ખરી હકિકત આ પ્રમાણેજ બની હતી. દરેક માણસને દરેકે દરેક લઢાઈમાં જય નથી મળતો, એ આપ બાણો છે. મોટા મોટા વીર પુરુષોને પણ ઘણી લઢાઈઓમાં પરાજય મળ્યાની વાતો મેં સાંભળેલી છે. ”

અરામીએ તે પછી કહ્યું: “ મારી તરવાર પ્રથમ અટકા વખતેજ લાંગી ગઈ હતી પરંતુ અમારા ઉપર હુમલો કરનારા-

ઓમાંના એકની તરવાર ખૂંચવી લઇને મેં એક જણને ઠાર માર્યો હતો. ”

મોં. દ્રેવિલેને આ બધી હકિકત સાંભળ્યા બાદ જરાક શાન્તિ વળી. તેણે કહ્યું: “ એ વાતની મને ખબર નહતી. તમારી હકિકત સાંભળ્યા પછી મને શક ઉપજે છે કે, કાર્ડિનલે મહારાજને બધી વાત ખોટી રીતેજ કહી છે. ”

અરામીએ કહ્યું: “ પણ મહારાજ ! મારી એવી વિનતિ છે કે, અથો જખમી થયો છે, એ વાત બહાર પાડવાની જરૂર નથી. પોતાના જખમની વાત મહારાજ સાહેબ જાણી ગયા છે, એવી વાત જો અથોને કાને જશે, તો તેને ઘણું દુઃખ ઉપજશે. તેને ખભા ઉપર જખમ થયો છે અને તેમાં અત્યારે જરાક વધારે દર્દ થવાથી તે જખમ છાતી તરફ વધ્યો છે. પરંતુ જો તેનું મન તેની અપકીર્તિની વાત ફેલાયાથી વિશેષ ચિન્તાતુર થશે તો મને ભય છે કે તેની સ્થિતિ ગંભીર બની જશે—”

આ વખતે મોં. દ્રેવિલેનાં ખંડનું ખારણું ઉઘડ્યું અને એક ભવ્ય તથા સુંદર દેખાવનો પણ પ્રચંડકાય પુરુષ તેના ઉમરા ઉપર ઉભેલો જણાયો.

બન્ને સૈનિકો તેને જોઇને ખોલી ઉઠ્યા: “ અથો ! ”

મોં. દ્રેવિલે પણ ધીમા સ્વરે આશ્ચર્યથી બોલ્યા: “ અથો ! ”

તે આવનાર પુરુષે કહ્યું: “ નામવર, આપે મને બોલાવ્યો હતો, તેથી હું અત્રે હાજર થયો છું. મારા એક મિત્રે મને ખબર આપ્યા અને તે સાંભળીને મારાથી બનતી ઉતાવળે હું અહીં આવી પહોંચ્યો છું. આપનો શો હુકમ છે, તે ફરમાવીને આભારી ઠરશો ? ” એમ કહીને આ પ્રતિભાવાનું ખંડુકદારે

નમન કરીને તે ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. તેનાં પગલાં એક સરખી ગતિનાં અને દૃઢ હતાં. મોં. દ્રેવિલેની આંખમાં તેના આગમનથી અમકારો જણાયો. તેનું હૃદય અથોની હિમ્મતની સાબિતીથી દ્રબ્યું હોય એમ જણાયું અને તેના આગળના ગુસ્સાના શબ્દો નીચે પ્રમાણે શાન્ત અને મધુર વાક્યોમાં બદલાઈ ગયા.

મોં. દ્રેવિલે: “હું આ લોકોને હમણાંજ એ કહેવા જતો કે, મારા ખંડુકદારોએ પોતાની જિંદગી નાંહક જેખમમાં નાંખવી નહીં; કારણ શૂરા માણસો મહારાજને અતિપ્રિય છે અને મહારાજ જાણે છે કે, તેમના ખંડુકદાર અંગરક્ષકો દુનિયામાં સૌથી વધારે બહાદૂર છે. અથો, તારો હાથ આપ !”

અથો પ્રત્યેની પોતાની પ્રીતિને પરિણામે મોં. દ્રેવિલે, તે હસ્તધૂનન માટે હાથ આપે છે કે નહીં તેની વાટ જોયા વિના તેની પાસે ગયો અને સ્નેહથી તેનો જમણો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને પોતાના સઘળા જોરથી તેને હલાવીને દાખ્યો. આનું પરિણામ તેણે નહીં ધાર્યું હોય એવું આવ્યું; કારણ અથોના જમણા ખભામાંજ જખમ થયો હતો અને તેને દુઃખ થતું હતું તે છતાં પણ તે અહીં આવ્યો હતો. એજ દુઃખવાળો હાથ જોરથી હલાવીને દબાવાયો તેથી પીડામાં વધારો થયો. અથો એક સહનશીલ અને હિમ્મતવાન વીર હતો; તેમ છતાં પણ પીડાને લીધે તેનાથી તીણી બૂમ પડાઈ ગઈ અને પહેલાંના કરતાં તેનો અહેરો વધારે ફિક્કો બની ગયો.

આ વખતે મોં. દ્રેવિલેના ખંડના ખારણા આગળ દિવાનખાનામાંના સૈનિકો ઉભરાઈ ગયા હતા. અથોના આગમનથી તેઓ અંદરની વાતચિતમાં વિશેષ રસ જામશે, એમ ધારતા હતા અને મોં. દ્રેવિલેએ જ્યારે અથો પ્રતિ સ્નેહ અને મમતા

ભર્યું સંભાષણ કર્યું ત્યારે તે સાંભળીને ખંડુકદારોનાં હૃદય આનંદથી છલકાઇ ગયાં. તેઓ ખહાર ધક્કાધક્કી કરતા હતા તેને લીધે મોં. દ્રેવિલેના ખંડનું અધખોલું ખારણું તદ્દન ઉઘડી ગયું. મોં. દ્રેવિલેની તે તરફ નજર ગઇ અને સૈનિકોને ત્યાં જોઇને તે ઠપકો આપવા જતો હતો, એટલામાં તેને લાગ્યું કે પોતાના હાથમાંનો અથોનો હાથ ખેંચાઈ જતો હતો. આથી તેણે અથોના તરફ નજર કરી તો તે મૂર્છાગત થવાની તૈયારીમાં હોય, એમ તેને લાગ્યું. એજ વખતે અથો પોતાની ધીરજ અને સહનશીલતા વધુ વાર ટકાવી શક્યો નહોતો અને એકદમ ધરણીપર ઢળી પડ્યો.

મોં. દ્રેવિલે ખૂમ ખાડી ઉઠ્યો: “ ડાકટરને બોલાવો, ઝટ ડાકટરને બોલાવો ! મારો ડાકટર કે પછી સહારાજ સાહેબનો— ગમે તે આવે. એકદમ દોડો અને મારા ખહાદૂર અથોને મરતો અચાવો ! ”

મોં. દ્રેવિલેની આ ખૂમાખૂમથી ખારણા આગળના સૈનિકોનું ધાડું કશાની દરકાર ન રાખતાં અંદર ઘુસ્યું અને અથોની આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યું. બેચાર સૈનિકો ડાકટરની શોધમાં નીકળી પડ્યા. સારે નસિબે ડાકટર એજ સ્થળે એ વખતે અચાનક આવી ચઢ્યો હતો. તેને એકદમ ત્યાં લાવવામાં આવ્યો અને અથોની આસપાસ સૈનિકોની જામી ગયલી ગીર્દી દૂર કરવા તેણે ખૂમ મારીને તે ગીર્દીમાં પ્રવેશ કર્યો. ડાકટરનો અવાજ સાંભળીને સૈનિકો દૂર થઇ ગયા. ડાકટરે અથોને જોઇને પ્રથમ તો તેને બીજા કોઇ ખંડમાં લઇ જવો જોઇએ, એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. તરતજ મોં. દ્રેવિલેએ પોતાના ખંડની અંદર આવેલા બીજા ખંડનું ખારણું ઉઘડાવ્યું અને પોર્થા તથા અરામીને ઇશારત

કરી, અથોને તે ખંડમાં લઇ જવા ફરમાવ્યું. ખન્ને જાણે પોતાના મિત્રને ઉઠાવીને અંદરના ખંડમાં લઇ જઇ એક કાચ ઉપર સુવાડ્યો. એ પછી ડાકટર તે ખંડમાં ગયો અને તેની પાછળ તે ખંડનાં ખારણાં વાસી દેવામાં આવ્યાં.

મેં. દ્રેવિલેના ખંડમાં અત્યાર પહેલાં હમેશાં સંપૂર્ણ શાંતિ રહેતી પણ અત્યારે તેમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. કોઇ કાર્ડિનલને ગાળો દેવા લાગ્યા, કોઇ તેના જસૂસને તો કોઇ તેના સૈનિકોને ગાળો લાંડવા લાગ્યા. થોડી વાર પછી પોર્થા અને અરામી અંદરના ખંડમાંથી બહાર આવ્યા અને માત્ર ડાકટર તથા મેં. દ્રેવિલે અથો પાસે રહ્યા. આખરે મેં. દ્રેવિલે પણ બહાર આવ્યા. અથો હવે શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો. ડાકટરે બહાર કંઈ હતું કે અથોની સ્થિતિથી ગભરાવા જેવું નથી. તેના જખ્મમાંથી વધારે લોહી વહી જવાથીજ તે બેશુદ્ધ થઇ ગયો હતો અને હવે તેને થોડા વખતમાં દવાથી આરામ થઇ જશે. સર્વ ખંડુકદાર સૈનિકોને આ બખર જાણીને શાંતિ વળી. મેં. દ્રેવિલેએ પોતાના હાથના ઇશારાથી સર્વને જતા રહેવા ફરમાવ્યાથી, માત્ર ડાટી સિવાય એકેએક સૈનિક તે ખંડમાંથી જતો રહ્યો. ડાટીને હજી મેં. દ્રેવિલે સાથે વાતચિત કરવાની ખાકી હતી તેથીજ એક હિમતવાન ગાર્ડનની માફક તે ધીરજથી ત્યાં ઉભો રહ્યો.

જ્યારે બધા જતા રહ્યા અને ખારણું વાસી દેવામાં આવ્યું ત્યારે મેં. દ્રેવિલેએ પોતાના ખંડમાં આસપાસ નજર કરતાં ડાટીને એકલો બેઠો. હમણાંજ બનેલા ઉરકેરણી બરેલા બનાવોથી તેના વિચારસંકલના ટુટી ગઇ હતી. આથી તેણે ડાટીને પૂછ્યું. “તું શા કારણે અહીં ઉભો છે?” ડાટીએ તરતજ પોતાના

નામનો ઉચ્ચાર કર્યો જને પરિણામે માં. દ્રેવિલેને તેને લગતી બધી વાતો યાદ આવી.તેણે કહ્યું: “મારા દેશખંધુ,વિસ્મૃતિ માટે મને માફ કરજે. હમણાં જ બધું બન્યું તે ઉપરથી તેં જોયું હશે કે,આ ખંદુકદારો સંખ્યામાં એક કુટુંબના વડીલ જવી મારી સ્થિતિ છે. સૈનિકો મારાં વયમાં આવેલા બાળકો જવા છે પણ હું હમેશાં કહેતો આવ્યો છું કે, મહારાજા અને ખાસ કરીને માં. કાર્ડિનલના હુકમોનું તેઓએ પરિપાલન કરવું જોઈએ—”

ડાર્ટી આ કથનથી પોતાનું મંદ હાસ્ય બાળી શક્યો નહીં. આ હાસ્ય ઉપરથી માં. દ્રેવિલે સમજી ગયો કે આ કોઈ મૂરખ જીવાનીઓ નથી અને વિષયને બદલીને તે મૂળ મુદ્દા ઉપર બોલવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું: “મને તારા પિતા માટે ઘણું જ માન છે. તું તેનો પુત્ર છે. કહે, મારે તારું શું શ્રેય કરવાનું છે? જો, વખત બહુ દુકો છે. મને ઘણાં કામ છે.”

ડાર્ટી: “કૃપાળુ, યાર્જે છોડ્યા પછી અહીં આવતાં મેં એવો નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે, મારા પૂજ્ય વડીલ સાથેની આપની મિત્રતા બદલ મારે આપને વિનંતિ કરવી કે, મને ખંદુકદાર સૈનિકોની ટુકડીમાં દાખલ કરવો. પણ અહીં જ બધું બન્યું છે તે પછી, મને એ માન મળે તેની કેટલી બધી મહત્તા છે એ મેં જોઈ લીધું છે, જ્યાં મને ભય રહે છે કે, હું ખંદુકદાર તરીકે લાયક નીવડીશ નહીં.”

માં. દ્રેવિલે: “યુવક, ખરું જોતાં તો એ એક મોટું માન છે; પણ તારી આશાઓ લાંબી પાડવા જેવું કંઈ માન એ નથી. હું તને ખંદુકદારોની ટુકડીમાં ઘણી ખુશીથી દાખલ કરી શકત, પરંતુ મહારાજા સાહેબનો એક હુકમ આડે આવે તેમ છે. તે નામદારનો એવો હુકમ છે કે, કોઈ પણ માણસે ખુબ જ લઘાઈઓ

માં લટીને ઝળકતી ફતેહો મેળવી ન હોય ત્યાં સુધી તેને અંદુકદારની દુકડીમાં દાખલ કરવો નહીં. આ કારણે હું તારી માગણી સ્વીકારી શકતો નથી, પણ મારા જૂના મિત્રનો તું પુત્ર છે, એ હયાનમાં લેતાં હું તારે માટે ખીજી વ્યવસ્થા કરવા ધારૂં છું. એઅર્ન આતેથી અહીં આવનારા મારા દેશના યુવકો ઘણું ખર્ચ પૈસાદાર હોતા નથી. મેં એ પ્રાંત છોડ્યો ત્યાર પછી મારો આ અભિ-પ્રાય ફેરવવાનાં મને કારણ મળ્યાં નથી. હું હિંમતથી કહું છું કે અત્યારે તારી પાસે કાંઈ પુષ્કળ પૈસા નહીં હોય.”

ડાટીના મ્હોં ઉપર ગર્વની લાગણી છવાઈ રહી અને તેણે જવાબ દીધો: “હું કોઈની પાસેથી દયાદાનની અપેક્ષા રાખતો નથી.”

માં. ટ્રેવિલ્સે એ જણાવ્યું: “વાહ! એતો ઘણું સારૂં! મને એ રીત ખુબ પસંદ છે. તારા મનમાં અત્યારે કેવા ઉમદા વિ-ચારો મંથન કરી રહ્યા હશે, તેની કદપના હું સારી પેઠે કરી શકું છું. હું પોતેજ પારિસ આવ્યો ત્યારે મારી પાસે ૪ કાઉન હતો. એમ છતાં જો એ વખતે કોઈએ મને એમ કહ્યું હોત કે, હું હુમે મહેલ ખરીદી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી, તો હું જરૂર એ કહેનારની સામે બ્રન્ડ્ર યુદ્ધમાં ઉતરત.”

ડાટી પાસે મ્યુંગ આતેથી નાણાંની જે રકમ ખચી હતી તેમાં ઘોડાના વેચાણથી સારો ઉમેરો થયો હોવાથી અત્યારે તેની પાસે ૪ કાઉન કરતાં વધારે રકમ હતી. માં. ટ્રેવિલ્સેએ શરૂ કરેલી જિંદગી વખતે તેની પાસેની રકમ કરતાં આ રકમ ખચિત વધારે હોવાથી ડાટી પોતાની સ્થિતિ તેના કરતાં વધારે હચી લેખવા લાગ્યો.

માં. ટ્રેવિલ્સે: “તારી પાસે ગમે તેટલી મોટી રકમ હોય

તો પણ તારે તેના વપરાશમાં અંકુશ રાખવો જોઈએ અને એક ગૃહસ્થને છાજે એવી રીતનાં ખર્ચ કરતાં વિશેષ ખર્ચ કરવાં જોઈએ નહીં. તારે માટે જે વ્યવસ્થા કરવાનું હું કહેતો હતો તે એ છે કે—આજરોજ હું બાદશાહી શસ્ત્રશાળાના મુખ્ય અધ્યાપકને એક પત્ર લખું છું. તે આવતી કાલે તને કાંઈ પણ ખર્ચ લીધા વિના એ શાળામાં દાખલ કરશે. મને આશા છે કે, તને આ ગોઠવણ પસંદ પડશે. મોટાં ખાનદાન કુટુંબોના અને પૈસા પાત્ર ગૃહસ્થોનાં બાળકોને પણ ઘણીવાર તેમાં શિક્ષણ લેવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે પરંતુ તેઓને ઘણીવાર દાખલ થવામાં નિરાશ થવું પડે છે. તને તો તેવી કશી ભાંજગડમાં ઉતરવું પડશે નહીં. ત્યાં તને તરવારના અટપટા, ઘોડેસ્વારી અને નૃત્યનું શિક્ષણ મળશે. ઘણાઓ સાથે ત્યાં તને ઝોળખાણ થશે અને વખતો વખત તું મારી પાસે આવતો રહેજે તથા તને ફાવટ આવે છે કે નહીં તેની ખબર મને આપતો રહેજે. તારે એ સિવાય પણ મારી બીજી કોઈ જાતની મદદ જોઈતી હોય તો બે લાશક કહેજે અને હું મારાથી બની શકતી મદદ કરવા હમેશાં તૈયાર રહીશ.”

હાટી રાજદરબારી રીતભાતથી જોકે તદ્દન અજાણ્યો હતો! તોપણ તેને માં. દ્રેવિલેનું આ કહેવું કેવળ લુખ્યું અને લાગણી વિનાનું લાગ્યું. તેણે કહ્યું: “ખરેખર, કૃપાળુ, મને બહુજ દિલ-ગીરી થાય છે કે, આપને માટે મારા પિતાએ લખી આપેલા પરિચય-પત્ર જોવાઈ ગયો !”

માં. દ્રેવિલે: “મને પણ પહેલાં તો ભારે આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું કે, તારા પિતાએ પોતાના જૂના મિત્ર ઉપર એક પત્ર લખી આપ્યા વિના પોતાના પુત્રને આટલી બધી લાંબી મુસાફરી-

એ કેમ મોકલ્યો હશે ! પણ હવે સમજાય છે કે, તારી બેદર-કારીથી તો તે પત્ર ક્યાંક ગુમાવી નાંખ્યો છે.”

હાટી: “ ખરી રીતે તો તે ગુમ થયો નથી પણ મારી પા-સેથી તેની ચોરી કરવામાં આવેલી છે ! ”

અને હાટીએ મ્યુંગ ખાતેના પથિકાશ્રમમાં શું બન્યું હતું તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું. મોં. દ્રેવિલે જમ જમ તે સાંભળતો ગયો તેમ તેમ તેને આશ્ચર્ય થયું. ચોડીકવાર સુધી વિચાર કર્યો બાદ મોં. દ્રેવિલે એ કહ્યું: “ વાહ ! આ તો ભારે અજાયબીની વાત છે ! તારે માફ નામ મોટે સાહે ઉચ્ચારવું બેઠતું ન હતું.”

હાટી: “ શ્રીમાન ! બેઠે મારી એ મોટી ભૂલ થઈ ગઈ તોપણ મને લાગ્યું હતું કે, આપનું નામ દેવાથી સર્વત્ર માફ રક્ષણ થઈ શકશે. લોકો મને અજાણ્યો ધારીને મારી મશ્કરી કે માફ અપમાન ન કરતાં ઘટતી સગવડ કરી આપશે. આવા સ્વાર્થથી મેં આશ્રમમાં આપનું નામ મોટેથી ઉચ્ચાર્યું હતું.”

એ દિવસોમાં લોકોને ‘ માખણ લગાવવાની ’ બહુ ટેવ પડી ગઈ હતી. મહારાજ લુધને એ ટેવ પ્રિય હતી; મોં. દ્રેવિલેને વધારે પ્રિય હતી અને મોં. કાર્ડિનલને તે સૌથી વધારે પસંદ હતી. મોં. દ્રેવિલેએ હાટીને મહેંચેથી પોતાના નામોચ્ચારની મહત્તાનાં વાક્યો સાંભળી, સંતુષ્ટ થઈને, મંદ હાસ્ય કર્યું; પણ એ હાસ્ય પાછું તરતજ ગુલ થયું અને મ્યુંગના બનાવ વિષે ઉલ્લેખ કરતાં મોં. દ્રેવિલે એ કહ્યું: “ મને કહે બેઠાએ. એ માણસના ગાલ ઉપર એક કાળો તલ હતો કે ?

“ હા, કૃપાળુ.”

“ તે દેખાવડો હતો કે ? ”—“ હા ”

“ અને હાંચો ? ”—“ હા ”

“ ફિક્કા ચહેરાનો તથા ભુખરા વાળવાળો ? ”

“ હા, હા, તે જ માણસ. આપે તેને ખરાબર ઓળખી કાઢ્યો છે. જો ભવિષ્યમાં એ કોઈવાર મને મળશે તો હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, માફ વેર લીધા વિના હું રહીશ નહીં. ”

માં. દ્રેવિલેએ તે પછી પૂછ્યું: “ એ માણસ કોઈ સ્ત્રીની વાટ જોતો હતો કે ? ”

ડાટી: “ હા. એક ગાડીમાં બેઠેલી દમ્પત્તિની સ્ત્રીની કેટલોક વખત રાહ જોયા પછી જ્યારે તે આવી ત્યારે તેની સાથે વાતચિત કરીને તે તરતજ જતો રહ્યો હતો. ”

માં. દ્રેવિલે: “ તેમની વાતચિતના વિષયની તો તને ખબર નહીંજ હોય ! ”

ડાટી: “ તેણે તેને એક પેટી આપી હતી અને કહ્યું હતું કે—લંડનમાં પહોંચ્યા પહેલાં એ પેટી ઉઘાડીશ નહીં. ખાંધી સૂચનાઓ તે પેટીમાં છે, એમ તેણે કહ્યું હતું. ”

દ્રેવિલે: “ એ સ્ત્રી અંગ્રેજ સ્ત્રી હતી ? ”

ડાટી: “ એણે તેને ‘મિલેડી’ નામથી સંબોધન કર્યું હતું. ”

દ્રેવિલે: “ ત્યારે તો તે એજ. વિના શકે તે એજ હોવો જોઈએ. માફ એમ ધારવું હતું કે, તે બ્રસેલ્સ ખાતે હશે. ”

ડાટી: “ મહારાજ, આપ જો જાણતા હો કે, તે કોણ છે તો કૃપા કરીને મને તેનું નામ કહો. તે માણસનું નામ જાણ્યા પછી મારે આપની પાસેથી બીજું કંઈ લેવાનું રહેશે નહિ. મારે ખંદુકદાર થવાની અરજ પણ આપને કરવાની રહેશે નહીં કારણ કે, અત્યારે મારા મનમાં મુખ્ય સવાલ એજ છે કે, કોઈને કોઈ પ્રકારે પણ મારા અપમાનનો ખદલો એ માણસ પાસેથી લેવો. ”

“ તરુણ છોકરા ! તું શુદ્ધિમાં છે કે નહીં ? હું કહું છું તે

સાંભળ. એ માણસને રસ્તાની એક બાજુએ તું જુએ તો બીજી બાજુએ ચાલજે અને વેર લેવાની ધૂન મનમાંથી કાઢી નાંખજે. પથ્થર સાથે માથું અકાળવામાં લાલ નથી. જે તેમ કરીશ તો તારા માથાના ચૂરેચૂરા થઇ જશે. ”

“હું તેની પરવા કરતો નથી. તે મારી નજરે પડશે તો હું તેને હવે છટકવા દઇશ નહીં. ”

“જે માફ માને તો તેને શોધી કાઢવાની પંચાતમાં પડીશ નહીં. ”

એટલામાં ટ્રેવિલેના મનમાં કાંઈક સંશય ઉપજવાથી તે એકદમ બોલતો અટક્યો અને મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યો: “આ તરુણ પ્રવાસીને તેના પ્રત્યે આટલો બધો દ્રેષ હોય એ શું માની શકાય ? મને તો તે જુદું બહાનું લાગે છે. કાર્ડિનલે આ માણસને મારે ત્યાં જસૂસ તરીકે તો નહીં મોકલ્યો હોય ? આ ડાટી નામધારી માણસ કાર્ડિનલના તાબામાં તો નહીં હોય ? મારે ત્યાં આ માણસને મૂકીને મારી બધી ચિકિત્સા તપાસવાને તેમાં આંતર હેતુ તો રાખવામાં નહીં આવ્યો હોય ? કદાચ આ માણસના હાથથી પ્રસંગ આવ્યે માફ ખૂન કરાવવાનો પણ તેનો ઇરાદો હોય ! ” આવા તર્કવિતર્કથી ઘેરાયેલો ટ્રેવિલે ડાટી પ્રતિ વધારે બારિકાઈથી નિહાળવા લાગ્યો. પણ તેના વદન ઉપર લખાડ પણાનાં કાંઈ ચિહ્ન તેના દેખવામાં આવ્યાં નહીં; આથી ટ્રેવિલે ગુંચવાયે. તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો: “તે ગાસ્કન્ છે એ તો નિઃશંક છે; પણ ગાસ્કન્ છે માટે મારાજ પક્ષનો હોય એમ શા ઉપરથી કહી શકાય ? આથી હું તેની વધુ પરીક્ષા કરીશ. ”

તેણે ડાટીને કહ્યું: “યુવક ! મારા જૂના સ્નેહીનો તું પુત્ર છે તેથી હું તને રાજકાર્યને લગતી જ કેટલીક હકિકત કહું છું

તે બીજા કોઇને કાને ન જાય તેની સંભાળ રાખજે. તારા તરફ મારી કાળજી છે, એ તું આ ઉપરથી જોઇ શકશે. તારા કાગળની ચોરીની જે વાત તે કહી, તે મને ખરી લાગે છે. રાજાજી અને કાર્ડિનલ વચ્ચે મોટી મિત્રતા છે; પણ બહારથી તેઓ વચ્ચે તે મૈત્રિ નથી દેખાતી, એમ કેટલાકને લાગે છે. એ સંબંધમાં હું માનું છું કે—મૂખાંઓને ફસાવવાની તે જાણ છે. મારા પ્રાંતની સુંદર, શ્રેષ્ઠ, તરુણ અને યોગ્યતાવાળી એક વ્યક્તિ અહીંની ભાંજગડમાં પડે, તેને પરિણામે બીજાઓની પેઠે તે પોતાના નાશના ફાવવામાં પડે, એ હું પસંદ કરતો નથી. રાજાજી અથવા તો કાર્ડિનલ, એ બંને શક્તિમંત સેવ્ય છે; અને તેમના પ્રત્યે સરખા આદરથી આ રાજ્યમાં વસતી કોઇપણ વ્યક્તિ જૂએ, એ ઇચ્છવો જોગ છે. મારા સર્વ યતન રાજા સાહેબને ઉપયોગી થઇ પડવાના અને તેજ સાથે કાર્ડિનલને પણ ઉપયોગી થઇ પડવાના છે. કાર્ડિનલ જેવો વિલક્ષણ બુદ્ધિમાન પુરુષ આ ફ્રાન્સ દેશમાં આજ સુધી કોઇ પણ થયો નથી. મને આશા છે, કે તું આ સર્વ બાબત લક્ષમાં રાખીશ. કાર્ડિનલ માટે તારા મનમાં કોઇપણ કારણે દ્વેષ હોવો જોઇતો નથી; પછી ભલે તે કારણ તારા હૃદયને લીધે, કિંવા ઇષ્ટ મિત્રોને લીધે અથવા તો તારા પોતાના મનમાં ઉપજેલા કોઇ અંટસને લીધે પ્રાપ્ત થાય. તું જે પળે કાર્ડિનલ પ્રત્યે દ્વેષ દાખવતો મને માલુમ પડીશ તે પળેજ હું તારો સંગ કરીશ નહીં—તને મારા તાબામાં રાખીશ નહીં. હું હાલ તુર્ત તને મારા પાસે નથી રાખતો તેના કારણ મેં તને અગાઉ જણાવ્યાં છે પરંતુ હું તને જ્યાં મૂકવા માગું છું ત્યાં બહારથી હું તને પુષ્કળ મદદ આપીશ—એની ખાતરી રાખજે મેં તને ખુલા દિલે સર્વ વાત કહી છે. આ વાત તારા જેવા તરુણને અહીંની સ્થિતિથી સંપૂર્ણ

માહિતગાર થવા માટે કહેવી ખાસ જરૂરની હતી. એ વાતથી મારા ઉપર તારો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત થશે, એમ હું ધારું છું.”

આટલું કહીને ઠણા બાદ દેવિલે વિચાર કરવા લાગ્યો: “કાર્ડિનલે એ ખરેખર આ તરુણ બદમાશને કાંઈક કપટપૂર્ણ હેતુથી મારી પાસે મોકલ્યો હશે તો તેના વિષે મેં આ પ્રમાણે મિત્રભાવના ઉદ્ભાવ કાઢ્યા છે તેથી આ તરુણ પણ બેઠ શકશે કે, તેનો છળકપટનો હેતુ કેવો બરબાદ થયો છે? વળી આ માણસ હવે મારી આગળ કાર્ડિનલ માટે પ્રકટપણે કાંઈ ખરાબ શબ્દો બોલી શકશે નહીં, એ પણ ઠીક થયું છે.”

કહીને દેવિલે ઉત્તર દીધો: “આપે જણાવ્યા પ્રમાણે જ હું મોં. કાર્ડિનલ પ્રતિ ભક્તિભાવ રાખવાના ઉદ્દેશથી પારિસ આવ્યો છું. મારા વડીલે આ રાજ્યના ત્રણ મહા પુરુષ પ્રત્યે માન રાખવાનો મને બોધ દીધો છે. એ ત્રણ મહાપુરુષ રાજસાહેબ, આપશ્રી તેમજ મોં. કાર્ડિનલ છે. હું ખાત્રી આપું છું કે, હું આ ત્રણ મહાપુરુષોમાંથી કોઈનું કદી પણ ભૂંડું બોલીશ નહીં. મોં. કાર્ડિનલ તરફ મારી પૂર્ણ પૂજ્યભુક્તિ છે. મારે કેવી રીતે વર્તવું, એ બાબતમાં આપશ્રીએ મને ખુલા મનથી જે બોધ આપ્યો છે, તે બોધને અનુરૂપ વિચારો મારા મનમાં રહેલા જ છે અને એ માટે આપ હેરા પણ સંશય લાવશો નહીં, એવી આપને મારી વિનંતિ છે. મારે માટે આપને જરાક પણ સંશય આવે, એ હું મારું કમનસિય સમજું છું; તોપણ તેથી મારા ઉપરની આપની કૃપા ઓછી થઈ નથી એવું આપનું કથન સાંભળીને મને રાહત વળે છે.”

દેવિલે આ ઉત્તર સાંભળીને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. એ ઉત્તર આપનારના મનનું મોકળાપણું અને અન્યની હુદ્દગત

વૃત્તિ પારખવાની બુદ્ધિ જોધને દ્રેવિલેને કૈાતુક ઉપજયું; પણ તેના મનનો સંશય નિર્મૂળ થયો નહીં. આ તરુણ ભારે બુદ્ધિશાળી છે, એમ તો તેને લાગ્યુંજ; પણ બુદ્ધિશાળીની વધારે ભીતિ રાખવી પડે છે, એ તે જાણતો હતો. દ્રેવિલેએ, આથી તેની હજી વધુ કસોટી કરવા માંડી. તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લધને તેણે કહ્યું: “ તું કહે છે તે ખરું છે; પરન્તુ હાલ તુર્ત તારા માટે મેં જે વ્યવસ્થા કરવાની કહી છે, તેથી વિશેષ મારાથી કરી શકાશે નહીં. તારે માટે મારા નિવાસાલયનાં દ્વાર હમેશાં ખુલાં રહેશે. તારી ઇચ્છામાં આવે તે ઘડીએ મને મળવા આવવાની હું તને પરવાનગી આપું છું. પ્રસંગ આવતાં માફ માનવું છે કે—તારી બુદ્ધિ અને શક્તિ જોધને હું તારૂં ઇષ્ટજ કરીશ. ”

હાટી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો: “ આનો શો અર્થ ! શું તે હજી મારી કસોટી કરવા માગે છે ? કીક, ફાવે તેટલી કસોટી કરે, ઇચ્છેચ્છા હશે તો તેની કસોટીમાંથી ફતેહમંદ થવામાં મને કાંઈ ખડુ દિવસ લાગશે નહીં. ”

હાટી આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર મનમાં હિમ્મત રાખીને પોતાનું લાગ્ય અજમાવવા તૈયાર થયો અને દ્રેવિલેને સલામ કરીને તેણે જવા માંડયું.

તેને જતો અટકાવીને દ્રેવિલે બોલ્યો: “ જરા ઉભો રહે. મેં તને સૈન્યવિષયક શિક્ષણશાળાના મુખ્ય અધ્યાપક ઉપર જે કાગળ લખી આપવાનો કહ્યો છે, તે લખી આપું છું. તેથી તારા મનમાં ઝોધું તો આવશે નહીં ને ? ”

હાટી: “ આવું શું કહો છો ? કૃપાળુ ! આપનો પત્ર હું મારા જીવની પેઠે જાળવી રાખીશ અને પહેલાંના પત્રની માફક તેને ચોરાવા દઈશ નહીં. તે પત્ર જેને આપવાનો હશે તેને જરૂર

હાથોહાથ પહોંચાડીશ તથા તેમાં જે અંતરાય નાંખશે તેનાં સાથે વર્ષ પૂરાં થશે, એ ચોક્કસ.”

દ્રેવિલેને આ સાંભળીને હસવું આવ્યું. તેણે પોતાના ટેબલ આગળ જઈને સિક્કારસનો પત્ર લખવા માંડ્યો. તે પત્ર લખતા હતા તે વખતે તેના સૈન્યની એક ટુકડી માર્ગમાં કૂચ કરતી જતી હતી. પડઘમનો અવાજ સાંભળીને ડાટી, દ્રેવિલેના ખંડની ખારી આગળ જઈને કૂચ જોવા લાગ્યો.

દ્રેવિલે, એ પત્ર લખીને તેના ઉપર મોહોર મારીને ડાટીને આપવા ઉઠ્યો. ડાટીએ તે લેવા માટે હાથ લાંબો કર્યો પણ એટલામાંજ તે લાલચોળ થઈને ખારીની ખહારજ ડોકું રાખીને બોલી ઉઠ્યો: “ હવે આ વખતે મારા હાથમાંથી તે છટકી જશે નહીં. ” તેણે પત્ર લેવાની દરકાર કરી નહીં અને દરવાજા તરફ છલંગ મારીને નાઠો. દ્રેવિલેને આ જોઈને મહા આશ્ચર્ય ઉપજ્યું.

તેણે પ્રશ્ન કર્યો: “ કોણ છટકી જશે નહીં ? ”

ડાટી: “ એજ ચોર ! એજ વિશ્વાસઘાતી ! ” ડાટી એટલું કહીને દરવાજામાંથી બહાર જતો રહ્યો !

દ્રેવિલે અજાયબીમાંજ પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો: “ મૂર્ખોજ છેને ? પોતાનો દાવ ખરાખર ન પડ્યો એટલે લાગ સાધીને નાસી જવાની શું આ એની યુક્તિ નહોતી ? ”

પરિચ્છેદ ૪.

હાટા મુંઝવણમાં !

ધાવેશમાં હાટા ટ્રેવિલેના ખંડમાંથી ફક્ત ગ ભરીને ખહાર નીકળ્યા પછી દિવાનખાનામાં આવ્યો. ત્યાંથી તે ઝડપથી નીકળીને દાદરા ઉપર આવ્યો. દાદરે ઉતરતાં પણ ઝડપથી તે ખજાને ને ચચાર પગ-થીઆં એક સામટાં કુદાવી જવા લાગ્યો. તેનો શત્રુ પાછો ન છટકી જાય તે માટે તેને એકદમ પકડી પાડવાને હિદેશ હોવાથી આસપાસનાં માણસોની દરકાર તેણે કરી નહીં. પણ એનું પરિણામ તેને સોસવું પડ્યું. જોવા તે દાદરો ઉતરી રહ્યો કે, એક સૈનિક સાથે તે અથડાઈ પડ્યો. તેનું માથું તે ખંડ-કદારના ખલા સાથે અથડાયું અને તે સમેતજ તે માણસે કાંઈક પીડા થઈ હોય તેમ મોટા સિત્કાર કર્યો.

હાટા જની સાથે અથડાઈ પડ્યો તેને તેણે કહ્યું: “ માફ કરજો ભાઈ ! હું ઉતાવળમાં છું એટલે આપને ભૂલમાં ધક્કો વાગી ગયો છે. ” આમ કહીને તે આગળ ચાલ્યો એટલે પાછળથી કાંઈકે ભેરથી તેના કમરપટ્ટો પકડીને તેને ખલાતકારે ઉભો રાખ્યો. હાટાએ પાછળ ફરીને જોયું તો તે અથો હતો. તેનો અહેરો રૂની પૂણી જોવા સફેદ અને નરમ થઈ ગયો હતો.

અથોએ કહ્યું: “ ભલા માણસ ! તું ઉતાવળમાં છે તે તો ઠીક; પણ તેથી મને ધક્કો માર્યો ખાદ માત્ર માફી માગે એ પૂરતું નથી. એકલી માફી ફક્ત ચાલશે નહીં, સમજ્યો ? તારા મનમાં શું એમ છે કે, મોં ટ્રેવિલે આજે જરાક ગુસ્સે

થઇને અમારી સાથે બોલ્યા એટલે બીજા માણસોએ પણ અમારી સાથે એમની પેઠે ઉત્રપણે બોલવું? તારા મગજની રાધ કાઠી નાંખજ. તું મેં. દેવલે નથી એ યાદ રાખજ; સમજ્યો ?”

ડાટી: “ વાહ ! આ તે કાંઈ રીત છે ! હું ખાત્રીથી કહું છું કે, મેં ધરાદાપૂર્વક તમને પકડેા માર્યો નથી અને તેથીજ મેં તમારી માફી માગી છે. માફ તો એમ માનવું છે કે, એ પૂરતી સહ્યતાની પદ્ધતિ છે. હું તમને ફરીથી કહું છું કે, મને ખરેખર વણીજ ઉતાવળ છે અને હું વધુ વાર અહીં ઉભો રહીશ તો માફ કામ ખગડશે. માટે મહેરબાની કરીને હવે મને રોકશો નહીં”

અથોએ તેનો કમરપટો છોડી દઇને કહ્યું: “ યુવક ! તારામાં સહ્યતા તદ્દન ઓછી છે. તારી રીતભાત ઉપરથી સહેલાઇથી સમજી શકાય છે કે, તું દૂરના પ્રાંતમાંથી અહીં આવેલો છે. ”

ડાટી અત્યારે જરા આગળ ગયો હતો પણ અથોનું છેવટનું વાક્ય સાંભળીને તે પાછો ઉભો રહી ગયો અને બોલ્યો: “મહેરબાન ! હું ગમે તેટલે દૂરથી આ શહેરમાં આવ્યો હોઇશ પણ મને સહ્યતાના પાઠ શીખવવાનો તમને અધિકાર છે, એમ સમજશો નહીં, હોં કે !”

“ તું ખડું સમજદાર જણાય છે. ખરું કે ? ”

ડાટીને તેની આ ટકોરથી ચીઠ ચઢી. તેણે કહ્યું: “ જો હું અત્યારે એક માણસને પકડી પાડવા માટે આટલી બધી ઉતાવળ માં નહોત તો—”

અથો: “ કાંઈ ચિન્તા ન કરીશ. તું મને જરાકે ઉતાવળ કર્યા વિના શોધી શકીશ. માફ કહેવું સમજ છે કે ? ”

“ એમ ? હું તમને ક્યાં મળું ? ”

“ કામે-ડેશો આગળ. ”

“ કેટલા વાગે ? ”

“ ખરોખર અપોરના ખાર વાગે. ”

“ વાર. વાર. હું તે વખતે ત્યાં હાજર થઇશ. ”

“ ભત્તા માણસ ! મને ત્યાં વધારે વખત તારી વાટ જોવ-
રાવીશ નહીં; કેમકે સવાખાર વાગે તું જ્યાં દોડતો હોઇશ ત્યાં હું
તારા કાન કાપી નાંખીશ. ”

“ ઠીક. ખારમાં દશ મિનિટ બાકી હશે, તે વખતે હું
ત્યાં આવીશ. ”

એટલું કહીને ભૂત જેવો ડાટી ત્યાંથી ઉતાવળાં પગલાં માંડતો
આગળ ચાલવા લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે, પેલો અજાણ્યો માણસ
નિરાંતે અને બેફિકરાઇથી જતો હોવો બેઇએ એટલે હજી પણ
તેને પકડી પાડી શકાશે.

ચોગાનમાં થઇને ડાટી જવા લાગ્યો. એટલામાં વળી પાછું
ખીલું વિદન તેને નડ્યું. દરવાજામાં પોથી સંત્રી સાથે વાત કરતો
હોતો હતો. એ બે વાતચિત કરનારાઓએ દરવાજાનો ખધો ભાગ
રોકી રાખ્યો હતો—માત્ર તેમની બેની વચ્ચે થઇને જવા જેટલો
ચોડાક માર્ગ ખુલ્લો હતો. ડાટીએ ધાર્યું કે, એ માર્ગ પોતાને
જવા માટે પૂરતો છે; આથી તે તેમની વચ્ચે થઇને જવા માટે
ધસ્યો. પણ ડાટીએ ગણતરી ખરોખર કરી નહોતી. જેવો તે જવા
લાગ્યો કે તરતજ પોથીનો અક્ષો પવનથી ઉડ્યો અને ડાટી એ
અક્ષાની વચ્ચે વીંટળાઇ ગયો. પોથી, ગમે તે કોઈ કારણથી
પોતાના અક્ષાને પોતાના શરીર ઉપરથી જરાકે ખસવા દેતો
નહોતો, જેથી તેના અક્ષો નીચેના ભાગમાંથી જ્યારે ઉડવા
લાગ્યો ત્યારે પોતાના હાથથી તેણે તેને બેચીને શરીર ઉપર
સરખો રાખવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેથી થયું એમ કે, ડાટી તેની

વચમાં ભરાઇ ગયેલા હોવાથી તે પણ ઘસડાયો અને પોથીના શરીર તથા તેના અભાની વચ્ચે તે રહી ગયો ! પોથીને એમ લાગ્યું ખરું કે, અભા વચ્ચે કોઇક ભરાઇ ગયું છે; તેથી તે ગાળો ભાંડવા લાગ્યો. આ વખતે ડાર્ટોને અભામાંથી બહાર નીકળી જવાની ચપટી થવા લાગી પોથીનો જે અળકતો કમરપટ્ટો સર્વનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યો હતો તેને પોતાનું શરીર ઘસાય નહોં એવું ડાર્ટોના મનમાં ઘણું હતું પણ તે અભામાં ચૂંચવાઈ ગયો હોવાથી આમ તેમ છૂટકારાના ફાંફાં મારવાને પરિણામે એજ કમરપટ્ટા સામે અથડાયો. તેની નજર એ કમરપટ્ટા તરફ જતાં તેણે એક આશ્ચર્યજનક ખિના જોઇ. તેણે સાશ્ચર્ય જોયું કે, જે કમરપટ્ટાનો આગલો ભાગ ઝીકટીકીથી ખૂણ અળકાટ મારી રહ્યો હતો તે પોથીની કેડની પાછલી બાજુથી તદ્દન સાદો હતો ! ડાર્ટોને પોથીના બડાઇખોર સ્વભાવનો પહેલેથીજ પરિચય થયેલો હતો. તેને ભય ઉપજ્યો કે, તેના પટ્ટાની પાછલી બાજુ સાદી છે, એવું બહાર થતાં પોથી જરૂર ગુસ્સે થઇ જશે; અર્થાત્ આ તેની ખાનગી બાબતથી પોતે અચાનક માહિત થયો છે એટલે હવે કાંઇક નવું જૂનું અવશ્ય થવાનું ! અને બન્યું પણ તેમજ.

ડાર્ટોને પોતાના અભામાંથી બહાર કાઢવા માટે પોથી પોતાનું આખું શરીર હલાવી નાંખતો નાંખતો બોલ્યો: “તોબા ! તોબા !! કોઇ માણસનાં કપડાંમાં વીંટળાઇ જઇને તેની સાથે અથડાવાની આ છાકરાને ઘેલછા લાગી છે કે શું ?”

ડાર્ટોના પોથીની પીઠ પાછળથીજ જવાબ દીધો: “માફ કરજો, હો ! હું એક માણસને પકડી પાડવા માટે ઉતાવળો ઉતાવળો જોઈ રહ્યો હતો, તેથી આ ઘોંટાળો થઇ ગયો છે.”

પોથી: “ત્યારે એવી ઉતાવળ વખતે તારી આંખો ખંધ કરીને તું ચાલતો લાગે છે!”

ડાટી: “નહીંજ. મારી આંખો તો એવી ચંચળ છે કે, તેના વડે બીજા માણસો જે કંઈ બેઠ શકતા નથી, તે હું બેઠ શકું છું.”

પોથી તેનું કહેવું સમજ્યો કે નહીં તે કાણ બાણે પણ શુસ્સામાં તેણે કહ્યું: “યુવક! જે આવી રીતે ખંદુકદાર સૈનિકો સાથે તું અથડાઈ પડીશ તો તને પાંશરો દોર કરવો પડશે, સમજ્યો?”

ડાટી: “મહાશય! આ બહુ સખત વાક્ય છે.”

પોથી: “હું મારા દુરમનોને મોઢામોઢ એવુંજ કહેવાને ટેવાયલો છું.”

ડાટી: “મહાશય! તમારા શત્રુઓને તમે પીઠ દેખાડતા નથી એ હું કયાં નથી બાણતો?”

ડાટીએ પોથીની પીઠ પાછળથી તેના સાદો કમરપટ્ટો બેઠ લીધો હતો, તેને પરિણામે આ ટાંભો માર્યો હતો. પોતે કરેલી મશકરી માટે ખુશ થતો અને મંદહાસ્ય કરતો ડાટી ત્યાંથી આગળ ચાલવા જતો એટલે પોથી ક્રોધથી તેની પાછળ પડ્યો. ડાટીએ તેને કહ્યું: “મહાશય! ઉતાવળા ન થશો. તમારો ગલ્લો કાઢીને તમે ક્યારે સ્વસ્થ થાઓ છો?”

“બધોરના એક વાગે. લુકસંખુર પાછળ.”

“ઠીક, ઠીક. ઘણી ખુશીથી હું ત્યાં તમે કહો છો તે વખતે આવીશ.”

આ પ્રમાણે દ્વન્દ્વ યુદ્ધનું નિમંત્રણ મેળવીને ડાટી, એં. દેવિ-લેના નિવાસાલય બહાર નીકળ્યો. માર્ગમાં તેણે અહીં તહીં ચારે

પાસ નજર નાંખી તો મ્યુંગવાળો મનુષ્ય તેના બેવામાં આવ્યો નહીં. એમ છતાં વધુ તપાસ માટે તે આગળ આદ્યો; પણ તેને નિરાશા મળી. તેણે ધાર્યું કે, તે એકાદ મકાનમાં ગયો હશે અ-
થવા તો કોઈ વાંકાચૂકા માર્ગેથી જતો રહ્યો હશે. રસ્તામાં મળતાં માણસોને તેણે પોતાના શત્રુની નિશાની આપી તેના સંબંધ પૂછ પરછ કરી બેઠ; એક વાર ફરીથી પાછો જ્યાંથી પોતે નીકળ્યો હતો ત્યાં આવી ગયો; પાછો વળી આગળ ગયો પણ, જોને તે શોધતો હતો તેનો કયાંયે પત્તો લાગ્યો નહીં ! આ શોધખોળનું એક પરિણામ આવ્યું. જમ જમ તેના કપાળ ઉપર પ્રસ્વેદના બિન્દુઓ કુટી નીકળ્યાં તેમ તેમ તેનું હૃદય શાન્ત થવા માંડ્યું. આખરે તેની ચિત્તવૃત્તિમાંથી ગુસ્સો ઠડો પડી ગયો. જો ખનાવો ખન્યા હતા, તે ઉપર તેણે મનન કરવા માંડ્યું. થોડાક વખતમાં બહુજ ખનાવો ખની ગયા હતા; તેણે મેં. ટ્રેવિલ્લેની ચીઠ્ઠી લીધી નહોતી એટલુંજ નહીં પણ બે સૈનિકો સાથે માત્ર એક કલાકને અંતરે બે દ્રન્દ્રયુદ્ધ કરવાનાં બોરી લીધાં હતાં ! દ્રન્દ્રયુદ્ધ માટે તે બહુ દિલ્લગીર થયો નહીં પણ પોતે અચાનક મેં. ટ્રેવિલ્લે આગળથી નાઠો અને તે પણ ચીઠ્ઠી લીધા વિના-એ ઉપરથી પોતાના સંબંધ મેં. ટ્રેવિલ્લેના અભિપ્રાય કેવો ખંધારો, એની કલ્પના કરતાં તેને ઘણી દિલ્લગીરી થઈ. પણ હવે કાંઈ ઉપાય નહોતો.

આશરે ૧૧ વાગ્યાનો અમલ થયો હતો. એક કલાક પછી ડાટોને અથો સાથે દ્રન્દ્ર યુદ્ધ માટે જવાનું હતું. અચાનક તેને અથો સંબંધી વિચારો સ્ફુર્યા: “હું કેવો અવિચારી અને મૂખ હું ? અથો અત્યારે ઘવાયલી હાલતમાં છે પણ તે બહાદુર છે. ટ્રેવિલ્લેએ પણ તેનાં મૂળ વખાણ કર્યાં હતાં. એવા પરાક્રમી

સાથે હું અથડાયો, એ પણ મૂખાંધજ ને ? જે ખભા ઉપર અથોને જખમ થયો છે, તેજ ખભા સાથે હું અફળાયો ! કોઇ બીજો માણસ હોય તો તો જરૂર તે વખતે પોતાને થયલી પીડાથી બહાવરો ખની જઇ એકાએક મારા ઉપર પ્રહાર કરે પણ અથોએ તેમ ન કરતાં પોતાનો ગુસ્સો અંકુશમાં રાખ્યો, એજ મને ભારે અજયબી ઉપજાવે છે ! તે મને જરૂર પ્રહાર કરી શકત, કદાચ માફ મેંત આણત અને તે માટે તેને વાજબી કારણ પણ હતું. ધન્ય છે તેની ખામોશીને !” એ પછી હાટીને પોથી સંખંધી વિચારો આવ્યા. તે સ્વગત કહેવા લાગ્યો : “ ઓહ ! પોથીની મને ખડુ ખડીક નથી. પણ અથો આગળથી લદીને હું જીવતો નીકળીશ તોજ પોથી સાથે લઢવાનું છે ને ?”

આ પ્રકારે ચિન્તાઓના વમળમાં હાટી પડેલો હોવા છતાં જાણે નચિંત હોય તેમ ખડખડાટ હસવા લાગ્યો ! તે આમ તેમ જોવા લાગ્યો કે, આ હસવું કોઇએ જાયું છે કે કેમ અથવા કોઇને તેથી ગુસ્સો ઉપજવાનું કારણ મળ્યું છે કે કેમ ? પણ ત્યાં તેના શિવાય બીજું કોઇજ ઉણું નહતું.

વળી તે વિચારવા લાગ્યો : “ પણ હું તેની રજા વિના તેના અક્ષમામાં ઘુસી શી રીતે શકું ? અને ઘુસ્યો તોપણ તેનું છિદ્ર જોઇ જવાનો મને હક્ક શો ? વળી છિદ્ર જોયું તો ખરૂં પણ પાછો મેં તેના ઇશારો કરીને વ્યંગમાં તેની મશકરી કરી ! એમ પણ કરી શકાય ખરૂં કે ? જો મેં તેને વ્યંગમાં કાંઇ કહ્યું નહોત તો તે જરૂર મને માફ કરત. હું પણ કેવો વિચિત્ર માણસ ! એક ભાંજગડમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પડ્યો ! પ્રિય હાટી ! આ પ્રસંગ તારા ઉપર એવા આવી પડયા છે કે તેમાંથી તું બચવો કઠણ છે. તારે એ ઉપરથી શીખામણ એ લેવાની છે

કે, હવેથી જરા વધારે સહ્યતાથી વર્તવું. તારી સહ્યતા માટે સર્વ લોકો તારાં વખાણ કરે, એ શું તને નથી ગમતું ? સહ્યતા રાખીએ તો સૌ કોઇના મિત્ર થવાય. દાખલા તરીકે પેલો અરામી ! સહ્યતાની તે મૂર્તિજ છે. એની મિત્રતા કરવાનું સૌને મન થાય એવી તેની ચાલચલગત છે. હવેથી તેનેજ આદર્શ ગણીને કામ કરતાં શીખવાની જરૂર છે. અરે, પણ કેવો વિચિત્ર સંભેગ ! આ રહ્યો તે ! પેલો રહ્યો તે ! ઉભો ઉભો તથ્થેક સૈનિક સાથે વાતચિત કરે છે !”

હાટીં ધીમે ધીમે આ વિચારોમાં તદ્દલીન થઇને ચાલ્યો જતો હતો. તે ૩ આરગુલોં પથિકાશ્રમ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. અરામીને તેણે ત્યાં આગળ ઉભેલો જયો. અરામીએ પણ તેને જોયો, પરન્તુ મોં. દ્રેવિલેએ જ્યારે ખંડુકદાર સૈનિકોની વગોવણી કરી ત્યારે હાટીં ત્યાં હાજર હતો એ વાત તે જૂલો જયો નહતો. તેને આથી હાટીં પ્રત્યે માનને ખદલે તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. તેણે જાણે હાટીંને જોયો નથી, એવો ડોળ કર્યો. પણ તેથી ઉલ્ટું; હાટીંના મનમાં અરામી માટે આદર ઉપજ્યો હોવાથી તે તેની સાથે મિત્રતા કરવાના ઇરાદાથી તેની પાસે ગયો. તેના વદન ઉપર આ વખતે સ્મિત છવાઇ રહ્યું હતું. તેણે અરામી પાસે જઇ તેને આદરપૂર્વક નમન કર્યું પણ તેમ કરતાં તેણે સંભાળ રાખીને કાવકું મ્હોં રાખ્યું. આ વખતે અરામી સાથે વાત કરનારાઓએ તરતજ મૌન્ય ધારણ કર્યું.

હાટીં સમજી ગયો કે, અત્યારે અહીં આવવામાં મેં જૂલ કરી છે, પણ પોતાની આ જૂલ સુધારીને આ અજાણ્યાઓની આગળથી કેમ ચાલ્યા જવું એને જાગતી રીતભાતથી તે માહિત નહતો. વળી તે જાતેજ તેમની પાસે ગયો હતો. તેઓએ તેને

બોલાવ્યો નહતો. જે અરામીએ હાટીને આવકાર આપીને તેની સાથે વાતચિત શરૂ કરી લીધી હોત તો બધી પંચાત ટળી જતી પણ અહીં તો તેથી ઉલટું બન્યું. બધાએ તેના આવવાથી ચૂપ રહીને જાણે તેની દરકાર ન હોય એમ ખતાવવા લાગ્યા ! હવે અહીંથી કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના એકદમ જવું પણ શી રીતે—આ બાબતની ગુંચવણમાં હાટી પડી ગયો. તે પોતાના મનમાં ગડલાંગ કરતો હતો એટલામાં અરામીના ખિસ્તામાંથી એક હાથરૂમાલ પડી ગયો અને અરામીનો પગ અજાણતાં તે રૂમાલ ઉપર પડ્યો. હાટીને લાગ્યું કે, આ બાબત તરફ અરામી-નું લક્ષ્ય ખેંચીને વાતચિત શરૂ કરવી ઠીક થઈ પડશે. આથી તે નીચો વળ્યો અને ઘણીજ ઠાવકાશથી અરામીના પગતળેથી રૂમાલ કાઢવા યત્ન કરવા લાગ્યો. તેને રૂમાલ ખેંચી કાઢતાં જરા મહેનત પડી; તેથી લાગ્યું કે, અરામી તે પગ તળેથી કાઢવા ઇચ્છતો નથી, પણ હવે તો તે લીધા વિના છૂટકાજ નહતો. તેથી ખેંચતાજી કરીને પણ તેણે પોતાના હાથમાં લીધા અને અરામી તરફ ધરીને કહ્યું: “મહાશય ! આ રૂમાલ ખોવાઈ જશે તો આપને દિલગીરી થશે, એમ હું ધારું છું.”

હાટીએ તેની સામે ધરેલા એ રેશમી હાથરૂમાલની કિનાર ઉપર સુંદર ભરતકામ કરેલું હતું. તેના એક ખૂણા ઉપર પણ ભરતકામથી સુકુટ અને શસ્ત્રનાં ચિત્ર દોરેલાં હતાં. અરામીના મોં ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા અને તેણે હાટીના હાથમાંથી એ હાથરૂમાલ ઝુટવી લીધો. આ ઉપરથી તેની સાથેના ત્રણ સૈનિકામાંથી એકે કહ્યું: “કેમ ભાઈ ! એડમ ૭ બોધ-ટ્રેસી સાથે તને સારા-સારી નથી; તો પછી આ તેનો રૂમાલ તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યો ? હવે તો તારાં ખોટાં બહાનાં નહીં થકશે નહીં !”

અરામીએ ડાટી તરફ એવો ઠડઠ દષ્ટિપાત કર્યો કે, જાણે ડાટી તેના કદો શત્રુ હોય ! પણ થોડીકવાર પછી શાન્ત વદન રાખીને તેણે કહ્યું : “ મિત્રો ! તમારી બૂલ છે. આ રમાલ મારો નથી; અને આ ગૃહસ્થે તમને કોઈને આપવાને બદલે મારીજ આગળ તે કેમ ધર્યો, એ હું સમજી શકતો નથી. જુઓ, મારો રમાલ તો આ રહ્યો ! ” તેણે પોતાના ખિસ્સામાંથી એક રમાલ બહાર કાઢીને બધાને બતાવ્યો. એ રમાલ પણ રેશમી હતો અને ડાટીએ આપેલા રમાલની કિનાર, બરોબર તેના જીવીજ સુંદર ભરતકામ વાળી હતી પરંતુ તેના એક ખૂણામાં મુકુટ અને શસ્ત્રનાં ચિહ્ન નહોતાં.

ડાટીને આ ઉપરથી પોતાની બૂલ સમજાઈ; પણ અરામીના મિત્રોને તેના ઉત્તર ઉપરથી ખત્રી થઈ નહોતો; આથી તેઓમાંના એકે અંબીરપણાનો ડોળ ધારણ કરીને કહ્યું : “ જો તું કહે છે તેમજ હોય તો પછી આ રમાલ મારે લેવો પડશે. કારણ તું સારી પેઠે જાણે છે કે, બોધ-દેસી મારો પરમપ્રિય મિત્ર છે; તેથી તેની જોની કોઈ વસ્તુને આમ રમકડાની માફક ગણવામાં આવે, એ હું પસંદ કરતો નથી. ”

અરામી : “ તું આ માગણી ખોટી રીતે રજૂ કરે છે. તારા ઉદ્દેશને હું ન્યાયી લેખું છું પણ જો દબે તે માગણી કરી છે તે બોતાં તો હું તને આ રમાલ નહીં આપું. ”

ડાટીએ આ વખતે ખુલાસો કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું : “ ખરી વાત એમ છે કે મોં. અરામીના ખિસ્સામાંથી મેં આ રમાલ પડતાં જોયો નહોતો. તેમનો પણ તેના ઉપર હતો અને તેથી મેં ધાર્યું કે, એ રમાલ તેમનો હશે. ”

અરામીએ કહ્યું: “તોપણ તમારી ભૂલ છે, મહાશય!” ખાદ જે સૈનિકે રમાલ પોતાને હસ્તક લેવા કહ્યું હતું તેના તરફ જોઈને તે જોશ્યો: “વળી મેં આ ખાખતમાં વિચાર કરી જોયો છે અને મોં. જોઈ-ટ્રેસી સાથે બલે તને ગાદ મિત્રતા હોય પણ મારે ને તેને કાંઈ જોઈ મૈત્રિ નથી, એટલે મારા ખિસ્સા-માંથી આ રમાલ પડી જવાનો જોડલો સંભવ હોય તેટલોજ તારા ખિસ્સામાંથી પણ તે પડી જવાનો સંભવ છે.”

“પણ અત્યારે તો હું પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહું છું કે, મારા ખિસ્સામાંથી તે નથીજ પડ્યો.”

“તું પ્રતિજ્ઞા લે છે અને હું મારા વચનનું પ્રમાણ આપું છું; એમ છતાં એક ખાખત તો ચોક્કસ છે કે, આપણા બંને-માંથી કોઈકે પણ જૂઠું કહ્યું છે. હવે બધી પંચાત પડતી મૂકી, આપણે આ ખાખતનો નિકાલ લાવવો જોઈએ. ચાલ, ચપ્પુ લાવ, આ રમાલ ફાડીને અધી અધી આપણે બંને વહેંચી લઈએ.”

“શું રમાલ ફાડવો છે?”

“હા. ચોક્કસ.”

બીજા જે સૈનિકાએ કહ્યું: “તદન ખરે ન્યાય છે. જાણે સોલોમનનો ન્યાય! અરામી, ખરેખર તું ખડો ચાલાક છે!”

આ ઉપરથી બધાએ ખડખડાટ હસી પડ્યા. આ પ્રમાણે હાસ્યથી આ પંચાતનો નિવેડો આવ્યો; કારણ, એમ કર્યા સિવાય છૂટકોજ નહતો. ખાદ ચારે જણ આ વિષય પડતો મૂકીને છૂટા પડ્યા. અરામી એક દિશામાં અને તેના મિત્રો બીજી દિશામાં ગયા.

હાટીએ આ વેળા મનમાં વિચાર કર્યો, “અરામીને મારી રીતભાતથી ખોટું લાગ્યું હોય તો તેની માફી માગી તેને મનાવી

લેવાનો આ સારો મોકો છે” તે અરામીની પાછળ ગયો અને તેને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો: “મહાશય અરામી ! હમણાં બનેલા બનાવ સંબંધમાં જે મારી બૂલચૂક થઈ હોય તો મને માફી આપશો.”

અરામી: “જ્યારે તમે જે વાતનો ફરીથી ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યારે મારે કહેવું જોઈએ કે, એક ખાનદાન માણસને છાજતી રીતે તમે જે બાબતમાં વર્ત્યો નહતા.”

હાર્ટી: “શું મહાશય ! તમે એમ ધારો છો કે—

અરામી: “હું એમ ધારું છું કે—તમે મૂર્ખ નથી અને તમે ગાસ્કનીમાંથી આવો છો તોયે તમને જે વાતની તો ખબર હશે કે, માણસો હાથરૂમાલ ઉપર કાંઈ પણ કારણ વિના પગ મૂકીને ઉભા રહેતા નથી. પારિસના રસ્તાઓમાં કાંઈ રૂમાલો બજારની માફક પાથરેલા નથી હોતા !”

હાર્ટીનો મિત્રાઝ આ શબ્દોથી કાબૂમાં રહ્યો નહીં. તેણે શાન્ત રહેવા ઘણા યતન કર્યા પણ તે છતાં તેનાથી જરા વધારે જોરથી અને મોટા ઘાંટાથી બોલી જવાયું: “મહાશય ! તમે મને ખોટી રીતે ઉતારી પાડો છો. હું ગાસ્કનીથી આવ્યો છું, જે વાત ખરી છે અને જ્યારે તમે જે વાત બોલો છો ત્યારે મારે તમને કહેવાની જરૂર નથી કે, અમારા લોકો કેઈ વાતમાં પોતાની બૂલ થયેલી જુએ છે ત્યારે તરતજ માફી માગી લે છે અને તેમ છતાં જે તેમને માફી નથી મળતી તો પછી તેઓ કાંઈ અપમાન સહન કરી રહેતા નથી.”

અરામી: “મેં તમારા વિષે ટીકા કરી તેથી એમ સમજવા નું નથી કે, તકરાર કરવા ખાતરજ મેં તેમ કર્યું હતું. મારી

પ્રકૃતિ કાંઈ એવી નથી કે, હું વા સાથે પણ વઢી પડું. મારા શાન્ત સ્વભાવ માટે પરમાત્માનો આભાર માનું છું. પણ તેમ છતાં હું કહીશ કે, થોડાકજ વખત માટે હું ખંદુકદાર અનેલો હોવાથી લઢવાની ફરજ પડે છે ત્યારે અંતરથી નાખુશ હોવા છતાંયે હું લઢવામાં પાછો પડતો નથી. પણ આ બાબતમાં એક એક સ્ત્રીને વિષે ચર્ચા થવાથી તેની ગંભીરતા વધી છે.”

હાટો: “તેમાં મારો શો દોષ હતો?”

અરામી: “તમે વગર વિચાર્યે એ રમાલ મનેજ શા સાર આપ્યો?”

હાટો: “તમે બેફિકરાઈથી તે શા સાર પાડી નાંખ્યો?”

“મેં ક્યારનુંયે કહી દીધું છે કે, એ મારા ખિસ્સામાંથી પડ્યો નહતો.”

“મહાશય! એમ કહીને તમે બે વાર જૂઠું બોલ્યા છો. મેં ખરોખર બેઠ લીધું હતું કે, એ રમાલ તમારા ખિસ્સામાંથીજ પડ્યો હતો.”

અરામીએ હવે સહ્યતા દૂર મૂકીને કહ્યું: “એમ? ત્યારે તેથીજ મારી સાથે આ ખોટી જીદમાં તું પડ્યો છે, ખરેખર? એ ગાસ્કન જીવાન! સહ્યપણાની રીતભાત મારે તને શીખવવી પડશે, એમ લાગે છે!”

હાટો: “પાદરી બાવા! મારે તમને પ્રાર્થના-મંદિરમાં વાર્મિક ભાષણો કરવા માટે પાછા મોકલવા પડશે! ચાલો, તમારી ઇચ્છા હોય તો અત્યારેજ કાઢો તમારી તરવાર બહાર—”

“લલ્લા માણસ! એમ ન લઢાય. બે તારે લઢવું હશે તો અહીં તો તેમ નહીંજ થઈ શકે. તું બેતો નથી કે, આપણે આ આરગુલોં પથિકાશ્રમ સામે ઉભા છીએ? અહીં તો કાર્ડિનલના

સેંકડો માણસો હોય છે. વળી કાર્ડિનલેજ તને અહીં મારી સાથે લઢવા અને લાગ આવ્યે માફ ડોકું ઉડાવી દેવા નહીં મોકલ્યો હોય, એની શી ખાતરી ? મારી એવી માન્યતા છે કે, મારા ધડ ઉપર માફ મસ્તક બહુ સારી રીતે શોભે છે, એટલે તે ફેંકી દેવાની મારી ઇચ્છા નથી. પણ તારા સંખંધી તેવું કાંઈ નથી, એટલે તારા માણ લેવામાં મને હરકત નથી; પણ હું અહીં તેમ નહીં કરું. એ માટે તો એક તદ્દન એકાન્ત જગ્યા પસંદ કરવી પડશે. એવી જગ્યાએ તારા મૃત્યુ માટે તું કોઈની આગળ બડાઈ મારી શકીશ નહીં. ”

“ વાફ. તેમ કરવું હોય તો તેમ; પણ તમારી તરવાર ચલાવવા સંખંધી બહુ વિદ્યાસુ ન બની જતા; હોં કે ? અને આ તમારો રૂમાલ તમારી પાસેજ રાખજો. તે તમારો હોય કે બીજનો તેની મને તો દરકાર નથી; પણ કદાચ વખત આવ્યે તમને તે કામ લાગશે. ”

“ વાફ. વાફ. એ બધું ડહાપણ દૂર રાખી સાંભળી લે:- બરોબર એ વાગે મોં. દેવિલેના નિવાસાલય આગળ હું તારી રાહ જોઈશ અને ત્યાં તને આપણા દ્રન્દ્ર યુદ્ધ માટે ઉત્તમ જગ્યા અને ઘટતો વખત જણાવીશ. ”

એ પછી બંને જણે એક બીજને નમન કર્યું. અરામી લુકસંબુરને રસ્તે ગયો; અને ડાર્ટો, અથો સાથેના યુદ્ધને વખત પાસે આવતો જોઈને, ‘કાર્મે-ડેશો’ રસ્તા તરફ જવા લાગ્યો. તેણે સ્વગત કહ્યું: “ હવે મારાથી પાછા પડાયજ નહીં ! જો માફ મરણ થશે તોપણ એક ખંડુકદારને હાથે થશે, એથી મને સંતોષ થાય છે. ”

પરિચ્છેદ પ.

હાટોનાં પરાક્રમ.

રિસમાં હાટોને કોઇની સાથે ઓળખાણ નહોતી; આથી તે દ્વન્દ્વ યુદ્ધના નિયમો પ્રમાણે પોતાના કોઇ મિત્રને સાથે લીધા વિના એકલોજ અથો સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો. અથો પોતાનો જ મિત્ર આણુશે તે પ્રમાણિકજ હશે એમ તેનું માનવું હતું. વળી તે શૂરા સૈનિકની એકવાર ફરીથી માફી માગીને તેનું મન મનાવી લેવાનો પણ તેણે ધરાદો રાખ્યો હતો. અર્થાત્ એમ ક્યારીથી પોતે ક્ષુદ્ર છે અથવા તો તેની સાથે યુદ્ધ કરતાં ભય ધરે છે એવી રીતનું સમજી લેવામાં આવે નહીં તે પ્રમાણેજ માફી માગવાનો તેનો એત હતો. પોતે તરુણ હતો. પોતે સશક્ત હતો અને તે જખમી તથા અશક્ત હતો, એથી પોતાનેજ જ્ય મળશે એવો ગર્વ તેના મનમાં નહતો; પણ એમ છતાંયે જો પોતાને જ્ય મળશે તો તેથી પોતે કાંઇ મોટું કાર્ય તો સાધેલું નહીંજ લેખાય એમ ધારીને તે ક્ષમા માગનાર હતો.

હાટો એક સામાન્ય માણસ નહતો. એ સાહસપ્રિય હતો, પોતાના કરતાં વધુ પરાક્રમી જાડે લઢવાનો તેને બહુ ઉમંગ હતો; પણ પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીમાં કાંઇક સારો ગુણ જોતાં તેને માટે તેને લાગણી ઉપજતી. અથો માટે તેના મનમાં આવી એક લાગણી ઉપસ્થિત થઇ હતી. તેના સરખો મિત્ર સારો પણ દુરમન ખોટો એમ તેનું માનવું હતું. અથોની મુખમુદ્રાજ કહી આપતી કે તે મોટા મનનો હતો; શૂરવીર હતો. પારિસમાં પોતાને એવો

મિત્ર મળે, એ ડાર્ટોની પાસે વાંચના હતી. એમ છતાં એની સાથે યુદ્ધ કરવુંજ પડે તો તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, તેથી ગભરાવું નહીં. પોથી અને અસરમી માટે તેના મનમાં કશી બળબળ નહોતી. કદાપિ તે ખન્ને જણ સાથે એક સામર્થ્ય યુદ્ધ કરવું પડે તોયે તે તૈયારજ હતો. અસરમી શાન્ત પ્રકૃતિનો હતો, તેથી તેના પ્રતિ પ્રથમ તેને માન ઉપજ્યું હતું પણ તેની સાથેની વાતચિત પછી તેવું માન ડાર્ટોના મનમાં રહ્યું નહીં. પ્રસંગ આવ્યે તેના સુંદર દેખાતા મોઢા ઉપરજ તરવારનો એક વાર કરીને તેની સુંદરતાનો ગર્વ હમેશને માટે ભરાડી શકાશે, એવી તેને હિંમત હતી.

ડાર્ટો, “કામ્-ડેશો” આગળ આવી પહોંચ્યો ત્યારે પવન સખત ફૂંકાતો હતો. તે નિયત કરેલે સ્થાને ઉભો રહ્યો. તે પછી પાંચેક ક્ષણમાં અથો આવી પહોંચ્યો. તેના જખમ ઉપર મોં. ટ્રેવિલેના ડાકટરે ફરીથી પાટો બાંધ્યો હતો, તેથી તેને દુઃખ થતું હતું; પણ તેની શાન્તવૃત્તિ કાયમ હતી અને હમેશ પ્રમાણે તેના મ્હોં ઉપરનાં મોટામોટાં ચિહ્ન દૂર થયલાં નહતાં. ડાર્ટો પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીની વાટ જોતો એક મોટા પત્થર ઉપર બેઠો હતો. અથોને જોઇને તે સહયતાથી ઉઠીને ધીમે ધીમે તેની પાસે ગયો. તેણે તેને નમન કર્યું. અથો: “યુવક ! મેં મારા બે મિત્રોને અને આવવા કહ્યું હતું પણ હજી સુધી તેઓ કેમ આવ્યા નહીં તેની મને અબજબી ઉપજી છે; તેઓ ભૂલચૂક કરે એવા તો નથી.”

ડાર્ટો: “અત્રે મારો કોઇ મિત્ર નથી. હું કાલે જ આ શહેરમાં આવ્યો છું. એટલે માત્ર મોં. ટ્રેવિલે સિવાય બીજા કોઇને હું જાણખતો નથી. મારા વડીલને તે નામદાર સાથે ઘણો સ્નેહ છે અને તેથી તેમણે મને તેમની પાસે જ મોકલ્યો હતો.”

અથો: “ દેવિલે સિવાય બીજા કોઈને તું ઓળખતો નથી ? ”
“ ના. ”

અથો: “ ત્યારે તો મને એક થાય છે કે, તું જો મારે હાથે માર્યો જઈશ તો મેં એક છોકરાને માર્યો એવું કહેવાશે. ”

“ એવું કાંઈ નથી; કારણ તમને આવડો મોટો જખમ થયો છે તેમ છતાં તમારે લઢવું પડશે, એથી કાંઈ તમને ઓછી અવડ પડવાની નથી. ”

“ જખમ તો સખત છે. તેમાં પણ તેં દુખાડયા પછી વિશેષ પીડા થાય છે; પરન્તુ હું ડાળે હાથે લઢનાર છું. આવું કાંઈ થાય છે ત્યારે મને ડાળે હાથે લઢવાનો મહાવરો છે. એથી હું તારા ઉપર ઉપકાર કરું છું એમ તું માનીશ નહીં. ઉલ્ટું એથી તને એક પ્રકારે નુકશાન છે. બન્ને હાથે હું તરવાર સારી રીતે ચલાવી જાણું છું. જોને ડાળે હાથે લઢવાની ટેવ ન હોય તે માણસને જો મારા જેવા સાથે લઢવું પડે તો હમેશાં મોટો ત્રાસ ઉપજે. આ વાત જો હું તને પ્રથમથી ન જણાવું તો ખરાબ દેખાય, એમ ધારીને તને ચેતાવું છું. ”

“ મહાશય ! એ સૂચના માટે હું તમારો આભાર માનું છું. ”

અથો: “ તારી નમ્રતાથી હું મોટા ઘોંટાળામાં પડી જઈ છું. તું કોઈ બીજા વાતચિત શરૂ કર. સ્-સ્-સ્ ! કેવી આ પીડા ! મારો હાથ બહુ દુખે છે અને તેં મને ધક્કો પણ કેટલા બધા જોરથી માર્યો હતો ! ”

ઘટો બહીતો બહીતો બોલ્યો: “ જો તમારી પરવાનગી હોય— ”

“ શેની પરવાનગી ? ”

“ મારી પાસે એક અદ્ભુત મલમ છે. મારી માતાએ મને

તે આપ્યો છે. કોઈ પણ જખમ ઉપર તે ચોપડયાથી થોડીકજ સળુમાં ચમત્કારિક ફેરફાર થઈ જાય છે. તેનો ઉપયોગ કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તે આપવા તૈયાર છું. તે લગાડયાથી અત્યારે તમારી પીડા ઓછી થશે અને ત્રણ દિવસમાં તો તમને જરૂર આરામ થઈ જશે. જો તમને વાંધો ન હોય તો હું ત્રણ દિવસ પછી લઢવા તૈયાર છું.”

આ વાક્યો ઠાટીએ એવા સરળપણાથી ઉચ્ચાર્યા કે, તેના ઘૈર્ય માટે અને વિનય માટે અથોને માન ઉપજ્યું. તેણે કહ્યું:—
“ખરેખર, તારી આ રીતભાતથી મને સંતોષ ઉપજે છે. તારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવા હું ખુશી છું; કારણ તારૂં ભાષણ એક વીરને છાજે એવું છે. આ પ્રમાણેજ પૂર્વ કાળના વીરનર બોલતા અને વર્તતા. પણ હવે પૂર્વના વીર પુરુષો અને રાજાઓ રહ્યા નથી. હવે તો કાર્ડિનલનું રાજ ચાલે છે; અને આપણે આપણા વિચાર ગુપ્ત રાખીને ત્રણ દિવસ પછી લઢવાનું ઠરાવીએ તોપણ એ વાત બહાર પડ્યા સિવાય રહે નહીં; આથી ત્રણ દિવસ સુધી થોભી જવાય તો નહીંજ. મારા મિત્રો હજી સુધી કેમ આવ્યા નહીં ?”

“તમને ઉતાવળજ હોય અને મારો નિકાલ અટકરી દેવાની ઇચ્છા હોય તો તમારા મિત્રોની રાહ ન જોતાં યુદ્ધ શરૂ કરશો તો મને વાંધો નથી.”

“ખરેખર, યુવક ! તારો અડકેક બોલ સુવર્ણ જેવો છે. એવું બોલવા માટે એકલી બુદ્ધિજ નહીં પણ અંતઃકરણ પણ જોઈએ. તારા પ્રત્યે મને માન ઉપજે છે. યુદ્ધમાં જો આપણે એકમેકને ઠાર કરીશું નહીં તો યુદ્ધ પછી તારી સાથે રનેહ કરવામાં મને ઘણો આનંદ થશે. તને જો હરકત ન હોય તો મારા

મિત્રો આવે ત્યાં સુધી આપણે યુદ્ધ નહીં કરીએ. મને હતાવળ નથી. વળી એકાદ મિત્ર વિના દ્રંદ્ર યુદ્ધ કરવું, વાજખી થઇ પડે નહીં. અહો ! એક તો પેલો સામેથી આવે ?

એટલામાં સામેથી પોર્થો આવતો જણાયો. ડાટીએ તેને જોઈને અથોને કહ્યું : “ શું પોર્થો તમારા મિત્ર તરીકે અહીં હાજર રહેનાર છે ? ”

“ હા. તેથી તને કાંઈ વાંધા છે ? ”

“ ખિલકુલ નહીં. ”

અથો : “ અને પેલો મારો બીજો મિત્ર પણ આવ્યો ! ”

અથોએ જ દિશામાં આંગળી કરી તે તરફ જોતાં ડાટીને જણાવ્યું કે, સામેથી અરામી આવતો હતો.

ડાટી : “ અરામી તમારા બીજા મિત્ર છે શું ? ”

“ હા, અમે ત્રણે જણ ખાસ મિત્ર છીએ. આખું પારિસ જાણે છે કે, અમે ત્રણ એક બીજાથી કદી વિખૂટા પડતા નથી. અમારી ત્રિપૂટીને “ અભેઘ ત્રિપૂટી ” કહેવામાં આવે છે. આ વાતની તને કયાંથી ખબર હોય ? ”

એટલામાં પોર્થો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તેણે અથોને નમન કર્યું. ખાદ તેની નજર ડાટી તરફ જતાં તે અજાણી પામ્યો. પોર્થોએ આ વખતે પોતાનો નકસીદાર કમરપટ્ટો પહેરેલો ન હતો અને પોતાનો ઝલ્લો પણ સાથે આણ્યો નહતો.

તેણે કહ્યું : “ વાહ ! આનો શો અર્થ ? ”

અથો : “ જની સાથે હું યુદ્ધ કરવાનો છું તેજ આ યુવક. ”

પોર્થો : “ મારે પણ તેની સાથે યુદ્ધ કરવાનું છે. ”

ડાટી : “ પણ એક વાત પહેલાં નહીં. ”

અરામી એ વખતે ત્યાં આવી પહોંચીને બોલ્યો: “મારે પણ આની સાથે લઢવાનું છે.”

ડાટી: “એ વાગ્યા પહેલાં નહીં.”

અરામી: “અથો, તું તેની સાથે શા માટે લઢનાર છે?”

અથો: “તેણે મારો ખભો દુખાડ્યો તેથી. અને તું શા માટે લઢવાનો છે, પોથી?”

પોથી: “મારે લઢવુંજ છે, એ માટે.”

અથોની નજર આ વખતે ડાટી તરફ જતાં તેણે બેયું કે, તેના વદન ઉપર મંદ હાસ્યરેખા ફરકી રહી હતી.

અથોએ તેના તરફ બેયું એટલે તે બોલ્યો: “અમારે પો-વાક સંબંધી જરાક તકરાર થઈ હતી.”

બાદ અથોએ અરામીને પૂછ્યું: “તારે આ યુદ્ધ-પ્રસંગ કેમ આવ્યો, મિત્ર!”

અરામીએ ડાટી તરફ નજર કરી, પોતાની તકરારનું મૂળ કારણ છૂપાવી રાખવાની ઇશારત કરી અને તે પછી અથોને જવાબ દીધો: “અમારે ધર્મવિષયક અર્થામાંથી તકરાર થવા પામી હતી.”

અથોએ ડાટીના વદન ઉપર વળી પાછું મંદ હાસ્ય બેયું. તેણે પૂછ્યું: “તું આ ખરું છે કે?”

ડાટી: “હા, ઑગસ્ટાર્ધન સાધુના એક મુદ્દા ઉપર અમે બન્ને એકમત થઈ શક્યા નહીં.”

અથો સ્વગત બોલ્યો: “ખરેખર, આ કોઈક અખરાક બ્યક્તિ છે!”

એ પછી ડાટીએ ગંભીરતાથી સર્વને કહ્યું: “હવે જ્યારે આપણે સર્વ અહીં એકત્ર થયા છીએ ત્યારે હું સર્વની એક સામટી માફી માગી લઉં છું.”

‘ માફી ’ શબ્દ સાંભળીને અથોની બકુટી જરાક વક્ર બની; પોતાના ચહેરા ઉપર તિરસ્કારદર્શક હાસ્ય ચમક્યું અને અરામીએ ધન્કાર કરતાં માથું હલાવ્યું.

ડાટો: “ મારા કહેવાનું તાત્પર્ય તમારા લક્ષમાં હોય એમ જણાતું નથી. તમારું પ્રત્યેકનું કરજ જે હું ફેડી શકું નહીં તેો તે બદલ મને માફી આપશો, એમ હું કહેવા માગું છું. કારણ મને ઠાર કરવાનો પહેલો હક્ક અથોનો છે. એથી પોતા, તમારા સૌર્યની કસોટીનો તમને પ્રસંગ મળશે નહીં અને અરામી, તમારી પણ એવીજ સ્થિતિ થશે. પરિણામે એજ મુદ્દા ઉપર હું તમારી સર્વની માફી માગું છું. હવે મને યુદ્ધ કરવામાં વાંધા નથી; માટે સાવધાન ! ”

ડાટોએ આવેશમાં આવી જઈને પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી. અત્યારે તેનો આવેશ એવો વધી ગયો હતો કે, ફાન્સના બધા બંદુકદાર સૈનિકો તેની સામે આવે તોપણ તે લડવાને તૈયાર હતો.

બરાબર સવાબાર વાગ્યા હતા. સૂર્યનારાયણ આકાશની મધ્યમાં જઈ પહોંચ્યા હતા અને યુદ્ધ માટે જે જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી હતી તે તદ્દન ખુલ્લી હોવાથી ત્યાં પુષ્કળ તાપ પડતો હતો.

અથોએ પોતાની તરવાર કાઢતાં કાઢતાં કહ્યું: “ તાપ સખ્ત પડે છે, તોપણ મારી બંડી હું કાઢી શકું નહીં. મને લાગે છે કે, મારા જખમમાંથી અત્યારે લોહી વહે છે પણ આ શ્વસ્થે તે લોહી પોતાના ઘાથી કાઢેલું ન હોવાથી તેની નજરે તે લોહી પડે એ કીક નહીં. ”

હાટો: “ મહાશય ! તમારું કહેવું ખરું છે. પણ હું તમને ખાતરી આપું છું કે, તમારા જેવા શૂરવીર ગૃહસ્થના શરીરમાંથી લોહી નીકળેલું જોઈને મને દિલગીરીજ ઉપજશે. આથી હું પણ મારી ખંડી કાઢતો નથી. ”

પોર્થો: “ હવે તમારું જોનું ડહાપણ ખંધ કરો તો ઠીક. અમે લડવાને જોટી થઈ રહ્યા છીએ, એ ભૂલશો નહીં ! ”

અરામી: “ આવું ઉદ્ધત લાવણુ, તારો વારો આવે ત્યારે કરજો. સમજ્યો ? ખાકી મને તો એ બન્નેનું જોલવું ખરેખર: વીર ગૃહસ્થોને શોભે એવું લાગે છે. ”

અથોએ હાટોને કહ્યું: “ હોંશિયાર ! ”

હાટો: “ ખખરદાર ! ”

ખંને જણની તરવારોની અણી લાગ્યેજ એક બીજાને અડકી હશે. એટલામાં કાર્ડિનલના સૈનિકોની એક ટુકડી સામેથી આવતી જણાઈ. પોર્થો અને અરામી જોલી ઉઠ્યા: “ અરે, તરવારો મ્યાનમાં નાંખી દો. કાર્ડિનલના સૈનિકો આવ્યા ! ”

પણ આ ચેતવણી નક્કામી હતી. સૈનિકો બહુજ પાસે આવી લાગ્યા હતા અને તેઓએ આ જોને લદતા જોયા હતા.

એ ટુકડીનો અધિકારી મોં જુસાફ હતો. તેણે ખૂમ પાડી: “ ઉલા રહો ? એકદમ યુદ્ધ ખંધ કરો ! કોણ છો તમે ? ખંડુ-કદારો ! શું મહારાજનો હુકમ ભૂલી ગયા છો ? દ્રન્દ્ર યુદ્ધની પરવાનગી તમને કોણે આપી છે ? ”

આગલે દિવસે થયલા યુદ્ધમાં જુસાફ પણ હતો. અથોએ તેને જોઈને તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું: “ તારી જોહુકમી ખંધ રાખ, જુસાફ ! તું આવી રીતે કોઈની સાથે લડતો અમારી નજરે પડે તો અમે કાંઈ તને અટકાવીએ નહીં. આવા પ્રસંગ તો બધાએને

આવે છે. તું તારે રસ્તે ચાલ્યો જ; નહીં તર અમારી આડે આવવા માટે તને નુકશાન થશે. ”

જીસાફ: “ એ ગરબડ નહીં ચાલે ! ફરજ આગળ બધા તર્ક નક્કામા છે. હું દિલગીર છું કે, મારે તમને આ યુદ્ધ અંધ કરવા હુકમ કરવો પડે છે. ચાલો, તમારી તરવારો મ્યાનમાં નાંખો અને અમારી પાછળ કાઠિનલ સાહેબ પાસે આવો. ”

અરામીએ કહ્યું: “ સજ્જન ! અમારા હાથમાં બધી ખાજ હોત તો અમે ખુશીથી તારી વિનયી માગણીને માન આપત; પણ મોં. દ્રેવિલ્લેએ અમને તેમ કરવા ના પાડી છે. અમે તો અહીંથી યુદ્ધ કર્યા વિના ખસનાર નથી. તારે કહેવે તે કર; પણ હું તને ચેતવણી આપું છું કે, અમારી ખાખતમાં માથું નહીં મારવામાંજ તને લાભ છે. ”

આ જવાબથી જીસાફ વધારે ગુસ્સે થયો. તેણે કહ્યું: “ ત્યારે તમે તાબે થવા ના પાડો છો, ખરૂંને ? મારે લાચારીથી તમારી ઉપર શસ્ત્ર ચલાવવાં પડશે. ”

અથોએ અરામીને ધીમેથી કહ્યું: “ એ પાંચ જણા છે અને આપણે ફક્ત ત્રણ જણા છીએ. એમની સાથે લઢીશું તો જરૂર આપણા પરાજય થશે; પણ તે છતાંયે પકડાવા કરતાં અહીં મરવું બહેતર છે. મેં તો નિશ્ચય કર્યો છે કે, પરાજિત થઇને મોં. દ્રેવિલ્લેને મોઢું ખતાવવા કરતાં મરવુંજ સાફ છે. ”

અથો, પોર્થા અને અરામી, એ ત્રણે જણ એક ખાબૂએ સાથે સાથે ઉભા રહ્યા. જીસાફ પણ પોતાના સૈનિકોને એક કારમાં તેમની સામે ગોઠવીને પોતાની તરવાર ઠાઠીને ઉભો રહ્યો. ઠાટીના મનમાં અત્યારે એક જખરી ગુંચવણનો પ્રશ્ન ઉભો થયો.

અત્યારે એ બાબતનું નિરાકરણ તેણે કરવાનું હતું કે, “ મારે કોનો પક્ષ લેવો ? કાર્ડિનલનો કે મહારાજનો ? ” અત્યારે તે જોનો પક્ષ લે, તેનાજ પક્ષમાં તેણે પારિસમાં પોતાનું આખું જીવન ગાળવું જોઈશે. જુસાફની સાથે તે મળી જાય તો કાર્ડિનલના પક્ષમાં અને અથો વિગેરે સાથે તે મળી જાય તો મહારાજ સા-
હેબના પક્ષમાં તેણે રહેવું જોઈશે. વળી યુદ્ધ કરવું એ ગેરકાયદે-
સર હતું પણ અહીંથી નાસી જવું એ બાયલાપણું હતું. અને
વિચારોનાં દ્વન્દ્વ તેના મનમાં જન્મત થયાં. કોઈપણ નિશ્ચય તો
અત્યારે કરી દેવોજ જોઈએ. શું કરવું ? કોનો પક્ષ લેવો ?
આખરે તેણે એક નિશ્ચય કર્યો. અથો તરફ જોઈને તે બોલ્યોઃ
“ મહાશય, તમારી પરવાનગી હોય તો તમારા શબ્દોમાં હું
સુધારો કરાવવા ઈચ્છું છું. તમે કહો છો કે, તમે ત્રણજ જણ
છો. પણ મને લાગે છે કે, આપણે ચાર જણ છીએ. ”

પોર્થા: “ પણ તું કાંઈ અમારો મિત્ર નથી. ”

કાર્ડી: “ તમારી ભૂલ છે. મોં. દેવિલે મારા વડીલના સ્નેહી
છે અને તમે મોં. દેવિલેના સૈનિકો છો. આજે જ મોં. દેવિલે
સાથે હું અંતુક વાતચિત કરી આવેલો છું. આથી માફે હૃદય
બંદુકદારો પ્રત્યે મને આકર્ષે છે. શૃંહસ્થો ! મને તમારો મિત્ર
ગણજો. ”

જુસાફ: “ એ તરુણ શૃંહસ્થ ! અહીં તારું કામ નથી. અમે
તને જવાની રજા આપીએ છીએ. આ લોકો સાથે અમે અમારી
મેળેજ લાંબગડ પતવી લઇશું. ”

કાર્ડી પોતાની જગ્યાએથી ખસ્યો નહીં. અથોએ તેનો હાથ
દાબીને કહ્યું: “ ખરેખર, તું હિમ્મતવાન છે. ”

બુસાફ: “ ચાલો, હવે શું કરવા વિચાર છે તે જણાવી દો. વખત જોવામાં સાર નથી. ”

પોથીએ અરામીને કહ્યું: “ મિત્ર ! આપણે આ તરુણ સંખંધી શો નિર્ણય કરીશું ? ”

તણે જણે હાટો સંખંધી મસલત કરી. તેમને ભય લાગ્યો કે, તે અનુભવી નથી એટલે કદાચ આ યુદ્ધમાં માર્યો જશે તો ? પણ અથોને તેના સંખંધી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો હતો એટલે તેણે કહ્યું: “ તેને આપણી સાથે સામેલ કરવામાં કાંઈ વાંધા નથી. ”

હાટો: “ ગૃહસ્થો, મારી કસોટી કરવામાં તમને કાંઈ નુકશાન નથી. હું પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, જ્ય મેળવ્યા વિના હું અહીંથી એક તસુ પણ આગળ ખસનાર નથી. ”

અથો: “ ધન્ય છે તને, ઉદાર પુરુષ ! તારું નામ શું છે ? ”
“ હાટો ! ”

“ વારૂ; ત્યારે અથો, પોથી, અરામી અને હાટો ! ચાલો યુદ્ધ શરૂ કરો. ”

બુસાફ: “ ગૃહસ્થો ! તમે લડવાનોજ નિશ્ચય કર્યો કે ? ”

અથો: “ હા. ”

બુસાફ: “ ત્યારે તમારે મારો હુકમ નથી માનવો, ખરેને ? ”

અથો: “ એમાં તને આશ્ચર્ય શેનું ઉપજે છે ? ”

એમ કહીને અથો તરવાર સાથે આગળ ધસ્યો. બુસાફ તરફના પાંચ અને અથો તરફના ચાર, એમ મળીને એકંદર નવ યોદ્ધાઓ વચ્ચે આ વખતે ઝપાઝપી શરૂ થઈ. અથોએ પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી તરીકે કાહુસાક નામના એક સૈનિકને પસંદ કર્યો. એ માણસ કાર્ડિનલનો એક ખાસ પ્રિય માણસ હતો. પોથીએ બ્રિકારેટ નામના માણસને પસંદ કર્યો; અરામી બીજા એ સૈનિક સાથે અને હાટો બુસાફ સાથે લડવા લાગ્યો.

યુવાન ગાસ્કર્નનું હૃદય આ યુદ્ધ વખતે ધડકવા લાગ્યું. હૃદયનો આ ધડકાટ, કોઈ જાતના ભયથી નહીં; પરન્તુ ઔત્સુક્યને પરિણામે પેદા થયો. તે એક ઝનૂની વાઘની પેઠે ઝમ્મવા લાગ્યો. ઘડીએ ઘડીએ તે આમ તેમ કુદકારા મારતો પોતાના પ્રતિસ્પર્ધાને જગ્યા ખદલાવતો. જુસાફ એક કુશળ યોદ્ધા તરીકે જાણીતો હતો. તેને ડાટી સાથે પ્રસંગ પડયાથી જણાયું કે, તે તરુણ એક સામાન્ય છોકરા જેવો નથી; પણ એક ચપળ, ઉત્સાહી, અને તરવાર ચલાવવામાં નિડર તરુણ છે. વળી યુદ્ધના સ્વીકારાયેલા નિયમો જાણે આ વખતે દૂર મૂકીને તે દરેક ખાબૂએથી હુમલા કરતો હતો. આવા ભયંકર પ્રતિસ્પર્ધા સામે આતુર્યથી કામ લેવાની જુસાફને જરૂર જણાઈ. તે પણ સંભાળથી પોતાનું સંરક્ષણ કરવા લાગ્યો. પણ આખરે તેની ધીરજ ખૂટી. તે જમ જમ વધારે સંભાળ રાખવા લાગ્યો તેમ તેમ ડાટીના આડાઅવળા ઘાથી તે વધુ મુંઝવણમાં પડતો ગયો. જને તે એક છોકરેજ લેખતો હતો તેની આ ચાલાકીથી અકળાઈ જઈને તેણે પણ આડાઅવળા ઘા કરવા માંડયા; પણ તેથી ડાટી ગુંચવાયો નહીં. જુસાફને તેની લડત પદ્ધતિ વિનાની લાગી પણ ડાટી અમુક પદ્ધતિ સાથે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધાને મુંઝવવાના હેતુથીજ ઘા કર્યો જતો. જુસાફ તેનો અંત આણવા ઇચ્છતો હતો. તેણે આગળ કુદકો મારીને ડાટી તરફ એક સખ્ત પ્રહાર કરવા તૈયારી કરી અને જેવી તેની તરવાર ઉંચી ગઈ કે ડાટી નીચો વળીને તેની આગળથી એક સર્પની માફક ઘસડાઈને ખસી ગયો. જુસાફનો પ્રહાર અફળ ગયો અને તેજ વખતે ડાટીએ લાગ સાધીને તેના ઉપર ઠરેલા પ્રહાર વિજયી નીવડ્યો. જુસાફ સખ્ત રીતે ઘવાઈને જમિન ઉપર પડી ગયો.

પોતાના પ્રતિસ્પર્ધાને હરાવીને હાટીએ પોતાની આસપાસની નાની રણભૂમિ ઉપર નજર નાંખી તો તેને જણાયું કે, અરામીએ પોતાના એ પ્રતિસ્પર્ધાઆમાંથી એકને ઠાર કર્યો હતો; પણ તેની સામેનો બીજો સૈનિક ખૂબ આવેશથી લલતો હતો. બ્રિકારેટ અને પોથી એક બીજાને પૂરા પડે એવા જણાયા. પોથીને એક હાથ ઉપર જખમ થયો હતો જ્યારે બ્રિકારેટને ઝાંઘ ઉપર જખમ થયો હતો. એ જખમ સામાન્ય હતા અને બન્ને જણા કોઈથી ગાંજ્યા ગયા વિના, એકજ જાતના ઝનૂનથી લલયા જતા હતા. હાટીએ અથો તરફ નજર કરી તો તેને જણાયું કે, તેને કાહુસાકે વધુ જખમી કર્યો હતો; અને તે વધારે ફિફ્કો બની ગયો હતો. આમ છતાં તે એક સિંહની પેઠે લલતો હતો.

બન્ધ યુદ્ધના નિયમાનુસાર પોતાના પ્રતિસ્પર્ધાને મહાત કરીને કોઈપણ યોદ્ધા પોતાના ગમે તે મિત્રને મદદ કરી શકે. તેણે અને અથોને મદદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અચાનક તે વખતે તેની અને અથોની નજર એક થઈ. એ નજર ભાવભરી હતી. અથોનો સ્વભાવ એવો નહતો કે, તે કોઈની મદદ માગે. મરવું ખડેતર પણ પોતાના ખચાવ માટે બીજા આગળ મદદ માગવી એ કાય-રતા સમાન તે લેખતો; પણ તેને થોડી વિશ્રાન્તિની જરૂર હતી. થોડીક સમય તે આ ઝપાઝપીમાંથી છૂટો થાય તો પુનઃ એવડા જોરથી તે લડે એમ હતું. તેના મનનો એ ભાવ જાણે તેની આંખમાંથી બહાર નીકળી હાટી પ્રત્યે ગયો હોય એમ જણાયું. હાટીએ આથી, અથોની અને પોતાની નજર મળ્યા પાદ તરત જ કાહુસાક સામે જઈ, તેને કહ્યું: “ મહાશય ! હોશિયાર; નહીંતર તમે કાર ! ”

કાહુસાક તેના તરફ વળ્યો. ડાટીએ તેની સાથે અપાઝપી શરૂ કરી દીધી. અથો થોડીકવાર શાન્ત રહ્યા પછી બોલ્યો: “મિત્ર ડાટી ! એને મારી નાંખીશ નહીં. માત્ર તેને સજ્જરહિત કરી દેજે. મારે એક જીવું વેર તેની સાથે પતવવાનું છે. વાહ ! કીક કર્યું. એમ-એમ-કીક ! એની તરવાર કેટલે બધે દૂર પડી ! શાઆશ ! ”

કાહુસાકની તરવાર લગભગ ૨૦ કદમ દૂર જઈ પડયાર્થી અથોએ ખુશાલીમાં આવી જઈને ઉપલા ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા. કાહુસાક પોતાની તરવાર લેવા ધસ્યો પણ અંચળ ડાટી તેને ફાવવા દે તેવો નહતો. તેણે તેના કરતાં પહેલાં પહોંચીને તરવાર ઉપર પોતાનો પગ મૂકી દીધો ! કાહુસાક આથી ઝનૂની બનીને પોતાના એકાદ સાથીની તરવાર શોધવા દોડ્યો. અરામીએ જે સૈનિકને મારી નાંખ્યો હતો તેની તરવાર લઈને તે ડાટી તરફ ધસી જતો હતો પણ આ વખતે સ્થસ્થ થયેલો અથો તેની આડે આવ્યો. ડાટી, અથો પાસે આવવા જતો હતો એટલામાં તે અથોના એક સખ્ત પ્રહારનો ભોગ થઈને કાહુસાક જમિન પર પટકાઈ પડ્યો. અથોની તરવાર તેના ગળાની અંદર પેસી ગઈ હતી !

થોડીકવારમાં અરામી પણ છૂટો થયો. તેણે તેના પ્રતિસ્પર્ધાને ચતોપાટ પાડી નાંખીને તેની છાતી આગળ તરવાર ધરી રાખી અને તેની પાસે હાર કબૂલાવી. આ પછી માત્ર પોર્થા અને બ્રિકારેટ વચ્ચેનું યુદ્ધ ચાલતું રહ્યું. પોર્થા, બ્રિકારેટની વારંવાર ઘણીએ મશ્કરી કરીને તેનું ધ્યાન આડું દોરવવા મથતો; પણ તે એક જખરો લઢવેયો હોવાથી પોર્થાની હિઠમતો ફળીભૂત થઈ નહીં. પણ હવે આ લડતનો અંત લાવવાની જરૂર હતી. અચા-

નકે કાર્ડિનલના બીજા સૈનિકો આવી પહોંચવાનો અને બધાએ થોડાંઓને કેદ પકડાઈ જવાનો ઘણો સંભવ હતો. આથી અથો અરામી અને હાટો, પોર્થાની મદદે જઈ ચઢ્યા. તેઓએ બિઝારેટને ઘેરી લીધો અને શરણે આવવા માગણી કરી. બિઝારેટની ઈચ્છા, આ બધાએની સાથે લડવાનો હતી; પણ જુસાકે ખૂબ મારી: “શરણે જા.” જુસાકેને હાટોએ ઘાયલ કરેલો હતો પણ હવે તેના ઘાની પીડા કાંઈક નરમ થવાથી તે થોડોક સ્વસ્થ થયો હતો. બિઝારેટને તેણે હુકમ કર્યો પણ તે જાતે ગાસ્કન હતો અને ગાસ્કનીનું પાણી જાય, એ તેને રૂચું નહીં; એટલે જુસાકેનો હુકમ તેણે જણકાર્યો નહીં. તે પોતાને ઘેરી લેનારાઓની વચ્ચે એવી રીતે ઉભો રહ્યો કે, જ્યાંથી દરેક જણની ખરેખર બચાવ લઈ શકાય.

જુસાકે તેને ફરીથી કહ્યું: “બિઝારેટ, માને છે કે નહીં? તારી તરવાર સોંપી દે તેઓને!”

બિઝારેટ જે જગ્યાએ ઉભો હતો તે જગ્યા ઉપર પોતાની તરવાર ધરી રાખીને બાઇબલમાંનાં વાક્યોની ઢળે બોલ્યો: “પોતાના બધા સાથીદારોમાંનાં સાથી છેલ્લો લડવૈયો બિઝારેટ અહીં-અહીંજ પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી યુદ્ધ કરીને મરણને શરણુ થશે.”

જુસાકે: “હું તારા ઉપરી તરીકે તને ફરમાવું છું કે-હથિયાર મૂકી દે.”

બિઝારેટે ગુસ્સામાં હોઈ કરડ્યો અને જવાબ લીધો: “તમારો હુકમજ છે તો હું લાચારીથી તેને તાબે થાઉં છું.”

તેણે પોતાની તરવાર પોતાના શત્રુઓને આપી નહીં પણ જેમ દરેક શૂરવીર કરે છે તેમ એક છલાંગ મારીને પોતાની

તરવાર પોતાના ઘુંટણ સાથે અકાળીને તેના બે ટુકડા કરી નાંખ્યા ! એટલુંજ નહીં પણ તે ટુકડાઓ તેણે દૂર ફેંકી દીધા અને યુદ્ધના એક સંગીતના રાગની મોઢાવતી સિસોટી ખબવતો ખબવતો પોતાના ખન્ને હાથની અદખ વાળીને તે ઉભો રહ્યો !

ખડાદૂરીને સર્વત્ર માન મળે છે. દુશ્મનો પણ ખડાદૂરને હમેશાં ઘટતું માન આપે છે. ખંદુકદાર સૈનિકોએ પોતાની તરવારોથી ખિઠારેટને સલામી આપ્યા બાદ તે તરવારો મ્યાનમાં નાંખી ! ડાટીએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું. એ પછી, ખિઠારેટની મદદથી તેણે ઘવાયલા શત્રુઓને તેમજ અરામીએ મારેલા સૈનિકના શબને ઉઠાવીને ‘કાર્મે-ડેશો’ આશ્રમમાંના માણસોને સોંપ્યાં. આ કાર્યમાંથી પરવાર્યો બાદ પોતાના મિત્રો સાથે ડાટીએ મોં. દ્રેવિલેના નિવાસાલય તરફનો રસ્તો લીધો.

અથો, પોર્થો, અરામી અને ડાટીનું ચતુષ્ટય, આનંદવેશમાં શત્રુઓની ચાર તરવારો લઇને, એક ખીબના હાથમાં હાથ ધાલીને, રસ્તામાં મોટેથી ઘાંટા પાડીને, વાતોચિતો કરતું કરતું જતું હતું. આ ચતુષ્ટય સાથે માર્ગમાંના ખીબ ખંદુકદાર સૈનિકો પણ ભળ્યા અને જાણે એક મોટી વિજય-સેના જતી હોય તેમ સર્વે જણે મોં. દ્રેવિલેના નિવાસાલય આગળ પહોંચ્યા.

ડાટીએ પોતાના નવીન મિત્રોને કહ્યું : “હજી જો કે હું ખંદુકદાર ખન્થો નથી તોપણ હું શું એક ઉમેદવાર તરીકે ગણાઉં શકું નહીં ?”

પરિચ્છેદ ૬.

‘ન્યાયી લુધ’ના ન્યાયનાં દષ્ટાંત !

યુદ્ધ-પ્રસંગથી ભારે ધાંધલ ઉભું થયું. મોં. દ્રેવિલેએ પોતાના સૈનિકોની પ્રકટપણે ખૂબ આટકણી કાઢી, પણ એકાન્તમાં તેણે તેમને શાખાશી આપી. મહારાજ તેરમા લુધને આ વાત એકદમ વિદિત કરી દેવી જોઇએ એમ ધારીને મોં. દ્રેવિલે

તરતજ લુધે રાજમહેલ તરફ ગયો; પણ તે મોડો હતો. મહારાજ, કાર્ડિનલ સાથે એકાન્તમાં વાતચિત કરવામાં રોકાયેલા હતા; આથી દ્રેવિલેની મુલાકાત નહીં થઇ શકે, એમ તેને કહેવામાં આવ્યું. સાંજે જ વખતે મહારાજ પત્તાની રમત ખેલતા હતા, તે વખતે દ્રેવિલે તેમની મુલાકાતે ગયો. રાજની તે વખતે જીત ઉપર જીત થતી હતી અને રાજમાં લોભીપણાનો ગુણ ખડું હોવાથી તેઓ આનંદાવેશમાં આવી જઇને ખેલતા હતા. તેમણે દ્રેવિલેને દૂરથી જોયો એટલે તરતજ તેને કહ્યું: “આવો સેનાપતિ ! જરા વિશેષ નજર દિક આવો કે જોઈ હું તમને ખરાબર આટકી શકું. તમને ખબર છે કે, હમણાંજ શ્રીમાન કાર્ડિનલ મારી પાસે આવીને તમારા ખંડુકદારો સંખ્યા ઠેકલી બધી ફરિયાદ કરતા હતા ? તેઓ તમારા સૈનિકોથી એટલા બધા કંટાળી ગયા છે કે, તેમની તબિયતમાં બગાડો થયો છે. અત્યારે તેઓ એજ કારણે અહીં આવી સ્થળા નથી. તમારા ખંડુકદારો સેતાન જવા છે કે શું ?”

દ્રેવિલે: “ના, નામદાર ! મારા ધારવા પ્રમાણે તો તેઓ ડાહ્યા માણસોજ છે. તેઓ ઘેટાં જવાં નરમ સ્વભાવના છે.

તેમના હૃદયમાં હમેશાં પોતાના મહારાજના સેવા-કાર્યમાંજ પોતાના પ્રાણ આપવાની ઇચ્છા રહે છે. હું ખાત્રી આપું છું કે, તેઓ મહારાજ સાહેબના હિત વિના બીજી કોઈ આખત માટે પોતાની તરવારો વાપરતા નથી. તેઓ બીજું કરી પણ શું શકે ? હમેશાં મેં કાર્ડિનલના સૈનિકો તેમની સાથે જ્યાંને ત્યાં તકરારો કરતા ફરે છે; અને તેથી પોતાની ટુકડીનું માન જાળવવા આપ નામદારના સૈનિકોને આપની સેવા અર્થેજ પોતાની તરવારો અલાવવી પડે છે. ”

મહારાજએ પોતાની આસપાસનાં માણસોને કહ્યું: “ મેં દ્રેવિલે કહે છે તે સાંભળો. એકાદ ધાર્મિક પંથના માણસોની વાત તેઓ કહેતા હોય, એમ તમને નથી લાગતું ? ખરેખર, પ્રિય સેનાપતિ ! તમને તમારા ઓછા ઉપરથી ચુકત કરીને એકાદ ધર્મમંદિરના ધર્માધ્યક્ષનો ઓછો આપવાનું મને બહુ મન આવે છે; પણ એમ ન જાણુશો કે, તમે કહેલી બધી વાત હું પુરાવા સિવાય ખરી માનીશ. મને લોકો ‘ ન્યાયી લુછ ’ કહે છે; અને તેથી આ સંબંધમાં ક્રમે ક્રમે હું ન્યાય પુરઃસરજ વર્તીશ. ”

“ મને આપના ન્યાયમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, આપની ન્યાયી તપાસ પછી આપ શો ચૂકાદો આપો છો, તે સાંભળવા હું તૈયાર છું. ”

“ વાર, ત્યારે, થોડીકવાર બલા રહેા. હું તમને બહુવાર બલા નહીં રાખું. ”

આ વખતે રમતમાં મહારાજના દાવ બરોબર ન પડયાથી તેમની હાર થવા માંડી. તરતજ તેમણે દાવ પડતો મૂકવાનું કારણ શોધી કાઢ્યું અને પોતાની પાસે જે નાણું પડ્યું હતું તે ખિસ્સામાં મૂકીને તેમણે કહ્યું: “ લા વુવિલે, મારી જગ્યાએ બેસ.

મારે મોં દેવિલે સાથે એક અગત્યના કામ સંબંધી એકાન્તમાં વાતચિત કરવાની છે. અહા ! મારી પાસે ૮૦ હુઈ છે. એ રકમ અહીં મૂકીને તું રમત ચાલુ રાખજે; કારણકે તેથી આ બધા રમનારાઓને ઠરિયાદનું કારણ મળે નહીં. પ્રત્યેક બાબતમાં ન્યાયની રીતેજ કામ થવું જોઈએ.”

બાદ મહારાજ, મોં દેવિલે સાથે એક એકાન્ત ઓરડામાં ગયા. જતાં વેંતજ તેમણે કહેવા માંડયું: “બોલો, મહારાજ ! તમારું કહેવું શું એવું છે કે, શ્રીમાન્ કાર્ડિનલનાં માણસોએ તમારા સૈનિકોને યુદ્ધનું કારણ આપ્યું ?”

“હા, મહારાજ, તેઓ હમેશાં તેમજ કરે છે.”

“વાર, ત્યારે ખરી હકિકત શી છે તે સાબંત કહો. મિત્ર દેવિલે ! તમે જાણો છો કે, એક ન્યાયાધીશે બન્ને પક્ષનું કહેવું સાંભળવું જોઈએ.”

“કૃપાળુ, સાંભળો. હકિકત બહુજ સાદી અને સ્વાભાવિક છે. અથો, પોર્થો અને અરામી નામના મારા સૌથી ઉત્તમ ત્રણ સૈનિકો, જોઓની બહાદુરીથી આપ નામદાર વાઠેકગાર છો અને જોએ અહોરાત્ર આપ નામદારની સેવાયેજ તત્પર રહે છે, તેઓ પોતાના એક જીવાન ગાસ્કન્ ઉમેદવાર મિત્ર સાથે સંત જર્મન આગળ મોજમત્રા કરવા માટે ગયા હતા. એ ગાસ્કન્ સાથે મેં તરતનોજ તેમને પરિચય કરાવ્યો હતો. આ સૈનિકો કાર્મે-ડેસો આગળ એકત્ર થઇને સંત જર્મન ખાતે જનાર હતા. કાર્મે-ડેસો આગળ તેઓ ઉભા હતા, એટલામાંજ મોં જીસાફ, મોં કાહુસાક અને મોં બ્રિકારેટ બીજા બે વધુ સૈનિકો સાથે ત્યાં જઇ પહોંચ્યાથી મારા સૈનિકોની મોજમાં વિશેષ પડયો. કાર્ડિનલના સૈનિકો કોઈપણ ખરાબ હેતુથી ત્યાં ગયલા હોવા જોઈએ, એમ માફુમાનવું છે.”

મહારાજ: “ત્યારે તમારા સૈનિકો માંહોમાંહે લઢવા ગયા નહોતા એવું મારા મન ઉપર ઠસાવવાનો તમારો ધરાદો છે, ખરું ને ?”

“હું તેમ નથી કહેતો. પણ પાંચ સશસ્ત્ર સૈનિકો અમુક એકાન્ત જગ્યાએ એકત્ર થઇને જાય, એમાં તેમનો શો ધરાદો હોવો જોઇએ, એનો નિર્ણય કરવાનું આપ નામદારને સોંપુ છું.”

“ઠીક. ઠીક. પછી ?”

“પછી મારા સૈનિકોને કાર્મે-ડેશો આગળ જોતાંજ, મોંઠાડિંનલના સૈનિકો પોતાની માંહોમાંહેની વઢવાઢ બૂલી ગયા અને સર્વેએ એકત્ર થઇને મારા સૈનિકો સામેની જૂની અદાવત તાજ કરી. આપ નામદાર જાણો છોકે, મારા સૈનિકો ખરી રીતે આપ નામદારના અંગરક્ષકો છે અને તેઓને મોંઠાડિંનલના અંગરક્ષકો સાથે સ્વાભાવિક વેર છે.”

મહારાજએ ગળગળા સાદે કહ્યું: “ખરું છે, દ્રેવિલે, ખરું છે ! ફ્રાન્સમાં એક રાજના હાથ નીચે સૈનિકોના એ પક્ષ હોય અને તે પણ માંહોમાંહે શત્રુવટ રાખે, એ ખહુ દ્વિલગીરીભરેલું છે. પણ દ્રેવિલે, એ બધી શત્રુવટનો હવે અંત લાવવો જોઇએ. વાર, ત્યારે તમારું કહેવું એમ છે કે, શ્રીમાન્ કાર્ડિંનલના અંગરક્ષકોએ ખંડુકદાર સૈનિકો સાથે પ્રથમ ઝઘડો શરૂ કર્યો. ખરુંને?”

દ્રેવિલે: “મારા નામદાર, હું કહું છું કે, એવું બનવાનો ઘણો દરજ્જો સંભવ રહે છે; પણ એ માટે હું સોગંદ લઇશ નહીં. આવી ખાખતોમાં સત્ય શોધી કાઢવામાં કેટલી બધી મુશ્કેલી હોય છે, એ આપ નામદાર જાણો છોકે. આપ નામદાર એકલાજ એને લગતી પ્રશંસનીય ઐશ્વરી બક્ષિસ ધરાવો છોકે, તેથી આપ નામદારને ‘ન્યાયી લુધ’—

“ ખરૂં છે, દ્રેવિલે, ખરૂં છે. પણ તમારા સૈનિકો કાંઈ એકલાજ નહોતા—તેમની સાથે એક જીવાનીઓ પણ હતો. ”

“ હા. નામદાર. તેમનામાંના એક તો ઘવાયલો હતો. એટલે મહારાજ સાહેબના ત્રણ ખંડુકદારોમાંથી એક ઘવાયલાને નિરૂપયોગી ગણીએ અને તેને બદલે એક યુવકને તેમની સાથે સામેલ થયલો લેખીએ તોયે માત્ર ત્રણજ ખંડુકદારો ગણાય. આ ત્રણ માણસોએ મેં કાર્ડિનલના પાંચ શૂરવીર સૈનિકો સામે ટક્કર ઝીલી; એટલુંજ નહીં પણ તેઓમાંના ચારને તેમણે હરાવ્યા. ”

મહારાજ આ વૃત્તાંતથી ખુશી થઈને બોલ્યા: “ એમ ? ત્યારે તો તેઓ જીતેલા ગણાય ? ખરેખર, આ તો સંપૂર્ણ વિજયજ થયો ! ”

“ એમ નહીં તો બીજું શું, નામદાર ? ”

“ ચાર માણસો ! તેમાં પણ એક જખમી અને એક તો યુવક ! એટલાજ ને ? ”

“ એ યુવકને એક છોકરો કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે તેની હિંમત બહુજ નાની છે. આ છોકરો, એ પ્રસંગે એવી નમૂનેદાર રીતિથી વર્ત્યો હતો કે, તે છોકરાને આપ નામદારની સેવામાં હાજર કરવા મારી ઇચ્છા છે. ”

“ તેનું નામ શું ? ”

“ ડાટી. તે મારા એક જૂના સ્નેહીના પુત્ર છે. મારા એ જૂના સ્નેહીએ આપ નામદારના પિતાના સમયમાં રાજ્યપક્ષ તરફથી અનેક યુદ્ધોમાં સેવા બજાવી હતી. ”

“ એ છોકરાનું વર્તન નમૂનેદાર હતું એમ તમે કહો છો. ખરૂંને ? મેં દ્રેવિલે, મને બધું વિસ્તારીને કહ્યો. તમે જાણો છો કે વિત્રહો અને દ્વંદ્વ યુદ્ધોની વાતોમાં મને કેટલો બધો રસ પડે છે ! ”

અને મહારાજ તેરમા હુધએ સગવં પોતાની મૂછો આમ-
જવા માંડી. દ્રેવિલેએ કહ્યું: “ મહારાજધિરાજ ! મેં આપને કહ્યું
જ છે કે, ડાટી એક પૂરો જીવાનીઓ પણ નથી. તેને હજી
ખંડુકદારીનું માન મળ્યું નથી. તેના અંગ ઉપર યુદ્ધ વખતે સાદાં
કપડાંજ હતાં. તે ખંડુકદાર નહોતો, એવું એમને કાર્ડિનલના
સૈનિકોએ તેને લઢાઇ શરૂ કરતા પહેલાં ત્યાંથી જતા રહેવાને
પરવાનગી આપી હતી. ”

મહારાજ: “ એ ઉપરથી ચોખ્ખું જણાય છે કે, તેઓએજ
લઢાઇની શરૂઆત કરી હતી. ”

દ્રેવિલે: “ એમાં તો બિલકુલ શંકાજ નથી, નામદાર.
તેઓએ તેને નાસી જવાની ચેતવણી આપી; પણ એ છોકરાએ
ખડાદરીથી જવાબ દીધો કે, હું અંતઃકરણથી એક ખંડુકદાર છું
અને મહારાજ સાહેબની સેવામાંજ મેં માફ શરીર અર્પણ કરેલું
છે: તેથી ખંડુકદારોનોજ પક્ષ લઇશ. ”

“ શાખાશ છે એ શરૂ તરુણને ! ”

“ એ પછી યુદ્ધ શરૂ થયું અને ખંડુકદારોના પક્ષમાં રહીને
તેણે જીસાફને લયંકર જખમ કર્યો. એ જખમથીજ મેં. કાર્ડિ-
નલને આટલો બધો રોષ ઉપજ્યો છે, નામદાર ! આપ નામદારના
પક્ષમાં આ નિશ્ચયી અને શૂરા તરુણથી એકને બદલે દશ યોદ્ધા
વધ્યા છે, એમ હું માનું છું. ”

“ તું એ છોકરાએ જીસાફને ઘાયલ કર્યો ? દ્રેવિલે, મને
તો એ અશક્ય લાગે છે. ”

“ મને પણ પહેલાં એમજ લાગે થયો હતો; પણ એ ખરી
બનેલી બિનાજ છે, મારા પ્રભુ ! ”

“જુસાફ તો શ્રીમાન કાર્ડિનલનો મોટો સ્તાંભ છે; અને જુસાફ એટલે ફ્રાન્સ દેશનો મોટો અને ઉત્તમ પ્રતિનો યોદ્ધો !”

“ખરૂં છે નામદાર ! પણ હવે એ ‘શેરને માથે સવાશેર’ મળ્યો !”

“ટ્રેવિસે, મારો હુકમ એ છે કે—આ તરુણને જરૂર મારી સાથે મેળાપ કરાવજો. એના સંબંધમાં મારે કાંઈ પણ કરવું જોઈએ—પણ એ આખતમાં હું પછીથી વિચાર કરી જોઈશ.”

“તેને મુલાકાત આપવાની આપ નામદાર ક્યારે કૃપા કરશો ?”

“આવતી કાલે ખપોરે ખાર વાગે.”

“તેને એકલાનેજ લાવું કે, કૃપાળુ ?”

“નહીં. એ ચારે જણને લાવજો. સર્વેનો આભાર માનવાની મારી ધૃષ્ટ છે. રાજની સેવામાં પોતાના પ્રાણની પરવા ન કરનાર શૂરવીરો આજકાલ એમણ છે. ટ્રેવિસે, એ વસ્તુસ્થિતિમાં ઉત્તમ કાર્ય કરનારાઓને ખદલો આપવોજ જોઈએ.”

“ઠીક નામદાર ! હું તેઓને જરૂર કાલે ખાર વાગે અહીં લાવીશ.”

“માં. કાર્ડિનલને આ વાતની ખબર પડવી જોઈએ નહીં. તેઓને ખાનગી દરવાજામાંથીજ અહીં લાવજો.”

“જેવો હુકમ, નામદાર.”

“બીજું, ટ્રેવિસે ! હુકમ તે તો હુકમજ છે. કાંઈપણ થાય તોયે ટટોક્સિસાદ કરવાની મારા હુકમથી મનાઈ છે, એ ભૂલવાનું નથી.”

“કૃપાળુ, એ ખરૂં છે; પણ આ તકરારની વાત તો જુદી જ હતી. કાર્ડિનલનાં માણસોએ જાણી જોઈને પાંચની ટોળાંમા એકત્ર થઈ મારા ત્રણ સૈનિકો તથા ડાટી ઉપર હુમલો કર્યો હતો.”

“ વાર. વાર. હવે એ વાત દૂર મૂકો. દેવિલે, એ લોકોને ખાનગી દરવાજામાંથી અહીં લાવજો, હો કે ? ”

દેવિલેને હસવું આવ્યું; પણ રાજને તેમના પ્રખળ મંત્રી અને ખાહોશ સલાહકાર-મોં કાર્ડિનલ વિરુદ્ધ કાર્ય કરવા પોતે તૈયાર કર્યા, એ પોતાનો જીવો તેવો વિજય નહોતો, એમ માનીને દેવિલેએ કાંઇ વિશેષ ખોલવું ઉચિત ધાર્યું નહીં. તેણે રાજને લખીને નમન કર્યું અને ત્યાંથી વિદાયગિરી લીધી.

એ દિવસે સન્ધ્યાકાળે દેવિલેનો જ્યારે પોતાના ત્રણ સૈનિકો સાથે મેળાપ થયો ત્યારે તેણે ખીજે દિવસે મહારાજ પાસે ખાર વાગે મળવા જવાની હકિકત કહી. તેના ત્રણ સૈનિકો રાજને સારી પેઠે જોળખતા હતા, એટલે તેમને આ નિમંત્રણથી આશ્ચર્ય લાગ્યું નહીં; પણ ડાર્ટોને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેને એવું લાગ્યું કે, “ મારા નસિખનું દ્વાર ઉઘડ્યું જણાય છે ! ” તેને આનંદ થયો અને તે સુખી સ્વપ્ન જોતો તે રાત્રે નિદ્રિત થયો. ખીજે દિવસે સહવારે આઠ વાગે તે અંથોને ઘેર ગયો. અંથોએ પૌર્થા અને અરમી સાથે તે દિવસે, આનંદને ખાતર થનારી શસ્ત્રાયુધની રમતમાં ભાગ લેવા કબૂલ્યું હતું તેથી ત્યાં જવા માટે તે પોષાક ખદલતો હતો. ડાર્ટો તેને મળવા આવ્યો એટલે તેણે તેને પણ પોતાની સાથે આવવા કહ્યું.

હુકસંજીવ આગળ આ રમત થનાર હતી. ખન્ને મિત્રો ત્યાં જવા નીકળ્યા. પૌર્થા, અરમી અને અંથો સાથે એ રમતમાં ડાર્ટો થોડીકવાર ભળ્યો પણ અત્યારે તેને તેમાં ખાસ મઝા ન પડી એટલે તે પોતાના ટોળામાં જઇને શૂન્ય ચિત્તે ઉભો રહ્યો. દુર્દેવે આ પ્રેક્ષકોમાં કાર્ડિનલનો એક સૈનિક ઉભો હતો. મધ કાલે પોતાના પક્ષનો પરાજય થયાની વાત સાંભળીને તેને

ખંડુકદારો ઉપર વેર લેવાનું ખહુ મન હતું, જ્યથી તે તકરારનાં કાંધને કાંધ કારણ શોધતો કરતો હતો. ડાટી રમત છોડીને પ્રેક્ષકોના ટોળામાં આવ્યો એટલે તેની મશ્કરી કરીને અઘડાનું કારણ જીલું કરવાની કાર્ડિનલના સૈનિકને ધચ્છા થઈ. તે બોલ્યો: “ આ તરુણ તો કોઈ બ્હીકણ બિલાડી જેવો જણાય છે. નક્કી તે ખંડુકદારી માટે ઉમેદવારીજ કરતો હશે; ખાકી ખરો શૂરવીર હોય તો આમ રમત છોડી દે નહીં ! ”

જાણે સર્વે દંશ દીધો હોય તેમ ડાટી ચોંક્યો. તે પેલા ટીકાખોર તરફ મોટા ટોળા કાઢીને જેવા લાગ્યો; એટલે લઢવાનું કારણ શોધનાર સૈનિકે વળી પાછો દંશ દીધો: “ તરુણવર્ય ! મારા સામે ફાવે તેટલી વાર જોઈ રહોને ? એથી કાંઈ તમે શૂરવીર લેખાશે નહીં. મેં કહ્યું છે તે તો વાજખીજ છે ! ”

ડાટી: “ વાહ. ત્યારે તમે જે ઉદ્દેશથી બોલ્યા છો તેની સિદ્ધિ કરવી હોય તો ચાલો, મારી સાથે; એટલે વાજખી-ગેર-વાજખીપણની કસોટી તરતજ થઈ જશે. ”

“ વાહ ! ખરું કહો છો શું ? તમને ક્યાં અને ક્યારે ફરસદ મળશે ? ”

“ તમારી મરજી હોય ત્યાં અને ત્યારે જ. ”

“ હું કોણ છું એની તમને ખબર છે કે ? ”

“ જરાકે નહીં અને મને તે વિષે કાંઈ જાણવાની જરૂર પણ નથી ”

“ એજ તમારી મોટી ભૂલ છે; કારણ મારું નામ જાણુશો એટલેજ તમારાં જાત્ર ઢીલાં થઈ જશે ! ”

“ ત્યારે તમને તમારું નામ જણાવવાની ધચ્છાજ થઈ હોય એમ લાગે છે. કહેવું હોય તો કહી નાખો. ”

“ સેવકને લોકો મોં. બેનીંજે કહે છે. ”

“ ઠીક. મોંશ્યો બેનીંજે, દરવાજા આગળ હું તમારી વાટ બેતો હશે રહું છું. આવી પહોંચો. ”

ડાટોએ ખડુજ શાન્તિથી જવાબ વાળ્યાથી અને જરાકે ગભરાટનાં ચિહ્ન નહોં બતાવ્યાથી બેનીંજે ચક્રિત થયો.

ડાટોએ કહ્યું: “ તમે મારી પાછળ આવતાં આવતાં ધાંધલ કરી મૂકશો નહોં. કારણ તેથી બીજાનું ધ્યાન ખેંચાશે તો તમારો હેતુ માર્યો જશે. ”

બેનીંજે: “ ખરું કહ્યું ! હું ધીમેથી અને શાન્તિથીજ આવું છું. ”

ડાટો સિવાય બેનીંજેનું નામ સર્વને વિદિત હતું. બેનીંજે હંમેશાં ઘણા ટંટાકિસાદમાં કાર્ડિનલ તરફથી ભાગ લેતો. રાજ કિંવા કાર્ડિનલના દ્રવ્ય યુદ્ધના પ્રતિષેધની તે કદી દરકાર રાખતો નહોં અને જ્યાં ને ત્યાં ખંદુકદારો સાથે લઢવા ઝઘડવામાં તેને ભીતિ ઉપજતીજ નહોં.

અંથા થોડીક વાર સુધી પોર્થા અને અરામી સાથે રમ્યો પરંતુ તેના ખભાના જખમમાં હજી પણ દુઃખ થતું હોવાથી તેણે રમત ખંધ કરી. પોર્થા અને અરામી, એ પછી, એકલાજ રમવા લાગ્યા. સર્વેનું ધ્યાન રમત નિહાળવામાં લાગેલું હોવાથી ડાટો અને બેનીંજે બહાર ગયા તે તરફ કોઈનું લક્ષ ગયું નહીં. ડાટો બહાર નીકળ્યો તે પછી થોડીક જ વારમાં બેનીંજે તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો. મહારાજ સાહેબને મળવા જવાનો વખત નજદીક આવતો જતો હતો એટલે ડાટોના મનમાં આ યુદ્ધ તરત પતાવી દેવાની ખડુજ ચટપટી થઈ રહી હતી. રમતની જગ્યાએથી બહાર નીકળ્યા પછી આસપાસ નજર કરતાં કોઈ માણસ રસ્તામાં ન જણાયાથી ડાટોએ બેનીંજેને કહ્યું: “ તમે

ભાગ્યશાળી છો મહાશય ! જીએને, રસ્તામાં કોઇયે છે ? ચાલો, હવે કસોટી કરો કે બેનાંબેનું નામ સાંભળીને એક ખંડુકદાર ઉમેદવારનાં હાંજાં ગગડી ગયાં છે કે નહીં ? આજે તમને ખબર પડશે કે, તમનેયે ગુરમંત્ર ભણાવનાર એક ગાસ્કન મળ્યો હતો ! ચાલો, તરવાર કાઢો. ”

બેનાંબે: “ પણ સમુર ! આ જગ્યા આપણા માટે સારી નથી. સંત જર્મન મંદિરની પાછળ અગર તો એવીજ કોઈ જગ્યાએ આપણે જવું બેઠાએ. ”

“ તમારે કહેવું ખરું છે; પણ મને અત્યારે ખડું દુરસદ નથી. મારે ખાર વાગે એક સ્થળે જઈ પહોંચવાનું છે; એટલે બીજી કોઈ જગ્યાએ હું તો નહીં આવું. ચાલો, તમારે રક્ષણ કરો. ”

બેનાંબેને હવે વધુ નિમંત્રણ કરવું પડે તેમ ન રહ્યું. તત્કાળે જ તેના હાથમાં તરવાર ચમકવા લાગી અને તેણે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. તેના મનમાં એવું હતું કે, આ છોકરો મારા જેવા ખડાદાર સદૈવ આગળ શી વિસાતમાં છે ! પણ ડાટીએ પારિસના એક જબરા યોદ્ધાને આગલે દિવસે પોતાના શૌર્યનો પરિચય કરાવી દીધો હતો અને પોતાના એ જયથી ઉત્તેજિત થવાને પરિણામે આજ તેને ખમણું બેર આવ્યું હતું. તેના શત્રુ હજી તો એક ડગલું આગળ ધસીને તરવારનો વાર કરવા જાય છે ત્યાં તો ડાટીની તરવાર ઠેક તેના ખભા સુધી જઈ પહોંચી; આથી બેનાંબેને આગળને બદલે એક ડગલું પાછળ હટવું પડ્યું. તે પાછો હટતો હતો એટલામાં તેની તરવાર ઉંચે ગઈ. એ બેઠને ડાટીએ પોતાની તરવારનો વાર તેના એક ખભા ઉપર કર્યો. બેનાંબેને તેથી લોહી નીકળ્યું. તે બોલ્યો: “ એમાં તે શું ? ” તેણે એ પછી ડાટી ઉપર ઘા કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ

તે નિષ્કળ ગયો. ડાટી પડ્યો નહીં તેમજ હાર્યો પણ નહીં. તેઓ લલતા હતા ત્યાંથી થોડેક દૂર મો. ડ. ટ્રેમોઇલે નામના એક સરદારનું નિવાસસ્થાન આવેલું હતું. યેર્નાંજે લાગ જોધને એ સરદારના મકાન બહારના ચોગાનમાં નાંઠો. ડાટી તેની પાછળ પડ્યો. એટલામાં રસ્તામાં તરવારોનો ખણખણાટ સાંભળીને પોર્થા અને અરામી રમતા હતા તે જગ્યાએથી યેર્નાંજેના એ સૈનિકમિત્રો દોડી આવ્યા. તેઓએ સ્થિતિનું અવલોકન કરી લીધું અને ડાટી ઉપર હુમલો કરવા માટે તેની પાછળ દોડવું દુરસ્ત ધાર્યું. અથો, પોર્થા અને અરામી પણ આ વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓએ યેર્નાંજેને આગળ અને ડાટીને પાછળ દોડતો જોધ, તેમજ બીજા એ સૈનિકોને પણ દોડતા જોધને ખૂંસા મારવા માંડી: “પકડો, ખંદુકદારો ! પકડો એ શત્રુને !”

આવી ખૂંસ ઘણીવાર ઉપયોગી થઇ પડતી; કારણ ખંદુકદારો કાર્ડિનલના સૈનિકોના શત્રુઓ છે, એ વાત પારિસમાં સર્વને વિદિત હતી અને કાર્ડિનલ પ્રત્યે ઘણા લોકોને દ્વેષ હોવાથી કાર્ડિનલના સૈનિકો સિવાય બીજા બધી ટુકડીઓમાંના સૈનિકો ખંદુકદારોની તરફદારી કરીને, કાર્ડિનલના સૈનિકો સામે યુદ્ધ કરતા. મો. ડેઝેસ્સારની ટુકડીના ત્રણ સૈનિકો આ વખતે રસ્તામાંથી પસાર થતા હતા. તેઓએ ખંદુકદારોના આવાહનની ખૂંસ સાંભળી હતી. આ ત્રણ સૈનિકોમાંના એ જણ, આથી, ખંદુકદારોની મદદે પહોંચ્યા અને ત્રીજો સૈનિક બીજા ખંદુકદારોને બોલાવી લાવવા માંડે. ટ્રેવિલેના નિવાસાલય તરફ ગયો. સેંકડો ખંદુકદારો માંડે. ટ્રેવિલેના નિવાસાલયમાં આ વખતે ગપ્પાં-સપ્પાં મારતા બેઠા હતા. તેઓને કાને પોતાની ટુકડીનાં માણસોની આક્રમણની વાત જતાંજ એક મોઢું ધાડું માંડે. ટ્રેમોઇલેન

મકાન તરફ જવા ઉપડયું. ખંદુકદારે ત્યાં ગયા કે તરતજ કાર્ડિનલના સૈનિકો અને મોં. ૩ દ્રેમોઇલેના માણસો ચોગાનમાંથી મકાનમાં ભરાઇ અને તેઓએ મકાનના દરવાજા ખંધ કરી દીધા. આ પહેલાં એ સ્થળે થોડીક ઝપાઝપી થઇ હતી અને તેમાં એક એ સૈનિકો ઘવાયા હતા. દ્રેમોઇલેના માણસોએ પોતાના મકાનના દરવાજા ખંધ કર્યા એટલે ખંદુકદારેને શૂર ચઢ્યું. તેઓએ દરવાજા ઉઘડાવવા માટે પુષ્કળ ઠોકાઠોક કરી. દરવાજા ઉપર પથરા ફેંક્યાં પણ વ્યર્થ ! આખરે તેઓએ દરવાજાને આગથી સળગાવી દેવાનો ઇરાદો કર્યો. અથો અને તેના ત્રણ મિત્રોને આ ઇગદાની ખખર પડતાં તેમણે ખંદુકદારેને તેમ નહીં કરવા સન્નભવવા માંડ્યા પણ ક્રોધે માન્યું નહીં. વળી અથો ડાર્ટી વિગેરેને આત્યારે મહારાજ સાહેબ પાસે જવાનું હતું એટલે તેઓએ જ થાય તે થવા દેવાનું ધારીને મહારાજ સાહેબની મુલાકાતની તૈયારી કરવા માંડી. તેઓ આ ટોળામાંથી એકેએકે ખહાર નીકળી પડ્યા. આ ચારે મિત્રો તરતજ મોં. દ્રેવિલે પાસે ગયા. તેને કાને આ તોફાનની વાત ગઇ હતી અને તે ખરા સમાચાર સાંભળવા ઉત્સુક હતો. અથોએ ખધી વાત તેને અથેતિ ઠહી સંભળાવી; એટલે દ્રેવિલેએ કહ્યું: “ ચાલો, એકદમ હવે રાજ-મહેલમાં ચાલો. મોં. કાર્નિફલ, રાજસાહેબ પાસે આપણા કરતાં પહેલા પહોંચીને તેમના કાન કુંકે નહીં, એની આપણે ખાસ સંભાળ રાખવી જોઇએ.”

દ્રેવિલે, પોતાના ચારે સૈનિકોને લઇને હુમે રાજમહેલ તરફ ગયો. ત્યાં પહોંચતાંજ તેને ખખર મળ્યા કે, મહારાજ સંત જર્મનના જંગલમાં શિકાર કરવા માટે ગયા છે. તેણે એ ત્રણ વખત એને એ પ્રશ્ન પૂછીને આ વાતની ખાતરી કરી. દ્રેવિલેના

કપાળમાં નિરાશાને લીધે પ્રસ્વેદબિંદુઓ તરી આવ્યાં. તેણે રાજ દરબારના મુખ્ય હુસુરીઆને પૂછ્યું: “મહારાજાજી આજે શિકાર ખેલવા જવાનો મનસુબો શું ગઈ કાલથી કરી મૂક્યો હતો?”

હુસુરીઆ: “ના જી, આજે સહવારે અરણ્યરક્ષકે આવીને કહ્યું કે-એક મોટું હરણ જંગલમાં ફરતું જણાયું છે. પ્રથમ તો મહારાજાજી શિકાર કરવા જવાની આનાકાની કરી પણ પાછળથી તે નામદારે ઉત્સાહમાં આવી જઈને જમ્યા પછી જવાનો નિશ્ચય કરી દીધો હતો.”

“મેં. કાર્ડિનલ, મહારાજાને મળવા આવ્યા હતા કે?”

“મને લાગે છે કે, આવ્યા હશે. મેં તેમને તો બેઠા નહોતા પરંતુ કાર્ડિનલની ગાડીને તેમનો ગાડીવાન ઘોડા બેડતો હતો એની મને ખબર છે. મેં તેને પૂછ્યું પણ હતું કે, તેઓ સાહેબ શું કયાં જનાર છે? ત્યારે તેણે મને કહેલું કે, તેઓ સાહેબ સંત જર્મન જંગલમાં જનાર છે.”

મા. ટ્રેવિલ્સે પોતાના ચાર સૈનિકો તરફ બેઠાને કહ્યું: “મહારાજા આજે ખાર વાગે તમારી મુલાકાત લેનાર છે, એ વાત ખહાર પડી ગઈ હોવી બેઠાજી અને એ મુલાકાત અટકાવવા ખાતર આ બધો પ્રયત્ન રચાયેલો લાગે છે. કાંઈ હરકત નહીં. આજે સાંજે હું જરૂર તે નામદારને મળીશ. પણ તમે હાલ તુર્ત એ સંબંધમાં કોઈને કાંઈ કહેશો નહીં અને તમારાં મકાનોએ જઈને ત્યાંજ રહેજો. સાંજે ખહાર જશો નહીં. જરૂર જણાશે તો હું તમને બોલાવીશ.”

આ પછી સર્વે વિખૂટા પડ્યા. ટ્રેવિલ્સે પોતાને મકાને ગયા. તેને વિચાર આવ્યો કે, આ બાબતમાં રાજ સમિતિ પાસે ફરિયાદી તરીકેજ હું જઈશ તો ઠીક થઈ પડશે પણ પોતાના ફરિ-

ચાદના પુરાવા તૈયાર કરવાની જરૂર હોવાથી તેણે મેં. ૩ ટ્રેમોઇલે ઉપર એક પત્ર લખી કાઢ્યો. એ પત્રમાં તેણે એવું જણાવ્યું કે “ તમારા મકાનના ચોગાનમાં કાર્ડિનલનાં માણસોએ મારા સૈનિકો ઉપર હુમલો કરીને તેમને ત્રાસ આપ્યો એ ઠીક કંઈ નથી. આવી રીતે ફરીથી તેઓ ન કરે તેવા બંદોબસ્ત કરજો. ” ટ્રેવિલેનો પત્ર ટ્રેમોઇલેને મળ્યો ત્યાર પહેલાં તેને કાને આ તોફાનની વાત ગમી હતી. તેમાં બંદુકદારોનો વાંક હતો, એવું તેના મન ઉપર દસાવવામાં આવ્યું હતું. એટલે તેણે ટ્રેવિલે ઉપર જવાબ લખતાં જણાવ્યું કે, “ આ બાબતમાં તમે ઠિંકા બંદુકદારો તકરાર લઈ શકો, એવી સ્થિતિમાં નથી. મારાં માણસો ઉપર તમારા સૈનિકોએ સૌથી પ્રથમ હુમલો કર્યો છે અને મારા મકાનને આગ લગાડવાનો મનસુખો પણ તેઓએ કર્યો હતો તથા તેના ઉપર પથરાનો માર વરસાવ્યો હતો. આ ઉપરથી તમે જોશો કે, આમાં દોષ તમારા માણસોનોજ છે. ” પત્ર વહેવાર આ મુજબ શરૂ થયો એટલે ટ્રેવિલેને ટ્રેમોઇલેની મુલાકાતે જવાનું કારણ મળ્યું. તે આવી મુલાકાત લઇને અગાઉથીજ પોતાનો બધો પુરાવો તૈયાર કરવા માગતો હતો એટલે તેણે ચીઢી લાવનાર માણસને કહ્યું કે, “ તારા સરદારને કહેજે કે, હું હમણાંજ તેમને મળવા આવું છું. ”

માણસે જઇને ખબર આપ્યા કે તરતજ તેની પાછળ ટ્રેવિલે જઇ પહોંચ્યો. બન્ને સરદારોએ એક બીજાને સહયતાથી નમન કર્યું. તેઓ બન્ને મિત્રો ન હતા; પરંતુ એક બીજાને માટે તેમના મનમાં આદર હતો. બન્ને ધૈર્યશીલ અને પ્રતિષ્ઠિત હતા. ટ્રેમોઇલે, મહારાજ પાસે બહુ વાર આવજા કરતો નહીં એટલે તે અથવા તેનાં માણસો પક્ષભેદથી અલિપ્તજ રહેતાં.

વાતચિતનો આરંભ દેવિલેએ કર્યો. તેણે કહ્યું: “ સુસ સરદાર ! તમને તમારાં માણસોનો વાંક વસે નહોં એ ખરૂં છે પણ આ બાબતમાં તમે ભૂલ કરી છે. આપણે એક બીજાનો વાંક કાઢીએ તેના કરતાં ખરી બાબતની તપાસ કરીને આ બાબતનો નિકાલ લાવીએ, એજ દુરસ્ત થઇ પડશે. હું એટલા માટેજ તમારી પાસે આવ્યો છું. ”

“ તમારો ઇરાદો ઉત્તમ છે; પણ હું તમને પહેલેથીજ કહું છું કે—મેં બધી વાતની ખબર અત્યાર પહેલાં મેળવી લીધી છે અને મને મળેલી બાતમી ઉપરથી આ તોફાનમાં ખંડુકદારો-નેજ વાંક છે, એમ હું તો નિઃશંક માનું છું. ”

દેવિલે: “ તમારી ન્યાયપ્રિયતા અને તમારા સરળપણા માટે મને ઘણું માન છે. આ બાબતમાં હું તમને સૂચવું તે મુજબ કામ લેશો, એવી મને આશા છે. ”

ટ્રેમોઇલે: “ બોલો, તમે કેવી રીતે કામ લેવા સૂચવો છો ? ”

“ બેનાંબેને હાલમાં કેમ છે ? ”

“ તે ઘણોજ માંદો છે. તેના ખભામાં મોટો જખમ થયો છે, અને ડાક્ટરનું કહેવું છે કે, જખમ એટલો બધો ઉંડો છે કે, તેના બચવાની આશા નથી. ”

“ પણ તે શુદ્ધિમાં તો છે ને ? ”

“ હા. હમણાંજ તે શુદ્ધિમાં આવ્યો છે. ”

“ તે વાતચિત કરી શકે છે ? ”

“ બહુ કષ્ટથી. ”

“ ત્યારે મહાશય ! કૃપા કરીને તમે તેની પાસે ચાલો. તેને ઇશ્વરના સોગંદ આપીને પૂછો કે, ખરી હકીકત શી હતી ? અઘડાનું મૂળ શી રીતે ઉભું થયું હતું ? પરમેશ્વરના ન્યાયાસન

આજળ કદાચિત્ તેને થોડા વખતમાંજ લેલા રહેવું પડશે, એ ધ્યાનમાં રાખીને તે જરૂર સાચી વાત કહેશે, એમ હું માનું છું. આ તોફાનમાં મૂળ માણસ તે હતો એટલે તેને હું ન્યાયાધીશ તરીકે સ્થાપવા માગું છું અને તે જ કહેશે તે હું માથે ચઢાવીશ. બોલો, આમ કરવામાં તમને વાંધો છે ?”

ટ્રેમોઇલેએ ક્ષણભર વિચાર કરો બોલ્યો. ન્યાયની રીતે તો ટ્રેવિલેના કહેવા મુજબજ વર્તવું બેઠકે, એમ તેને લાગ્યું, એટલે તેણે તરતજ તેની સૂચનાને સંમતિ આપી. ખન્ને જણ જખમી સૈનિકની ઓરડીમાં ગયા. બેનાંબે આ બે સરદારોને પોતાની પાસે આવેલા બેઠકને પોતાની પથારીમાં બેસવા જતો હતો પરંતુ ટ્રેવિલેએ તેને તમ કરવા ના પાડી. બેસવાનો તેણે યત્ન કર્યોથી તે થાકી ગયો અને બેશુદ્ધ થઇને પાછો પથારીમાં પડી રહ્યો. ટ્રેમોઇલેએ તેની પાસે જઇને તેને શુદ્ધિમાં લાવવાની દવા સુંઘાડી. તે પુનઃ સ્વસ્થ થયો. થોડોક વખત તેને વિશ્રાન્તિ લેવા દીધા બાદ ટ્રેવિલેએ સહવારના ઝઘડાની બધી હકિકત કહેવા તેને વિનંતિ કરી. ટ્રેવિલેનું ધારવું ખરૂં પડ્યું. બેનાંબે હવે સમજી ગયો હતો કે પોતે આ જગતનો થોડોક વખતનોજ મહેમાન છે અને મરણને કિનારે પડ્યાં છતાંયે અસત્યને તેજ સ્થિતિમાં રાખી બીજાં માણસોને દુઃખી કરવાનું તેને ગમ્યું નહીં. આથી તકરારનું મૂળ શોધનાર પોતેજ હતો, એ તેણે કબુલ કરી દીધું અને બીજું બધું જ કાંઇ પોતે જાણતો હતો તે કહી દીધું.

ટ્રેમોઇલેના મનમાંથી બધી શંકા દૂર થઇ અને તેણે ટ્રેવિલેના આભાર માન્યો. ટ્રેવિલે પોતાનો વિજય થયેલો બેઠક ખુશ થયો અને બેનાંબેની સ્થિતિ સંબંધમાં દિલસોજી બહેર કરીને તેણે ત્યાંથી વિદાયગિરી લીધી. પોતાના મકાનમાં આવીને તેણે

અથા વિગેરે ચારે સૈનિકોને સંદેશો કહાવ્યો: “આજ તમે જમવા માટે મારે ત્યાંજ આવજો. હું તમારી રાહ જોતો બેઠો છું.” દ્રેવિલેએ કહાવેલા સંદેશા પ્રમાણે, ચારે મિત્રો તેને ત્યાં આવી પહોંચતાં તેમને જણાયું કે, આ ભોજન પ્રસંગે તેઓ એકલાજ નહતા. બીજા પણ કેટલાક ખંડુકદારોને દ્રેવિલેએ નિમંત્રણ કર્યું હતું. સ્વાભાવિકજ કાર્ડિનલ સંખ્યા વાતચિત ત્યાં ચાલુ થઈ. બે ત્રણ દિવસોમાં ખંડુકદારોએ કાર્ડિનલના ઉત્તમ માણસોનો પરાજય કર્યો તેથી સર્વનાં મન આનંદ અને ગર્વથી પ્રકુલ ખન્યાં. છદ્ધા બે ઝઘડાઓમાં ડાટી મુખ્ય વ્યક્તિરૂપે હતો એટલે સહુ કોઈએ તેને અભિનન્દન દીધાં. અથા, પોર્થા અને અરામો પણ આ ઝઘડાઓમાં સામેલ હતા છતાં તેઓએ અત્યારે ડાટીને ધન્યવાદનું જ માન મળતું હતું તે મિત્રભાવે લેવા દીધું. આવા સ્તુતિપ્રસંગો જગતમાં જવલ્લેજ આવે છે. ડાટી જવા એક ગભરૂ જીવાનને આવા પ્રસંગો ખડુ ગમે, એ સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં આડખીલી રૂપે થવું, આ ત્રિપુટી ખંડુકદારોએ યોગ્ય ન લેખ્યું, એ દ્રેવિલેના લક્ષ ખહાર નહોતું.

સાંજે છ વાગ્યાને શુભારે રાજમહેલમાં જવાનો વખત થયો. દ્રેવિલેને હવે ત્યાં જવાની ચટપટી થઈ. તેણે પોતાના ચારે સૈનિકોને પોતાની સાથે લીધા. રાજજીએ મુલાકાત કરવાનો પ્રથમથી મુકરર કરેલો વખત પસાર થઈ ગયો હતો એટલે હવે ખાનગી દરવાજા દ્વારા દ્રેવિલેએ રાજમહેલમાં જવાની જરૂર જોઈ નહીં. તેણે મુખ્ય દરવાજા આગળ આ સૈનિકોને બેસવા કહ્યું; અને પોતે અંદર ગયો. મહારાજા હજી પણ શિકારેથી પાછા ફર્યા નહતા. એટલે દ્રેવિલે તેમની વાટ જોતો લગભગ અર્ધો કલાક ત્યાં બેઠો. એટલામાં દિવાનખાનાનાં બધાં ખારણાં ઉઘડ્યાં અને

મહારાજ સાહેબ આવી પહોંચ્યા.

મહારાજએ અત્યારે શિકારી પોષાક પહેરેલો હતો. રાજ-મહેલમાં પેસતાં બહારના ભાગમાં અથો, પોથી અને અરામી ઉભા હતા. તેઓએ તેમને લશ્કરી ઢબે સલામો કરી પરન્તુ જાણે પોતાનું ધ્યાન તેમના તરફ ન હોય તેમ તે નામદાર સલામ ઝીલ્યા વિના મહેલમાં પેઠા. અથો વિગેરેને મહારાજ અંગત રીતે ઓળખતા તતા. છતાં તેમને સલામનો જવાબ વાળ્યો નહીં એટલે અથોને બધો મામલો કાળાં વાદળવાળો જણાયો. તેણે સ્વગત કહ્યું: “એકંદરે ચિહ્ન કાંઈ સારાં દેખાતાં નથી. આજ આપણે ‘નાઇટ’ની પદવી મળે, એમ લાગતું નથી !”

મહારાજ અંદર આવી ગયા પછી ટ્રેવિલેએ અથોને કહે-રાખ્યું: “મારી દશ મિનિટ સુધી રાહ જોજો. જો હું તે દરમ્યાન પાછો આવું નહીં તો તમે મારા મકાને જોજો.” આ સૈનિકોએ દશ, પંદર-વીસ મિનિટ સુધી રાહ જોઈ પણ ટ્રેવિલેના પુનરાગમનનાં કાંઈ ચિહ્ન જણાયાં નહીં; એટલે તેઓ તેના નિવાસાલયમાં જઈને બેઠા.

મહારાજ રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ સિદ્ધા પોતાના ખાસ ખંડમાં જઈને એક ખુરશી ઉપર બેઠા. ટ્રેવિલે પણ જરાકે બહીક ન રાખતાં તેમની પાછળ તેમના ખંડમાં પેઠા. મહારાજ નો મિઝાજ અત્યારે જતો રહેલો હતો. ખુરશી ઉપર બેઠે બેઠે પોતાનાં ખૂટ ઉપર પોતાના હાથમાંના ચાબુકની ઝાપટો તેઓ લગાવતા હતા. જાણે પોતાનો બધો ગુસ્સો પોતાનાં ખૂટ ઉપર કાઢતા હોય તેવી સ્થિતિ લાગતી હતી !

ટ્રેવિલેએ જતાં વેંત પૂછ્યું: “પ્રકૃતિ તો સ્વસ્થ છે ને કૃપાળુ ?”

રાજા: “ના. મને કાંઈ ચેન પડતું નથી. શું કરવું તે સુઝતું જ નથી !”

દ્રેવિલે: “આ સાંભળીને મને ખેદ થાય છે. આપને હંમેશાં શિકાર ખહુ પ્રિય છે અને શિકારેથી આપ પાછા ફરે ત્યારે આપનું મન ઉત્સાહી હોવું જોઈએ. તેને બદલે આમ કેમ ?”

“જુઓને, મેં. દ્રેવિલે ! હાલમાં તો જાણે બધીએ બાબતો બગડવા બેઠી હોય એમ મને લાગે છે. શિકારમાં ઠેાણુ જાણે ફૂંતરાઓ બરાબર ચાલાકી બતાવતા નથી તેથી કે પછી ઠેાણુ જાણે મારી પાસે સારા માણસો નથી તેથી હવે મને રસકસ જ જણાતો નથી. અમે દશ વખત એક હરણુનો શિકાર કરવા તેની પાછળ પડ્યા; લગભગ છ કલાક મહેનત કરી અને જવા તેની લગોલગ નજદિક આવ્યા કે પાછું ઠેાણુ જાણે હરણુ ક્યાં છૂપાઈ ગયું કે—તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં. ફૂંતરાઓ પણ તેને શોધી કાઢી શક્યા નહીં. આમ આજનો દહાડો બિલકુલ મઝા વિના પસાર થયો ! મને લાગે છે કે, જેમ પંખીઓનો શિકાર મેં છોડી દીધો તેમ હવે મારે પશુઓનો શિકાર પણ છોડી દેવો જોઈશે. મેં. દ્રેવિલે ! હું હંમનસિખ રાજા છું. મારા ફૂંતરાઓને કેળવનાર માણસ પણ ગયે પરમ દિવસે મરી ગયો !”

દ્રેવિલે: “નામદાર ! આપના દુઃખમાં હુંદિલસોજી ધરાવું છું. ખરેખર, આપને મોટું દુઃખ ઉપજતું હશે; પણ માફ માનવું છે કે, હજી ઘણાંએ એવા કેળવનાર માણસો પારિસમાંથી આપણને મળી આવશે. ”

રાજા: “નહીં. હું ઇચ્છું છું તેવા તો નહીંજ મળે. મને જે વખત હોત તો હું જાતે જે કામ કરત. પણ મેં. કાર્ડિનલ મને ક્યાં જપવા દે છે ? રાતદહાડો તેઓ સ્પેન, ઑસ્ટ્રીઆ,

ઇન્સાંડ-એ બધા દેશોની જાળમાં મને નાંખે છે ! અને વળી-હાં, ઠીક સાંભર્યું. મોં. ટ્રેવિલે ! તમે પણ મને ક્યાં નિરાંત આપો છો ? મને તમારા ઉપર બહુ ચીઠ ચઢે છે. ”

મોં. ટ્રેવિલે જણવતો હતો કે, “ધરતીનો છોડો આખરે ઘર જ” આવશે. બધી વાતો અને જાળોનું પોટકું છેવટે પોતાની ઉપરજ પડવાનું, એમ તે અગાઉથીજ ધારતો હતો અને તેથી જવાબ દેવા તે પ્રથમથીજ તૈયાર હતો. રાજ હમેશાં જ્યારે ટ્રેવિલેને વઢવા માગતો ત્યારે પ્રથમ આડી અવળી વાત કરીને છેવટે તેના મુદ્દા ઉપર આવતા.

ટ્રેવિલેએ કહ્યું : “કૃપાનિધાન ! મારે હાથે એવા શો અપરાધ થયો છે કે જથી આપ નામદારને મારા ઉપર ગુસ્સો ઉપજશે ?” ટ્રેવિલેના પ્રશ્નનો સિદ્ધો ઉત્તર ન આપતાં મહારાજાએ કહ્યું : “તમે તમારાં કામ આવીજ રીતે બજાવો છો કે ? આવાં કામ માટેજ મેં તમને બંદુકદારોના સેનાપતિ નીમ્યા છે ? આ બંદુકદારો હરેજ કાંઈને ને કાંઈને જીવ લે છે, શહેરના કાંઈને કાંઈ ભાગમાં ટોટોફિસાદ કરે છે, પારિસ શહેરને આગથી બાળી મૂકવાના પ્રયત્ન કરે છે અને એમ છતાં એ સંબંધી તમે મને એક પણ અક્ષર કહેતા નથી, એ પણ ઠીક છે ! હું ધારું છું કે-કદાચ અત્યારે હું આકળો થઇને તમારા ઉપર દોષારોપણ કરતો હોઇશ અને તમે આ બંદુકદારો સંબંધીજ મને કાંઈ કહેવા આવ્યા હશે; પણ મને તમે માહિતી આપો નહીં ત્યાં સુધી હું બીજી બાજુની વાત શી રીતે જણી શકું ? ”

ટ્રેવિલેએ શાન્તપણે ઉત્તર દીધો : “સરકાર ! હું આપની પાસે એજ બાબતમાં એક જણ વિરૂદ્ધ ન્યાય માગવા આવ્યો છું.”

“કોની વિરૂદ્ધ ? ”

“ આવી ખોટી ખાખતો આપના કાન ઉપર લાવીને બીજા-
ઓનો નાશ કરાવવા પ્રયત્ન કરનાર વિરુદ્ધ. ”

“ વાહ ! તમે તો કાંઈક નવીનજ કહો છો ! તમારા પેલા
ત્રણ સેતાન બંદુકદારોએ તથા ચોથા ગાસ્કને મળીને બેનાંબે
ઉપર હલ્લો કર્યો, તેને ઘાયલ કર્યો અને તે પણ એવા કે તે
અત્યારે મૃત્યુના મુખમાં પડેલો છે—આ વાત ખરી છે, છતાં તમે
શું તે ખોટી કરાવવા માગો છો ? શું એ લોકોએ ડયૂક ડ લા
ટ્રેમોઇલેના મકાનને આગ લગાડવા પ્રયત્ન કર્યો નહતો. એ ખરી
વાતને તમે શું ખોટી કહો છો ? યુદ્ધના દિવસોમાં આવી રીત
આલી શકે પણ સુલેહના દિવસો શું એ ભયંકર લેખાય નહીં ?
ખોલો, આ બધી વાતો તમે નાકબૂલ કરવા માગો છો કે કેમ ? ”

ટ્રેવિલે: “ પણ હજુરને મારો એટલોજ સવાલ છે કે, આ
કલિપત નવલકથા જીવી વાત આપને કહી કેણે ? ”

“ બીજું તે કાણ કરે ? હું જે વખતે નિદ્રિત હોઉં છું તે
વખતે ખુલ્લી આંખો રાખીને જે હંમેશાં જાગ્રત રહે છે, હું જે
વખતે મોજમગા કરું છું તે વખતે જે શ્રમ કર્યાજ કરે છે અને
આ રાજ્યની અંદરના તેમજ બહારના સર્વ પ્રપંચોની બખર
અંતર રાખે છે તેણેજ મને કહ્યું. ”

“ આપ નામદાર એમ કહેવા માગતા હશે કે, આ બધું
ધંધર કરે છે; કારણ આપ નામદાર સિવાય આટલી બધી કાળજી
રાખનાર તો પરમેશ્વર સિવાય મને અન્ય કોઈ લાગતું નથી ! ”

“ નહીં, સેનાપતિ ! આ રાજ્યનો સ્તંભ, મારો ખરો
સેવક, મારો એકજ પરમ હિતૈષી મોં. કાર્ડિનલ આ બધું ધ્યાન-
માં રાખે છે, એમ હું કહેવા માગું છું. ”

“ કાર્ડિનલ કાંઈ પોપ નથી, મહારાજ ? ”

“ એટલે ? તમે શું કહેવા માગો છો ? ”

“ એજ કે, પોતાને હાથે ભૂલ ન થાય એવા તો એકલા પોપ જ છે. કાર્ડિનલ તો તેમના ગ્રેરેલા આ રાજ્ય માટેના તેમના હાથ નીચેના એક ધર્માધિકારી છે અને તેમને હાથે ભૂલ થાય, એ તદ્દન સંભવિત છે. ”

“ ત્યારે એ મને કસાવે છે અને વિશ્વાસઘાતી બને છે, એમ તમારું કહેવું છે ? ”

“ નહીં, સરકાર ! મારો હેદેશ એ નથી. પણ તેમને ખોટી તથા ભૂલ ભરેલી માહિતી મળેલી છે તથા તે પોતેજ કાંઈના હાથમાં કસાઈ પડ્યા છે એમ હું કહેવા માગું છું. તેમને ખબર પૂરી પાડનારાઓએ કાંઈને કાંઈ સ્વાર્થી હેતુથી ખોટી જાળ બિંછાવેલી છે. આપ નામદારના બંદુકદારો પ્રત્યે તેમનું અંતઃકરણ નિર્મળ નથી અને તેમણે આ આરોપ મૂકતા પહેલાં વિશ્વસનીય દિશામાંથી માહિતી મેળવી નથી, એટલુંજ મારે આપને કહેવાનું છે. ”

“ આ ખબર કાર્ડિનલને ખુદ ડચૂક ડલા ટ્રેમોઇલે તરફથી મળ્યા છે. એ સંબંધમાં, સેનાપતિજી, તમારે શું કહેવું છે ? ”

“ આ સંબંધમાં ડચૂક એક પક્ષકાર છે; એટલે સાક્ષી તરીકે તેઓ નિર્વિહાર રહી શકે તેમ નથી. એમ છતાં તેઓ સ્વામીનિષ્ઠ ગૃહસ્થ છે તો મને તેમનો પુરાવો ગ્રાહ્ય છે; પણ એ પુરાવો મેળવવામાં હું એક શરત કરવા માગું છું. ”

“ શી શરત ? ”

“ એજ કે આપ નામદારે ડચૂકને અત્રે બોલાવવા અને ખમને મોઢેથી બધી હકિકત સાંભળવી. એ હકિકત વખતે

આપની સમક્ષ તેમના સિવાય બીજું કોઈ હોવું જોઈએ નહીં અને તેમની સાથે આપનો મેળાપ થઈ જાય, તે પછી આપે મનેજ મુલાકાત આપવી. ”

“ વાહ ! એ તો ખડ્ડજ ઉત્તમ ! વાર, એ પછી ડચ્ક મને જે કાંઈ કહેશે અને તે ઉપરથી હું જે ચૂકાદો આપીશ તે તમે કબૂલ કરશો કે ? ”

“ હા હાહુર. ”

“ જો, જો, હોં ? પછી ફરી જતા નહીં ! ”

“ નહીંજ ફરે, સરકાર ! ”

“ વાર, બીજી બાબત. તેઓ જે નુકશાની માગશે તે તમે આપશો કે ? ”

“ નિઃસંશય આપીશ. ”

રાજાએ એ પછી એક નોંઠરને બૂમ પાડી. નોંઠર આવી પહોંચતાં રાજાજીએ તેને હુકમ કર્યો : “લા શેસ્નાય ! અત્યારે ને અત્યારે એક માણસને ડચ્ક દ્રેમોઘલેને ત્યાં મોકલ અને તેની સાથે કહેવરાવ કે, હું અત્યારે ને અત્યારે દ્રેમોઘલેને મળવા માર્ગું છું. ”

દ્રેવિલે : “ આપ નામદારે મને વચન આપ્યું છે કે, ડચ્ક આવી જાય તે પછી અન્ન કોઈની મુલાકાત ન લેતાં આપે મને જ બોલાવવાનો છે. ”

“ હા, ચોક્કસ. એ બાબત હું ભૂલી જઈશ નહીં, એની ખાતરી રાખજો. ”

“ ઠીક, ત્યારે કૃપાનિધાન ! હું આવતી કાલે સહવારે આપની હાહુરમાં આવીશ. ”

“ ઠીક. ઠીક. ”

“ કેટલા વાગે આવું, સરકાર ? ”

“ તમને કુરસદ હોય તે વખતે. ”

“ હું તો સહવારે સાત વાગે આવું પણ તેથી આપ નામ-દારની નિદ્રામાં ભંગ પડે ને ? ”

“ નિદ્રા-ભંગ ! દ્રેવિલે ! મને ઉઘંજ ક્યારે આવે છે ? મને હમણાં કહી નિરાંતે ઉઘ આવતી નથી. માટે તમને ક્ષવે તે વખતે આવજો. તમે સાત વાગે આવશો તે પહેલાંજ જો મને ડ્યૂકના કહેવાથી એમ માલુમ પડશે કે-તમારા સૈનિકો અપરાધી છે, તો યાદ રાખજો કે, હું તમારું માન સાચવીશ નહીં. ”

“ મારા સૈનિકો અપરાધી કરશે તો જોએએ અપરાધ કર્યો હશે, તેમને હું આપની સમક્ષ હાજર કરીશ. આપને ક્ષવે તે શિક્ષા તે અપરાધીને ફરમાવજો. આ સિવાય આપની કાંઈ આજ્ઞા હોય તો બેધડક ફરમાવશો. સેવક તેનો અમલ કરવા તત્પરજ રહેશે. ”

“ ઠીક. ઠીક. દ્રેવિલે ! લોક મને “ ન્યાયી લુપ્ત ” કહે છે, તે કાંઈ અમસ્થા કહેતા નથી. કાલે મારો ન્યાય જો જો. ”

“ એ દરમ્યાન પ્રેમુ રાજનું રક્ષણ કરે. ”

દ્રેવિલેએ આટલું કહ્યા બાદ રજા લીધી.

મહારાજને નિદ્રા આવતી હશે કે નહીં, તે તો કોણ જાણે પણ તે રાત્રે દ્રેવિલેને જરાકે નિદ્રા આવી નહીં, એ ચોક્કસ હતું. અથો વિગેરેને તેણે સહવારના સહાડા છ વાગે પોતાની પાસે આવવા આજ્ઞા કરી હતી. રાજજી સમક્ષ પોતાને જે વાતચિત થઇ હતી તેનો એક અક્ષર સુદ્ધાં તેણે તેમને કહ્યો નહોતો. માત્ર એટલુંજ કહ્યું હતું કે-રાજની કૃપા છે કે અવકૃપા એનો બધો આધાર આવતી કાલની મુલાકાત ઉપર લટકી રહ્યો છે.

બીજા દિન પ્રભાતમાં ઉપર્યુક્ત સૈનિકચતુષ્ટય દ્રેવિલેને ત્યાં ખરોખર સહારા છ વાગે હાજર થયું. તેઓ સર્વ ત્યાંથી રાજ મહેલમાં ગયા. દિવાનખાનાની નિસરણી આગળ દ્રેવિલેએ પોતાના ચાર સૈનિકોને કહ્યું: “ તમે અહીંજ ઉભા રહેજો; અને હું બોલાવું તે વખતે અંદર આવજો. ” દ્રેવિલે નિસરણી ઉપર ચઢ્યો એટલામાં લા શેરનાય તેને સામે મળ્યો. પૂછપરછ કરતાં જણાયું કે, દ્રેમોઘલે ગદ્ ગદ્ સન્ધ્યાકાળે આવ્યો ન હતો. પણ રાતના આવ્યો હતો; પરંતુ તે વખતે મહારાજ સાહેબ સુધ ગયા હતા એટલે મહારાજ સાથે મુલાકાત થઈ નહતી. પરંતુ અત્યારે તે મહારાજ સાહેબ પાસે આવેલો છે અને તે નામદાર સાથે વાતચિત કરે છે. દ્રેવિલે આ સાંભળીને ખુશી થયો; કારણ કે હવે દ્રેમોઘલેની મુલાકાત પછી તરતજ પોતે રાજને મળી શકશે અને બીજા કોઈની તેમાં દખલગિરી ચાલી શકશે નહીં. આશરે દશેક કલાક પસાર થઈ, એટલામાં રાજ સાહેબના ખંડમાંથી દ્રેમોઘલે બહાર નિસર્યો. દ્રેવિલેને જોતાંજ તે તેની પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો: “ મેં, દ્રેવિલે ! મહારાજ સાહેબે મને બોલાવીને ગદ્ ગદ્ કરી મારા મકાન પાસે થયલા ધાંધલ સંખંધમાં પૂછપરછ કરી. મેં તે નામદારને તદ્દન ખરીજ હકિકત કહી છે અને તેમાં મારા સૈનિકોની ભૂલ હતી, એવું કબૂલ કર્યું છે. હવે મારે એ સંખંધમાં તમારી માફી માગવી જોઈએ. હું તમારે ત્યાં એ માટે અત્યારેજ આવનાર હતો પણ સુદૈવે તમે અહીં મળી ગયા છો તો મને કહેવા દો કે, એ બાબત તમારા મનમાંથી કાઢી નાખજો. હું તમારી ક્ષમા માગું છું અને મને તમારો ખાસ મિત્ર ગણજો, એવી વિનંતિ કરું છું. ”

“ શ્રી સરદાર ! તમારી સત્ય-પ્રીતિ માટે મને જ માન

હતું તેમાં આજથી ઔર વધારે થયો છે. મને પ્રથમથીજ ખાત્રી હતી કે, તમે સત્ય હકિકતને કદી છૂપાવતા નથી. સત્ય આગળ તમે સ્વાર્થને દૂર મૂકો છો એ તદ્દન જાણીતું હોવાથી મેં તમારા સિવાય મારા તરફથી બીજા કોઈ સાક્ષીને પસંદ કર્યો નહતો; અને હવે મને એ કહેતાં ઘણાજ આનંદ ઉપજે છે કે, કાન્સમાં તમારા જેવો એક સત્યવક્તા માણસ અઘાપિપર્યન્ત મોઝુદ છે, એ માટે મને હમેશાં ગર્વ ઉપજશે. માફે અનુમાન અફે પડ્યું તે માટે હું તમારો ઓછો આભારી નથી—”

“ વાજબી કહ્યું. ”

આ શબ્દો બોલનાર મહારાજ પોતે હતા. તેઓ પોતાના ખંડની ખડાર આવ્યા અને ફરીથી બોલ્યા: “ ટ્રેવિલ્સ ! તમે વાજબી બોલ્યા છો. ટ્રેમોઇલ્સને એ પણ આ સાથે કહો કે, જ કારણે તેઓ તમને હવેથી મિત્ર ગણનાર છે, તેજ કારણે મને પણ તેઓ પોતાનો મિત્ર સમજે; પણ તે મારી ઉપેક્ષા કરે છે; કારણ ત્રણ વર્ષે આજ તેમની મારી સાથે પ્રથમ મુલાકાત થઈ અને તે પણ મારા બોલાવવાથી ! મારા બોલાવ્યા વિના ડચ્ક કદી એમને એમ મારી પાસે આવતા નથી, એથી મને ખેદ થાય છે. ટ્રેવિલ્સ, એમને કહો કે, હમેશાં તેઓ મને પોતાનો મિત્ર ગણી, મારી પાસે આવતા રહે. ”

ટ્રેમોઇલ્સ: “ હું આથી લજ્જિત બનું છું, નામદાર ! આપના પ્રેમ માટે હું આપનો આભારી છું; પણ સરકારે એ વાતની ખાસ ખાત્રી રાખવી કે, મેં. ટ્રેવિલ્સ સિવાય આપની મુલાકાતે હરહમેશ આવનારાઓના જટલીજ ઉત્કંઠાથી આપની સેવામાં મારા પ્રાણ પાથરવાને હું હમેશાં તૈયાર રહું છું. ”

ત્રેવિલે: “ એટલા માટેજ મારા આ ખંડુકદારોને દુઃખ ઉપજ્યાથી તે ખલ્લ પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તેઓ આપ નામદારની ક્ષમા માગવા અને હાજર થયા છે. ”

“ શું કહ્યું ? દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ ! છટ છટ ! તેમના એ ઢોંગ ઉપર હું જરાકે વિશ્વાસ મૂકીશ નહીં; અને પેલા દૂર લપાધને રહેલા ગાસ્કન તરફ તો જુઓ, ત્રેવિલે ! અરે, એ યુવક ! આમ આવ આમ ! ”

હાટી એક અપરાધીના પેટે નિરાશ વદનથી આગળ આવ્યો.

રાજા: “ સેનાપતિ ! તમે મને જોડું કહ્યું હતું. આ તો તદ્દન ખાળક છે ! આને જીવન પણ કોણ કહે ? શું આ છોકરાએ ખળવાન જીસાફને ભયંકર જખમ કર્યો હતો ? ”

“ હા, કૃપાળુ ! અને યેનાંબે પણ એનાજ ઘાથી મૃત્યુને કિનારે પડ્યો છે ! ”

“ એમ ? ”

અથો: “ મહારાજાધિરાજ ! એટલુંજ નહીં પણ કાહુસાકના હાથથી જો એણે મારો છૂટકારો કર્યો ન હોત તો આજ આપનો આ તાબેદાર સૈનિક આપનાં દર્શન કરવા ભાગ્યશાળી થઈ શક્યો હોત નહીં. ”

“ રાજા: “ ખરેખર, મારા વડીલ આ ગાસ્કનનાં કામ જાણીને તેને સેતાનનીજ ઉપમા આપત ! પણ આવાં કામમાં પુષ્કળ તરવારોના ટુકડા થઈ જાય છે, પુષ્કળ વસ્ત્ર ફાટીવૂટી જાય છે, ખરૂંને ? અને આ ગાસ્કન રંક દશામાંજ છે, એ પણ ખરૂંને ? ”

“સરકાર ! એના દેશમાં હજી એને સોનાની ખાણ જડી નથી ! વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો વડીલ મહારાજની આવી જતની અનેક સેવાઓ ખદલ, મેં કહી તેવીજ અક્ષિપ્ત મારા દેશના લોકોને પરમેશ્વર તરફથી મળવી જોઈએ. ”

“ એનો અર્થ એવો કે, ગાસ્કન લોકોને પ્રતાપેજ મને રાજ્યપદ મળ્યું છે. ખરૂંને ? કારણ પિતા ઉપર ઉપકાર તેજ તેના પુત્ર ઉપર ! ઠીક. મને એ કબૂલ કરતાં આનંદ ઉપજે છે. લા શેસ્નાય ! જ તો ! મારાં કપડાંનાં અધાં ખિસ્સાં ઉથલ-પાથલ કરી આવ અને તેમાંથી ૪૦ પિસ્ટલ મળી આવે છે કે નહીં તે તપાસી આવ. જો એકંદરે એટલા પિસ્ટલ તને મળે તો લેતોજ આવજો. તું આવીશ એટલામાં આ તરુણ ઇશ્વરના સોગંદ લઇને ગઈ કાલની બધી હકિકત મને રજૂરજ કહી સંભળાવશે. ”

આ હુકમ મુજબ ડાર્ટોએ આગલા દિવસની બધી હકિકત રાજને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને રાજએ કહ્યું : “ ડ્યુકે મને આ પ્રમાણેજ બધી હકિકત કહી હતી. ગરિબ ખિચારા કાર્ટિનલ સાહેબ ! બે દિવસમાં તેમના સાત માણસો ઘાયલ થયા અને તે પણ તેમના ઉત્તમ માણસો ! દ્રેવિલે ! તમારા માણસોએ પોતાનું પાછલું દેવું બહુ ઉત્તમ રીતે ફેડ્યું છે. આ દેવું વ્યાજ સાથે ચૂકવાયુંજ ગણાય; અને આથી હવે તમારા મનનું સમાધાન થયું હશે. ”

દ્રેવિલે : “ કૃપાળુ ! આપના મનનું સમાધાન એજ અમારા મનનું ગણાય. ”

લા શેસ્નાયે આણેલા પિસ્ટલનો મૂઠા ભરીને ડાટીના હાથમાં મૂકતાં મહારાજાએ કહ્યું: “ હા. મારા મનનું સમાધાન ચોક્કસ થયું, અને તેની આ નિશાની ! ”

ડાટીએ પિસ્ટલ ખિસ્સામાં મૂકતાં મહારાજાને લજીને નમન કર્યું. રાજા સાહેબે આ પછી ઘડીઆળ તરફ જોઇને કહ્યું: “ જોહો ! સહાડા આઠ વાગી ગયા ! ઠીક ત્યારે ટ્રેવિલે ! મારે નવ વાગે એક જરૂરી કામ છે એટલે તમે હવે જઇ શકશો. એક વાત ખાસ કહેવાની. તમારી સ્વામીભક્તિ બદલ હું તમારો આભારી છું. મને આવી ભક્તિનો લાભ હરનિશ આપતા રહેશેને ? ”

ટ્રેવિલે: “ આવું જોલીને શા માટે મને શરમિદો બનાવો છો, કૃપાળુ ! આપના માટે મારો જીવ આપવાને હું ક્યારે આનાકાની કરું છું ? ”

“ પણ જીવ આપવાની જરૂર નથી. તમે જીવતા રહો અને મને આવીજ રીતે હુપયોગી થઇ પડે, એવી મારી ઇચ્છા છે. ” સૈનિકો આ વખતે નમન કરીને જવા લાગ્યા. ટ્રેવિલે સૌથી છેલ્લો રાજા પાસે એકલો રહ્યો એટલે રાજાએ કહ્યું: “ સેનાપતિ ! બંદુકદારોની ટુકડીમાં હવે નવા માણસને દાખલ કરવાની જગ્યા નથી અને આપણે જે વર્ષ સુધી બીજા સૈન્યમાં રહેલા અનુભવીનેજ દાખલ કરવાનો નિયમ ઘડ્યો છે; એટલે આ યુવકને મોં. ડેઝે-સ્સારની ટુકડીમાં દાખલ કરાવજો. કાર્ડિનલ આ વાત જાણશે ત્યારે તેમનું મ્હોં કેવું થશે, એની કલ્પના કરતાં મને અત્યારે હસવું આવે છે ! પણ તેમને ગુસ્સો ચઢે કે નહીં તેની મને પરવા નથી. હું ‘ ન્યાયી હુધ ’ કહેવાઈ છું તેથી ન્યાયી કામોજ કરીશ. ”

રાજાએ, આ પછી ટ્રેવિલ્લેનો હાથ લઇ હસ્તધૂનન કર્યું અને ટ્રેવિલ્લે સલામ કરીને વિદાય થયો. ટ્રેવિલ્લે બહાર નીકળ્યો ત્યારે ડાર્ટ, પોતાના સ્નેહીઓને પોતાની પાસેના પિસ્ટલ વહેંચી આપતો, તેના જોવામાં આવ્યો !

મહારાજાએ કહ્યું હતું તેમજ કાર્ડિનલને આ બે દિવસના પ્રસંગોનાં પરિણામથી ગુસ્સો ઉપજ્યો. આ ગુસ્સો એટલો બધો લાંબાયો કે, આઠ દિવસ સુધી કાર્ડિનલ, મહારાજા સાથે શેત્રંજ રમવા આવ્યો નહીં ! મહારાજાને અંદરખાનેથી આ સ્થિતિ માટે આનંદ ઉપજ્યો. આઠ દિન બાદ જ્યારે કાર્ડિનલની સૌથી પહેલી મુલાકાત થઈ, ત્યારે રાજાએ તેને ચીઠવવાને બહારથી ઠાવકું મ્હોં રાખીને કહ્યું: “ મોં. કાર્ડિનલ ! હવે જીસાફની તબિયત કેવી છે ? અને પેલો બિચારો બેનાંજે હવે મરણપથારી ઉપરથી ઉઠ્યો કે નહીં ? ”

પરિચ્છેદ ૭.

બંદુકદારોનાં સાંસારિક જીવન.

હારાજએ હાટીને જે દિવસે ૪૦ પિસ્ટલ આપ્યા તે દિવસે એક સુખશાન્તિગૃહમાં જઈને અથો વિગેરે બંદુકદારોએ યથેચ્છ ભોજન ચપાટયું! પો-થાંએ આણી આપેલા એક માણસને હાટીએ પોતાના નોકર તરીકે રાખી લીધા. બાકીના ત્રણને અઢેક સેવક મૂળથી હતોજ. હાટી જે મકાનમાં રહેતો હતો તેનો ઉપલો માળ અને એક કઠેરો તેના તાબામાં હતાં. આ કઠેરામાં તેનો નોકર પ્લેંશે સુધ રહેતો.

અથોએ પોતાના સેવકને વિલક્ષણ પ્રકારની તાલીમ આપી હતી. તેને અથો પોતે બોલાવે નહીં ત્યાં સુધી કોઈ પણ બાબ-તમાં એક પણ અક્ષર પોતાના મ્હોંમાંથી ઉચ્ચારવાનો નહતો. પોર્થા અને અરામી લગલગ ચાર વર્ષથી તેને ત્યાં આવજ કરતા પરન્તુ તે દરમ્યાન કદી તેઓએ અથોને મોટેથી હસતો જોયો નહતો. તેના નોકરની પણ એજ સ્થિતિ હતી. નોકરને હસવું હોય તો માત્ર મંદ હાસ્ય; બોલવું હોય તો બહુજ થોડું; સ્પષ્ટ અને જરૂર જટલુંજ. ભાષણમાં કદી અલંકાર કે લંબાણ નહીંજ. ઘણી બાબતોમાં તો માત્ર ઇશારાથીજ પોતાની ઇચ્છા જાહેર કર-વાની. આ પ્રકારનો સંયમવૃત્તિવાળી તાલીમ ત્રિમેઃ ઘણીજ સારી રીતે અમલમાં મૂકતો.

અથોનું વય માત્ર ૩૦ વર્ષનું હતું. તેનું લગ્ન થયું હતું કે

નહીં તેની કોઈને ખબર નહતી. તે કદી સ્ત્રીવિષયક વાત કરતો નહીં. અન્ય કોઈ તે વિષે વાત કરતું ત્યારે તે શાન્ત બેસી રહેતો. પણ તિરસ્કારસૂચક અથવા અનુદાર શબ્દ પોતાના મ્હોંમાંથી કાઢતો નહીં; પણ તેની શાન્તતાને લીધે સહજ કદપી શકાતું કે, એ વિષય તેને ખડુ અપ્રિય થઈ પડતો. અથોને જરૂરસિવાય કદી પણ કોઈએ ગુસ્સે થતાં બોલ્યા નહોતા. તેનો ગુસ્સો હમેશાં ખરા દારણસરજ ઉત્પન્ન થતો. એ સિવાય તે ઘણું ખરું શાન્ત, ગંભીર અને દઢજ રહેતો.

ત્રિમોને પોતાના માલિકના આ ગુણો પ્રત્યે ખડુજ આદર હતો; પણ તે હમેશાં તેનાથી ભયભીત રહેતો. તેને ધશારાથી અમુક કામ કરવાનું સૂચવાયું હોય તે તેણે સમજવુંજ બેઠાંજ અને સમજીને તે કામ પાર પાડવાને તાબડોતો ખત્ત કરવા બેઠાંજ. જો તેમાં ભૂલચૂક થતી તો અથો ખૂમાખૂમ કરી મૂકતો નહીં પણ તેને બે ત્રણ મુકીઓ લગાવી દેતો, એટલે ત્રિમો પોતાનું કામ ખરોખર ખબલતો.

પોતાનો સ્વભાવ અથો કરતાં તદ્દન ઉલ્ટો હતો. તે ભારે ધાંધલીઓ હતો. ખૂમાખૂમ કરી મૂકવી, એજ બાજુ તેનો એક ગુણ હતો. તે મોટેથી બોલતો અને જો કોઈ તેની વાત સાંભળતું નહીં તો તે નાખુશ થતો. શાસ્ત્રીય વિષયો સિવાય તે બીજા બધા વિષયો ઉપર વાતચિત કરતો. તે વારંવાર કહેતો કે, શાસ્ત્રીય વિષયો ઉપર મને નાનપણથીજ તિરસ્કાર છે. તે પોતે બોલતો કે, અથોના જીવી, ઉદારપણું દાખવનારી પ્રકૃતિનો પોતે નથી એમ છતાં તેનો અથો ઉપર વિશેષ પ્રેમ હતો અને પોષાકમાં ભયકાસપકો રાખીને બાજુ અથોના ઉદાર ગુણનું અનુકરણ પોતે કરતો હોય, એમ ખતાવતો. પણ અથોનો પોષાક

કદી પણ ભપકાભર્યો ન હતો. તેના અંદરખાનેના ગુણનું પોથીએ બહારથી કરેલું અનુકરણ પોકળ હતું, એ નિઃસંશય. ‘જેવો શેઠ તેવો આકર’ એ કહેવત પ્રમાણે પોથીનો નોકર મોસ્કેટો પણ તેના જેવોજ હતો. અરામીના ગુણોનું વર્ણન પાછલા પરિચ્છેદોમાં આવી ગયું છે. ક્રમેક્રમે તે સંબંધમાં વિશેષતા હશે તે હવે પછી જણાવવામાં આવશે. તેનો નોકર એજિં ૪૦ વર્ષનો હતો. પોતાના સેવ્યની પેઠે તે ધર્મિષ્ઠ વૃત્તિનો પોતાને કહેવરાવતો. તેના શેઠને એક દિન ધર્મગુરુ થવાની આકાંક્ષા હતી તો એજિંને ધર્મગુરુનાજ નોકર થઇને રહેવાની અપેક્ષા હતી. આ હેતુથી પોતાનો પહેરવેશ તે સાદો અને સ્વચ્છ રાખતો; ધર્મકર્મ ઉપર પ્રીતિ ખતાવતો અને પ્રામાણિક નોકર તરીકે વર્તતો.

અથો લુકસંખુર પાસે ફેરો રસ્તા ઉપર રહેતો હતો. તેણે એક મકાનના બે ઓરડા ભાડે રાખ્યા હતા. પ્રત્યેક ઓરડામાં સામાન બહુજ થાડો હતો પણ તે બહુ સફાઈથી ગોઠવેલો હતો. પૂર્વકાળનો વૈભવ દાખવનારી કેટલીક જણસો તેમાં જણાતી. દાખલા તરીકે, ભીંત ઉપર એક સુંદર મ્યાનમાં નાંખેલી તરવાર લટકતી હતી. તે જૂના વખતની હોવાથી તેની મૂઠની કિંમતજ ખસો પિસ્ટલ ઉપજે, એમ હતી. અથોને નાણાંની ગમે તેટલી ભીડ પડતી તોપણ તે એ તરવાર ઘરાણે મૂકતો નહોતો અથવા તો વેચતો પણ નહોતો. એ તરવાર જોઈને ઘણા વખતથી પોથીની દાઢ ડળકી હતી. પોતાના આયુષ્યનાં દશ વર્ષ સુધી અથોના ગુલામ થઈને રહેવાના બદલામાં જો એ તરવાર પોતાને મળે તો તે લેવા તે ખુશા હતો !

એક દિવસ પોથીને એક મોટા સરદારની સ્ત્રીને મળવા જવાનું હતું. એ દિવસે તેણે મજકુર તરવાર પોતાની કમ્મરે લટકાવવા

માટે અથો પાસે માગી. અથોએ તે વિનતિના ઉત્તરમાં પોતાનાં કોટ, બકીટ વગેરેનાં ખિસ્સાંમાંથી સોનાના સિક્કા, સોનાની વીંટીઓ વગેરે કાઢીને તેની સન્મુખ ધર્યાં. પોર્થાએ પૂછ્યું: “આમ કેમ?” અથો: “મારું બધું નાણું બેઘએ તો લઇ બ; પણ એ તરવાર નહીં મળે ! એ તરવાર હું આ મકાન છોડી જઇશ ત્યારેજ એ ભીંત ઉપરથી નીચે ઉતરશે. ત્યાં સુધી તો તે ત્યાંની ત્યાંજ લટકતી રહેશે !”

આ પછી પોર્થાએ કદી એ તરવાર સંબંધી અથોને એક શબ્દ પણ કહ્યો ન હતો. એ તરવાર પાસે જૂના વખતનો એક તકતો પણ હતો. તેમાં જે ચિત્ર હતું તેની આકૃતિ અથોને બરોબર મળતી આવતી હતી, પણ તે ચિત્રમાંની આકૃતિના પોષાક બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો હતો અને તેના વદનની તથા બાંધાની પ્રતિભા અત્યંત ગ્રામ્ય ભારતી હતી. અથોએ આ ચિત્ર કોનું છે, એ વિષે પોતાના મિત્રોને કંઈ કહ્યું ન હતું પરંતુ તેના મિત્રોનો માન્યતા એવી હતી કે, તે અથોના કોઈ પૂર્વજનું હોવું બેઘએ. એ સિવાય અથોના ટેબલ ઉપર હમેશાં એક નકસીદાર સુંદર નાની પેટી પડી રહેતી. એ પેટી પણ જૂના વખતની યાદગિરી રૂપે અથોએ સાચવી રાખેલા હતા. તે પેટીની કુંચી અથો હમેશાં પોતાની પાસે રાખતો. એક વખત અથોએ પોર્થાના દેખતાં તે પેટી ઉઘાડી હતી ત્યારે તેમાં અગત્યના ફેટલાંક કાગળીઆં સિવાય બીજું કંઈ જણાયું ન હતું.

પોર્થા જે મકાનમાં રહેતો હતો તે એક વિશાળ મકાન હતું. તેને એકલાને રહેવા માટે એના કરતાં નાનું મકાન હોય તો ચાહે; પણ એથી તે પોતાની મોટાઈ બોલી થાય એમ લેખતો. તેનો કોઈ મિત્ર તેના એ મકાન આગળથી પસાર થતો ત્યારે

મોટા ઘાંટા પાડીને તે કહેતો કે, “આ બધું મકાન માફ છે !” બાલુ એમ કહેતાં તેને ગર્વ ઉપજતો હોય એમ તેની મોટી ચળકતી આંખો જાન કરાવતી. તેના નોકર મોસ્કેટોને તે સુંદર પોષાક પહેરવા આપતો. પોતાના ઘરની અંદર કદી પોતાના મિત્રોને આવવાને તે આમંત્રણ આપતો નહોં એટલે બહારથી દેખાતા આ મોટા મકાનનો કેટલો જાજ તે પોતે વાપરે છે, તેના ખ્યાલ કોઈ કરી શકતું નહોં.

અરામી જે મકાનમાં રહેતો તેના આગલા ભાગમાં એક સુંદર બાગ હતો. એ બાગમાં ઝાડ અને ઝાડીઓ પુષ્કળ હોવાથી મકાનની અંદર શું થાય છે એની કોઈને ખબર પડતી નહોં. એ મકાનમાં ત્રણ ઓરડા હતા. એક દિવાનખાનું, એક રસોડું અને એક શયનગૃહ. શયનગૃહ મકાનના નીચેના ભાગમાં હતું અને બાકીના ઓરડા મકાનના માળ ઉપર હતા.

ઠાટીના રહેવાના મકાનથી વાચકવૃન્દ પરિચિત છે. ઠાટો બુદ્ધિમાન તેમજ ચોક્કસ મનનો હતો. તે કદી સ્વસ્થ બેસી રહેતો નહોં. તેની આશાઓ અને આકાંક્ષાઓ બહુજ પ્રબળ હતી. તેનું ચિત્ત અનેક રીતે આગળ આવવા અને દુનિયામાં નામ કાઢવાને સદાયે તલપતું હતું; આથી તે અથો, પોથી અને અરામીની પેઠે બોદું નામ ધારણ કરવા કિંવા આડંબર ખતાવવાનું પસંદ કરતો નહોં. અમુક માણસ સાંથે પોતાને પરિચય થયા બાદ તે કદી તેની અંદરખાનેની સ્થિતિ બજાવાને કોઈ પ્રકારની ખટપટ કરતો નહોં. માત્ર તેના વિષે આકસ્મિક કાંઈ વિશેષ માહિતી મળે તો તે બજાવાને તે દત્તસુક રહેતો. પોથીને એક વખત તેણે પૂછ્યું હતું કે, અથો અને અરામી સંબંધી કાંઈ માહિતી આપી શકશો ? પણ પોથી, અથો વિષે બહુ

જાણતો ન હોવાથી માત્ર તેણે એટલું કહ્યું હતું કે, “ અથોના અંતઃકરણને ક્યાંકથી પણ જખરો ધક્કો લાગેલો છે; અને કોઈકે તેના પ્રત્યે ભયંકર વિશ્વાસઘાત કરીને તેના જીવનને વિષમય કરી નાંખ્યું છે, એટલુંજ એના વિષે હું જાણું છું. પણ એ વિશ્વાસઘાત કરનાર કોણ છે અને શી ખાખતમાં વિશ્વાસઘાત કર્યો છે, તેની મને ખબર નથી. ” ડાટીએ અથો વિષે આ હકિકત જાણ્યા પછી, વિશેષ કાંઈ જાણવાને દરકાર કરી નહીં. પૌર્થા અરામી સંખાધી તેને કાંઈ માહિતી આપી શક્યો નહીં. પૌર્થા, અથો અને અરામીનાં ખરાં નામ કાંઈક જૂદાં જ હતાં. આ નામો માત્ર મોં. દેવિલેને જણાવવામાં આવ્યા હતાં, પણ દેવિલે સિવાય અન્ય કોઈને એ નામોની ખબર ન હતી. અરામી હમેશાં કહેતો કે, માફ કરજીયે ગુપ્ત રાખવા જેવું નથી; પણ પોતાની વાત નીકળતાં તે ઉડાવવાને ચત્તન કરતો. એક દિવસ તે ખુશમિઝાજમાં હતો ત્યારે ડાટીએ, અરામી આગળ, પાછળના પરિચ્છેદમાં વર્ણુવેલા નકસીદાર રમાલની વાત કાઢી. એ રમાલને લીધે ડાટી અને અરામી વચ્ચે દ્વન્દ્વ યુદ્ધનો પ્રસંગ ઉભો થયો હતો, એ વાચકવૃંદ જાણે છે. ડાટીએ જ્યારે એ રમાલની વાત કાઢી ત્યારે અરામી પહેલાંની પેઠે ગુસ્સે થઈ ગયો નહીં અને બોલ્યો: “ મિત્ર ! હું કાંઈ એવા પ્રેમના છલખલમાં પડતો નથી. કારણ હું થોડાકજ વખતમાં ધર્મોપદેશક થનાર છું. એ રમાલ વિષે ખરી હકિકત તો એવી હતી કે, મારો એક મિત્ર તે મારે ઘેર ભૂલી ગયો હતો. એ મિત્રને હું એ રમાલ આપવા જતો હતો. કદાચિત્ તેને કોઈ સ્ત્રી સાથે સંખાધ હશે, પણ મેં તો હજી સુધી કદી કોઈ સ્ત્રીની સાથે પ્રેમસંખાધ જોડ્યો નથી. ભવિષ્યમાં

તેવું કાંઈ કરવાની મારી ઇચ્છા પણ નથી. આ ખાખતમાં અથોની સ્તુત્ય વલણનુંજ હું અનુકરણ કરું છું. ”

હાટો: “ પણ મિત્ર ! તમે કાંઈ ધર્મોપદેશક નથી. તમે તો ખંડુકદાર છો. ”

અરામી: “ ના. વાસ્તવિક રીતે માફે અંતઃકરણ ધર્મ પ્રત્યેજ ઢળે છે. મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ મારે ખંડુકદારી સ્વીકારવી પડી છે. ધર્મોપદેશકની દીક્ષા લેતી વખતે મને થોડીક અડચણ નડી; તેથી માફે મન ખિન્ન ખનતાં, પોર્થા અને અથોએ મારી એ ખિન્નતા દૂર કરવા માટે મને આ ખંડુકદારી અપાવી. આને લાગતી ખધી હકિકત કહેવા એસું તો તને મારે કંટાળો ઉપજશે, એટલે તારો અમૂલ્ય વખત ગુમાવવો મને ઠીક લાગતો નથી. ”

“ ના. ના. મને જરાકે કંટાળો ઉપજશે નહીં. મને અત્યારે કાંઈ કામ નથી એટલે દુરસદને વખતે કંટાળો શેનો ? ”

અરામી: “ પણ મારે મારો ધાર્મિક નિત્યપાઠ કરવાનો ખાકી છે. તેમજ મને ખીજાં ઘણાં કામ છે એટલે અત્યારે ખધું સવિસ્તર કહેવું કાવશે નહીં. ” એમ કહીને અરામીએ સત્રેમ હાટીનો હાથ પોતાના હાથમાં લાઇને દાખ્યો અને તેની પાસેથી વિદાયગિરી લીધી.

આમ પૂછપરછથી હાટોને પોતાના મિત્રો સંબંધમાં ખાસ કાંઈ લેક મળી શક્યો નહીં. એટલે તેણે હાલ તુર્ત પોતાને મળેલી હકિકતથીજ સંતોષ માનવો દુરસ્ત લેખ્યો. આગળ જતાં આપોઆપ વિશેષ ખખર મળશે એમ તે ધારતો હતો. આ ત્રિપૂટી ખહારથી દેખાય છે તેવી સામાન્ય ખંડુકદાર વ્યક્તિઓ નથી પરંતુ પુરાતનકાળની કાંઈક વીર વ્યક્તિઓ છે; એવો હાટોને શક ઉપજ્યો પણ તે શંકાનો સ્ફીટ હાલ તુર્ત તેની સમક્ષ થયો નહીં.

યુદ્ધના દિવસો ન હોય તે વખતે આ ચારે મિત્રો પોતાના દિવસ આનંદથી ગાળતા. તેઓ જુગારની રમતમાં પણ ભાગ લેતા. અથો કોઈવાર જુગાર ખેલતાં હારી જતો ત્યારે કદી પોતાના મિત્રો પાસેથી પૈસા ઉછીના માગતો નહોતો. ઉલ્ટું તેને બેઠતા પૈસા તેને મળી રહેતા. રમતમાં હારવાથી તેને કોઈનું દેવું થતું તો બીજા દિવસે પહેલી તક મળતાં પોતાના લેણુદારને ત્યાં જઈને તે નાણાં ભરી આવતો. પોર્થોની વાત આના કરતાં જૂદાજ પ્રકારની હતી. રમતમાં તે જીતતો ત્યારે મોટા ખરાડા મારીને પોતાની હોશિયારી બતાવતો પણ જ્યારે હારી જતો ત્યારે આઠ દિવસ સુધી એ જગ્યાએ પોતાનું મોઢું સુઢાં બતાવતો નહોતો. અને જ્યારે એ જગ્યાએ પાછો જતો ત્યારે તેનું મ્હોં ઉતરેલું જણાતું પણ પોતાના દેવાના પૈસા ખિસ્સામાં લઈનેજ જતો. અરામી, કદી જૂગટામાં ભાગ લેતો નહોતો. ચારે મિત્રો જ્યારે વાતચિતમાં ખૂબ મશગુલ થઈ જતા ત્યારે અધવચમાંજ તે પોતાના ખિસ્સામાંથી ઘડીઆળ કાઢીને જોતો અને ‘મારે જરાક કામ છે’ એમ કહીને ત્યાંથી પસાર થઈ જતો. કોઈ કોઈવાર તે એમ કહેતો કે, “મારે ધર્મ સંબંધી કેટલુંક લખવાનું છે માટે મહેરબાની કરીને મારે ત્યાં હમણાં કોઈ આવશે નહીં.”

મહારાજાએ ડાટીને જે ૪૦ પિસ્ત૯ આપ્યા હતા તેમાંથી ડાટીને ભાગે ૧૦ પિસ્ત૯ આપ્યા હતા. જ્યાં સુધી એ પૈસા પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તો ડાટીનો નોકર પ્લેશે તેની પાસે રહ્યો પણ જ્યારે તેણે જોયું કે હવે પોતાના શેઠ પાસે નાણાં નથી ત્યારે તેણે પોતાને નોકરીમાંથી છૂટા કરવા તેને વિનંતિ કરી, ડાટીએ તેને પ્રથમ તો શાન્તિથી પોતાની પાસે રહેવાના લાભ જણાવ્યા; પણ જ્યારે એ ઉપર ધ્યાન ન આપતાં પ્લેશે વધારેને

વધારે હઠ કરવા લાગ્યો ત્યારે ડાટીએ પોર્થોના ઉપદેશ મુજબ પ્લેશને એવી દમદાટી દીધી કે પ્લેશ તેથી ગભરાઈ ગયો અને ફરીથી કદી તેણે નોકરીમાંથી છૂટા થવાની અરજ કરી નહીં.

અથો વિગેરે ત્રણ મિત્રો મોં. દ્રેવિલેના નિવાસાલયમાં પોતાની નોકરી કરવા જતા ત્યારે ડાટી પણ તેમની સાથે જવા લાગ્યો. દ્રેવિલેને હવે ડાટી ઉપર વિશ્વાસ બેઠો હતો અને તેના પ્રત્યે પ્રેમથી પ્રેરાઈને તેણે રાજ આગળ તેની પુનઃ ભલામણ કરી હતી. પરિણામે એક દિવસે રાજ તરફથી દ્રેવિલેને લિખિત હુકમ મળ્યો કે, ડાટીને મોં. ડેઝેસ્સારની ટુકડીમાં દાખલ કરવો. ડાટીને ખંદુકદારી મળી નહીં તેથી ખડુ નાખુશી ઉપજી; પણ દ્રેવિલેએ તેને ખાત્રી આપી, કે “ આ ટુકડીમાં તું ખરેખર બે વર્ષ રહીશ એટલે પછી તરતજ તને ખંદુકદાર બનાવીશું. એ દરમિયાન બે કોઈ વખત તારા શૌર્યની વધુ ખાત્રી થાય, એવા પ્રસંગ આવશે, તો અધવચ્ચથી પણ તને ખંદુકદાર ટુકડીમાં દાખલ કરી દઈશું.” ડાટીએ આ ઉપરથી ધીરજ રાખવાનો નિશ્ચય કરી, મોં. ડેઝેસ્સારની ટુકડીમાં સૈનિક તરીકે નોકરી સ્વીકારી.

ઘણી વખત ડાટી સાથે તેના ત્રણ મિત્રો મોં. ડેઝેસ્સારની ટુકડીમાં જતા અને ડાટીની સાથે સ્વેચ્છાથી તેઓ પણ પહેરેા ભરવા લાગતા. મોં. ડેઝેસ્સારને આ ઉપરથી, એકને બદલે ચાર માણસોની સેવાનો અનાયાસે લાભ મળ્યો, એમ કહી શકાય.

પરિચ્છેદ ૮.

પ્રપંચ !

હારાજએ ડાટીને આપેલાં નાણાં તેણે પોતાના ત્રણ મિત્રો સાથે સરખે ભાગે વહેંચી લીધાં હતાં. જૂવી રીતે તેની પાસેથી એ નાણાં ખરચાઈ ગયાં તેવીજ રીતે તેના મિત્રોની દશા થઈ અને તેઓને નાણાંની તૂટ પડવા લાગી. આથી તેઓએ હવે ખડાર જમવાનું રાખ્યું. અથો આવી રીતે ચાર વખત પોતાના મિત્રોને તથા તેમના નોકરોને લઈને ચાર જૂના સ્નેહીઓને ઘેર જમી આવ્યો. પોતાં છ જગ્યાએ અને અરમી આઠ જગ્યાએ પોતાના મિત્રોને તેમના નોકરો સાથે જમાડી આવ્યો. ડાટીને પારિસમાં કેંઈનું ઓળખાણ નહોતું. પરંતુ તપાસ કરતાં જણાયું કે પોતાના પ્રાંતના એ ઓળખિતા પારિસમાં રહેતા હતા; આથી તેણે પ્રયત્ન કરીને જૂનો સ્નેહ તાજો કર્યો તથા તેમને ત્યાં અઠ્ઠેક દિવસ પોતાના મિત્રોને તે જમવા લઈ ગયો. બધા મિત્રો કરતાં પોતે ઓછાં જમણુ અપાવી શક્યો એથી તેના મનમાં બહુ દુઃખ થયું. તેને લાગ્યું કે હું નિષ્કારણ મારા મિત્રોને ભાર રૂપ થઈ પડ્યો. આ લાગણીને લીધે તેને એ યાદ રહ્યું નહીં કે, રાજાએ પોતાને એકલાનેજ આપેલાં નાણાંમાં તેણે પોતાના મિત્રોને પણ સમભાગી કરીને તેમને મોજશોખ કરાવી હતી. પણ ખડાર જમવાનું કાંઈ હરહમેશ આહુ રહ્યું નહીં. ઓળખીતાઓ વધારે સંખ્યામાં ન મળ્યા એટલે આ ચાર મિત્રો વિમાસણમાં પડ્યા કે નાણાં મેળવવાને શો ઉબોગ કરવો ?

એક દિવસ ડાટી આ સંબંધમાં એકલો બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો એટલામાં એકાએક તેના ખારણા ઉપર કોઈએ ટકોરા માર્યો. પ્લે'શેને જાગ્રત કરીને ડાટીએ ખારણું ઉઘાડવા મોકલ્યો. ખરી રીતે બેતાં અત્યારે કાંઈ રાત નહતી. અત્યારે દિવસના ચાર વાગ્યા હતા. પ્લે'શેએ બે કલાક પહેલાં પોતાના શેઠ પાસે જમવા જવા પૈસા માગ્યા હતા એટલે ડાટીએ તેને એક કહેવત કહી હતી કે, “જે ઉઘે તે જમે છે;” આ ઉપરથી પ્લે'શે ઉઘતે ઉઘતે જમતો હતો !

પ્લે'શેએ ખારણું ઉઘાડ્યું એટલે સાદા પોષાકવાળો એક માણસ અંદર આવ્યો. તેણે કહ્યું: “હું રેશમી કાપડનો વેપારી છું. મારે તમારી સાથે એકાન્તમાં વાતચિત કરવી છે.” ડાટીએ આથી પ્લે'શેને જતા રહેવા ઇશારત કરી. પ્લે'શે બહાર ગયો એટલે પેલા માણસ આવીને ડાટીની પાસે બેઠો. બન્ને જલ્દી થોડી વાર સુધી ચૂપ રહીને એક બીજાને નિહાળવા લાગ્યા. એ પછી ડાટીએ તેને ઇશારત કરી પોતે તેનું કહેવું સાંભળવા તૈયાર છે એમ સૂચવ્યું.

વેપારીએ કહ્યું: “તમે ઘણા બહાદુર પુરુષ છો, એમ મેં સાંભળ્યું છે; અને તેથીજ તમારા આ તાબેદારે પોતાની એક ખાનગી બાબતમાં તમારી મદદ લેવાનો કરાવ કર્યો છે.”

ડાટી: “બોલો, મોશ્યો, તમારે શું કહેવાનું છે ?”

વેપારી થોડીવાર ચૂપ રહ્યા પછી બોલ્યો: “મારી સ્ત્રીનામદાર રાણી સાહેબને ત્યાં કપડાં સીવવાનું કામ કરે છે. તે સદ્ગુણી અને સુંદર છે. તેનો ધર્મપિતા, રાણી સાહેબના વજ્રબંડાર ઉપરનો મુખ્ય અધિકારી મેં. હ લા પોર્ટ છે. તેનો મારી સ્ત્રીને બહુ મોટો આશ્રય છે. એ શુદ્ધસ્થના આશ્રયથીજ, મને કાંઈ

પહેરામણી મળી નહતી, છતાં પણ મેં એ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા હતાં. ”

“ વાર. પછી ? ”

“ પછી શું ? ગઈ દિવસે તે પોતાની નોકરી ઉપરથી પાછી ફરતી હતી ત્યારે તેને એક જણ ઉઠાવી ગયો. ”

“ એ કોણ હતો ? ”

“ મને ખરેખર ખબર નથી, પણ એક જણ ઉપર મને શક છે. ”

“ એમ ? કોના ઉપર તમને શક છે ? ”

“ તેની પાછળ આજ કેટલાક વખતથી પડેલા એ માણસ ઉપર. ”

“ વાર. પણ તેનું નામ તો મને કહો ? ”

“ એનું નામ મારે કહેવું કે કેમ, એ વિષે મારા મનમાં ખુબ ભાંગવડ ઉઠે છે. ”

“ મહાશય ! તમારા મનમાં ભાંગવડ થાય તે સંખંધી મારે કાંઈ વિચાર કરવાનો રહેતો નથી. તમે તમારી મેળે મારી મદદ લેવા આન્યા છો. તમારી ખાનગી વાત તમેજ મારી આગળ ઉઠેલવા બેઠા છો. મેં કાંઈ તમને આગ્રહ કર્યો નથી. હવે તમારે મને પૂરતી માહિતી ન આપવી હોય તો તમારી મરજી. તમને જોમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો. મને શું કરવા વચ્ચે નાંખો છો ?-”

“ એમ નથી મહારાજ ! તમારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકવામાં મને અડચણ નથી, એવું તમારો ચહેરો બોધેજ મને ખાતરી થઈ છે, પણ આ બાબતમાં, પ્રેમ કરતાં રાજમહેલની ખટપટને વધારે સંખંધ હોય એમ હું માનું છું. ”

“ રાજમહેલની ખટખટ ! એ ખટખટ વળી કેવી છે ? ”

“ આ તો મને જ લાગ્યું તે મેં તમને કહ્યું. મને પોતાને ખાતરી છે કે, મારી સ્ત્રીને મારા સિવાય બીજા કોઈના ઉપર વિશેષ પ્રેમ નથી. તેની પોતાની ઈચ્છાથી તે બીજા કોઈ ઉપર આશરૂ થાય એવી નથી, પણ આ તો તેના કરતાં હજી દર-જાની કોઈ ખાઈને લગતી પ્રીતિવિષયક ભાંજગડનો ભાગ તે થઈ પડી છે ! ”

“ એહો ! ત્યારે તે ખાઈ મેડમ બોઈ-ટ્રેસી સિવાય બીજા કોઈને નહીં હોય ! ”

“ નહીં, મહારાજ ! ”

“ ત્યારે મેડમ ડેગ્યુ ધરો હશે ! ”

“ છટ્ટ, છટ્ટ, એના કરતાં પણ હજી ખાઈ છે ! ”

“ ઠાણુ મેડમ ડે શેવર્સ ? ”

“ નહીં, રે ! સાહેબ, એથી પણ મોટી ! ”

“ વાહ ! ત્યારે તો ખુદ રાણી સાહેબજ હોવાં બેઠાં ! ”

હાર્ટ આ નામ બોલ્યો તો ખરો, પણ સંકેતને લીધે તેણે પોતાની જાલ કરડી. વેપારીએ કહ્યું : “ હવે તમે ખરું બોલો ! ”

“ એમના પ્રેમસંબંધ કોની સાથે—? ”

“ બીજા કોની સાથે હોય ? ડ્યૂક આફ—? ”

“ એમ ? ડ્યૂક આફ—? ”

“ હા, શ્રીમાન ! ”

“ પણ એ વાત તમે ક્યાંથી જાણી ? ”

“ મેં-મેં-વળી ક્યાંથી-જાણી-હોય ? ”

“ નહીં, એમ છટકા જવાશે નહીં. કહેવું હોય તો ખુબ ચોખ્ખું કહો; નહીંતર તમારી મેળે આગ્યા તેવા રસ્તે પડો ! ”

“ મારી સ્ત્રીએ મને એ વાત કહી હતી, મહેરબાન ! ”

“ પણ તેને કાણે કહી હતી ? ”

“ મેં. ડ લા પોર્ટ. એ તેના ધર્મપિતા છે; એટલે આવી બધી વાતો તેને ખુશીથી કહે છે. રાણી સાહેબનો મેં. ડ લા પોર્ટ ઉપર ઘણાજ વિશ્વાસ છે અને તેથીજ તેમણે મારી સ્ત્રીને રાણી સાહેબના તાબામાં નોકરી અપાવી હતી. આમાં તેમનો હેતુ એટલોજ કે, રાણી સાહેબ પાસે એક ખરેખરી વફાદાર અને વિશ્વાસુ સ્ત્રી રાખવી જોઈએ. મારી સ્ત્રી તેમણે ધાર્યા પ્રમાણે જ રાણી સાહેબને અત્યંત વફાદાર નીવડી છે. રાજ સાહેબે રાણીજીનું મન ઘણી ખાખતોમાં ઉંચું કર્યું છે. શ્રીમાન કાર્ડિનલ તો રાણીજી ઉપર સખ્ત નજર રાખે છે અને રાણીજીની કેટલીક ખાનગી વાતો જાણુવા માટે તેમણે ખાસ પોતાની જાસસ સ્ત્રીઓને તે નામદારની તહેનાતમાં રાખી છે. ”

“ હં. હવે મારા ધ્યાનમાં બધી વાત આવી ગઈ ! ”

“ ચાર દિવસ પહેલાં મારી સ્ત્રી જ્યારે મને મળવાને આવી હતી ત્યારે તે કહેતી હતી કે, રાણીજી ખડુ ગભરાઈ ગયાં છે. મારી સ્ત્રી અઠવાડીઆમાં બે વખત મને મળવા આવે છે. ”

“ એમ ? ”

“ હા જી. પણ હમણાં થોડાક વખતથી જ્યારે જ્યારે તે મારે ઘર આવે છે ત્યારે કાર્ડિનલ સાહેબના જાસસો તેની પૂંઠ પકડીને આવે છે. પાછલી એક વાતમાં રાણીજી ઉપર કાર્ડિનલને ગુસ્સો ચઢ્યો છે એટલે હવે તેઓશ્રી રાણીજીને નવી ખાખતમાં પોતાનો હાથ ખતાવવા માગે છે. એ પાછલી ખાખત તો તમે જાણુતા હશે ? ”

કાર્ડી કંચુએ જાણુતો નહતો; પણ તે છતાં જાણુ પોતે એક

ખડો રાજદારી માણસ હોય તેમ તેણે ગપ્પ મારી: “હા. હા. સારી પેઠે !”

“ત્યારે એ ખાખત ઉપરથી હવે શ્રીમાન કાર્ડિનલ નવો કેતવો જગાવવા માગે છે.”

“કંઈ જાતનો ?”

“રાણી સાહેબને લાગે છે કે--”

“શું લાગે છે ?”

“તેમના નામે ડચ્ક આફ અફિગહામને ઠાઠકે ખનાવટી પત્ર લખીને પારિસમાં ખોલાવ્યા છે.”

“રાણી સાહેબના નામે ?”

“હા, સાહેબ, અને એમાં અંદરખાનેના હેતુ એ છે કે ડચ્કને પકડવા.”

“વાહ ! આ તો જળકંઠ કારસ્થાન ! પણ એમાં તમારી જીને શું લાગેવળગે ?”

“કેમ નહીં, મહેરખાન ? મારી જી એટલે રાણી સાહેબની ખાસ વિશ્વાસુ દાસી. રાણી સાહેબની રજરજ ખાનગી વાત તેજ જાણુ. હવે તેને આ લોકો પકડીને જો દમદાટી દે તો રાણી સાહેબની ખધી ગુસ્સ વાતો તેમના જાણુવામાં આવે ને ? વળી મારી જીને રાણીજી પાસેથી દૂર કરવામાં તેમનો ખીજો હેતુ એ કે, કાર્ડિનલ સાહેબની ઠાઠ જી-જાસૂસ હવે રાણી સાહેબ ઉપર ખારિક નજર રાખી શકશે.”

“એ ખધું સંભવિત છે, મહાશય ! પણ તમારી જીને ઠાણુ લાઇ ગયું, એ તો તમે મને કહ્યું નહીં.”

“હું જો ખધું જાણુતો હતો તે તમને મેં કહી દીધું છે ?”

“અરે ! પણ તેને ઉઠાવી જનાર ઠાણુ ?”

“ તેનું નામ મને ખબર નથી. હું એટલુંજ માત્ર જાણું છું કે તે કાર્ડિનલ સાહેબને ત્યાં છે. કાર્ડિનલના દુષ્ટ મળતીઆઓ તેને ઉઠાવી ગયા હોવા જોઈએ. ”

“ વારૂ. તમે કોઈ માણસને એમ કરતાં જોયો હતો ખરો ? ”

“ હા. મારી સ્ત્રીએ મને એક દહાડો એક માણસને જાળ-ખાંચો હતો. ”

“ તેની કાંઈ નિશાનીઓ તમને યાદ છે ? ”

“ હા, હા. એમાં તે શું ? તેની આંખો મોટી ને કાળી છે. દાંત સફેદ છે અને તેના ગાલ ઉપર એક ડાઘ છે ! ”

“ ગાલ ઉપર ડાઘ ! ખસ. ત્યારે તો તે એજ—મ્યુંગવાળોજ મારો પ્રતિરૂપણ ! ”

“ મહેરબાન ! તમે તેને જાળખો છો શું ? ત્યારે તો હવે મારું કામ પાર પાડી આપો. ઈશ્વર તમારું સાફ કરશે. ”

“ તમે મને જની નિશાની આપી એજ માણસ તે હશે તો તો એક તડાકામાં હું તમારું કામ પાર પાડી આપીશ; પણ તે મળશે ક્યાં ? ”

“ મને એની ખબર નથી. ”

“ તેનું રહેવાનું મકાન ક્યાં છે, એ આપણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. ”

“ એની પણ મને ખબર નથી. એ માણસ એકવાર રાજ-મહેલથી થોડેક દૂર ઉભો રહેલો હતો. ”

“ એમાં શું ? એ તો ગમે ત્યાં ઉભો રહે; પણ એ માણસ તમારી સ્ત્રીને ઉઠાવી ગયો, એ તમે જાતે જોયું કે તમને કોઈએ એ વાત કહી ? ”

“ હા હા પોતે મને એ વાત કહી. ”

“ અને તેને કોણે કહી ? ”

“ એની મને ખબર નથી. ”

“ આ સિવાય તમે બીજું કંઈ વધારે જાણો છો ? ”

“ ના. પણ..... ”

“ પણ શું ? ”

“ મને એમ લાગે છે કે, આ વાત ખડાર પાડવામાં મેં મોટી ભૂખીંધ કરી છે. ”

“ વળી પાછો તમે આગળનો ધખારો કર્યા કરે છે ! પણ હવે તમારાથી પાછું ડગલું ભરાશે નહીં. એ વખત હવે ચાલ્યો ગયો છે. હવે જે બધી વાત કર્યા વિના અહીંથી જશે તો હું તમારી સખત ખબર લઈશ. ”

“ હું આમાં પાછું ડગલું ભરતો નથી; પણ-એનેશિયો...”

“ તમારું નામ એનેશિયો છે કે ? ”

“ હા. ”

“ મને વચ્ચે ખોલવા બદલ ક્ષમા કરશો; પરંતુ મને લાગે છે કે, મેં તમારું નામ ક્યાંક સાંભળ્યું છે ખરું. ”

“ કદાચ સાંભળ્યું હશે, મહેરબાન ! તમે મારાજ ઘરમાં બાડે રહો છો. ”

“ એમ ? ”

“ હા જી. તમે અહીં ત્રણ મહિનાથી રહો છો. તમારે કામકાજ આઝાં; એટલે મારું બાડું ચૂકવવાનું પણ તમારા હક્કમાં રહ્યું નથી; પણ તે માટે મેં તમને આજ સુધી દુકાર સરખોયે કર્યો છે, મહેરબાન ? હું કેવો સજ્જન છું એની, આટલા ઉપરથીજ તમે સાહેબને ખાતરી થશે. ”

“માં. બોનેશિયો ! તમારી સુજનતા માટે હું તમારો ઋણી થયો છું અને તેથીજ મારે હાથે તમારું કાંઈપણ કામકાજ થાય એવું હશે તો તે કરવાને હું હંમેશાં તત્પર રહીશ.”

“ધન્ય છે તમને ! તમે મારું કામ પાર પાડી આપશો, એની મને ખાત્રીજ છે.”

“વાર, ત્યારે તે વખતે તમે શું કહેવા જતા હતા તે કહો.”

બોનેશિયોએ અને પોતાના ખિસ્સામાંથી એક પત્ર કાઢ્યો. એ પત્ર હાર્ટના હાથમાં તેણે મૂકતાંજ હાર્ટ બોલ્યો: “એ કોનો છે ?”

“વાંચી જુઓને ? આજ સહવારે એ પત્ર મને મળ્યો છે”

અત્યારે સાયંકાલનો સમય થયેલો હોવાથી હાર્ટના મકાનમાં અંધારું થયું હતું. પત્ર અંધારામાં વાંચી શકાય એમ ન હોવાથી હાર્ટે તે વાંચવા માટે ખારી આગળ ગયો. બોનેશિયો તેની પાછળ ગયો. પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો:—

“તારી સ્ત્રીનો શોધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ નહીં. તેનું કામ પત્ની જશે એટલે તરતજ તારે ઘેર પાછી મોકલવામાં આવશે. તેના શોધ માટે જે જરાક પણ હીલચાલ કરીશ તો યાદ રાખજે કે તારાં સાથે વર્ષ પૂરાં થશે.”

હાર્ટએ પત્ર વાંચીને અભિપ્રાય આપ્યો: “આ ધમકી તો સખત છે.”

બોનેશિયો: “હા. મારાં તો એથી હાજાંજ ગગડી ગયાં છે. હું લલ્લવૈયો નથી, એટલે મને એસ્ટિલ તુરંગની ખડક ખડકી લાગે છે.”

“વાહ ! ત્યારે મને એસ્ટિલ તુરંત તમારા કરતાં વધારે પ્રિય હશે એમ માનો છો શું ? માત્ર લઢાઇની આખત હોત તો તો જૂદી વાત હતી !”

“પણ આ પ્રસંગે તમારી મદદ મળશે એવી મને પક્કી ખાતરી હતી.”

“તે ખરું છે.”

“તમે માં. દ્રેવિલેના ઉત્તમ ખંદુકદારો, જમને લોકો “અભેદ ત્રિપટી” તરીકે ઓળખે છે, તેના ખાસ મિત્ર છો; વળી માં. દ્રેવિલે અને કાર્ડિનલ સાહેબ વચ્ચે મૂળથીજ ખારમો અન્દમા છે; એટલે મારું ધારવું હતું કે, રાણી સાહેબનું કામ કરવામાં કાર્ડિનલ સાહેબને તમારું પાણી ખતાવવાનો તમને લાગ મળશે તેથી તમે ખુશી થશો.”

“એ નિઃસંશય ખરું છે.”

“વળી મને લાગ્યું કે, ત્રણ મહિનાના તમારા ચઢેલા બાડા માટે મેં તગાદો કર્યો નથી તેથી—”

“હા, હા. એ વાત તો તમે મને પ્રથમથીજ કહી છે.”

“વળી તમે મારા ઘરમાં ફાવે તેટલા દિવસ રહેજો. હું કદી પણ બાડા માટે તમને કાંઈ કહીશ નહીં—”

“વાહ ! એ તો ખહુ ઉત્તમ.”

“વળી વધારે વિચાર કરી જોતાં જો જરૂર જેવું જણાય તો મેં તમને ૫૦ પિસ્ટલ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે; કારણ કદાચિત-તેવો સંભવ તો નથી તોપણ-અત્યારે તમને પૈસાની તંગી હશે—”

“ઓહો ! તમે ખહુ ઉત્કૃષ્ટ વિચાર કર્યો છે. માં. બોને

શિશો ! તમે માયાળુ છો એટલુંજ નહિ પણ તમે પૈસાદાર છો. ખરું ને ? ”

“ ના. ના. તેમ નથી. માત્ર હું પૈસેટકે સુખી છું એટલુંજ. કાપડના વેપારમાં મને વાર્ષિક ૨ થી ૩ હજાર કાઉનનું ઉત્પન્ન થાય છે, તે સિવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. પણ.....

“ કેમ ? કેમ ? શું થયું ? ”

“ પેલું સામે કાણ દેખાય છે ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ તમે જિભા છો તે બારીની સામે જુઓને ? કાંઈક કાળા અક્ષમાં વીંટળાયેલા આકાર જણાય છે. ”

હાટી અને બોનેશિયો એ આકાર તરફ થોડીકવાર સુધી જોઈ રહ્યા પછી એકદમ સાથેલાગા બોલી ઉઠ્યા : “ એ તેજ છે ! ”

હાટીએ પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢીને કહ્યું : “ ખરે-ખર, આ વખતે તો તે મારા હાથમાંથી છટકી શકશે નહીંજ. ”

જિભાડી તરવાર સાથે હાટી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર ધસી ગયો. એ વખતે પોર્થા અને અંથા તેને અધવચ્ચે મળ્યા. તે બન્ને એકઠા ચાલતા હતા. હાટીને જોઈને પોર્થા એક બાજુ અને અંથા બીજી બાજુએ ખસ્યા. હાટી તેમની વચ્ચે થઈને પસાર થયો.

તે બે જાણે પૂછ્યું : “ હાટી ! આ ઉગ્ર સ્વરૂપ કેમ ? ક્યાં જાય છે ? ”

“ મારા મ્યુંગવાળા શત્રુને મારવા ! ”

હાટી એટલું કહીને જતો રહ્યો. તેણે અગાઉ એક બે વખત મ્યુંગ ખાતે પોતાને જ અઘડામાં ઉતરવું પડ્યું હતું તેની વાત આ લોકોને કહી હતી અને તેજ સાથે જ સ્ત્રી સહિત એ માણસ વાત

કરતો હતો તેની ખૂબસુરતીનાં પણ વખાણ કર્યા હતાં. એ ઉપ-
રથી અથોએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે, ડાર્ટોના વર્ણન
પ્રમાણે તો તે અબજુઓ માણસ એક ખાનદાન શૃંગસ્થ હોવો
જોઈએ, અને તેથી તે ડાર્ટોનો પત્ર ચોરે નહીં. તેનો પત્ર પથિકા-
શ્રમ આગળની ઝપાઝપીમાંજ ક્યાંક પડી ગયો હોવો જોઈએ.
પોથીનું કહેવું એવું હતું કે-તે સુંદર ખાઇ તેમજ એ શૃંગસ્થનો
જે ખાનગી મેળાપ થનાર હતો તેમાં ડાર્ટો અને તેનો પીળચદો
ટકુ અંતરાય રૂપ થઇ પડ્યાં હતાં. અરામી એમ કહેતો હતો
કે, આવી ખાનગી ખાખતોનું રહસ્ય ઉઠેલવાને આપણે પ્રયત્નો
કરવા જોઈએ નહીં. તેઓ ત્રણે આ પ્રમાણે મ્યુંગવાળા બનાવ
સંબંધી ધારતા હોવાથી જ્યારે ડાર્ટો, એ કારણસર તરવાર સાથે
બહાર નાઠો ત્યારે તેમણે તેના વિષે ચિન્તા કરી નહીં. તેમનું
માનવું હતું કે, કાં તો એ માણસને પકડીને અથવા તો તેને
નહીં જોઈને થોડીકજ ક્ષણમાં ડાર્ટો પાછો આવશે.

અથો અને પોથી, ડાર્ટોના દિવાનખાનામાં જઈને જુએ
છે તો ત્યાં કોઈ ન હતું! બોનેશિયો, ગભરાઇને ક્યારનોયે
ત્યાંથી છપાંચ ગણી ગયો હતો !

પરિચ્છેદ ૯.

ચતુષ્થયની ધર્મપ્રતિજ્ઞા.

થો અને પોર્થાએ જમ ધાર્યું હતું તેમજ ડાટી અર્ધા કલાકમાં પાછો આવ્યો. પોતાના શત્રુને તેને બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહતો. તે ભૂતની માફક જ દેખાતો અને ભૂતની માફકજ અલોપ થઈ જતો ! ડાટી રસ્તામાં ઉઘાડી તરવાર સાથે દોડ્યો જતો હતો તે દરમ્યાન અરામી પણ ડાટીને ઘેર ઝડપ પકડાવ્યો હતો. ડાટી ગુસ્સામાં ખડખડાટ કરતો અને પગ પછાડતો જ્યારે પોતાને ત્યાં પાછો આવ્યો ત્યારે તેની મિત્રત્રિપૂટી ત્યાંજ એકત્ર થયેલી હતી. ત્રણે જણે તેને એક સાથે પૂછ્યું : “ કેમ શું થયું ? ”

એક ખુરશી ઉપર ધબળ દબને બેસતાં ડાટી બોલ્યો : “ શું થાય ? એ ભેદી માણસ મને તો કોઈ ભૂતજ લાગે છે ! જ્યાં ત્યાં એકાએક દેખા દે છે પણ હું જોવા તેની પાછળ પડું છું કે કે તરતજ કોણ જાણે ક્યાં અદશ્ય થઈ જાય છે ! ”

અથા : “ તું ભૂતપિશાચમાં માને છે કે વળી ? ”

ડાટી : “ પ્રત્યક્ષ જોયા સિવાય હું કોઈ વાત ખરી માનતોજ નથી. ભૂત પિશાચ મેં કદી જોયાં નથી, એટલે તે હોય છે એમ હું માનતો નથી. ”

અરામી : “ બાઇબલમાં લખેલું છે કે, સાલની નજરે પિશાચ ચઢ્યું હતું. આથી ભૂતપિશાચ અસ્તિત્વમાં છેજ એમ

આપણે કબૂલ રાખવું જોઈએ. આ ખાખતમાં શંકા કરવી એ શોભાભરેલું ન ગણાય.”

ડાટી: “તે માણસ ગમે તે હોય. ભૂત હોય કે પછી મનુષ્ય પણ મારા જીવનમાં હરઘડી તે મને નુકસાન કરે છે અને કરશે, એની તો મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. સૌથી પ્રથમ, તેની સાથેના મેળાપથી મારો પરિચય-પત્ર ચોરાઈ ગયો. આજ બગલગ સો અથવા એથી વધુ પિસ્ટલ મેળવવાની આણી ઉપર હું હોતો, ત્યાં તેના ઉપસ્થિત થવાથી ખાધી ખાંજ કચળી ગઈ!”

પોથી અને અરામીએ કહ્યું: “એ કેવી રીતે?”

અથા માત્ર પોતાના રિવાજ પ્રમાણે ડાટી તરફ પ્રશ્ન કરતો હોય એવી રીતે જોઈ રહ્યો.

ડાટીએ પોતાના નોકર પ્લેશને કહ્યું: “જા, નીચે જઈને આ મકાનવાળા મોં. બાનેશિયોને કહે કે, ઉત્તમ જાતના દારૂની ૫૦ ખાટલીઓ મોકલી આપ.”

પોથી: “વાહ! તું વળી તારા મકાનવાળાનો લેણદાર ક્યારથી બન્યો છે?”

“આજથીજ. અને જો જો, દારૂ કિંચી જાતનો નહીં હોય તો હું તેની પાસેથી બીજી વધુ સારી ખાટલીઓ મંગાવીશ.”

અરામીએ કહ્યું: “આપણે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ગેરઉપયોગ નહીં.”

અથા: “હું પ્રથમથીજ કહેતો આવ્યો છું કે, આપણા ચારેમાં ડાટીનું મગજ સૌથી વધારે સરસ છે!”

અથાએ આમ કહીને અર્થસૂચક રીતે ડાટી તરફ જોયું. ડાટીએ તેને નમન કર્યું અને અથા વળી પાછો શાન્ત બની ગયો.

પોથી: “પણ ભાઈ ડાર્ટો ! અમને કહે તો ખરો કે આ ખધું છે શું ?”

અરામી: “હા, મિત્ર ! ખધી હકિકત તારે અમને કહેવી જોઈશે. જે આમાં કોઈ સ્ત્રીની માનહાનિનો પ્રશ્ન હશે તો તારી વાત તું જાણે ! અમે એમાં ભાગ લઈશું નહીં.”

ડાર્ટો: “અભરાશો નહીં. કોઈની માનહાનિનો અહીં સવાલ નથી.”

આ પછી તેણે ઓનેશિયો સાથે પોતાને થયેલી વાતચિત અક્ષરશઃ પોતાના મિત્રોને કહી સંભળાવી. મ્યુંગવાળો માણસજ ઓનેશિયોની સ્ત્રીને ઉઠાવી ગયેલા હોવાનો ઓનેશિયોનો શક તથા પોતાને ખુદી તરવારે ખહાર જવાનું પણ તેજ કારણ હોવા વિષે તેણે ખુલાસો કર્યો.

એટલામાં દારૂની ખાટલીઓ આવી પહોંચી. અથાએ દારૂનો સ્વાદ લેતાં લેતાં કહ્યું: “એકંદરે ડાર્ટોના હાથમાં આવેલું કામ ખરાબ નથી. આ કામમાંથી ૫૦ કે ૬૦ પિસ્ટલ ખુશીથી મળી આવશે. એ પછી પ્રશ્ન માત્ર એટલોજ ઉભો રહે છે કે, એ ૫૦ કે ૬૦ પિસ્ટલને ખાતર આપણા ચારેના જન જોખમમાં નાંખવા વાજબી છે કે ?”

ડાર્ટો: “સાંભળો, આ કામમાં એક સ્ત્રીના પ્રાણ ખચાવવાનો સવાલ છે. એટલુંજ નહીં, પણ એ સ્ત્રી પોતાની માલિકીને ચુસ્તપણે વફાદાર છે, તેથી તેને ધમકીઓ આપવામાં આવે છે, તેને દુઃખ પણ દેવામાં આવે છે અને તેને મારી નાંખવાને પણ પાછી પાની ભરાનાર નથી !”

અરામી: “પ્રિય મિત્ર ! તું આ ખાખતમાં ખડુંજ લાગણી-વશ થઈ જાય છે. મારા ઓનેશિયોની અવદશા માટે તું ચિન્તા

તુર ખની જાય છે પરન્તુ તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. સ્ત્રીઓ આપણા નાશ માટે સરખાયલી છે અને તેમને લીધેજ આપણા ઉપર દુઃખના ઓથ ઢળી પડે છે.”

અરામીના આ ઉદ્દગારથી અથોનો ચહેરો બિહામણો ખની ગયો. તે પોતાના હોઠ ઠરડવા લાગ્યો.

હાર્ટી: “હું મેડમ બોનેશિયો માટે લગારે ચિન્તાતુર નથી; પણ મહારાણીના વિચાર મને કલેશ આપી રહ્યા છે. રાજજી તેમનો ત્યાગ કરવાની તૈયારીમાં છે, કાર્ડિનલ તેમને ત્રાસ આપી રહ્યો છે અને એવી સ્થિતિમાં મહારાણીની એકઠે એક અનુચરીઓને તેમની પાસેથી દૂર કરવામાં આવે છે.”

અરામી: “ત્યારે શા માટે રાણી સાહેબ સ્પેન અને ઇંગ્લાંડના લોકો ઉપર પ્રીતિ રાખે છે ? ”

હાર્ટી: સ્પેન એમનો પોતાનો દેશ છે; અને પોતે જ દેશમાં જન્મેલાં છે તે દેશનાં સંતાન ઉપર તે પ્રીતિ રાખે, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. બીજા આક્ષેપ સંબંધમાં, મેં સાંભળ્યું છે છે તે પ્રમાણે, તે ઇંગ્લાંડના લોકોને નહીં પણ એક અંગ્રેજને ચાહે છે.”

અથો: “હું મારા ધર્મના સોગંદ લઇને કહું છું કે, એ અંગ્રેજ ગૃહસ્થ એમની પ્રીતિ માટે તદ્દન લાયક છે. એના કરતાં અધિક ઉદાર અંગ્રેજ મેં કયાંયે જોયો નથી.” ખાદ તે હાર્ટી તરફ જોઇને બોલ્યો: “ડયુકને અહીં એક ખનાવટી પત્ર દ્વારા બોલાવ્યો છે, એવું બોનેશિયોએ તને કહ્યું હતું, ખરું ? ”

હાર્ટી: “હા. મને એ વાત ખરી લાગે છે.”

અરામી આ વખતે અધવચમાંજ બોલી ઉઠ્યો: “સાંભળો, એક ક્ષણભર થાભો.”

પ્રાર્થા: “કેમ ? શા માટે ?”

“હં હં ચલાવો, વાતચિત આગળ ચલાવો. હું અમુક પ્રસંગો સાંભારી કાઢું છું.”

હાર્દી: “મને તો સંપૂર્ણ રીતે ખાતરી થઇ ચૂકી છે કે, મેડમ પ્રોનેશિયોને, આપણે જે વાતચિત કરીએ છીએ, તેના સંબંધ-માંજ ઉપાડી જવામાં આવી છે. ડ્યૂક પારિસમાં આવ્યા હશે, એ તો નિઃસંશયજ.”

પ્રાર્થા: “આ ગાસ્કનની કલ્પનાશક્તિ જખરી છે, હોં?”

અથ્રો: “તેનું જોલવું મને બહુ ગમે છે.”

અરામી: “મિત્રો ! સાંભળો. ગઇ કાલે હું એક વિદ્વાન તત્ત્વવેત્તાને ત્યાં, તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધમાં મને કાંઇક શંકા પડવાથી તેના નિવારણાર્થ ગયો હતો.” અથ્રો આ સાંભળીને હસ્યો.

અરામી: “મારો એ વિદ્વાન મિત્ર એક શાન્ત સ્થળે વસે છે. જ્યારે હું તેને ઘેરથી પાછો ફરતો હતો ત્યારે—” અહીં તે થોડી વાર સુધી ચૂપ રહી ગયો.

પ્રાર્થા: “હં, પછી ? આગળ ચલાવ ને ?”

અરામી તરફ તેના મિત્રો એકાદશે જોઇ રહ્યા. અરામી કોઇ વાત બનાવટી ઉભી કરતો હોય અને તેમાં કાંઇક વિશેષ આવ્યાથી સંકલના તૂટી જાય, એ બનવા જોગ હતું; પણ તેના મિત્રો તેની સામેજ જોઇ રહ્યા હતા, એટલે આ પ્રસંગ પૂરેપૂરો કહ્યા વિના તેને ચાલે તેમ નહોતું. તેણે થોડીકવાર પછી આગળ કહેવા માંડ્યું: “એ વિદ્વાનને ત્યાં તેની એક ભત્રીજી આવજા કરે છે.”

પ્રાર્થા: “એમ ? પછી ?”

અરામી: “એ ખાઇ બહુજ કુલીન છે.” તેના ત્રણ મિત્રો આ સાંભળીને હસવા લાગ્યા.

અરામી: “ તમે જે આમ હસ્યા કરશો અને હું જે કાંઈ કહું છું તેમાં શંકા ઉઠાવ્યા કરશો, તો પછી એ વાત હું આટલેથીજ પડતી મૂકીશ. ”

અર્થા: “ ના, એમ ન કરીશ. તારું મન દુખાય છે તો તું જે કહીશ તે અક્ષરશઃ ખરું માનીને અમે ચૂપકીદીથી બધું સાંભળ્યા કરીશું. ”

અરામી: “ સાંભળ્યા કરો ત્યારે. મેં એ વિદ્વાનની જે ભત્રીજી કહી, તે હું ગઇ કાલે તેને ત્યાં ગયો તે વખતે આવેલી હતી. વાતચિત કરીને તે ગ્યારે જવા ઉઠી ત્યારે તેની ગાડીમાં તેને ખેસાડી આવવાની ફરજ મારા ઉપર પડી. ”

પોર્થા: “ ઓહો ! એ વિદ્વાનની ભત્રીજી એક ગાડી પણ રાખતી જણાય છે, મિત્ર ! તને તો બહુ સારા કુટુંબ સાથે પરિચય થયેલો છે હો ? ”

અરામી: “ પોર્થા ! મેં તને કેટલી બધી વખત ટોક્યો છે કે, તું ઘણુંજ અસહ્ય છે ! સ્ત્રીઓની મરકરી કરવાનો તને શો અધિકાર છે ? ”

ડાર્ટ: “ શુદ્ધસ્થા ! આ બાબત ગંભીર છે. આમાં ઠક્કા મરકરી દાખલ કરવી જોઇતી નથી. કહો, અરામી, પછી શું થયું. ? ”

અરામી: “ એ પછી એકાએક એક ઉંચા અને કાળો માણસ—ડાર્ટ ! તું કહે છે તેવાજ—

ડાર્ટ: “ અરે, એજ હોવો જોઇએ. ”

અરામી: “ હું પણ એજ ધારું છું. એ માણસ પાંચ-છ સૈનિકો સાથે મારી પાછળ પાછળ આવ્યો અને દશેક પગલાં ભર્યા બાદ તેણે વિનયી સ્વરે મને ઉદ્દેશીને કહ્યું ‘ મિત્રો

ડચ્ઠ' અને પછી તે સત્રારી તરફ વળીને તે બોલ્યો: 'અને આપ બાઇ સાહેબ ! મહેરબાની કરીને કોઇપણ જાતની ધાંધલ ન કરતાં ચૂપાચૂપ આ ગાડીમાં બેસી જાઓ.''

ડાટી: "તેણે તમને બકિંગહામ તરીકે ધારી લીધા હોવા જોઇએ !"

અરામી: "હુ પણ એમજ ધારું છું."

પૌર્થા: "અને પેલી સત્રારીને—"

ડાટી: "—રાણી સાહેબ તરીકે ધારી લીધાં હોવાં જોઇએ !"

અરામી: "બરાબર."

અર્થા: "આ ગાસ્કર તો ખડો ચાલાક છે. એના લક્ષ બહાર એકઠે બાબત રહી જતી નથી !"

પૌર્થા: "ખરી બાબત એ છે કે, બકિંગહામ અને અરામી ઉંચાઇમાં અને આકૃતિમાં એક સરખા છે, પણ અરામી ! તેં તો તે વખતે બંદુકદાર તરીકેનો પોષાક પહેર્યો હશે ને ?"

અરામી: "મેં તે વખતે એક લાંબો ગરબો પહેરેલો હતો."

પૌર્થા: "વાહ ! આ સખત ગરમીના દિવસોમાં લાંબો ગરબો ! એમ કેમ ? તને કોઇ બાળખે તો પોતાની આબરૂ જાય એવો તારા વિદ્રાન મિત્રને લય ઉપજાવેલો હતો શું ?"

અર્થા: "મને લાગે છે કે, પેલો જસૂસ માત્ર આકૃતિને લીધે છેતરાઇ ગયો હશે પણ ચહેરો—"

અરામી: "તે વખતે મેં એક મોટી ટોપી પહેરેલી હતી."

પૌર્થા: "વાહ ! તત્ત્વજ્ઞાન શીખવા જતી વખતે તું ભારે અગમચેતી વાપરીને પોશાક બદલી નાંખતો લાગે છે !"

ડાટી: "શુદ્ધસ્થા ! વળી પાછા ઠંઠા મરઠરીમાં પ્રવૃત્ત થાઓ છો એ ઠીક થતું નથી. આપણે હવે વિખરાઇ જવું જોઇએ અને

આ મઠાનવાળા વેપારીની સ્ત્રીની તપાસ પાછળ મંડવું બેઠ્યે,
આ આખા પ્રપંચની કુચી તેજ છે ! ”

પોથીએ તિરસ્કાર બતાવતાં કહ્યું : “ શું એક હલકા
વર્ણની સ્ત્રીની તપાસ આપણે કરવી, એ વાળખી ગણાશે ? ”

“ તે હા પોટેની ધર્મદુહિતા છે. વળી રાણી સાહેબની
ખાસ વિશ્વાસુ પરિચારિકા છે. વળી રાણીજીએ આ જાતની
સ્ત્રીની મદદ આવા પ્રસંગમાં એયસ્કર લેખીનેજ તેને પસંદ કરી
હશે. મોટાં માણસો જણીવાર બૂલચૂક કરી બેસે છે અને કાર્ડિનલ
ખડુજ દક્ષ છે એટલે જાણી જોઇને રાણીજીએ કોઇ મોટા માણ-
સની મદદ લીધી નહીં હોય. ”

પોથી : “ તો પછી આ વેપારી સાથે ખદલાવું સાદું કરી-
નેજ આપણે આ કામ માથે લઇએ. ”

ડાટો : “ એ નિરર્થક થઇ પડશે; કારણ હું માનું છું કે,
બેનેશિયો કાંઇ નહીં આપે, તો પણ બીજા ઠેકાણેથી આપણને
લાભ થયા વિના રહેવાનો નથી ! ”

આ વખતે એકાએક દાદરા ઉપર ભારે પગલાં પડતાં
સંભળાયાં. થોડીકજ ક્ષણમાં ડાટોના દિવાનખાનાનું આરણ્ય જોરથી
ઉઘડી ગયું અને કમનસિખ કાપડીઓ તેમાં રડતો રડતો પ્રવેશ
કરીને ડાટોના પગ આગળ બેસી ગયો. તે કહેવા લાગ્યો : “ મને
ખચાવો, ગૃહસ્થો ! મને ખચાવો ! ચાર માણસો મને પકડવા
આગ્યા છે. ઈશ્વરને ખાતર માફ રક્ષણ કરો ! ”

આ સાંભળીને પોથી અને અરામી તત્ક્ષણેજ પોતાની
તરવારો મ્યાનમાંથી કાઢીને ઉભા થયા. ડાટોએ તેમને તરવારો
મ્યાનમાં નાંખવાની ઇશારત કરીને કહ્યું : “ ક્ષણભર ધીરજ ધરો.
આ પ્રસંગ શૌર્ય બતાવવાનો નથી. યુક્તિથી આ કામ પાર
ખાવવાનું છે. ”

પોથી: “ પરન્તુ—”

અર્થા: “ હું એકવાર ફરીથી અત્રે જાહેર કરું છું કે, આપણામાં ડાટી જેવો સૌથી વધારે સારો યુક્તિબાજ કોઈ નથી. આ બાબતમાં તે જન્મ કરે તેમ આપણે તેને અનુસરવાનું છે. ડાટી ! તારી ઇચ્છાનુસાર તું આ બાબતમાં વર્તજે. હું તારી પૂરે કાર્ય કરવા તૈયાર છું. ”

આ વખતે ચાર સૈનિકો ખારણા આગળ આવી પહોંચ્યા. તેઓ આ બંદુકદારોને પોતાની તરવારો સાથે ત્યાં બેઠેલા જોઈને ક્ષણભર ખારણામાં જ થોભી ગયા.

ડાટીએ તેમને દેખીને કહ્યું: “ ગૃહસ્થો, અંદર આવો. તમે મારા મકાનમાં આવ્યા છો, તેથી મારા મહેમાન છો; અને આપણે સર્વ રાજ સાહેબ તથા કાર્ડિનલ સાહેબના એકનિષ્ઠ સેવકો છીએ. ”

આવેલા સૈનિકોમાં જ મુખ્ય આગેવાન હતો તે બોલ્યો: “ ત્યારે માફ માનવું છે કે, તમે અમને મળેલા હુકમો પ્રમાણે કાર્ય કરવામાં અંતરાય નહીંજ નાંખો. ”

“ બિલકુલ નહીં. ઉલટું જો તમને જરૂર હશે તો અમે મદદ કરીશું. ”

પોથી: “ જાડાની માફક આ શું બોલે છે ? ”

અર્થા: “ તું મૂર્ખ છે. છાનો માનો તારી જીભડી બંધ રાખીને બેસી રહે. ”

કમનસિખ બોનેશિયો ધીમા અને ગભરાયેલા સ્વરે બોલ્યો: “ પણ તમે મને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું છે ને ? ”

ડાટી: “ અમે પોતે છૂટા રહીનેજ તમને મદદ કરી શકીએ. ”

તમને અત્યારે મદદ કરવા જતાં અમને પોતાને કેદ કરવામાં આવે તેનો તને કાંઈ ખ્યાલ છે ? ”

“ એમ છતાં પણ મને લાગે છે કે—”

ડાટી: “ શૃષ્ઠ્યો, અંદર આવો. આ સજ્જનનું રક્ષણ કરવાનું મને કાંઈ કારણ નથી. મેં એમને પહેલીજ વાર આજે મારે ત્યાં આવેલા જોયા છે. તે આ મકાનનું મારી પાસેથી ભાડું લેવા આવ્યા હતા. ખરું કે નહીં, મેં, યોનેશિયો ? ”

યોનેશિયો: “ એ વાત ખરી છે; પણ મોંઝયો ! તમે એ પણ કહેતા નથી કે—”

“ ચૂપ રહો; મારા વિષે, મારા મિત્રો વિષે કે પછી રાણી સાહેબ વિષે એક પણ આડો અવગો ઉદ્દગાર કાઢશે નહીં. યાદ રાખજો કે, એમ કરવામાં તમારું રક્ષણ થશે નહીં પણ તમારો નાશ થશે. શૃષ્ઠ્યો ! તમારે તેમને લઈ જવા હોય તો ખુશીથી લઈ જાઓ. એમના ઉપર એવા પકકો ખંદોબસ્ત રાખજો કે જેથી મને તેમનું ભાડું ચૂકવવાનો પૂરતો અવકાશ મળી રહે. ”

વડા સૈનિકે ડાટીનો ઘણો આભાર માન્યો અને યોનેશિયોને હાથકડી પહેરાવીને તેના સૈનિકો સાથે તે બહાર જવા લાગ્યો. તે જતો હતો એટલામાં ડાટીએ તે સૈનિકના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને તેને કહ્યું: “ મહાશય ! મારી મહેમાની સ્વીકારતા જાઓ. ” તેણે દાડના બે ગ્લાસ ભરીને એક તેના હાથમાં આપ્યો અને એક પોતે લીધો.

સૈનિકે કહ્યું: “ તમે મને ખૂબ માન આપ્યો છો, મહાશય ! હું તમારો આભાર માનું છું. ”

ડાટી: “ નહીં રે, મહાશય ! એમાં વળી આભાર શેનો ? તમારું નામ ? ”

“ બોધસરેનાઈ ”

“ મોં. બોધસરેનાઈ, તમારી તંદુરસ્તી ચાહું છું. ”
ડાટીએ પોતાનો ગ્લાસ તેના ગ્લાસ સાથે અરકાડ્યો. તે સૈનિકે
હર્ષથી તેને પૂછ્યું: “ તમારું નામ, મહાશય ! ”

“ ડાટી ”

“ હું પણ તમારી તંદુરસ્તી ચાહું છું, સબજન ! ”

ડાટી: “ એટલુંજ નહીં પણ મહારાજ અને કાર્ડિનલ
સાહેબના દીર્ઘાયુષ્ય માટે તમે આ બીજો ગ્લાસ પીશો, એવી
આશા રાખું છું. ”

સૈનિક: “ જય હો ! એ એ નામદારોનો ! ”

દાડ ખરાબ જતનો હોત તો ડાટીનું આ કાર્ય મશ્કરીરૂપ
મણાત પણ તે ઉત્તમ પ્રતિભા હોવાથી સૈનિક ઉપર ભારે અસર
થઈ અને આભારભરી આંખો મટમટાવતો અને ચારેને સલામો
કરતો તે વિદાય થયો.

તેના ગયા પછી પોર્થો ખરાડી ઉઠ્યો: “ અરે ! આ તે
શી બધી ઘેલછા તેં કરી મૂકી ? શરમ છે તને ! આપણા
આરેના દેખતાં એક કંગાલને ત્રાસ આપીને કાર્ડિનલના સૈનિકો
કેદ કરી જાય, એ જોઈ રહેવામાં શું આપણે ગૃહસ્થપણું દાખવ્યું
છે ? આપણા જવા ખાયલા કોને કહેવા જોઈએ ? ”

અરામી: “ પોર્થો ! અથોએ તને ક્યારેનાયે મૂર્ખ કહ્યો
છે. હવે હું પણ તને મૂર્ખજ કહું છું. ડાટી ! તું એક મહાન
પુરુષ છે. હું ખાતરીથી કહું છું કે, જ્યારે તું મોં. ટ્રેવિલેની
જગ્યા શોભાવશે, ત્યારે હું તારી પાસે આવીશ અને મને એકાદ
ધર્મમંદિર અપાવવા તારી લાગવગ વાપરવા તને જરૂર વિનંતિ
કરીશ. ”

પોથી: “ વાહ ! આ તો ચોરના બાઇ ઘંટી ચોર !
શું ડાટીની રીતભાત તને પસંદ પડી ? ”

અથો: “ મને તે પસંદ પડી છે એટલું જ નહીં પણ એ
રીતભાત માટે હું તેને અંતઃકરણપૂર્વક અભિનન્દન આપું છું. ”

ડાટી: “ મિત્રો ! હવે આપણે ચારે જણાએ એકમેક માટે
અને પ્રત્યેક બાકીના ત્રણેને માટે જરૂર પડે તો પ્રાણ આપવાના
શપથ લેવા જોઈએ. કેમ ખરું છે કે નહીં, મોં. અથો ! ”

પોથી: “ પરન્તુ—”

અરામી અને અથો તેને આગળ નહીં બોલવા દેતાં કહેવા
લાગ્યા: “ ચાલ, ઝડપ કર, ડાટીના કહેવા પ્રમાણે શપથ લેવા
તૈયાર આ. ”

ત્રણેને એક બાજુએ થયલા જોઇને પોથીએ શપથ લેવાની
કેંચ પદ્ધતિ પ્રમાણે પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. અથો, અરામી
અને ડાટીએ પણ પોતાના હાથ લાંબા કર્યા અને ચારે જણે
એક સાથે નીચે મુજબ પ્રતિજ્ઞા લીધી:

“ એકને ખાતર સર્વ-સર્વને ખાતર દરેક ! ”

ડાટી: “ ખડુ ઉત્તમ થયું છે, મિત્રો ! ” આજ સુધીના
પોતાના જીવનમાં હુકમ ફરમાવવાને તે ટેવાયેલા હોય તેમ તે
મક્કમ અને મોટા સ્વરે બોલ્યો: “ ખસ. આ પ્રતિજ્ઞા હમેશાં
ધ્યાનમાં રાખજો. આજથી આપણે કાર્ડિનલ વિરુદ્ધ કાર્ય કર-
વાની શરૂઆત કરી છે !

પરિચ્છેદ ૧૦

રાજકીય ઉંદરીઉં !

નેશિયોને કાર્ડિનલના સૈનિકો પકડી ગયા તે પછી તેના ઘરની દશા બેઠી. તેના ઘરને એક ઉંદરીઉં ખનાવવામાં આવ્યું. આ ઉંદરીઆની પદ્ધતિ જેર-સલેમનાં યુદ્ધોના વખતમાં રાજ્યો તરફથી શરૂ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે કોઈ માણસને અમુક ગુન્હામાં સામેલ થયેલો હોવાના શક ઉપરથી પોલિસનાં માણસો પકડી જાય, ત્યારે તે ધરપકડ તદ્દન ખાનગી રાખીને, તેના ઘરની અંદરના પહેલાજ ઓરડામાં ચાર કે પાંચ સિપાઇઓનો પહેરો મૂકવામાં આવતો. મકાનનાં ખાસમાં તદ્દન બુદ્ધિમાં રખાતાં અને જે કોઈ માણસ તેમાં પ્રવેશ કરે કે, તેને પકડવામાં આવતો. આ પદ્ધતિથી બે કે ત્રણ દિવસમાં, મજકુર કેદ પકડાયેલા શકમંદ ગુન્હેગારના ઓળખીતા પાળખીતાઓ અને સગાંઓ, જે કોઈ તેના મકાનમાં આવે તે બધાંએ કેદ પકડીને સિપાઇઓ પોતાના સંકળમાં લેતા. આને ઉંદરીઉં કહેવામાં આવતું.

આ રીતે, બે. બેનેશિયોના મકાનના નીચેના ભાગનો પ્રથમ ઓરડો ઉંદરીઆ તરીકે વાપરવાનો શરૂ થયો. તેમાં જે કોઈ દાખલ થતું તેની પાછળ ખાસમાં વાસી દેવાતાં અને કાર્ડિનલના સૈનિકો તેને પ્રત્નપરંપરા પૂછતા. ડાર્ટોને જે ઉપલો માળ લાડે આપવામાં આવ્યો હતો તેનો જવા આવવાનો છુનો અલગ હોવાથી તેનો આ ઉંદરીઆમાં સમાવેશ કરેલો ન હતો.

વળી, તેને ત્યાં ત્રણ અંકુઠદારે સિવાય બીજા કોઈના અવરજવર ન હતો. તેઓ મેડમ બોનેશિયોની તપાસમાં ભટકી આવતા પણ અઘાપિ કાંઈ વળ્યું ન હતું. અથો, મોં. દ્રેવિલે પાસે પણ ગયો હતો અને તેની હમેશની શાન્ત પ્રકૃતિની તુલનામાં, આવી રીતે પોતાની પાસે અધીરતાથી પૂછવા આવવાની રીતભાત માટે દ્રેવિલેને આશ્ચર્ય પણ ઉપજ્યું હતું. પરંતુ મોં. દ્રેવિલે આ બાબતમાં કાંઈ પણ જાણતા ન હતા. તેમણે માત્ર એટલીજ ખબર આપી કે, મોં. કાર્ડિનલ, મહારાજ તેમજ મહારાણીને જ્યારે તેમણે થોડાક દિન ઉપર જોયાં હતાં ત્યારે મોં. કાર્ડિનલે ખડુજ વિચારશીલ મુદ્રા ધારણ કરેલી હતી; મહારાજશ્રી અસ્વસ્થ જણાયા હતા અને મહારાણીની આંખો એટલી બધી લાલચોળ જણાઈ હતી કે તેમને ઉંઘ ન આવતી હોય અને રડયાં કરતાં હોય એમ સહજ કલ્પી શકાય; પણ આ છેલ્લો સંજોગ માત્ર ક્ષણિક ન હતો. જ્યારથી મહારાણીનાં મહારાજ સાથે લગ્ન થયાં છે ત્યારથીજ તે અનિદ્રિત અને રૂદિત સ્થિતિમાં રહે છે. પરિણામે મોં. દ્રેવિલેએ એ સંજોગથી પોતાને કાંઈ આશ્ચર્ય નહીં ઉપજેલું જાહેર કર્યું. મોં. દ્રેવિલેએ એ પછી અંથાને ખાસ ભલામણ કરી કે, ગમે તેવા સંજોગમાં પણ મહારાજ અને ખાસ કરીને મહારાણીની સેવા બજાવવામાં એકનિષ્ઠા રાખવી.

બોનેશિયોને ત્યાં પહેરેા મૂકવામાં આવ્યા પછી ડાટાં પોતાના મકાનમાંથી એક ક્ષણને માટે પણ બહાર ગયો ન હતો. પોતાના મકાનને જાણે ચિકિત્સાશાળા બનાવી હોય તેમ તે ખારીઓમાંથી બહારના લોકોની ચિકિત્સા જોયા કરતો. તેણે દિવાનખાનાની જમિનમાં, એક જગ્યાએથી થોડાંક પાટીયાં ઉખાડી નાંખી એક નાનું સરખું ખાકોદં પાડ્યું હતું. આ ખાકોદં નીચેના

માણસોથી જોઈ શકાય તેમ ન હતું; કેમકે નીચેની છત આડે આવતી હતી પરંતુ એ છત કપડાની હોવાથી ડાટી નીચેનાં માણસોની વાતચિત સાંભળી શકતોઃ આવનાર જનારની આકૃતિ-જોઈ શકતો અને એ ઉપરથી કેવી રીતે કામ લેવું તેની યેજનાઓ ઘડતો. નીચેના પહેરેગીરો મકાનમાં જ્યોત્સને ફેદ કરતા તેમને આડાઅવળા ખૂબ પ્રશ્નો પૂછતા. ઘણું ખર્ચે તેઓ નીચેના પ્રશ્ન પૂછતા:

“મેડલ જોનેશિયોએ પોતાના ધણીને અથવા તે બીજાં કોઈને આપવા માટે તમારી ઉપર કાંઈ મોકલ્યું છે? જો. જોનેશિયોએ કાંઈ મોકલ્યું છે? તેઓએ તમને પોતાની કોઈ ગુપ્ત વાતો કહી છે? એ લોકોની રીતભાતમાં તમને કાંઈ શક પડતું લાગેલું છે?” આવા પ્રશ્નોના જવાબો ઉપરથી ડાટી, એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, “આ લોકો કાંઈ ખાસ નવી માહિતી મેળવી શક્યા નથી. એટલુંજ નહીં પણ ડયુક ઓફ અર્કિંગહામ હજી કયાંયે પણ સલામતીથી ગુપ્ત રહી શક્યો છે.”

જોનેશિયોને પકડી ગયા તેને બીજા દિવસે રાતની વખતે અથો ડાટીને ત્યાંથી પોતાને ઘેર જવા વિખૂટો પડ્યો તે પછી તરતજ આશરે નવ વાગે નીચેના ખાસખાની સાંકળ ખખડી. ખાસખાનું ઉઘડ્યું અને તેની અંદર કોઈક દાખલ થયા પછી તે તરતજ વસાઈ ગયું. ડાટીએ કલ્પના કરી કે, હંદરીઆમાં એકાદ હંદર સપડાયો છે! તે તરતજ નીચેની સ્થિતિથી માહિત થવાને જમિનમાંના બોકોરા પાસે ગયો. તેને કોઈક નિઃશ્વાસ નાંખતું હોય એમ લાગ્યું. કોઈક ગભરાયેલી દશામાં રડતું હોય, એમ પણ લાગ્યું. તેને કોઈએ સવાલો પૂછ્યા નહીં એટલે સવાલ કરનારાઓ ત્યાં હાજર નહી હોય એમ તેણે ધાર્યું. વિશેષ ખારિકા-

ઇથી નજર કરતાં તે બોલ્યો: “ જોહો ! આતો કાઈ સ્ત્રી છે. પહેરેગીરો પણ છે ખરા. તેઓ તેને સવાલ પૂછતા નથી પણ તેનાં કપડાં તપાસે છે. તેના દરેકે દરેક વસ્ત્રની જડતી લે છે ! અરે ! તેઓ તેને ખૂબ ત્રાસ આપે છે ! કેવા લુચ્ચા છે ? ”

સંયમવૃત્તિ રાખવાનો ડાટોએ ખૂબ નિશ્ચય કર્યો હતો. પણ નીચેના પુરુષો એક સ્ત્રીને હેરાન કરે છે, એવું જોઇને તે પોતાની લાગણીઓ અંકુશમાં રાખી શક્યો નહીં. આ વખતે નીચેના શબ્દો તે સ્ત્રી બોલતી સંભળાઇ: “ પણ હું તમને કહું છું કે, હું આ મકાનના માલિકની સ્ત્રી છું. હું પોતેજ મેડમ બોનેશિયો છું. હું મહારાણીની ખીદમતદાર છું ! ”

ડાટો સ્વગત કહેવા લાગ્યો: “ મેડમ બોનેશિયો ! ખદા મારા મિત્રો જોને માટે પારિસ શહેર ખૂંદી વળ્યા છે અને કા-ડિનલનાં બીજાં માણસો જોને માટે ખૂબ ફાંફાં મારી રહ્યા છે તે સ્ત્રી અહીં આકસ્મિક આવી ચઢી, એ મારા માટે કાંઇ જોછા લાભનો પ્રસંગ ન ગણાય ! ”

ચાર માણસો નીચેના ભાગમાં તે સ્ત્રીનાં કપડાં તપાસવા માટે તગાહો કરતા હતા અને તે સ્ત્રી દૂર જવા પ્રયત્ન કરતી કપડાં તપાસવા દેવાની આનાકાની કરતી હતી. તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેના ઉપર આ મુજબ જુલમ થાય છે, એ જોઇને ડાટોએ પોતાના નોકરને કહ્યું: “ પ્લેઝે ! મારી તરવાર લાવ. એ લોકો તે બિચારીને ખાંધવા મથે છે. તેઓ જરૂર તેનાં કપડાં તપાસવા માટે વધુ ખળાત્કાર કરશે. મારી તરવાર ક્યાં છે ? ” તેણે પોતાની કમ્મર ઉપર હાથ મૂક્યો એટલે તરવાર કમ્મરપટ્ટા-માંજ જણાઇ. તે બોલ્યો: “ અરે ! હું પણ કેવા બાનબુલો છું ?

આ રહી તરવાર મારા કમ્મરપટ્ટામાં ! પ્લે'શે ! જા, અથો, પેઠી અને અરામીને ત્યાં જા અને તેઓને એકદમ અહીં દોડી આવવા કહી આવ. અથો ઘણું ખર્ચે મોં. દ્રવિલેને ત્યાં હશે તેથી તારાથી ત્યાં નહી જવાય; પરન્તુ તેને ઘેર તો તપાસ કરતો જજે."

પ્લે'શે: " પણ શેઠ સાહેબ ! આપ ક્યાં જાઓ છો ? "

"હું નીચે જઈ છું. મારે એ બાઇને અચાવવીજ જોઈએ."

પ્લે'શે: " શેઠ સાહેબ ! આપના જીવને નુકશાન થાય એવું સાહસનું કામ ન કરશો."

ડાટી: " ચૂપ રહે, મૂર્ખ ! " આમ કહીને તે ખારીમાં થઈને નીચે ઉતરી પડ્યો. તે પછી તે નીચેના મકાનના ખારણા આગળ ગયો અને તે ખખડાવતાં ખખડાવતાં સ્વગત કહેવા લાગ્યો: " હું અંદર જઈને આ લોકોની ખરેખર ખબર લઈશ. આ ઉંદરીઆમાં સપડાયલા ખોજ ઉંદરો ઉપર તેઓ અનૂની ખિલાડીઓની પેઠે તરાપ મારતા હશે, પણ આ ઉંદર કાચો પોચો નથી ! "

ખારણું ખખડ્યું એટલે અંદરનાં માણસો થોડીવાર શાન્ત રહ્યા અને કોઈકે ખારણું ઉઘાડ્યું. ડાટી પોતાના હાથમાં ખુલ્લી તરવાર રાખીને અંદર ગયો. એ પછી અંદર ધાંધલ મચી રહી. તરવારોનો ખણખણાટ, સામાનની ભાંગતૂટ અને અહીં તહીં દોડાદોડીના અવાજ સંભળાયા. ક્ષણવારમાં એ મકાનમાંથી કાળા ખુરખાવાળા ચાર માણસો, ખડાર નીકળીને રસ્તા ઉપર નાસવાજ મંડ્યા. અંદરની ધાંધલ હવે શાન્ત પડી. ડાટીને બહુ શ્રમ પડ્યા વિનાજ જય મળ્યો; કારણુ તે ચાર માણસો પાસે શસ્ત્ર હતાં, તોપણ તેઓ એ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ સારી રીતે કરી

જાણતા નહતા. તેઓ ડાટોની તરવાર ફેરવવાની ચાલાકીથી અંજાઈ ગયા હતા અને પોતાની નિર્માલ્ય સ્થિતિ અગાઉથીજ કદાચ લાંબાને તેઓએ થોડીકવાર સુધી મકાનમાંનાં સ્ટુલ, ખુરશીઓ વિગેરે જે કાંઈ હાથ આવ્યાં તે ડાટો ઉપર ફેંકવા માંડ્યાં. છતાં જ્યારે ડાટોએ તેમનામાંના એ જણને તરવારથી જખમ કર્યા ત્યારે તેમણે નાસી જવુંજ દુરસ્ત લેખ્યું.

આસપાસના લોકોએ શી ગરબડ થાય છે તે જોવાને ચિ-કિત્સક વૃત્તિથી પોતાનાં મકાનોની ખારીઓ ઢાંચાડી હતી, પણ જ્યારે પેલા ચાર માણસો નાસી ગયા ત્યારે તેઓએ કાંઈ ખાસ નવીનતા ન લાગવાથી ખારીઓ ખંધ કરી દીધી.

સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસન્ન પછી ડાટોનું લક્ષ મેડમ બેનેસિયો પ્રત્યે ગયું. તે એક આરામ ખુરશી ઉપર બેસી દશમાં પડેલી હતી. ડાટો તેની શાન્ત મૂર્તિ તરફ ઘડીકવાર જોઈ રહ્યો. તે ૨૨-૨૩ વર્ષની હતી. તેનું સ્વરૂપ ઉત્તમ હતું; એમ છતાં કુલીન સ્ત્રીઓમાં જણાતી નાજુકતા તેનામાં નહતી. તેનો ખાંધો સુંદર હતો. ડાટોને સ્ત્રીવિષયક અનુભવ અઘાપિપર્યન્ત નહતો એટલે આ ગૌરવદના સ્ત્રીને જોતાં તે કુલીન સ્ત્રીઓ અને આ સ્ત્રી વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ ભેદ પારખી શક્યો નહોતો. તે તેની નજદીક ગયો અને અહીં તહીં નજર ફરવા લાગ્યો તો જમિન ઉપર એક હાથ રમાલ પડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તેણે તે ઉપાડી લીધો. તરતજ તેનું ધ્યાન તે રમાલની કિનાર પ્રત્યે ખેંચાયું. આવાજ રમાલ એક વખત તેના જોવામાં આવ્યો હતો. અરામી સાથે આવાજ રમાલ માટે તેને ટંટો થયો હતો. આ રમાલની કિનાર ભરતકામ વાળી હતી અને તેના એક ખૂણામાં મુકુટ અને સજ્જનાં ચિહ્ન હતાં. આ રમાલનો ભેદ જાણવા તે ખડું ઉત્સુક

હતો; પણ અરામી સાથેની તકરાર પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે, ભવિષ્યમાં એવો રૂમાલ જોતાંજ તેનાથી સાવધ રહેવું. આથી, તેણે તે રૂમાલ મેડમ બોનેશિયોના હાથમાં સંભાળથી મૂકી દીધો. એ વખતે તે શુદ્ધિમાં આવી હતી. તે ખુરશી ઉપરથી ઉઠી અને સામેની ભીંત તરફ જોઈ રહી. ડાટી તરફ તેની નજર જતાં તે ધીમેથી હસતી હસતી બોલી: “એ રાક્ષસોના હાથમાંથી તમે મને ખચાવી તે માટે હું તમારી ખુબજ આભારી થઈ છું.”

“મેં એમાં કાંઈ વિશેષ કર્યું નથી. મારી જગ્યાએ બીજા કોઈ ગૃહસ્થ હોત તો તે પણ મારી પેઠેજ કરત.”

“તોપણ શું? તમે કોઈ કૃતદન વ્યાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી, એવી ખાતરી આપવાની મને તક મળશે એવી આશા રાખુ છું. એ લોકોને કોણ જાણે મારી પાસેથી શું લેવાનું હતું, તે હું હજી સુધી સમજી શકી નથી. મેં પ્રથમ તો તેમને કોઈ ચોર જ ધાર્યો. વળી મને ક્યારની અજાણી એ થાય છે કે, મેં. બોનેશિયો ઘરમાં કેમ નથી?”

“સન્નારી! એ લોકો ચોર કરતાં પણ વધારે ભયંકર છે, કારણ તેઓ મેં. કાર્ડિનલના માણસો છે. મેં. બોનેશિયો ઘરમાં નથી તેનું કારણ એજ કે-ગઈ કાલે સન્ધ્યાકાળે તેમને પકડીને તુરંગમાં લઈ જવામાં આવ્યા છે.”

“બેસ્ટિલ તુરંગમાં! શા માટે? અરે પ્રભુ! એમણે એવો તે શો અપરાધ કર્યો હતો? તે તો ગરીબ ગાય જવા છે!”

ડાટીએ જોયું કે, તેના અહોરા ઉપર ગભરાટનાં ચિહ્ન હતાં; તેમ છતાં પણ છેવટનું જ વાક્ય બોલતી વખતે તેના ઉપર મંદ હાસ્યરેખા ફુટી નીકળી હતી. ડાટીએ જવાબ દીધો: “તેણે શું કર્યું હતું, એમ તમે પૂછો છો ને? મને લાગે છે કે, તમારા

પાત તરીકનાં સુદૈવ અને દુદૈવ, એ બન્ને એક સામટાં તેમને અપરાધી ઠરાવી ચૂકયા છે !”

“પણ મોંઝેયો, તમે ત્યારે એ વાત જાણતા લાગો—”

“તમને પણ કાઠક કાપાડી ગયું હતું એની મને ખબર છે.”

“એમ ? તમે એ દુષ્ટને જાણજો છો ?”

“હા, તેનું વય ૪૦ કે ૪૫ વર્ષનું છે. તેના બાળ ભુખરા છે. તે રંગે કાળો છે અને તેના ડાખા ગાલ ઉપર એક ડાઘ છે.”

“એજ, એજ, તેનું નામ ?—”

“હું જાણતો નથી.”

“મને તે કાપાડી ગયો, એ વાત મારા વર જાણે છે ?”

“એજ માણસે એક પત્રથી તેને એ સમાચાર જણાવ્યા હતા.”

“મને એ લોકો શાથી કાપાડી ગયા, એની તમને ખબર છે.”

“મારે એમ માનવું છે કે, આ અપહરણનું કારણ રાજદારી છે, એમ મોં. બોનેશિયોનું કહેવું હતું.”

“પહેલાં હું પણ એમ માનતી હતી; પરંતુ હવે તો એજ કારણ હતું, એવા નિશ્ચય ઉપર હું આવી છું. મારે થયું કે, મારી ચાલચલગત ઉપર મારા વરે શક આણ્યો નથી.”

“સન્નારી ! મોં. બોનેશિયો તમારા ડહાપણ માટે તમજ તેની ઉપરના તમારા પ્રેમ માટે બહુ મગફરીલરી વાતચિત કરતા હતા.”

આ વખતે તે સ્ત્રીના મોં ઉપર વર્ણી પાછું હાસ્ય ફરક્યું. ડાઠાંએ પુછ્યું : “પણ તમે તે લોકો પાસેથી નાસી આવ્યાં શી રીતે ?”

“એક જગ્યાએ તેઓએ મને એકલી મૂકી એટલે એકદમ ત્યાંથી નાસી છૂટવાનો મેં વિચાર કર્યો. મારા પિછાનાની ચાદર ફાડીને તેની ગાંઠો વાળીને ખારીએ દોરડાની માફક લટકાવી તેની મારફત હું નીચે ઉતરી પડી. મારા વર અહીં હશે એમ ધારીને તે પછી હું અહીં આવી છું.”

“તમે શું તેમની મારફત તમારે રક્ષણ થાત, એમ ધારીને અહીં આવ્યા ?”

“ના, રે ના ! એ તે મારે શું રક્ષણ કરી શકે ? પણ તે ખીજ રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે એમ મારે ધારવું હતું ?”

“કંઈ રીતે ?”

“એ ખાખત ખાનગી છે; એટલે તમને કહી શકાશે નહીં.”

“હીક. પણ સત્તારી ! મારે તમને એક ખાખતની યાદ આપવી જોઈએ. અહીં તમે કાંઈ ખાનગી વાત કરો, એ વાજખી થઈ પડશે નહીં, કેમકે પેલા ચાર માણસો હમણાંજ ખીજ વધુ માણસો લઇને અહીં આવી પહોંચશે, તો તમે વળી વધુ મુશ્કેલીમાં પડશો. તમે જાણો છો કે, મેં તમારે રક્ષણ કરવા નિશ્ચય કર્યો છે. મારા ત્રણ મિત્રોને મેં અહીં બોલાવ્યા છે તેઓ કદાચ હમણાંજ આવી પહોંચશે; પણ તેઓ જે ઘેર નહીંજ હોય તો આપણી સામે મોટી પંચાત ઉભી થશે.”

એકમ બાનેશિયોએ, આ ઉપરથી ગભરાઇને કહ્યું : “હા, હા, તમે ખરે કહો છો. ચાલો ત્યારે; આપણે અહીંથી નાસી છૂટીએ. આપણે આપણું રક્ષણ કરવું જોઈએ.” આમ કહીને તે ડાટીનો હાથ પકડીને મકાન બહાર જવા લાગી.

ડાટી : “પણ આપણે જઇશું કયાં ?”

“પહેલાં આપણે આ ઘરમાંથી બહાર નીકળી જઇએ, પછીથી કયાં જવું તેના વિચાર કરી લઇશું.”

એ પક્કી, તે ખ.ને મકાનનું ખારણું વાસવાની પણ તસ્દી લાધા વિના ત્યાંથી બહાર નીકળી પડયાં. જૂદા જૂદા રસ્તાઓ વટાવ્યા બાદ તેઓ સંત સદપાઈજ રસ્તા આગળ આવીને એક જગ્યાએ ઉભાં રહ્યાં ”

ડાટીએ પછયું: “હવે બોલો, તમારો કયાં જવાનો વિચાર છે ?”

મેડમ બોનેશિયો: “મને એટલી બધી ગભરામણ થાય છે કે, કયાં જવું તેનો નિર્ણય અત્યારે હું કરી શકું તેમ નથી. મારા વર મારફત લા પોર્ટને ખખર આપવાનો અને તેઓ મને જમ સલાહ આપત તેમ વર્તવાનો મારો ધરાદો હતો.”

ડાટી: “તમારી મરજી હોય તો હું ત્યાં જઈને લા પોર્ટને ખખર આપું.”

મેડમ બોનેશિયો: “તમે જાઓ તેમાં મને વાંધા નથી. પણ હુમે રાજમહેલમાં તમને જાળખતું કાણ હશે ? મોં. બોનેશિયોને ત્યાંના દ્વારપાળો જાળખતા એટલે તરતજ અંદર જવા દેતા. પણ તમને અજાણ્યાને તેઓ અંદર જવા દેશે નહીં.”

ડાટી: “પણ એટલું તો નક્કી હોવું જોઈએ કે, રાજમહેલમાં જવા આવવા માટે એક ખાસ સંકેત-શબ્દ હોય છે અને તે શબ્દથી—”

મેડમ બોનેશિયો આ તરુણ તરફ આતુરતાથી જોઈ રહી. તેણે કહ્યું: “વાર, હું તમને જ સંકેત-શબ્દ કહું તેનો ઉપયોગ કર્યો બાદ તમે તરતજ તે ભૂલી ગયા હો એમ ગણશો ?”

“મારા ધર્મના સોગંદ લઈને કહું છું કે-હું જરૂર તે મ-માણે વર્તીશ.”

“ત્યારે હું તમારામાં વિશ્વાસ રાખું છું. તમે એક બહાદુર

યુવક જણાવ્યો છે. વળી કદાચ આ કામ કરવાથી તમને સારો ખદલો મળશે.”

“હું ખદલા કે શરતની વાત સમજતોજ નથી. આ કામ હું સ્વેચ્છાથીજ કરવા તત્પર થાઉં છું. મહારાજ સાહેબની સેવામાં અને ખાસ કરીને મહારાણી સાહેબનું પ્રિય કરવા માટે હું મારા પ્રાણ આપીશ. માફ આ કહેવું ખરું છે કે ખાદુ તેની બેલાશક કસોટી કરી જુઓ.”

“પણ તમે જશે તે દરમ્યાન મારે ક્યાં જવું ?”

“આટલામાં તમારું કોઈ ઓળખીતું નથી ?”

“ના.”

હાટી: “ઉભાં રહો ત્યારે. આટલામાં જ મેં. અથાનુ ઘર આવેલું છે. હું તમને ત્યાં લઈ જાઉં.”

“અથા કાણુ છે ?”

“મારા એક મિત્ર છે.”

“પણ એ ઘેર હોય અને મને દેખી જાય તો ?”

“ના તે ઘેર નથી. વળી તેના મકાનના એક ઓરડામાં તમને બેસાડીને હું બહારથી તાણું વાસીને જઈશ; એટલે તે કદાપિ ઘેર આવશે તોપણ તમારાવળા ઓરડામાં તેનાથી આવી શકાશે નહીં.”

“તાણું દેખીને તે ગુસ્સે તો નહીં થાય ?”

“નહીં રે! તેના એક પાડોશીને હું કહેતો જઈશ કે મેં એક ખાધને અમુક ખાનગી કારણવશાત્ એક ઓરડામાં બેસાડી ને બહારથી તાણું વાસ્યું છે. આ વાત અથાને તેના પાડોશી કહેશે, એટલે તમારે જરાકે બહીવાનું નથી.”

“પણ મને એવી રીત ખસંદ નથી.”

“એમ કયાં સિવાય છૂટકો નથી. વળી આ લતામાં તમને કોઈ ઝોળખતું નથી, એટલે તમારે બદખોઈની બહીક રાખવાની નથી.”

“હીક, આવો ત્યારે તમારા મિત્રને ત્યાં. તે કયાં રહે છે?”

“અહીંથી થોડાંજ ડગલાં દૂર. ફરો રસ્તા ઉપર.”

બન્ને જણ આગળ આદર્યાં. અથોના ઘર આગળ પહોંચતાં, ડાટીએ ધાર્યું હતું તેમજ, તે તેને ઘેર નહતો. પાડોશીને ત્યાંથી તેણે કુંચી લીધી. અથોએ ડાટીને આવી જતની છુટ આપી મૂકેલી હતી. તેઓ બન્ને તેના મકાનમાં ગયાં. ઉપલે માળ જઈને એક આરડી આગળ ડાટી મેડમ બોનેશિયોને લઈ ગયો અને બોલ્યો: “તમે આ આરડીમાં નિરાંત બેસો. અંદરથી સાંકળ વાસજો; અને કોઈ પણ ઉઘાડવા કહે તોયે ઉઘાડશો નહીં. હું આવી પહોંચીશ ત્યારે તણુ ટકોરા ખારણા ઉપર મારીશ. પહેલા બે ધોમા અને ત્રીજો જરાક બેરમાં. આ નિશાની પછી તમે ખારણાં ઉઘાડશો એટલે તમને જરાકે વિદન નડશે નહીં.”

મેડમ બોનેશિયો: “આ વ્યવસ્થા માટે તમારો આભાર માનું છું. હવે મારું કહેવું સાંભળો. હું ત્રે રાજમહેલના છૂપા ખારણા આગળ જઈને જરમંદન નામના માણસને બોલાવજો.”

“વાર, પછી?”

“તે તમારી પાસે આવે એટલે “ટ્રસ્ટ” અને બુસેલ્સ” એ બે શબ્દો તેને કહેજો. તરતજ તમે જમ કહેશો તેમ તમારી આજ્ઞા પાળવા તે તત્પર થશે.”

“મારે તેને શી આજ્ઞા કરવી?”

“તેની મારફતે તમે મહારાણીશ્રીના વલ્લભાંડારના મુખ્ય અધિકારી લા પોટ્ટેને મળજો.”

“હીક પછી?”

“લા પોર્ટેને કહેજે કે, હું આ જગ્યાએ તેને મળવા માગું છું. તે તરતજ અહીં આવશે.”

“હીક. એ તો ખુબ જાણે ખરેખર થશે એમજ માનજે. પણ એ પછી મારો તમારી સાથે કયારે મળાપ થશે?”

“તમે શું મને હજી ફરીથી મળવા માગો છો?”

“એશંક હા.”

“એ સંખંધમાં હવે તમારે ચિન્તા કરવાની નથી. તમે નિશ્ચિત રહેજો.”

“તમારા વચન ઉપર હું વિશ્વાસ રાખું?”

“હા. અવશ્ય.”

હાટી મેડમ બોનેશિયોને નમન કરીને ત્યાંથી જતો રહ્યો. પણ આ વાતચિત દરમિયાન તેના હૃદયમાં થઇ રહેલા મન્યનને પરિણામે તે જતાં જતાં મેડમ બોનેશિયો તરફ સતેજ નયને ફાળુભર બેઠ રહ્યો. દાદરા ઉપરથી તે કિતરતો હતો ત્યારે મેડા ઉપરના ચોરડાનાં ખારણાની સાંકળ વસાતી તેણે સાંભળી. તે ખડુજ ઝડપથી ચાલીને લુમે રાજમહેલ આગળ જઇ પહોંચ્યો. રાજમહેલના પાછલા ભાગમાં આવેલા ખાગમાં થઇને છૂપા દ્વાર આગળ જવાતું હતું. તે ખાગમાં પેઠા એટલે તેણે ઘડીઆળમાં દેશના ટકેરા વાગતા સાંભળ્યા. ઉપર જ બધા ખનાવો વર્ણવ્યા તે અધી કલાકમાં ખન્યા હતા.

મેડમ બોનેશિયોએ કહ્યા પ્રમાણે હાટીને લા પોર્ટેને મળતાં જરાકે અડચણ નડી નહીં. જરમેઇનને સંકેત-શબ્દ કહેવામાં આવતાં તેણે નમન કર્યું અને હાટીના કહેવાથી તે તેને લા પોર્ટે પાસે લઇ ગયો. ખડુજ ચોડા શબ્દોમાં હાટીએ તેને મેડમ

આનેશિયોના સંદેશો કહ્યો તથા તે ક્યાં હતી એ પણ કહ્યું. હા. પોટેએ અથોના ઘરનું શરણામું એ વખત મોટેથી ઉચ્ચારીને યાદ રાખ્યું અને પછી તરતજ તે ચાલતો થયો. પણ દરેક ડગલાં ભર્યા બાદ તે પાછો ઠાટી પાસે આન્યો અને કહેવા લાગ્યો:
“ખડાદૂર યુવક ! મારે તને એક સલાહ આપવાની છે.”

“ શી સલાહ ? ”

“ આ ખધી જાનજમાં જકડાવાથી તારે કિરે સંકટ આવી પડવાનો ઘણો સંભવ છે. ”

“ એમ ? ”

“ હા. પોતાનું ઘડીઆળ ઘણુંજ મોટું રાખતો હોય એવા તારો કોઇ મિત્ર આટલામાં છે ખરો ? ”

“ કદાચ એવો મિત્ર મળી આવે. ”

“ તો આ ક્ષણેજ તેને ત્યાં તું જ, કે જ્યાં તું સહાડા નવ વાગે તેની સાથે તેને ત્યાંજ ખેઠા હતો એવો પુરાવો તેનાથી આપી શકાશે. ન્યાયની અદાલતમાં આવો પુરાવો રજૂ કરીને ન્યાયાધીશના મન ઉપર એવી છાપ પાડી શકાય છે કે-ગુન્હો થયો તે વેળા આરોપી ગુન્હાની જગ્યાએ ન હોવાથી તેના હાથે મજકુર ગુન્હો થવો અશક્ય હતો. ”

ઠાટીને આ સલાહ ડહાપણ ભરેલી લાગી. તે તરતજ ત્યાંથી વિદાય થયો અને મિં. દેવિલે પાસે ગયો. ઠાટી થોડાક વખતથી વારંવાર દેવિલે પાસે આવજા કરવા લાગ્યો હોવાથી ત્યાંના સૈનિકોએ તેને મેળાપ થવા દેવામાં અડચણ નાંખી નહીં. એક નોકરને તેણે પોતાનું નામ કહીને દેવિલે પાસે મોકલ્યો એટલે થોડીવારમાં તેણે તરતજ પાછા આવીને તેને અંદર જવા કહ્યું. પાંચેક ક્ષણ પછી, દેવિલે ઠાટીને પૂછતો જણાવ્યો કે-“ અત્યારે

આ મોડી રાત્રે તને મારા શી મહદની જરૂર જણાય ? કહે, મારે તારું શું શ્રેય કરવાનું છે ? ”

ડાટી જ્યારે દેવિલેના ખાનગી ખંડમાં ગયો ત્યારે તેણે શ્રીશ્રી પહેલું કામ એ કર્યું કે-દેવિલે કાગળીઆં જોવામાં રોકાયેલા હતો તેનો લાભ લઇને, તેની નજર એ જળીને તેના ખંડમાંના ઘડીઆળને પોણા કલાક પાછળ મૂકી દીધું ! જોવા મેં દેવિલેએ તેને ઉપલો પ્રશ્ન કર્યો કે, ડાટીએ અર્થસૂચક રીતે જવાબ દીધો : “ માફ કરજો, કૃપાળુ ! પણ આ તરફથી પસાર થતો હતો ત્યારે નવને વીસ મિનિટનું માત્ર થયેલી જોઇને મેં ધાર્યું કે-હજી બહુ રાત ગઇ નથી તથા આપની સેવામાં હજર થયાને બહુ દિવસ થઇ ગયા છે એટલે આપ નામદારની કાંઇ કરમાશ હોય તો પૂછતો જઈ ”.

દેવિલે : “ ઠાણું કહ્યું કે-નવને વીસ થઇ છે ? ઘડીઆળ જોયા વિનાજ વાત કરે છે કે શું ? ”

ડાટી : “ નહીં ; નામદાર ! જુઓને પેલા ઘડીઆળ તરફ ” !

દેવિલેએ ઘડિઆળ તરફ જોયા બાદ કહ્યું : “ એહો ! તારું કહેવું ખરું છે ! મારા મનમાં કે દશ વાગી ગયા હશે. વાર, પણ તું ખાસ શા કારણે અત્યારે આવ્યો તે કહે. ”

એ પછી ડાટીએ મેં. દેવિલેને મહારાણી સંબંધમાં એક મોટી આપત્તિની લાંબી વાત કહી. તેણે મહારાણી ઉપર ગુજરતા છૂપા ત્રાસથી ભય ખતાવ્યો. બકિંમહામ તથા કાર્ડિનલ સંબંધમાં પોતે શહેરમાં કેવી કેવી અફવાઓ સાંભળી હતી તેની વાત પણ તેણે કહી. આ બધી વાત કરતી વખતે ડાટીએ એવો ગંભીર, ગાત્ર અને લાવસૂચક ચહેરો રાખ્યો કે દેવિલેએ એ વાતોમાં દોહાયેલ એમ કહ્યું. ડાટીએ છેવટે એ પણ ચીજગારી

કાવકાશથી મૂકી દીધી કે, 'માં. કાઉનલ, રાજ અને રાણીની વચ્ચે થોડાકજ વખતમાં કોઈ નવી જાતની ધાંધલ થાય, એવાં સ્પષ્ટ ચિન્હ અત્યારે જણાય છે.' આ જાતની લાંબી લચક વાત કહેવામાં ડાટીને ખાસ કાંઈ આશય છે કે કેમ એ વાત, ઘડીઆળમાં દશના ટકોરા પડ્યા, તોપણ ક્રાન્સના મહારાજના ખંડુકદારોના સેનાનાયકના કળ્યામાં આવી નહીં ! દશ થયા એટલે ડાટીએ માં. ટ્રેવિલ્સે પાસેથી વિદાય થવાની રજા માગી. ટ્રેવિલ્સે આ બધી ખાતમી આપવા માટે ડાટીને આહાર માન્યો અને ખાસ સલાહ આપી કે 'રાજ રાણીની સેવા કરવા હમેશાં તત્પર રહેજે.' પણ દાદરા ઉપરથી ડાટી પાછો ફરીને માં. ટ્રેવિલ્સના ખંડમાં ફરીથી હાખલ થયો. પોતાની સાટી ત્યાં ભૂલી ગયો હતો તે લેવા આવ્યાનું બહાનું કાઢીને તે ઘડીઆળ નજદિક ગયો અને કાંટો પોણા કલાક આગળ મૂકીને પાછો બહાર આવ્યો. તેનો આ ઘાંટાળો માં. ટ્રેવિલ્સના લક્ષમાં હતો પણ આવ્યો નહતો. રાજમહેલ બહાર નીકળીને તે સ્વગત બડબડવા લાગ્યો: "સહાડા નવ વાગે હું માં. બોનેશિયોને ત્યાં હતો એમ કહેનારને હું હવે તરતજ કહીશ કે, જરા માં. ટ્રેવિલ્સને તો પૂછી આવો કે તે વખતે હું ક્યાં હતો ?"

પરિચ્છેદ ૧૧.

ભેદનો ગુન્યવાળો.

ટ્રેવિલેની મુલાકાત લીધા બાદ હાટી પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો, પણ તે સિદ્ધો વેર ન જતાં આડા-અવળા અને લાંબા માર્ગે જવા લાગ્યો. આકાશમાં તારાઓ ચમકતા હતા. હાટી તે તરફ જોઈ રહેતો ઢાંધવાર હસતો તો ઢાંધવાર નિઃશ્વાસ નાંખતો હતો.

તેની આવી સ્થિતિ શા કારણે હતી ? તે શા વિચાર કરતો હતો ? તેનું ચિત્ત મેડમ બોનેશિયોના વિચારોથી ભરપૂર હતું. આ ઉમેદવાર ખંડુકદાર તે સ્ત્રી ઉપર સંભોધિત થયો હતો. સ્વરૂપમાં સુંદર, ભેદથી ભરપૂર, અને રાજદરબારનાં દરેકે દરેક કારસ્થાનથી માહિતગાર આ સ્ત્રીએ તેના અંગનાં પ્રત્યેક રોમાંચ જાગ્રત કર્યા હતાં, ચિત્તને હલમલાવી નાંખ્યું હતું અને હૃદયમાં એક અનેરી જ્યોત સળગાવી હતી. યુદ્ધના વિચારોથી વિમુક્ત, અને જગતની વિવિધ જાળોથી નિર્ભેદ આ યુવક, રાત્રિના શાન્ત વખતે પ્રેમ સિવાય બીજા ક્રિયા વિષય ઉપર વિચાર કરી શકે ? તેણે તે સ્ત્રીને કૂર આતતાયીઓના હાથમાંથી ખચાવી તે પછી સૌથી પ્રથમ જ્યારે તે બોલી ત્યારે કેવી ચમકભરી આંખે તેણે હાટી પ્રત્યે મંદ હાસ્ય સંમેત જોયું હતું ? એ પછી કેવી છૂટથી તે તેની સાથે વાતચિત કરવા લાગી હતી ? આભારી હૃદયવાળી એ સ્ત્રીના પ્રેમને પોતે યોગ્ય હતો અને એ સ્ત્રી પોતાને પણ તેને યોગ્ય લેખે, એમાં નવાઈ નહતી.

તે હવાઇ કિલ્લા ખાંધવામાં પ્રવૃત્ત થયો. કદપનાશકિતની પાંખ ઉપર બેસીને તે ઉંચે ઉંચે ઉડવા લાગ્યો. જાણે એક સંદેશ વાહક તે સ્ત્રી તરફથી પોતાની પાસે આવ્યો છે, એક એકાન્ત સ્થળે મળવા માટે એક સુવર્ણહાર અને એક ચમકતો હારો જાણે પોતાને આપવામાં આવ્યાં છે, એવા તરંગ તેના ચિત્તમાં ઉદ્ભવી રહ્યા. આપણે જાણું છું કે, રાજાઓ પાસેથી ખસિસો મેળવતાં શૂરવીર પુરુષોને જરાકે સંકાય ઉપજ્યો નહતો. નીતિની શિથિ-લતાના એ દિવસોમાં એવા શૂરવીરોને પોતાની પ્રિયકરોએ તર-ફથી પણ ખસિસો સ્વીકારતાં સંકાય ઉપજ્યો નહીં. કિમતી અને ચિરસ્થાયી રહે એવી યાદગિરીઓની આપ લે એ વખતમાં પ્રેમીઓ વચ્ચે થયાં કરતી. જાણે પ્રેમી સ્ત્રીઓ પોતાના પ્રેમી પુરુષોની સૂક્ષ્મ લાગણીઓ જીતી લેવા માટે આવા સ્થૂલ ઉપ-હારોની આવશ્યકતા લેખતી, એવા તે ઉપરથી ભાસ થતો.

એ દિવસોમાં પુરુષો શરમ કે સંકાય વિના સ્ત્રીઓની સહાયથી જગતમાં પોતાના માર્ગે પડતા. જે સ્ત્રીઓ કેવળ સ્વરૂપવતી હતી તે પોતાનાં સ્વરૂપની ખસિસ આપતી; આથીજ એવી કહેવત શરૂ થઇ છે કે, “ જે સ્ત્રી સાંધી વધારે સ્વરૂપવતી હોય છે તે પોતાના રૂપ વિના ખીણ કાંઈ ખસિસ આપતી નથી. ” જે સ્ત્રીઓ શ્રીમંત હતી તે આ ઉપરાંત ધન પણ આપતી અને એ શૂરાત-નના દિવસોમાં એવા ઘણા દાખલાઓ માંજૂદ હતા કે જ્યાં અનેક શૂરવીરોએ પોતાની પ્રિયકરોએ તેમની કમ્મરે લટકાવેલી ના-ણાંની કોથળીઓની મદદથીજ યુદ્ધમાં પ્રયાણ કર્યા હતાં, શત્રુ-ઓનો સંહાર કર્યો હતો અને યુદ્ધમાં જય મેળવ્યા હતા.

આપણા કથાનકના વીરકેસરી આગળ આ વખતે આમાંનું કશુંયે નહતું. પોતાના પ્રાંતના લોકો ગામડીઆ તરીકે આજખાતા

તેથી ડાર્ટોને લજ્જા ઉપજતી, પોતાના પ્રાંતના લોકો નિર્ધન હતા તેથી તે દુઃખી બનતો, પરંતુ તેના ત્રણ મિત્રોના પરિચયને લીધે તેના મનમાં એવી શ્રદ્ધા ઉપજી હતી; કે માનવી પ્રયત્નથી ગમે તે કાંઈ મેળવી શકે છે. આથી તેની લજ્જા તથા તેનાં દુઃખ કાંઈક અંશે ઓછાં બન્યાં હતાં. તેણે પોતાની આસપાસના સંજોગોનું વિહંગાવલોકન કર્યું. ઓનેશિયો શ્રીમંત હતા, એમ તેની વાતચિત ઉપરથી તે નક્કી કરી શક્યો હતો. એ સીરૂ સ્વભાવના પતિનું બધું નાણું તેની ચાલાક સ્ત્રી સંબળાતી હશે, એવા તેને વિચાર આવ્યો; પણ આ સંજોગ અનુકૂળ હોવા છતાંયે એકમ ઓનેશિયોએ અઘાપિ ડાર્ટોને પ્રેમમાં જોડ્યો તેવું ઉત્તેજન આપેલું ન હોવાથી તે પાંછા મુઝવામ ગયો કે, આ સ્ત્રીને હું ચાહું છું એ તો ઠીક; પણ તે મારો સ્વાકાર કરશે ખરી? પ્રેમસોતની શરૂઆત પણ અઘાપિ થઈ નહતી તો પછી તેનાં પરિણામોની કલ્પના અત્યારથી શા કામની? પણ એટલું તો નક્કીજ કે, એક યુવતી, સ્વરૂપવતી અને બુદ્ધિશાલિની સ્ત્રી પૈસાદાર હોય છે તો પ્રેમના પ્રારંભમાં તે કાંઈ નુકસાન કરતી નથી પણ પ્રેમને તે દલ્દતર બનાવે છે. વળી એક કદરૂપી સ્ત્રી સુંદર અને સફેદ મોજાં પહેર્યાથી, એક રેશમી બટ્ટીઆન પહેર્યાથી, ભરતકામવાળી કિનારનો રૂમાલ રાખવાથી કિંવા પગે મનોહર 'સ્લિપર' પહેર્યાથી ખૂબસુરત કહેવાતી નથી પણ એક ખૂબસુરત સ્ત્રીની ખૂબસુરતીમાં એજ વસ્તુઓથી ઉમેરો થાય છે. ડાર્ટો જાણતો હતો કે પોતે શ્રીમંત નથી; પોતે લક્ષ્યાધિપતિ નથી; એક દિવસે એવા થવાની તેને બહુ ઇચ્છા હતી પણ એ દિવસો હજી દૂર હતા, એમ તે સારી રીતે જાણતો હતો. દરમિયાન જે નિરર્થક અને બહારની વસ્તુઓ પોતાની પ્રિયકરારને તેણે આપવી જોઈએ તે આપવાનાં

નાણાં પોતાના પાસે નથી એ જાણને તેને ખડ ખેદ થતો હતો. પોતે રંક હતો, તે શ્રીમંત હતો. બન્ને વચ્ચે પ્રીતિ જામશે ખરો ? જો મોજશોખની નિરર્થક વસ્તુઓ ઉપર સર્વ પ્રકારની સ્ત્રીઓને મોહ હોય છે, તે પોતાથી તેને આપી શકાશે નહીં; પણ તે સ્ત્રી પોતાના પતિના પૈસાથી તો એ વસ્તુઓ લઇ શકશે ને ? અને તેથી કાંઇ પોતાની ઉપરનો તેનો પ્રેમ ઘટવાનો સંભવ ખરો ? નહીંજ. કારણ પોતે તેને એક વખત કૃતાંત આતતાયીઓના હાથ-માંથી ઉગારી શક્યો છે; પોતે તેનું શીયળ સાચવવા અથોને ત્યાં એક મોટું સાહસ ખેડીને તેને રાખી શક્યો છે; પોતે તેની લા પોર્ટને મળવાની મહદિચ્છા અણીને વખતે પૂરી પાડી શક્યો છે. ઉપરાંત પોતે નિડર, ખડાદૂર અને બુદ્ધિવાન છે, એવો પૂરાવો પણ પૂરો પાડી શક્યો છે. આ સર્વ કારણોથી મેડમ બોનેશિયો માહિત છે અને તે તેને ફરીથી મળવાનું વચન પણ આપી ચૂકી છે. આથી એ તો તદ્દન સંભવિત છે કે, તે અવશ્ય પોતાની ઉપર પ્રીતિ રાખશે. ડાર્ટો આવા વિચારોમાં કેટલીક વખત સુધી ગુંથા-યલો રહ્યો. આખરે તેના હૃદયમાં એવી તો ખાત્રી થઇ ચૂકી કે, મેડમ બોનેશિયોના પ્રેમને લાયક પોતાના સિવાય અન્ય કોઈજ નથી ! પ્રેમોઓ ઘણું ખરું આવીજ સ્વાર્થો લાગણીવાળા હોય છે.

ડાર્ટો ધીમે ધીમે ચાલતો ચાલતો રૂઢ ચેરશે-મિડિ રસ્તા ઉપર આવી પહોંચ્યો. અરામીનું મકાન ત્યાં આગળ આવેલું હતું. ડાર્ટોને વિચાર આવ્યો કે, અરામી ઘરમાં છે કે નહીં એની તપાસ કરી હોય તો ઠીક; કેમકે પ્લેશને તેણે થોડાક કલાક ઉપર બોલાવવા મોકલ્યો હતો, ત્યાર પછી શું બન્યું એ સંબંધી બધો પ્રલાસો તેની હકિકત સાંભળવાથી થઇ શકશે. વળી અરા-

મીને શા માટે બાલાબો એનોય ખુલાસો અરામી આગળ ઠરવાની જરૂર હતી. અરામીને મળવાનું એક ત્રીજું કારણ પણ ડાટીને મળી આવ્યું. મેડમ બોનેશિયો સાથેના પોતાના પ્રેમ વિષે અરામીની સલાહ લીધી હોય તો તે ગેરવાજબી થઇ પડે નહીં. પ્રથમદર્શક પ્રેમ એવો છે કે, તેમાં ફક્ત પડયા પડેલાં એકાદ સહુદયી મિત્રની સલાહ લીધી હોય તો ભૂલચૂક થતી બચે અને જ્યાં અનુભવની ઉણપ હોય ત્યાં તે મેળવી લેવાય. પ્રથમદર્શક પ્રેમમાં પ્રેમીઓ નિરુત્સાહી હોતાજ નથી. એવા પ્રેમમાં ધર્ષને આવેશ અત્યંત હોય છે. જો એ આવેશને વહેવરાવવા દેવામાં આવે નહીં, તો તેનો માર્ગ કુદિત થઇ જાય છે. ડાટીએ આ કારણે પણ અરામીની સલાહ આ વિષયમાં લેવા માટે તેને અત્યારે મળવું દુરસ્ત લેખ્યું.

પારિસ શહેરમાં બે ઠલાક પડેલાં અન્ધારૂં પ્રસરી ચૂક્યું હતું. લોકો નિદ્રિત થયા હોવાથી માર્ગમાં અવરજવર ખિલકુલ નહોતો. એક મોટા ઘડીઆળમાં ૧૧ ના ટકોરા પડયા. ઋતુ ખુશનુમા હતી. આ વખતે ડાટી સરિયામ રાજમાર્ગ છોડીને એક ગલીમાં પેઠા. ગલીમાંથી જ્યાં બીજા રસ્તા ઉપર તે પગ મૂકતો હતો ત્યાં સામે આવેલા અરામીના ઘર આગળ કાળા ઝલ્લામાં વીંટળાયેલી એક આકૃતિ તેના જોવામાં આવી. પ્રથમ તેને એમ લાગ્યું કે-આ કોઇ પુરુષની આકૃતિ હશે પણ વિશેષ ખારિકાઇથી તપાસતાં તે કોઇ સ્ત્રીવ્યક્તિ હોય એમ તેને લાગ્યું. તે સ્ત્રી અરામીના મકાનમાં પેડી નહીં; પરન્તુ ઘડીમાં આગળ તો ઘડીમાં પાછળ, એમ જતી હોવાથી તે જાણે કોઇની વાટ જોતી હોય અથવા તો કાંઇક સંશયગ્રસ્ત બની હોય એમ ડાટીને લાગ્યું. ડાટી અંધવાયો કે હવે મારે અરામીના ઘરમાં જવું કે નહીં ?

તે વિચારવા લાગ્યો: “તેનાં પગલાં ઉપરથી જણાય છે કે, તે જીવાન છે. તે સુંદર હશે કે નહીં તે તો કહી શકાતું નથી; પણ એટલું તો નક્કી છે, કે આવી રીતે મોડી રાત્રે એકાન્ત સ્થાનમાં તે આવી છે તેથી તે પોતાના કોઈ પ્રેમીને મળવાનું આવી હશે. એની પાસે જઈને મારી કાંઈ મદદની તેને ઈચ્છા છે કે કેમ તે પૂછવું વાજબી થઈ પડે કે નહીં ? નહીંજ. તે અન્ય કોઈને અને તેમાં પણ ખાસ કરીને મારા જીવી પુરુષવ્યક્તિને બોધને સંકેત પામે, એ સંભવિત છે.”

ડાટી આવા વિચારવમળમાં હતો તે દરમિયાન તે સ્ત્રી ત્યાં આવેલાં દરેકે દરેક મકાનોનાં ખારણા આગળ જઈ, તેમની ખારીઓ તરફ બેઠી રહેતી. આ જગ્યાએ ત્રણચાર મકાનો આવેલાં હતાં. એમાંનાં બે મકાનોની ખારીઓ ઉઘાડી હતી. એક અરામીના મકાનની અને એક તેની સામે આવેલા મકાનની. ડાટી વિચારવા લાગ્યો: “જો અરામીના મકાનનીજ આ સ્ત્રી તપાસ કરતી હશે તો તો તેની ઠીક ઠીકડી કરી શકાશે. ઘણું બાગે તો આ સ્ત્રી તેનાજ મકાનના શોધમાં જણાય છે. વાહ ! મારા ધર્મિષ્ઠ મિત્ર ! હવેજ તમારા ઢોંગ ખુલ્લા પડશે !”

ડાટી અન્ધારામાં જરાક આગળ વધ્યો અને તે સ્ત્રીની હીલચાલ તપાસી શકાય, એવી જગ્યાએ તે મકાનને એાથે છૂપાઈ રહ્યો. થોડીજવારમાં આ સ્ત્રીએ ખૂંખારો કર્યો. ચોક્કસ આ કાંઈક સંજા હોવી બેઠાં એમ ડાટીને લાગ્યું. તેના ખૂંખારાનો કાંઈ જવાબ સંજાદ્વારા અપાયો કે કેમ તે ડાટીના જણવામાં કે બેવામાં આવ્યું નહીં; પણ કાળા ઝલ્લામાં વીંટળાયેલી આ સ્ત્રી વ્યક્તિ તે પછી હિમ્મતભરે અરામીના મકાન આગળ ગઈ અને તેજ મકાનની ખારીનાં ખારણાં ઉપર તેણે થોડે થોડે અંતરે ત્રણ

ટકોરા માયો. અરામીનો સુવાનો ઓરડો તેના મકાનના નીચેના ભાગમાં આવેલા હતો એ વાયકવૃન્દ જાણે છે. એ ઓરડાની ખારી રસ્તા ઉપર એવી રીતે પડતી હતી કે ત્યાં ઉભા રહીને અંદરના માણસ સાથે વાતચિત કરી શકાય. ડાટો: “વાહ ! ધર્મશાસ્ત્રનો અરામી આ પ્રમાણે સારો અભ્યાસ કરતો લાગે છે ! હવેજ પકડાયો છે, એ ધૂત દોસ્ત !”

ખારણા ઉપર ટકોરા પડ્યા એટલે તરતજ તે મકાનની ખારીનાં ખારણાંમાં એક દીવો જળાયો. ડાટોને લાગ્યું કે, હમણું એ ખારી ઉઘડશે પણ તેની અજાયબી વચ્ચે ખારીનાં ખારણાં ખંધજ રહ્યાં; અને થોડીકવાર પછી પેલો દીવો ખારી પાસેથી છઠ્ઠ લેવામાં આવ્યો. ખારીમાં પાછું અન્ધાર ફેલાઈ રહ્યું. હવે શું બને છે, એની ડાટો ચિંતિત્સાથી રાહ જોઈ રહ્યાં. એકદલ કણ્ઠમાં બે ભારે ટકોરા તેજ ખારીના અંદરના ભાગમાંથી કાઢકે ઠોક્યા. ખહારની બીજે તે જવાબમાં એક ટકોરો ઠોક્યો. એકદમ તે ખારી ઉઘડી. દીવો નહતો એટલે ખારી આગળ કોણ આવ્યું તે જણાયું નહીં. પણ ખારીના અંદરના ભાગમાં ઉભી રહેલી વ્યક્તિ અરામીજ હશે, એમ ડાટોએ ધારી લીધું. ખારી ખહારની વ્યક્તિ એ પોતાના ખિસ્સામાંથી એક રૂમાલ કાઢ્યો અને તેનો એક છેડો, અંદર ઉભેલી વ્યક્તિ તરફ ધરીને રૂમાલમાંનાં ચિહ્ન તેને બતાવ્યાં. ડાટોની આંખો એક ખિલાડાના જેવી તીવ્ર હતી. અન્ધારામાં શું બને છે, એ તે સારી પેઠે જોઈ શકતો. ખહારની વ્યક્તિએ રૂમાલ કાઢીને તેના એક છેડા ઉપરનાં ચિહ્ન બતાવ્યાં એટલે તરતજ ડાટોને કાંઈક યાદ આવ્યું. આવો રૂમાલ એક વખત તેણે અરામીના વગ નીચે અને એક વખત મેડમ બોને-સિયોની પાસે એણે હતો ! તે વિચારવા લાગ્યો. “અજબ છે

આ રમાલનો ભેદ ! પારિસમાં શું પ્રેમીઓને માટે સંકેત-ચિહ્ન તરીકે આવા જ રમાલ વપરાતા હશે ? ”

ડાટી જ્યાં છૂપાયો હતો ત્યાંથી, અરામીના મકાનની અંદરની વ્યક્તિનું મોઢું તે ખુલ્લી રીતે બેઠ શકતો નહતો. એ કોણ છે, તેનો ભેદ તો શોધીજ ઠાઢવો, એવો નિશ્ચય કરીને તે પોતાની સંતાવાની જગ્યાએથી ખહાર નીકળી અરામીના મકાનની ખારીની પાસેજ દિવાલનો એક વાંક હતો તેની ઓથે ભરાયો. અહીંથી તેણે ખારીમાં ઉભેલી વ્યક્તિ તરફ ખરેખર દષ્ટિપાત કર્યો તો તેને માલુમ પડ્યું કે, એ તો કોમક સ્ત્રી હતી ! એ સ્ત્રીએ પોતાના ખિસ્સામાંથી આ વખતે એક રમાલ ખહાર ઠાઢવો અને ખહારની સ્ત્રીને ખતાવ્યો. એ પછી ખન્ને જણુ વચ્ચે કાંઈક વાત-ચિત થયું. તે ધીમા અને અસ્ફુટ સ્વરે થતી હોવાથી ડાટીથી સાંભળી શકાય નહીં. આખરે તે ખારી ખંધ થયું. ખહાર ઉભેલી સ્ત્રીએ પોતાનો રમાલ પોતાના ખિસ્સામાં મૂક્યો અને તે પોતાનો જુલો સરખો કરતી હતી, તે વખતે એ સ્ત્રીનું મોઢું તેના બે-વામાં આવ્યું. તે કોણ હતી, એ ડાટી બેઠ ગયો. તે મેડમ બોનેશિયો હતી !

મેડમ બોનેશિયો ! ડાટીને પ્રથમથીજ વહેમ ઉપજ્યો હતો કે, આવા રમાલ મેડમ બોનેશિયો પાસે તેણે બેઠો હતો, તેથી તેજ આ સ્ત્રીવ્યક્તિ હોવી બેઠા. તે અહીં શા માટે આવી હશે ? લા પોટને મળ્યા બાદ શું તે ગૃહસ્થે તેને રાજમહેલમાં ન લઈ જતાં, આવી રીતે રખડવાની પરવાનગી આપી હશે ? અત્યારે લગભગ મધ્યરાત્રિના વખતે આમ તે એકલી રખડે, એથી શું તેને ફરીથી કોમ ઉઠાવી જાય નહીં ? ડાટી આ ખધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરી શક્યો નહીં. વળી પાછો તેને વિચાર આવ્યો.

કે, કોઇ રાજકાર્યને કારણેજ તેને લા પોર્ટ'એ આવી મોકલી હશે તો ? પણ એક ખૂબસુરત અને જુવાન સ્ત્રીને આવી ભયંકર રાત્રિએ એકલી કોઇ રાજકાર્ય માટે મોકલવી, એ સુંડહાપણ ભરેલું કહેવાય ? લા પોર્ટ' એવું જોખમ ખેડે નહીં અને તેથી એ તો નક્કીજ કે, આ સ્ત્રી અત્યારે આવી રાજકાર્ય માટે નહીં પણ પ્રેમકાર્ય માટે આવેલી હોવી જોઇએ. વાદ, તે પોતાના કાર્ય માટે આવી હશે કે અન્ય કોઈના દૂત તરીકે આવી હશે ? આનો જવાબ તેનું હૃદય દઈ શક્યું નહીં.

મેડમ બોનેશિયો હવે ઝડપભરે જ રસ્તેથી આવી હતી તે રસ્તે થઇને જવા લાગી. ડાર્ટ'એ ઇર્ષા, ઐત્સુક્ય અને કાંઈક રોષની લાગણીથી તેની પાછળ પાછળ જવાનો અને તે શું કરે છે, ક્યાં જાય છે, તેની ખબર તપાસ કરવાનો મનસુખા કર્યો. તે એકદમ આચામાંથી બહાર નીકળીને રસ્તામાંજ મેડમ બોનેશિયોની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. ડાર્ટ' જ વખતે પોતાની સંતાવાની જગ્યામાંથી બહાર આવ્યો તે વખતેજ મેડમ બોનેશિયોએ તેને જોઈ લીધા હતા. પહેલાં તો તેને જોઈને તેના મનમાં ભીતિ ઉપજી નહીં; પણ જ્યારે રસ્તામાં ખુલ્લી રીતે તે તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો ત્યારે તેને દહેશત ઉપજી. પરિણામે તેનાથી એક તીણી ખૂમ પાડી જવાઈ. ખૂમ પાડ્યા બાદ તેણે આગળને આગળ નાસવાજ માંડ્યું. ડાર્ટ' તેની પાછળ દોડવા લાગ્યો. તે એક સ્ત્રી હતી, તેમજ વળી એક કાળો ગ્રહો તેણે પહેરેલો હતો એટલે તેનાથી ઝડપભરે દોડી શકાયું નહીં અને ડાર્ટ' તો હરણની માફક દોડતો હતો ! જથી થોડીકજ ક્ષણમાં તે તેની લગોલગ જઈ પહોંચ્યો; પણ આ વખતે મેડમ બોનેશિયો ભયને લીધે ગભરાઈ ગઈ હતી. તે એકદમ જમિન

ઉપર ફસડાઈ પડી અને ડાટી તરફ ઝેંધને કરુણ પરન્તુ હિંમત-
ભર્યાં સ્વરે બોલી: “ચાહે તો મને ગર્દન માર; પણ હું જરાકે
ખાતમી આપીશ નહીં?”

તેને જમિન ઉપર બેસી પડેલી ઝેંધને ડાટીએ તેની કમ્મર
આગળ એક હાથ રાખીને તથા તેનો એક હાથ, પોતાના બીજા
હાથથી ઝાલીને તેને ઉભી કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ આ વખતે
તેને જણાયું કે, તે બેથુદ્ધ થવાની તૈયારીમાં છે, એટલે તેણે
આશ્વાસનના શબ્દો કહેવા માંડ્યા, અને પોતે તેનો સત્તુ નથી
પણ મિત્ર છે, એવી ખાત્રી તેને આપવા માંડી. આ શબ્દોની
અસર મેંડમ બોનેશિયો ઉપર થઈ નહીં; કેમકે તે જાણતી હતી
કે, એવા શબ્દો એક દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસ પણ ડોળ ખતાવીને
કહી શકે; પરંતુ એ શબ્દો બોલનારનો અવાજ પોતે પારખ્યો
હોય, એમ મેંડમ બોનેશિયોને લાગ્યું. તેણે પોતાની આંખો
ઉઘાડી અને ડાટીને જોતાંજ તેને જોળખીને તે સ્વસ્થ બની તથા
કહેવા લાગી:

“ઓહો! તમેજ છો શું? પ્રભૂ! પ્રભૂ! હું તો નક્કામી
ગભરાઈ ગઈ!”

ડાટી: “સત્રારી! ઇશ્વરેજ મને તમારી મદદે મોકલ્યો છે,
એમ સમજજો. મુંઝાશે નહીં.”

મેંડમ બોનેશિયોની મુંઝવણ તો હવે એકસ દર થઈ
હતી તેથી તે હસતાં હસતાં બોલી: “મારી પાછળ તમે શું એજ
હેતુથી દોડ્યા હતા?”

ડાટી: “ના. હું કબૂલ કરું છું કે, એ હેતુથી તો નહીંજ.
હું સંયોગવશાત આ બાબતે આવી અદ્યો છું. તમારી પાસેથી

છૂટે। પડીને હું મારા એક મિત્રને ઘેર ગયો હતો. તે પછી આ સ્થળે વસતા મારા મિત્ર અરામીને મળવા આવ્યો હતો. પણ તમને તેના મકાનની ખારી આગળ જોઈ હું વિચારમાં પડી ગયો હતો—”

“—એ તમારા મિત્રનું મકાન છે?”

“જેશઠ. અરામી મારો પરમ મિત્ર છે.”

“અરામી કોણ છે?”

“રહેવા દો, રહેવા દો હવે તમારી ચતુરાઈ. અરામીને તમે ઓળખતાં નથી, એમ કહેશો તે હું માનીશ નહીં.”

“હું ખરું કહું છું કે, તમે જ નામ લીધું તે મેં કોઇવાર સાંભળ્યુંજ નથી.”

“ત્યારે એ મકાને તમે અગાઉ કોઇવાર ગયાંજ ન હતાં?”

“ના. હું આજે પહેલીજ વાર તે મકાન પાસે ગઇ હતી.”

“તેમાં કોઈ જુવાન માણસ રહે છે, એની તમને ખબરજ ન હતી?” “ના.”

“તેમાં તો એક બંદુકદાર રહે છે.” “હું તેને ઓળખતીજ નથી.”

“તમે તેને મળવા આવ્યાં ન હોતાં?” “ખરેખર, નહીંજ. તમે પોતેજ જોયું હશે કે હું એક સ્ત્રી સાથે વાતચિત કરતી હતી.”

“તે ખરું છે; પરંતુ એ સ્ત્રી અરામીની કોઇક સહચરી હશે.”

“મને તે સંબંધી કંઈ ખબર નથી.”

“પણ તમે જોયું નહીં કે, તે તેનેજ ત્યાં હતી.”

“મારે એ બાબતમાં કાંઈ તપાસ કરવાની ન હતી; એટલે મને તે સંબંધમાં શી લેવા દેવા હોઈ શકે?”

“ત્યારે એ કાણ હતી?”

“ઝાહો! એ કાંઈ મારી પોતાની ગુપ્ત વાત નથી.”

“પ્રિય મેડમ બોનેશિયો, તમે બહુ મોહક છો, પણ તે સાથે એક ભેદભરેલાં સન્નારી છો, એમ મારે કહેવું બેઘસે.”

“એથી કાંઈ નુકશાન ખરું?” “ના, ના. તમે કહ્યું વધુ પૂજ્ય થઈ પડે છે.”

“વાર. ત્યારે તમારો હાથ મને આપો.”

“ઘણીજ ખુશીથી. બેલો, હવે શી ફરમાવ છે?” “મારી સાથે ચાલો.”

“ક્યાં?” “હું જ્યાં જઈ હું ત્યાં.”

“પણ તમે જાઓ છો ક્યાં?” “એ તો તમે જોશોજ. કેમકે હું જે મકાનમાં જનાર છું, તેના ખારણા સુધી તમારે મને મહિસલામત પહોંચાડી જવાની છે.”

“ખારણા આગળ તમારી રાહ જોતો કોનો રહ્યું?”

“એ નિરર્થક થઈ પડશે.”

“ત્યારે તમે એકલાંજ પાછાં ફરશો?” “કદાચ કોઈ સાથે થે હોય અને કદાચ ન પણ હોય!”

“તમારી સાથે આવનાર કોઈ સ્ત્રી હશે કે પુરુષ?”

“હજી સુધી મને તેની ખબર નથી.”

“પણ હું તે જાણી લઈશ તો!” “શી રીતે?”

“તમે બહાર આવશો ત્યાં સુધી હું કોનો રહીશ.”

“એમ? તો તો પછી અહીંથીજ આવશે છતાં પડીશ.”

“કેમ?” “મારે તમારી જરૂર નથી.”

“ પણ મદદ માટે—” “ મેં એક ગૃહસ્થની માગણી કરી હતી. જાત્રુસની નહીં. ”

“ આ ઘાતકીપણાના શબ્દો છે. ”

“ બીજાને ન ગમે તોયે તેમની પાછળ પડનારાને કેવા કહેવા બેઠ્યો ? ”

“ ઉદ્ધત. ” “ એ શબ્દો તો બહુ નમ્ર છે. ”

“ સન્નારી ! મને લાગે છે કે, તમે જમ કરમાવો તેમજ મારે વર્તવું બેઠયે ”

“ હવે ખરેખર બોલ્યા. તમે એકાએક પાછા શાને લીધે ઠેકાણે આવ્યા ? ”

“ સુંદરી ! પશ્ચાત્તાપ એ શું ગુણુ નથી ? ”

“ ત્યારે તમે ખરેખર પશ્ચાત્તાપ કર્યો છે ? ”

“ તે વિષે હું કંઈ સમજતો નથી. હું તો માત્ર એટલુંજ સમજું છું કે, ત. જ્યાં જનાર છો ત્યાં મને આવવા કહેશો તો હું ખુશીથી આવીશ. ”

“ પણ હું કહું ત્યાંથી તમારે છૂટા પડવું બેઠશે. ”

“ કબૂલ. ” “ પણ હું પાછી ફરે ત્યાં સુધી તમારે ઉભા રહેવાનું નથી. ”

“ વાર. વાર. હવે તો ખ્યાલ ઓડો ! ”

“ ના. તમે શપથ લ્યો. ”

“ હું સોગંદ લઉં છું કે, એક ગૃહસ્થ તરીકે હું વર્તીશ. ”

“ ચાલો ત્યારે, મારો હાથ ઝાલો અને મારી સાથે આવો. ”

એ ચાલાક અને મોહક સ્ત્રીએ તે પછી ડાર્ટોના હાથમાં પોતાનો હાથ આપ્યો અને તેમ કરતાં તેણે મંઠ હાસ્ય કર્યું.

ઈ લા હાર્પ રસ્તા ઉપર એક મકાન આગળ આવી પહોંચતાં મેડમ બોનેશિયોએ કહ્યું: “ મોશ્યો, અહીં તમારી ફરજ પૂરી થાય છે. તમે માનપૂર્વક અહીં સુધી મને પહોંચાડી અને અનેક પ્રકારે ભયમાંથી મુક્ત કરી, તે માટે હું તમારો હજાર વખત આભાર માનું છું. મને આશા છે કે, એક શુદ્ધ તરીકે તમારો બોલ તમે પાળશો. ”

“ આ મકાનમાંથી તમે પાછા આવશો તે પછી આવા બિહામણા વખતે શું તમને કોઈનો ભય રહેશે નહીં ? ”

“ લૂંટારા કે લુચ્ચાઓનો ભય રાખવાનું મને કાંઈ કારણ નથી. ”

“ ખાતરીથી કહો છો ? ”

“ મારી પાસેથી તેઓ શું લઈ શકે એમ છે ? તેમને મારી પાસેથી એક રાત્રી બદામ પલ્લુ મળશે નહીં. ”

“ તમે પેલો રેશમી રમાલ ભૂલી ગયા છો. ”

“ કિયો ? ”

“ મેં તમારા ઘરમાં તમારા પગ પાસે પડેલા બેઘને તમને પાછો આપ્યો હતો તે. ”

“ છાના રહો ! અવિનયી સનજન ! છાના રહો. શું તમે મારો નાશ કરવા ઇચ્છો છો ? ”

“ એ રમાલ સાંખથી ઉલ્લેખ થતાં તમને ગભરાટ પૂટે છે, એજ બતાવી આપે છે કે, તમારે અબાણુયા માણસોથી ધણું બહીવાનું છે. જે કોઈ આ રમાલ જુએ તો તમારો નાશ થાય, એમ તમે હમણાજ કપૂલ કર્યું. હવે કહો કે, કોઈક તે તમારી પાસેથી ગુંટવી લે તો તમારી શી દશા થાય ? સત્તારો ! આથીજ મારી મદદની તમને જરૂર છે. અવિચારી ન બનો, મારા

ઉપર વિશ્વાસ રાખો. મારા ચહેરા ઉપરથી તમે જોઇ શકતાં નથી કે, માફ હૃદય તમારા પ્રત્યે ભક્તિભાવ અને સમભાવથી ભરપૂર છે ? ”

“ હું તે જોઇ શકું છું અને તેથી કહું છું કે, મારી પોતાની ખાનગી વાતો એક નહીં પણ એક હજાર પૃષ્ઠો, પણ ખીખની ખાનગી વાતો હું તમને કેવી રીતે કહી શકું ? ”

ડાટો: “ એ તો ખધું બોલવાનું છે. ખીખની ખાનગી વાતો પૂછવાની તમે મને ના પાડો છો પણ તમારા જીવન ઉપર તેની અસર થનાર છે તો પછી શું તમારી પોતાની સલામતીને ખાતર પણ તમે મને તે નહીં કહો ? અરે, ન કહેશો. હું જરૂર તે કાઢને કાઢ પ્રકારે જાણી શકીશ. ”

મહેમ બાનેશિયો: “ તરુણ સન્નજન ! તમે જે કંઈ કરો તે પહેલાં ખૂબ વિચાર કરી બેજો. શા માટે તમે મારી ખાખ-તોમાં આડે આવે છો ? મને જે ગમતું નથી, તેનું તે હમે શા માટે ફરીથી ને ફરીથી કહેવાની હઠ કરો છો ? તમારા માટે મને જે લાગણી છે, તે લાગણીને ખાતર હું તમને હજીપણ કહું છું કે, હવે વધુ વખત સુધી મારો કંઠો લેશો નહોં. જાણે તમે મને જોઇજ નથી, જાણે તમે મને ઓળખતાજ નથી, એમ વર્તો. ”

ડાટો જળગળા સાદે બોલ્યો: “ શું અચરમી પણ આવીજ રીતે વર્તે છે ? ”

“ વળી પાધું તમે એ નામ દીધું ! અરે, હું તો એને ઓળખતીયે નથી. ”

“ તમે તેના ઘર આગળ ગયાં, તેમાં રહેતી સ્ત્રીની સાથે વાત કરી આન્યાં, તે છતાંયે તેને ઓળખતાં નથી, એમ કહો છો, એ હું શી રીતે માનું ? ”

“હવે તો હવે થઈ? મારી ખાસે બીજાની જે ખાનગી વાત છે, તે જાણવા માટે, અજાણ્યા અજાણ્યા નામ દધને વારંવાર તમે શામાટે અવનવી હિંકમતો કરો છો?”

“હું હિંકમતો કરું છું? નહીંજ, સત્તારી! હું જૂઠ્ઠી વાતો કદી ઉપજાવી કાઢતો નથી. હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, અત્યાર સુધી હું બધુંયે સત્યજ બોલ્યો છું.”

“તમારો મિત્ર એ ઘરમાં રહે છે, એ વાત તમે સાચીજ કહી છે?”

“બેશક. બેશક. મારા મિત્ર અરામોનુંજ એ મકાન છે.”

“ઠીક. આ બધી ખાખતોનો ખુલાસો પ્રસંગ આવ્યે થશે. તેટલામાં હાલ તુર્ત મને મારે કામે જવા દો.”

ડાટો: “ખરેખર, મારા માટે તમને જરાકે લાગણી નથી. જરાક તરફી લઇને માફ હૃદય તપાસો હું ખાતરીથી કહું છું કે, તમને મારા માટે દયા ઉપજશે. મારા હૃદયમાં તમારા માટે એટલા બધા પ્રેમ રહેલા છે કે, તેની તમને ખાતરી થાય તો જરૂર મારી આ ઉત્સુકવૃત્તિને તમે શાન્ત કરી શકો. હંમેશાં આપણે જના ઉપર પ્રેમ કરતાં હોઇએ તેની બહીક રાખવી થટે નહીં.”

મેડમ બોનેશિયો વળી પાછી હસી અને બોલી: “મોરચો, પ્રેમની વાત તમે બહુ જલ્દીથી જાહેર કરી દો છો, હો?”

“કારણ કે પ્રેમે મારા ઉપર અચાનક હુમલો કર્યો છે. મને વીસ વરસજ થયાં છે. મારા જીવનમાં અત્યારે પહેલીજ વખત પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે.”

મેડમ બોનેશિયો તેના તરફ આંધાટસે બોધ રહી.

ડાટી: “ સુન્દરી, પેલા ફમાલનો વિચાર કરો. ડોકઠક તે તમારી પાસેથી ઝૂંટવી લેશે તો ? ”

“ શા માટે ઝૂંટવે ? એના ઉપર તો મારા નામના પડેલા અક્ષર પાડેલા છે. જુઓ. “ ક. ખ. ”—કોન્સ્ટન્સ બોનેશિયો—”

“ અથવા કેમેલી ડી બ્રોઈ-ટ્રેસી ! ”

“ વળી પાછા આહું અવળું ભરડવા મંડયા કે ? ”

“ તમારી આસપાસ ઝાંખતા ભયનો તમે વિચાર કરો નહી, તો પછી મારે આવું આવું કહેવું જોઈએ. ”

“ અરે, મને તો કશાનોયે ભય નથી ! ”

“ કશાનોયે કેમ નહીં ? જીવનું જોખમ, કેદખાનામાં બંદી-વાસ, ધત્યાદિ ભય તમે વિસરી જતાં લાગો છો. હું તમને એજ કારણે મને તમારી સાથે રાખવા ક્યારનો વિનવી રહ્યા છું. ”

મેડમ બોનેશિયો હાથ જોડીને બોલી: “ હું તમને પગે લાગીને કહું છું કે તમે એક ખરા સૈનિક હો, તમે એક સાચા સંઘર્ષસ્થ હો તો ઇશ્વરને ખાતર અહીંથી હવે ચાલ્યા જાઓ. જુઓ ખારના ટકોરા થયા. અત્યારે ચોક્કસ આ મકાનમાં મારી રાહ જોવાતી હશે. ”

ડાટી: “ સન્નારી ! ખસ. થઇ ચૂક્યું હવે ! તમે અત્યારે મને જ દબો મને કહ્યું છે, તે પછી એક નાદાન માણસજ તમારો પીછો પકડે. હું ઘણી ખુશીથી મારે રસ્તે પડું છું ”

“ પણ જો જો હો ! હવે મારી પાછળ પાછળ આવશે નહીં. ”

“ નહીં આવું. હવે હું મારે ઘેરજ જઇશ. ”

મેડમ બોનેશિયો: “ ધન્ય છે તમને મોંશયો ! તમે બહા-દૂર જીવસ્થ છો, એમાં બિલકુલ શક નથી. ” એ પછી તેણે પોતાનો હાથ તેના તરફ ધર્યો. ડાટીએ અત્યંત હિમજનકથી એ

હાથ ખાદ્યો અને તેને સપ્રેમ ચુંબન કર્યું.

તે બેઠનો: “ હા ! મને એવું થાય છે કે, મારો તમારી સાથે મેળાપ ન થયો હોત તો સાફ થાત ! ” આ શબ્દો પ્રેમના અગ્નિથી બળતા હૃદયમાંથી નીકળ્યા હતા. આવા શબ્દો ઘણીક પ્રેમી સ્ત્રીઓ પસંદ કરે છે. કારણ કે, અત્યંત લાચારીના સંજોગોમાં હૃદયમાં પ્રવર્તી રહેલી ઉચ્છ્વેષ લાગણીના પડઘાઈપ એ શબ્દો, સંયમના પડઘાને ભેદીને સાચા પ્રેમીથી બેઠી જવાય છે ! ડાર્ટની આ સ્થિતિ મેડમ બેનેશિયો અત્યારે સારી પેઠે કળી ગઈ હતી; તેથી તેણે હવે કઠોર ન થતાં, બહાલભરી રીતે કહ્યું: “ હું તમારી પેઠે નહીં કહું. આજે જ કાંઈ તમે ગુમાવ્યું છે, તે સદાને માટે ગુમાવ્યું નથી. કોણ જાણે છે કે, આજ તમારી જ જગાસા પૂરી થઈ નથી, તે પૂરી થવાનો સંપૂર્ણ મોઝો મળી રહે, એવો એક સુભાગી દિન નહીં આવે ? ”

“ મારા પ્રેમ સંબંધમાં તમે આવું વચન આપી શકશો ? ”

“ એહો ! એ સંબંધમાં હું ખંવાઈ શકીશ નહીં. આજે એ વિષયમાં કાંઈ કહેવાનો મને વખત નથી. આજે તો મારે માત્ર મારો આભાર જ દર્શાવવાનો છે. ”

“ હું કેવો નિર્ભીંગ છું ! ”

“ તમારી ભૂલ છે. વિધિને નાંહક દોષ દેશો નહીં. તમે જેવા ઉદાર છો તેવાજ રહો. આનંદી બનો. કેટલાક માણસોને ક્રમે ક્રમે તેમનું બધું ઈષ્ટિત મળી રહે છે, એ ભૂલશો નહીં. ”

“ વાહ ! કેવી મધૂર વાણી ! મારું હૃદય આથી શીતળ બને છે. શું એક દિન હું સૌથી વધુ સુખી માણસ બનીશ ? ન

બૂલશે-આજની રાત ન બૂલશે-મને વચન આપો કે તમે આજની રાત નહીંજ બૂલો. ”

“ ખાત્રી રાખજો કે-સમય અને સ્થાન હું કદી વિસરી જતી નથી. ખસ હવે જાઓ, ઇશ્વરની ખાતર હવે વિખૂટા પડો ! મારે ખરેખર મહ્યરાત્રે આ મકાનમાં જવાનું હતું. મને મોડું થયું છે. ”

“ માત્ર પાંચજ મિનિટ ” “ અમુક સંજોગોમાં એટલો વખત પાંચ યુગ જેટલો લાંબો થઈ પડે છે. ”

“ અલખત પ્રેમના સંજોગોમાં એમજ બને છે ! ”

“ અને કોણ કહી શકે તેમ છે કે હું કોઈકના પ્રેમના સંજોગોની વાત કરતી નથી ? ”

“ અહો ! ત્યારે તો ચોક્કસ તમે કોઈક પુરુષને મળ નાર છે ? ”

“ વળી પાછું પારાયણ શરૂ કરવા માંડ્યું ! ”

“ નહીં. નહીં. હું આ આલ્યો. કદાપિ અત્યારે જતા રહેવામાં હું મૂર્ખ કરતો હોઈશ તોયે હરકત નથી. ”

મેડમ બોનેશિયોએ પોતાનો હાથ તેના હાથમાંથી ખુટવી લીધો. ડાટીને લાગ્યું કે, તેને વીજળીનો આંચકો લાગ્યો ! મેડમ બોનેશિયો તરતજ પાસેના મકાનમાં જતી રહી અને જતાં પહેલાં જ ઇશ્વરનો અશ્રમીના મકાન પાસે થઈ હતી તે અને પણ થઈ.

ડાટીએ એક શુદ્ધ તરીકે મેડમ બોનેશિયોને વચન આપ્યું હતું કે. હું અહીં ઉભો રહીશ નહીં. તેણે પોતાનું વચન પાળ્યું. તે આજળ ચાલવા માંડ્યો. માર્ગમાં તેને અથો વિષે વિચાર આવ્યા. રૂઠ ડી ફોર્પેર્સ રસ્તામાં તે સ્વચ્છ કહેવા લાગ્યો.

“ખિચારો અથો, આવી બધી જાંજળમાં હું જકડાયો છું તે જાણતોયે નહીં હોય ! મારી રાહ જોઈને આખરે નિરાશ બનીને તે ઉઘી ગયો હશે. વળી પોતાને ત્યાં પોતાની ગેરહાજરીમાં એક સ્ત્રીને ખેસાડવામાં આવી હતી, એ વાત પણ તેણે જાણી હશે. અથોના ઘરમાં એક સ્ત્રી ! કેવો વિચિત્ર સંજોગ ! એ તો જાણે તેની માહિતી ખડકરની વાત હતી; પણ ઢોંગી અરામીને ત્યાં એક સ્ત્રી હતી, એની ખબર અરામીને હોવીજ જોઈએ. આ બધાનું છેવટ શું આવશે હવે ?”

“—ખડુજ ખરાખ, શેઠ સાહેબ, ખડુજ ખરાખ !”

ડાટોને આ અવાજ સ્વેશનો હોય એમ લાગ્યું. તેણે પાછા વળીને જોયું તો સ્વેશજ ત્યાં ઉભેલો જણાયો. તેણે પૂછ્યું : ‘ શું ખડુજ ખરાખ, મૂખ ?’

“સાહેબ, ખડુ માઠો બનાવ બન્યો છે.”

“પણ શો માઠો બનાવ ?” “માં. અથોને કંઈ કરવામાં આવ્યા છે.”

“કેણે કંઈ કર્યો ?” “ તમે પેલા ચારને નસાડ્યા હતા તેમણે.”

“ એમણે પોતાનું નામ કેમ દીધું નહીં ! આ બાબતમાં તેમણે પોતાની અજ્ઞાનતા કેમ જાહેર કરી નહીં ?”

“તેમણે જાણી જોઈને તેમ કર્યું નહીં. તેઓએ મને કહ્યું કે અત્યારે તારા શેઠને છૂટા રહેવાની ઘણી જરૂર છે. હું પકડાઈશ તેમાં વાંધા નથી. તારા શેઠ બધું જાણે છે. હું કાંઈ બચુતો નથી. તેઓ ભલે મને તારો શેઠ ધારીને લાઇ જાય. હું ત્રણ દિવસ પછી એ સોડોની ખૂલ ભાંગીશ. દરમિયાન તારા શેઠને કહેજે કે, મને છોડાવવાની ભાંજગડ કરે નહીં અને પોતાના

કાર્યમાં તેઓ તન મનથી મંડ્યા રહે. ”

ડાટો: “શાખાશ ! ઉદાર હૃદયી અથો, શાખાશ ! આવી આત્મત્યાગ તમેજ કરી શકો. પ્લેઝે, કાર્ડિનલના માણસોએ તેમને કેવી રીતે પકડયા ? ”

“આર માણસો વારંટ સાથે તેમને પકડવા આવ્યા હતા. તેમને લઘુવેઠમાં લઇ ગયા કે એસ્ટેલમાં તેની મને ખબર નથી. એક કાળો માણસ અને બીજા બે સિપાઇઓ આપણા મકાનમાં રહ્યા હતા. તેઓએ તમારાં બધાં કાગળીઆં ફેંદીને તપાસ્યાં. બાદ તેઓને કાંઈ મળ્યું નહીં એટલે નિરાશ થઇને ચાલ્યા ગયા. મકાનનાં બારણાં પણ વાસવાની તેમણે તસ્દી લીધી નહીં; એટલે તે મારે વાસવાં પડ્યાં ! ”

“વાર. પોર્થા અને અરામી આવ્યા હતા કે ? ”

“ના. તેઓ તેમને મકાને નહોતા. ”

“એમ છતાં પણ તેઓ હવે પછી આવે, એ ખનવાળેજ છે; એટલે તું ઘેર પાછો જા અને ત્યાં બેસી રહેજે. તેઓ આવી પહોંચે એટલે બધી વાત વિગતવાર તેમને કહી સંભળાવજે. તેઓને આપણા મકાનમાં બેસવા કહીશ નહીં. પોમ ડી પિન ખાતે તેમને મારી વાટ બેઘને બેસવાનું કહેજે. દરમ્યાન હું મોં. દ્રેવિલે પાસે જઈ છું અને બધી વાત તેમને કહી સંભળાવું છું.”

ડાટો અને પ્લેઝે અહીંથી છૂટા પડ્યા. પ્લેઝે, ડાટોને મકાને ગયો અને ડાટો દ્રેવિલે પાસે ગયો. મોં. દ્રેવિલે પોતાના નિવાસાલયમાં નહોતો તે રાજમહેલમાં ગયેલા હોવાના સમાચાર જાણીને ડાટો તરતજ રાજમહેલ તરફ જવા નીકળ્યો.

તે જતો હતો ત્યાં પોન્ટ નુફ સરૌવર વચ્ચે આવતું હતું. ઝડપથી જઈ પહોંચાય એ કારણે, આ સરૌવરમાંની એક હોડીમાં

ખેસવાનો તેણે ધરાદો કર્યો. પણ ખિસ્સામાં હાથ નાખતાં હોડી-
વાળાને આપવા માટે પૂરતાં નાણાં પોતાની પાસે નહતાં, એમ
તેને માલુમ પડ્યું. આથી ચાલતા જવા સિવાય છૂટકો નહતો.
તેણે ઝડપથી પગપાળા જવા માંડ્યું. ગુનગોડ રસ્તામાંથી તે
પસાર થતો હતો તે વખતે અચાનક થોડેક દૂર તેને એક સ્ત્રી
અને એક પુરુષ સાથે સાથે જતાં જણાયાં. ખન્નેને તે ઓળખતો
હોય, એમ તેને લાગ્યું. સ્ત્રી મેડમ બોનેશિયો હોય અને પુરુષ
અરામી હોય એમ તેને આભાસ થયો. પુરુષ ખંડુકદારનો પોષાક
પહેર્યો હતો અને સ્ત્રી કાળા ઝલ્લામાં વીંટળાયેલી હતી. ડાટીને
જે રસ્તે થઈને જવાનું હતું તે રસ્તેજ તેઓ જવા લાગ્યાં. ડાટી
તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તે આ બે જણાંથી લગભગ
વીસેક કદમ દૂર રહ્યો ત્યાં તેને ચોક્કસ લાગ્યું કે, આ માણસ
અરામીજ છે. અરામી, આ પ્રમાણે મેડમ બોનેશિયો પાથે
ઉઘાડેછોક પ્રેમ કરે, એ ડાટીથી સાંઘન થયું નહીં. મેડમ બોને-
શિયોએ પોતાના પ્રેમનો ઇન્કાર કર્યો હતો, પોતાને ઠગ્યો હતો,
એટલુંજ નહીં પણ પોતાના મિત્ર સાથે પ્રેમ કરવા માંડ્યો હતો !
આ રીતે ખેસક વિશ્વાસઘાત જેવીજ હતી. આવો વિશ્વાસઘાત
કરનાર, એ સ્ત્રી અને એ પુરુષ ખન્નેની સખ્ત ખબર લેવીજ
જોઈએ એવો નિશ્ચય કરીને, ડાટી ઉતાવળે પગલે તેમની નજદિક
જઈ પહોંચ્યો. ઠેવી રીતે કામ લેવું, એનો પોતાના મનમાં નિર્ણય
કરીને, તે પ્રથમ તો ખડુજ ઝડપથી ચાલીને તેમની પાસે થઈને
તેમની આગળ જતો રહ્યો અને તે પછી પાછો ફરીને તે ખન્નેના
તરફ એકા ટશે જોતો જોતો તેમની સમીપ ગયો.

તેની આ વિચિત્ર રીતભાત જોઈને ખંડુકદાર પોષાકમાં સજ્જ
થયલા પુરુષે પૂછ્યું: “કેમ, મેંશ્યો, તમારે કેનું કામ છે?” ડાટી
તે પુરુષનો અવાજ સાંભળીને જ અંખવાણો પડી ગયો અને બોલ્યો:

“ અરે, આ તો અરામી નથી ! ”

“ અલખત, હું અરામી નથીજ ! મોંશ્યો, તમારી અબયળી ઉપરથી હું જોઈ શકું છું કે તમે બૂલથીજ મારી પાછળ આવતા હતા અને તેથી હું તમને માફ કરે છું. ”

હાટો: “ મને માફ કરનાર તમે કોણ ? ”

“ ગમે તે. તમે તમારે રસ્તે પડો. તમને મારી સાથે કાંઈ કામ નથી. એટલે વધુ પંચાતની જરૂર નથી ”

“ પંચાત કેમ નહીં ? મારે તમારું કામ નથી, પરંતુ આ સત્તારીનું કાંઈક કામ છે. ”

“ આ સત્તારીનું ? તમે તેને જાળજો છો ? ”

“ મોંશ્યો, તમે છોતરાયા છો. આ સત્તારીને તો હું સારી પેઠે જાળખું છું. ”

મેડમ બોનેશિયોએ આ વખતે કપકાલચી સ્વરે કહ્યું: “ મોંશ્યો, આ શું ! તમે એક સૈનિક તરીકે અને એક ગૃહસ્થ તરીકે મને વચન આપ્યું હતું એ બૂલી જાઓ છો શું ? એ વચન પછી તમે આમ કરશો, એમ હું જાણતી નહોતી. ”

“ અને...મેડમ...તમે...મને વચન આપ્યું હતું કે.....”

અને પેલા અબજુયા માણસે મેડમ બોનેશિયોને કહ્યું:

“ ચાલો, ચાલો. નક્કામો વખત ગુમાવો નહીં. ”

પણ હાટો એક થાંભલાની માફક અદખ વાળીને તથા પહોળા પગ કરીને તેમની આંડે ઉભો રહ્યો. ખંડુકદારે જરાક પાછળ હટીને પોતાના એક હાથથી હાટોને ધક્કો માર્યો. વીરકેસરી ગાસ્કને એકદમ પોતાના મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી. આ જોઈને અબજુયા માણસે પણ પોતાની તરવાર ખઠાર કાઢી. બન્ને વચ્ચે દ્વન્દ્વ યુદ્ધ થવાની તૈયારી જોઈને મેડમ બોનેશિયો ગળગળા સાદે ખૂમ પાડી ઉઠી: “ નામદાર ઉમરાવજી ! ધૈર્ય રાખો ખાતર શાન્ત થાઓ. ”

આ પછી ખન્ને લઢવેયાઓની વચ્ચે જમને તે ઉભી રહી.

ડાટીના મનમાં મેડમ ઓનેશિયોના વાક્યથી કાંઈક નવું જ વિચાર જન્મત થયો. તે અજાયબીથી બોલ્યો: “ ઉમરાવબદા ! ત્યારે શું આ ઈંગ્લાંડના — ”

“—મધાન નામદાર ડયુક ઓફ બ્રિગ્હામ છે ! ”

ડાટીનું અધૂરું વાક્ય મેડમ ઓનેશિયોએ પૂરું કરીને ડાટીને બધા શક દૂર કર્યો. તરતજ ડાટીની તરવાર નીચે ઢળી. આ જોઇને ઓનેશિયોને તેની લાગણીમાં ફેરફાર થયલો લાગ્યો. વધુ અસર કરવા ખાતર તે બોલી: “ હવે તમારે બધાંનો નાશ કરવો છે ? ”

ડાટીએ કહ્યું: “ નહીંજ. ” પોતાની તરવાર મ્યાનમાં નાંખીને તેણે તે ખન્ને તરફ જોઇને કહ્યું: “ નામદાર ઉમરાવબદા ! માનવંત સત્રારી ! હું તમારી ખન્નેની માફી માગું છું. મારા નામદાર, આ બધા ઘોંટાળો થવાનું મૂળ કારણ પ્રેમજ છે. હું આ સત્રારીને ચાહું છું. હું ઇર્ષાથી દીવાનો ખન્ને હોતો. આવી સ્થિતિમાં એક માણસ શું કરે, એ આપ જણો છો. આથી એક વખત કરીથી હું આપની માફી માગું છું અને વિનંતિ કરું છું કે, મારા લાયક કોઇ સેવા હોય તો ફરમાવશો. આપ નક્કી માનજે કે, આપની રક્ષાને ખાતર મારા પ્રાણ આપવા પડશે તો પણ હું તૈયાર છું. ”

બ્રિગ્હામ પોતાની તરવાર મ્યાનમાં નાંખ્યા બાદ પોતાનો હાથ ડાટી તરફ ધર્યો અને કહ્યું: “ ધન્ય છે તમને શૂરવીર યુવક ! તમે મને તમારી સેવા અર્પણ કરી છે. ઠીક, તમારા જીવલેજ નિખાલસપણાથી હું તે સેવાનો સ્વીકાર કરું છું. અમારી પાછળ પાછળ વીસ કદમને અંતરે ચાલ્યા આવો; અને જો અમારા માર્ગમાં અંતરાય નાંખતું તમને કોઇ જણાય તો તેને કાર મારજો. ”

પરિચ્છેદ ૧૨.

મેળાપ !

ડમ બોનેશિયો અને ડચ્ક ઓફ બકિંગહામને રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરતાં કાંઈ વિઘ્ન નડ્યું નહીં. બોનેશિયો રાણીની ખીદમતદાર હોવાથી દ્વારપાળોએ તેને અટકાવી નહીં. અને ડચ્ક ખંદુકદારનેા યોષાક પહેરેલો હોવાથી તે નિર્વિઘ્ને રાજમહેલમાં દાખલ થઈ શક્યો. એ દિવસે ખંદુકદારે રાજમહેલમાં પહેરા ઉપર હતા.

રાજમહેલમાં અંદરના ભાગમાં પહોંચતાંજ એક ખંધ ખારણું ખખડાવવામાં આવ્યું. દિવસે તે ખારણું ખુલ્લું રહેતું અને રાતે ખંધ થતું. જરાક ખખડાટ કર્યા પછી તે તરતજ ઉઘાડવામાં આવ્યું. બંને જણ અંદર દાખલ થયાં. સર્વત્ર સુન્સાન હતું. મહેલમાં સર્વ કોઈ નિદ્રાધીન હતું. માત્ર રાણી તથા એક વિશ્વાસુ દાસી જાગ્રત હતાં. મેડમ બોનેશિયો ડચ્ક સાથે કેટલાક ઓરડાઓમાં થઈને છેવટે એક એકાન્ત ઓરડામાં જઈ પહોંચી. અહીં તેણે ડચ્કને બેસવાનું કહ્યું. એ ખાદ તે રાણી સાહેબ પાસે ગઈ. જો ઓરડામાં તેણે ડચ્કને બેસાડ્યો હતો તે ઓરડામાંથી ખહાર નીકળતી વખતે તેણે તેનાં ખારણું વાસી દીધાં તથા ખહારથી સાંકળ ચઢાવી દીધી. ડચ્ક આ રીતે એક કેદી તરીકે તે ઓરડામાં પૂરાઈ રહ્યો. આ ઓરડામાં ડચ્ક એકલોજ હતો. તેના હૃદયમાં કોઈપણ જાતનો ભય નહતો. તેના સ્વભાવનેા એક મોટો ગુણ એ હતો કે, તેને સાહસ અતિ પ્રિય હતાં. જોવા તે સાહસિક હતો તેવાજ સાહસિક માણસો પર તેને શ્રેય હતો. તે શરવીર,

નિશ્ચય અને અનેક જાતના દાવપેચ કરી શકે એવા હોતો. તે કાન્સમાં આવ્યો ત્યાર પછી તેને સમાચાર મળ્યા કે, કાંઈક મને પ્રપંચથી અંતે બોલાવ્યો છે અને રાણી સાહેબે પોતે પત્ર લખીને મને બોલાવ્યો નથી. આમ છતાં પણ તે મુંઝાયો નહીં. રાણી સાહેબને મળ્યા વિના તો ઇંગ્લંડ પાછા જવું નહીં, એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને એ નિશ્ચયનું પરિણામ આજના મેળાપમાં આવ્યું. દગાકટકાના આવા પ્રસંગમાં ડયૂક પહેલીજ વાર કસાયો નક્કો. એવા અનેક પ્રસંગો અગાઉ તેને પ્રાપ્ત થયા હતા. પરંતુ વારંવાર અંત અને બુદ્ધિબળથી દરેક પ્રસંગની મુશળતો તેણે દૂર કરી હતી. આ પ્રસંગે જ્યારે તેણે રાણીજીને કહવરાવ્યું કે, ‘તમારો મેળાપ કર્યા વિના તો હું ઇંગ્લંડ પાછો જઈશ નહીં.’ ત્યારે રાણીજી પ્રથમ તો ગુંચાવાં. તેમણે મગવાને સફ ના પાડી. પણ છેવટે ડયૂક એક રાજકુટુંબનો માણસ એટલે રાજકુટુંબ તેણે તણ નહીં. રાણીજીએ ધાર્યું કે, હું ચઢેલો ડયૂક રખેને કાંઈનું કાંઈ કરી બેસશે; એટલે તેમણે મુલાકાત આપવા કબૂલ કર્યું. તેમણે મેડમ બોનેશિયોને ડયૂકને તેડી લાવવાના કામ માટે નિયુક્ત કરી. પણ એ વાતની ખબર પ્રપંચીએતે પડી જતાં, માર્ગમાંજ તે બીને તેઓએ ઉઠાવી. ત્રણ દિવસ સુધી તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં અને તક શોધીને જ્યારે તે નાસી આવી ત્યાર પછી તેણે રાણીજી પ્રત્યેની પોતાની પ્રથમની વફાદારીથી ડયૂક સાથે તેમનું સંમિલન થોજી આવ્યું.

અંકિમહામને જ ચારડામાં બેસાડવામાં આવ્યો હતો તેમાં સુંદર સરસામાન હતો. કેટલાયે મોટા આયનાઓ ભીંતે લટકાવેલા હતા. એક ઓણા દીવા તે ચારડામાં ટમટમી રહ્યો હતો, અંકિ-ગહામ એક ચારસા સામે ઉભો રહ્યો. અંદકદારનો પોપાક તેને

ખડુ શોભતો હતો. તેનું વય ૩૫ વર્ષનું હતું. તે ખડુજ દેખાવડો હતો. ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડ દેશના કોઇ પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ શૃષ્ઠ્યના સર્વે ગુણ તેનામાં હતા. ઇંગ્લાંડના રાજાનો તે સૌથી વધુ પ્રિય મંત્રી હતો. તેનો શબ્દ એજ તેની સત્તા હતી. ઇંગ્લાંડની પ્રજામાં જેલો ખળભળાટ તેણે એક વખત ખડુ સારી રીતે શાન્ત કરી દીધો હતો. પોતાનાં કાર્યમાં તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ રહેતો. પોતાના હાથમાંની સત્તાને પરિણામે, અન્ય કોઇથી ન થઇ શકે એવાં મુશ્કેલ કાર્યો તે અટલ શ્રદ્ધાથી પોતાના હાથમાં લેતો અને ચોક્કસ તેમાંથી પાર ઉતરતો. તેના આ જાતના સ્વભાવને લીધે ‘ ઓસ્ટ્રિયાની એન ’ તરીકે ઓળખાતી ફ્રાન્સની સુન્દર પણ અભિમાની રાણીને તેના ઉપર સ્નેહ ઉપજ્યો હતો.

અઠિંગહાંમે આયના સામે ઉભા રહીને પોતાના માથાના વાળ એક સરખા કપડાં અને પોતાના પોપાક ઉપર વળેલી કરચલીએ દૂર કરી. એ પછી, પોતાના હૃદયમાં રહેલી લાગણી પ્રકટ કરવાનો આજે પોતાને યથેચ્છ સમય મળશે, એમ ધારીને તે હસ્યો. તેના મોઢા ઉપરના હાસ્યની ચમક હજી તો લય પામી નથી ત્યાં અરિસામાં તેણે એયું કે, પોતાના ખંડનાં દ્વાર ઉઘાડીને ઉંખરની વચ્ચેવચ્ચે ઉભી રહેલી એક સ્ત્રી-વ્યક્તિનું પ્રતિબિંબ અરિસામાં પડી રહ્યું છે. તેના મોઢામાંથી આ વખતે “ ઓહો ! ” એવો ઉદ્ગાર સહજ નીકળી ગયો. ઉંખરમાં ઉભી રહેલી સ્ત્રી ફ્રાન્સની રાણી જેને ઓસ્ટ્રિયાની એન તરીકે ઓળખવામાં આવતી તેજ સ્ત્રી હતી !

રાણી સાહેબનું વય આ વખતે ૨૬ વર્ષનું હતું. તેમનું સૌન્દર્ય અત્યારે પૂર્ણ ખડારથી ખીલ્યું હતું. તેમની ખોલવા ચાલવાની દબ એક રાણીને યોગ્ય, ગંભીર અને હચી સહયતાભરેલ

હતી. તેમની આંખો રત્નની માફક તેજદાર હતી. વદન નાનું અને વર્ણ સફેદ ગુલાબ જેવો હતો. તેમનું નાક કાંઈક નાનું અને અણીદાર હતું. પણ તેથી તેમની મુન્દરતામાં જરાકે ક્ષતિ આવતી નહતી. બ્રહ્મિંગલામ, રાણીને જોઈને ક્ષણભર અકિત થઇ ગયો. તેને રાણી આજના જટલાં સુન્દર અગાઉ કોઇ વખત પણ લાગ્યાં ન હતાં. રાણીનો પોષાક અત્યારે તદ્દન સાદો હતો. તેમની સાથે માત્ર ડોના એસ્ટેક્સના હતી. ડ્યૂકની નજર રાણી તરફ જતાં, તે અરિસા આગળથી પાછો વળ્યો અને રાણીને મળવા આગળ વળ્યો. રાણીએ પણ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો વાતચિતનો માર્ગ રાણીએ કર્યો.

રાણી: “ પત્ર સંબંધમાં થયેલો પ્રપંચ તમારા જાણવામાં આવ્યો હશેજ. ”

“ હા. મને તેની ખબર છે. એ ઉપાંત હું એ પણ જાણી ચૂક્યો છે કે, પથ્થર પીગળી જશે એવી આશા મેં લીધી હતી ! હવે તેનો ઇલાજ નથી. તો પણ શું બગડ્યું છે ? જો સહસાજ પ્રેમ કરે છે, તેઓને પ્રેમમાં આસ્થા હોય છે. વળી માફ સાહસિકપણે અહીં આવવું નક્કામું નીવડ્યું નથી; કારણ મને તમારા મેળાપનો લાલ મળ્યો છે ”

રાણી: “ એ ખરું છે. પણ મેં તમને મુલાકાત શા માટે આપી છે એ તમે જાણો જા. દેવળ તમારા પ્રત્યે દયાથી મેં તેમ કહ્યું છે અને તમને મુલાકાત એટલા માટે આપી છે કે, મારાં દુઃખને નહીં ગણક રીને તમે આ શહેરમાં રહવાની હઠ પકડી રહ્યા છો. તમે નથી જાણતા કે, તમે અહીં રહો તેથી તમારા પોતાના તેમજ મારા પ્રાણ જોખમમાં છે તમને મેં એટલું જ કહેવા માટે અત્રે બોલાવ્યા છે કે, હવે આપણા મિલનનો અંત

આપણે જોઈએ. આપણે જુદાંજ પડવું જોઈએ. સમુદ્રનાં ઉડાણ, રાજ્યોની દુશ્મનાવટ અને પ્રાંતશાની પવિત્રતા એ સર્વને લીધે આપણે હવે જુદાઈ સહેવી જોઈએ. અમીરજદા ! આ ખપ્પી ખાખતો સામે પડવું એ આપણી ખૂવારીજ છે. દૂકમાં હું તમને ફરીથી એટલુંજ કહું છું કે, હવેથી મને મળવાનો કદી પ્રયત્ન કરશો નહીં.”

યૂક : “ જોલો, મહારાણી, હજી પણ વધારે જોલો. તમારા મધુર સ્વરમાં ભલે કડવાશ લાવવા યત્ન કરો પણ એ કડવાશ તમારી વાણીમાં નથી આવી શકતી. તમે ખૂવારીની વાત કરો છો. પણ ઈશ્વરે જે એ હૃદયને એકમેક માટે સરજ્યાં છે, તેમને વિખૂટાં પાડવાં, એજ ખૂવારી છે. ”

રાણી : “ સુસ અમીર ! તમે ભૂલી જાઓ છો કે, મેં કદી મારે મ્હોંચેથી તમને એમ નથી કહ્યું કે, હું તમને આહું છું. ”

યૂક : “ પણ તમે એવુંયે કદી મને કહ્યું નથી કે તમે નથી ચહાતાં; અને એવા શબ્દો તમે નામદાર કહો, એ અનુદારતા સિવાય બીજું કાંઈજ નથી. તમે મને કહી શકશો કે, મારા જીવો પ્રેમ તમે કયાં જોયો છે ? મારો પ્રેમ કેવો છે ? એ પ્રેમની જ્યોત સમયને લીધે, વિરહને લીધે, કિંવા લાંબા અંતરને લીધે પણ ખુગાઈ નથી. મારો પ્રેમ એક ખોવાયેલી રેશમની દોરી, એક આકળવિઠળ દાંડપાત અને એક આકસ્મિક શબ્દથી પણ સંતોષ ધારણ કરી રહે, એવો પ્રેમ છે. મહારાણી ! ગત ત્રણ વર્ષ પછી આજ હું તમારી પાસે અત્યારેજ આવ્યો છું. એમ છતાં મારા હૃદયમાં જુઓ કે, ત્રણ વર્ષથી સતત એકજ રાતે મારા પ્રેમની જ્યોત જલી રહી છે કે નહીં ?

“તમને મેં પહેલ વહેલાં જોયાં, ત્યારે તમે કેવો પોપાક ધારણ કર્યો હતો તે વિગતવાર કહી સંભળાવું ? તમે કયાં કયાં

ક્રિયાં આભૂષણ સજ્યાં હતાં તે તદ્દન સૂક્ષ્મ રીતે વર્ણવી બતાવું ? સાંભળો. હું તમને અત્યારે પણ એજ સન્નારી તરીકે જોઈ ચૂકું છું. તમે સ્પેનિશ ઢબે એક કાચ ઉપર વિરાજ્યાં હતાં, વાદળી સાદીનનો ભરતકામવાળો અને સોનેરી તથા રૂપેરી કારવાળો સુંદર અલ્હો તમે પહેર્યો હતો. એની ખાંચો તમારા નાજુક અને મનોહર હાથમાંથી ઝુટી રહી હતી. એ સુકોમળ હાથમાં તમે અલકાં રત્નનાં આભૂષણ પહેર્યાં હતાં. તમારું બહીઆન તમારા શરીરને બહુજ તંગ હાલતમાં રાખીને શોભા આપતું હતું. તમારા અલ્હાના રંગની એક નાની શી ટોપી તમારા કાળા વાળ વાળા મસ્તકને દીપાવી રહી હતી. એ ટોપી ઉપર એજ રંગનું એક પીપું કૂકરી રહ્યું હતું.

“ઓ સન્નારી ! હું મારી આંખો મીચું છું અને તેમ છતાંયે તમને એજ હાલતમાં અઘાપે જોઈું છું. હું મારી આંખો ઉઘાડું છું અને તેમ છતાંયે તમને તેવાંજ જોઈું છું-એટલું જ નહીં-વિચારોમાં જરાક તક્લીફ થાઉં છું તો, મારી નજર સમક્ષ તમે અત્યારે એ સમય કન્તાં પણ સોગણાં વધારે સુંદર લાગો છો !”

રાણીએ સ્વગત કહ્યું : “જરેરે ! એવી યાદગિરીઓ કાયમ રાખીને ઉર્મિઓને અંકુશમાં ન રાખવી, એ કવી મોટી મુખાઈ છે.”

ડ્યૂન : “ત્યારે મારું જીવન વીને શાની ઉપર ? યાદગિરીઓ વિના મારી પાસે છે પણ શું ? મારા સુખનો, મારી આશાઓનો બધો ભંડાર એ યાદગિરીઓમાં જ છે. જ્યારે પણ તમારા મેળાપનો અકેક પ્રસંગ મને વધારે મળે છે ત્યારે એ જૂની યાદગિરીઓના ભંડારમાં વિશેષ ઉમેરો થાય છે. આજ હું તમને એથી વખત મળ્યો છું. ત્રણ વખતની યાદગિરીઓમાં, આથી એકનો વધારો થશે. મારા હૃદયમંદિરમાંની એ યાદગિરીઓ

મારા મગ્નમમયે પણ હું બની શકીશ નહીં. શ્રીમતી ! મારે તમારી સાથેના પ્રથમ મેળાપ મેં વાંચ્યો છે. બીજી વખત તમે મને મેડમ ડે શેવર્સના મહેલમાં મળ્યાં હતાં અને ત્રીજી વખત એમિયેં ખાખમાં—”

રાણી: “ ડચ્ક ! એ મેળાપની યાદ તાજી ન કરશો. ”

ડચ્ક: “ ઠેમ ન કરું ? અહો ! મારા જીવનમાં સૌથી વધુ સુખી અને સૌથી વધુ અગ્રકતી પળ, એ ત્રીજી મુલાકાત વખતે જ મને પ્રાપ્ત થઈ હતી. શું એ મધૂરી રાત તમને યાદ નથી ? ઋતુ ઠેવી ખુશનુમા હતી તે રાત્રે ? અને આકાશ-નાનાશા તારલાઓથી અમઠી રહેલું એ રાતનું આકાશ કેટલું ખૂબ મોહક હતું ? ખરેખર, હું એક વખત પણ તમને એકાન્તનાં મળી શક્યો હતો, એ કદી પણ વીસરીશ નહીં. તમે તમારા જીવનની કદના વિષે, તમારા હૃદયમાં ઉપજતા દુઃખ વિષે મને કેટલું ખૂબ એ રાત્રે કહ્યું હતું ? મારા આ બાહુને ટેકો દઈને તમે કબાં હતાં, એ યાદ છે ? એજ આ મારો બાહુ. મહારાણી ! મહારાણી ! ! તમે મને એ ખૂબ ભૂલી જવાનું કહો છો ? તમને ખબર નથી કે, સ્વર્ગનાં સુખ પણ એ ઘડીનાં સુખ આગળ મારે મને તુરંત હતાં ! એવી ઘડી પુનઃ મને મળે તો તે માટે હું માફ ખૂબ ધન, મારો બધો વૈભવ, મારી સર્વ કીર્તિ અને માફ બાકીનું આયુષ્ય આપી દેવ તૈયાર છું ! હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, એ રાત્રે તો તમે મને ચહાતાં હતાં જ. ”

રાણી: “ ડચ્ક ! મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે, એ સ્થાનની શોભા, એ મનોહર રાત્રિની મુગ્ધ બનાવી દેનારી મોહકતા, તમારા દૃષ્ટિ નું અર્થજ અને દુઃખ એવાજ બીજા સંજોગો કે જે કેટલીકવાર સ્ત્રીઓનાં વિનાશ માટેજ સરખાયા હોય છે, તે એ

પ્રાણુઘાતક રાત્રિયે એટલા બધા સંગઠિત થયા હતા કે તેથી જાન ભૂલી જવાય એ બનવા ભેગ હતું; પરન્તુ ખાનદાન કુલોત્પન્ન અમીર સાહેબ ! એ રાત્રિના જાન ભૂલાવનારા પ્રસંગે માફ મહારાણીપદ, એક પવિત્ર સ્ત્રી તરોકે માફ મસ્તક કંચું રખાવવા મારી કુમકે આવી ચઢ્યું, એ તમે ભૂલી જતા હાગો છો. એક ગેરવાજબી શબ્દ તમે કહ્યો, અને જવાબ આપવાની મને જ્યાં શુદ્ધિ આતી, ત્યાં તો મેં તરતજ મારી દાસીઓને બૂમ પાડીને બોલાવી હતી ! ”

ડયુક: “ એ ખરું છે. ગમે તે કોઈ વ્યક્તિનો પ્રેમ પણ તમારા મહારાણીપદ આગળ તુચ્છ છે એ હું કબૂલ કરું છું; તોપણ એ પ્રસંગ પછી મારો પ્રેમ વધુ આવેશવાળો અને વધુ દૃઢ બન્યો છે. તમને એમ લાગ્યું કે, મારા પાશમાંથી છૂટવાનો એકજ માર્ગ તમે પારિસ ખાતે પાછાં ફરો તેમાંજ હતો. તમને લાગ્યું કે, મારા માલિકે જ બળનો મને સોંપ્યો હતો, તેનો મારે ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહીં. પણ આખા જગતના બળનાઓ અથવા આ પૃથ્વી ના બધા રાજાઓ મારા દૃઢ મન આગળ શી વિસાતમાં છે ! મહારાણી ! હું આઠ દિવસની અંદર તમારી સન્મુખ પાછો હાજર થયો હતો, એ તમને યાદ હશે. એ વખતે તમે મને કશોયે કપકો દીધો ન હતો. એક પણ માટે પણ તમારાં દર્શન કરવા મેં મારો પ્રાણુ જોખમમાં નાંખી, એ ઘડીએ મારે સાહસ ઉઠાવ્યું હતું મેં તમારા હાથનો પણ તે વખતે સ્પર્શ કર્યો ન હતો અને મને તાબેદાર રહેલો જોઈને તથા પશ્ચાત્તાપ કરતો જોઈને તમે અંતઃ કરણપૂર્વક ક્ષમા આપી હતી. ”

રાણી: “ એ ઉપરથીજ તમારે સમજવું જોઈતું હતું કે, પહેલાંની બધી મૂખાઈઓનો અંત આવ્યો હતો. તમે જાણુ છો

કે, એ મૂર્ખાઈમાં મેં ભાગ લીધા નથી તે છતાં પણ તે પછી કેટલા બધા સિતમ મારા ઉપર વરસ્યા છે? મેં, કાર્ડિનલના ચઢાવ્યાથી રાજ એ સમયથી બહુજ ઈર્ષાળુ બન્યા છે. મેડમ ડ વર્નેને મારી પાસેથી દૂર કરવામાં આવી છે. ખ્યુટેને હૃદયપાર કરવામાં આવી છે. મેડમ ડ શેવર્સની અપહર્તિ કરવામાં આવી છે અને તમે ઈંગ્લાંડના એકથી તરીકે અહીં આવો તે સામે રાજાએ પોતે વાંધા ઉઠાવ્યો છે.”

“ફ્રાન્સે લીધેલા વાંધા માટે તેને ઓછા સંકટમાં ઉતરવું પડશે નહીં. રાજાએ મારા આવવા સામે વાંધા લીધા પણ રાણી! એથી લડાઈ જાગશે. હું ફ્રાન્સ સાથે લડાઈ કરવા મારા અંતરથી ઈચ્છતો નથી, પરંતુ જે લડાઈ હવે જાગશે તેનું એકજ પરિણામ મેં લક્ષમાં રાખ્યું છે. એ પરિણામ લઢાઈમાંથી સંધિનું છે. એ સંધિમાં શરતો ગોઠવવા ઠોણ આવશે? હું જ. શા ઉદ્દેશથી? તમારાં દર્શનનાજ ઉદ્દેશથી. લડાઈથી હજારો માણસોનો ઘાણ વળશે, એ જાણું છું પણ મારા પ્રેમ આગળ એ હજારો માણસોનો વિનાશ ગણનામાં નથી. કદાપિ તમને આ દીવાનાપણું લાગશે, મોટી મૂર્ખાઈ લાગશે પણ મને કહેશે કે ઠોણ જાને આવો સાચો પ્રેમી કયારે મળ્યો છે? કઈ મહારાણી કને આવો વફાદાર અને વિશુદ્ધ સેવક છે?”

રાણી: ‘ડ્યૂક! તમે તમારો ખયાલ કરવા જતાં આવાં વાક્યો ઓલો છો શા સાર? એ વાક્યો મને વધુ દોષિત બનાવે છે. તમે પ્રેમના પુરાવા તરીકે જે મુદ્દાઓ રજૂ કરો છો, તે કેવળ ગુન્હાઓ છે. આવા માર્ગે શા માટે જાઓ છો?’

ડ્યૂક: “કારણ કે તમે મને આહતાં નથી. તમે મને આહતાં હો તો જને તમે ગુન્હા કહો છો તે ગુન્હાકેવળ ભાસેજ નહીં.

ખરેખર, તમારા પ્રેમની મને ખાત્રી થાય તો હું દીવાનોજ
ખની જાઉં. મેડમ શેવર્સ તમારા કરતાં આછાં ઘાતકી છે. હોલેન્ડ
તેના ઉપર પ્રેમ કરતો હતો અને એ પ્રેમનો તેણે સુંદર રીતે
ખદ્દો વાળી આપ્યો છે.”

રાણી: “મેડમ શેવર્સ મહારાણી નહોતી.”

ડ્યૂક: “ત્યારે એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે, તમે મહારાણી ન
હોત તો મારા ઉપર પ્રેમ કરત? વાંર. એ તમે એમજ કહેતાં
હો તો આજથી મારે એમ માનવાનું છે કે, માત્ર તમારી મહાત્મા
પદવીને લીધે તમે મારા તરફ ઘાતકી વર્તન રાખો છો. હા! તમે
મેડમ શેવર્સ હોત તો કેવું સાંકે થાત? એ સ્થિતિમાં આ બિચારો
અર્ધિગદામ તમારો ઋણી ખની શક્યો હોત! હજારો વાર ધન્ય
છે! મહારાણી! ધન્ય છે, એ વચનો માટે! હું તમારો મહા
આભાર માનું છું.”

રાણી: “ડ્યૂક, તમે મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરો છો.
તમે ભૂલભરેલું સમજ્યા છો. હું એમ કહેવા માગતી હતી કે—”

ડ્યૂક: “—હવે કશું કહેશો નહીં. ભલે હું ભૂલભરેલું સમ-
જ્યો. એ ભૂલભરેલી સમજથી પણ એ મારા હૃદયને રાહત મળતી
હોય તો શા માટે માંડે એટલું સુખ પણ તમે લૂંટી લેવા માગો
છો? મહારાણી, તમેજ મને કહ્યું છે કે, કોઈકે પ્રપંચથી મને
અહીં ખેલાવ્યો છે; પણ એ પ્રપંચમાં મારી જિંદગી જાય તોયે
મને તેની દરકાર નથી કારણ મને થોડાકજ વખત ઉપર સ્વપ્ન
આવ્યું હતું કે, હું દ્રૌક વખતમાં મરી જાશ.”

રાણી: “પ્રભૂ! પ્રભૂ!!”

ડ્યૂક: “શ્રીમતી! તમને ગભરાવી નાંખવા માટે મેં આમ
કહ્યું નથી. તમારા ઉપર મારા મોતનું કારણ ઢાળી પાડવા હું

ધરછતો નથી. ખાત્રીથી માનજે કે, મને સ્વપ્નમાં શ્રદ્ધા નથી; પણ જો શબ્દો તમે થોડા વખત ઉપર બોલ્યાં, તે શબ્દો પછી મને માફ ઇચ્છત સર્વ મળી ચૂક્યું હોવાથી મારા જીવનની મને જરાકે દરકાર નથી.”

રાણી: “તમારા જેવું સ્વપ્ન મને પણ આવ્યું હતું. તેમાં મેં તમને ઘવાઇને લોહીલુહાણ થઇને પડેલા જોયા હતા—”

ડયૂક: “—મને ડાખા પાસામાં એક છૂરીથી જખમ થયેલા તમે જોયા હતા?”

રાણી: “હા. ડયૂક! એક છૂરીથી ડાખાજ પાસામાં! કેવું વિચિત્ર! પણ મારા સ્વાનની આ ખારિક વિગત તમને કોણે કહી? મેં કહેઇને એ વાત કરી હતી. એ સ્વપ્ન પછી જન્મત થયા બાદ મેં માત્ર પરમાત્માની સ્તુતિ કરી હતી.”

ડયૂક: “મારા પ્રતિના તમારા પ્રેમનો આથી વિશેષ પુરાવા શો હોઇ શકે? મને હવે ખાત્રી થાય છે કે, તમે મને આહો છો.”

રાણી: “પણ એવું મેં ક્યાં કહ્યું છે?”

ડયૂક: “માટેથી નથી કહ્યું, પણ અંતરની સાક્ષી રદ થઇ શકશે નહીં. ઇશ્વરે મને જે સ્વપ્ન આપ્યું તેજ તમને આપ્યું. જો આપણાં હૃદય એક હોય નહીં તો આવું સ્વપ્ન બન્નેને એક સાથે શી રીતે આવે? મને એ જાણીને આનંદ થાય છે કે, તમે મને આહો છો—તમે મારા માટે રડો છો—તમારો મારા માટે જીવ ખોલે છે!”

રાણી: “ઓ પ્રભુ! મારાથી આ સહન થઇ શકતું નથી. ડયૂક, ઇશ્વરને ખાતર હવે તમે અહીંથી જાઓ. હું તમને આહુ છું કે નહીં તેની મને ખબર નથી; પણ એટલું તો નક્કી કે, હું એક કુલાંગાર સ્ત્રી નથી. લગ્નવેદી આગળ રાજ સાથે મારાં લગ્ન

થયલાં છે અને મારે તેમને એકનિબ્ધ રહેવું જોઈએ. ડ્યૂક ! મારા ઉપર દયા કરો અને જાઓ. જે તમારું મૃત્યુ ફ્રાન્સમાં થાય, અને તમારા મૃત્યુનું કારણ મારા પ્રત્યેના પ્રેમનું હતું એમ મને લાગે તો મારું હૃદય એ ઘા સહી શકશે નહીં—હું દીવાની બની જઈશ. આથી કૃપા કરીને કાંઈ વધુ ખરાબ સ્થિતિ ન થાય તે પહેલાં જાઓ. ડ્યૂક ! વિદાય થાઓ. ”

“ ઓહો ! તમે અત્યારે કેવાં સુંદર દીસો છો ! અહા ! હું તમને કેવો ચાહું છું ! ”

“ જાઓ, જાઓ, ફરીથી કોઈવાર આવજો. કહેવું તો ઇંગ્લાંડના એલચી તરીકે આવજો; પ્રધાન તરીકે આવજો કે પછી પ્રુન્કળ સૈનિકો સાથે આવજો. એથી તમારું રક્ષણ થશે અને તમારું અભ્યુદયનું મૃત્યુ નહીં થાય. તમે એ રીતે આવશો એથી હું ખુશી થઈશ. ”

“ શું તમે મારે માટે આવી કાળજી ધરાવો છો, એ ખરું છે ? ” રાણી : “ હા. ”

ડ્યૂક : “ ત્યારે મને તમારી એ કાળજી ખદલ ખાતરી થાય એવી કોઈ નિશાની આપો. એકાદ વીંટી, એકાદ રતનહાર અથવા તો રત્નમાળા. ”

રાણી : “ વાર. એવું કાંઈ હું તમને આપું તે પછી તમે જતા રહેશો. ”—“ જરૂર. ”—“ અત્યારેજ ? ”—“ હા. ”—“ તમારે ફ્રાન્સનો કિનારો છોડી દેવો પડશે. તરતજ ઇંગ્લાંડ જવું જોઈશે. ” “ કપૂલ. કપૂલ. ”

“ ઠીક ઉભા રહો ત્યારે. ”

એટલું કહીને ઓસ્ટ્રિયાની એન પોતાના શયનશુદ્ધમાં ગઈ અને થોડીક જ વારમાં એક નાની પેટી લઈને પાછી આવી. ડ્યૂકને

તે પેટી આપતાં તેણે કહ્યું: “ જાઓ. ઉચ્ક, મારી આ યાદગિરી લઇને વિદાય થાઓ. ”

અઠિગહામે પેટી હાથમાં લીધી અને રાણીને બહુજ નીચે નમીને નમન કર્યું. તે ઘુંટણ વાળીને નીચે બેઠો.

રાણી: “ તમે આ શું કરો છો ? તમારી કબૂલાત પ્રમાણે જ તો કેમ નથી ? ”

ઉચ્ક ગળગળા સ્વરે બોલ્યો: “ જહિં છું, મહારાણી ! જહિં છું. પણ તે પહેલાં એક વખત તમારો હાથ આપો. જરૂર તે પછી હું જઈશ. ”

ઑસ્ટ્રિયાની એને પોતાની આંખો મીંચી અને પોતાના હાથ તેના તરફ ધર્યો. તેને લાગ્યું કે, ‘ પોતાનું સર્વ બળ કમી થતું જાય છે; તેથી તે, પાસે ઉભેલી દાસીના ખભા ઉપર પોતાના બીજા હાથ મૂકીને, તેને ટેકા દઇને ઉભી રહી.

ઉચ્ક ઑક અઠિગહામે રાણીના નાજુક હાથ બહુજ આવે-વેશથી પોતાના હોઠને અરકાડ્યો અને તે પછી ઉભો થતાં તે બોલ્યો: “ જો માફ મૃત્યુ નહીં થાય તો હું છ માસની અંદર અહીં પાછો આવીશ. કદાપિ આખા જગતની જંજળ મારા ઉપર આવી પડી હશે તો પણ હું જરૂર જો મુદતસર આવીશ. ”

તેના હૃદયમાં અત્યારે બહુ દુઃખ થતું હતું; પરન્તુ પોતાના ગચન પ્રમાણે તે એકદમ ખારણા તરફ ધસ્યો અને પુનઃ રાણી તરફ એક દષ્ટિપાત કરીને તે જતો રહ્યો.

એડમ બોનેશિયો તેને પૂર્વવત્ સંભાળ સાથે હુમે રાજ્ય-લક્ષમાંથી બહાર લઇ ગઈ.

પરિચ્છેદ ૧૩.

માંશ્યા બોનેશિયો.

ચક્રવૃન્દ ! રાજદારી અને ભેદભર્યા અનેક કપટ પ્રસંગોમાં જ એક વ્યક્તિ તરફ આપણું ધ્યાન નથી તે માં. બોનેશિયો છે. ચાલો, આપણે એ સંકટમાં પડેલા માં. બોનેશિયોની ખખર લઇએ. જો સૈનિક અમલદારોએ તેને પકડ્યો, તેઓ તેને ત્યાંથી ખાશોખાજા ખેંચીલેલા કેદખાનામાં લઇ ગયા. ત્યાં સૈનિકો ખુદી સંગીનવાળી ખંડુકો સાથે પહેરો ભરતા હતા. તેમની સામે થઇને જ જતા અને કંપતા બોનેશિયોને લઇ જવામાં આવ્યો. કેદખાનામાં એક ભોંયરામાં આવેલી અંધારી કાટડીમાં તેને પૂરવામાં આવ્યો. ત્યાં તેનું ઘણું અપમાન કરી, અતિશય દુઃખ આપ્યા પછી તે લોકોએ, જાણે તે એક બિખારી હોય એમ તેની સાથે તિરસ્કારભર્યું વર્તન ચલાવ્યું. લગભગ અર્ધો કલાક તેને ત્રાસ આપ્યા પછી, એક અમલદારે આવી, માં. બોનેશિયોને તપાસ કરવાની ઓરડીમાં લઇ ચાલવા ફરમાવ્યું. તે ઓરડીમાં તેને દાખલ કર્યા બાદ એકદમ તેનું ખારણું ખંધ કરવામાં આવ્યું.

તે ઓરડીમાં માત્ર એક ટેબલ અને ખુરશી સિવાય ખીજે કંઈ સામાન નહોતો. ખુરશીપર તપાસ કરનારો અધિકારી ખેંડો હતો અને તે કાંઈક લખતો હતો. તે અધિકારીને ચહેરો શિયાળા જેવો હતો; તેનું નાક અણીદાર, આંખો ઝીણી અને તીવ્ર તથા ડોઝી હતી હતી. તે અધિકારીએ માં. બોનેશિયોને તેનું

નામ, રહેવાનું ઠેકાણું અને ઉમ્મર વિગેરે પૂછ્યા પછી તેને બીજો કાંઈ પણ પ્રશ્ન ન પૂછતાં ઉપદેશ આપવાની શરૂઆત કરી. ઠેકાં સાધારણ માણસ પોતાને ન લાગે વળગે એવા સરકારી કામમાં માથું મારે તો તેને કેટલું મોટું નુકસાન થાય છે એનું ચિત્ર આપતાં આપતાં આ ઉપદેશક મહાશયે કાર્ડિનલની ધાક આ અપરાધી ઉપર બેસાડવા માટે કાર્ડિનલનું એક લઘ્ય અને સર્વશક્તિમાન અધિષ્ઠાતા તરીકે વર્ણન કર્યું. આટલું કર્યા પછી તેણે તે વેપારીને તેની હાલની સ્થિતિનો વિચાર કરવાની સૂચના કરી.

બિચારા મેં. બોનેશિયોએ તો તેના કદા પહેલાંજ પોતાની સ્થિતિનો વિચાર કર્યો હતો. અત્યારે તે બિચારાના મનમાં એમ થતું હતું કે ‘ક્રિયા કુમુદ્ધર્ત્માં મેં. ૯ લા પોર્ટે’એ મેડમ બોનેશિયો સાથે મારું લગ્ન કર્યું, કે મને તે પછી દુઃખોજ નડે છે ! વળી, તે સાથે તેને એ પણ દુઃખદ લાગ્યું કે-મારી સ્ત્રીની રાણીસા-હેબની ખાનગી દાસી તરીકે નિમણુક થઇ એ તો ઘણુંજ ખોટું થયું. ” મૂળથીજ આ વેપારીનો સ્વભાવ એકલપેટો હતો. તેમાં વળી લોભ અને ધાસ્તીનો ઉમેરો થયો; પછી શું પૂછવું ? તેના મનમાં તેની સ્ત્રી સંબંધી પ્રેમ તો જ ઠીકાઠીક જ હતો. તેના મૂળ મુદ્દો માત્ર સ્વાર્થ અને પૈસામાંજ હતો ! તે બહીતો બહીતો બોલ્યો, “કમિશનર સાહેબ, આપણાપર રાજ્ય કરનાર કાર્ડિનલ સાહેબનું અલૌકિક કર્તૃત્વ હું જાણું છું, અને તેમને માટે મારા મનમાં ઘણો આદર છે.”

“ખરી વાત ? તો પછી તમને ઍસ્ટિલમાં શા માટે હડસે-લ્યા છે ? ”

“સાહેબ, તે હું જ જાણતો નથી, તો પછી તમને કયાંથી કહું ? પણ, કાર્ડિનલ સાહેબને ન મને એવું કાંઈપણ મેં કર્યું નથી.”

“પણ તમને અહીં મોકલવામાં આબ્યા છે, એ પરથી જણાય છે કે, તમારા ઉપર દેશદ્રોહનો આરોપ છે. એટલે તમારા તરફથી કાંઈપણ ગુન્હો થએલો હોવાજ નેમ છે.”

બોનેશિયો આ સાંભળીને ગભરાઈ ગયો. તેણે કહ્યું:—
“દેશદ્રોહ! મેં દેશદ્રોહ કર્યો! એ વાત તો તદ્દનજ અસંભવિત!”

કમિશનરે પોતાની ઝીણી આંખો બોનેશિયો તરફ તાકીને પૂછ્યું: “તમારે જી છે કે?”

“હા સાહેબ છે.—પણ, છે કહેવા કરતાં, હતી એમ કહું તો ચાલે.”

“ત્યારે તેનું શું થયું?”—“તે કાઠની સાથે નાસી ગઈ છે.”

“કાની સાથે? તેનું તમે નામ જણા છો?”

“હું ધારું છું કે તે હું જાણું છું.”—“ત્યારે તે કાણ છે, એ ચાખખે ચોખખું કહી દો.”

માં. બોનેશિયો આ પ્રશ્નથી મોટી ગુચવણમાં પડ્યો. તેણે ખાંધી ખાખત કહી દેવી કે ખધું છૂપાવવું? શું કરવું? એ સંખંધ-માં મોટી ગડભાંગ કર્યા બાદ તેને લાગ્યું કે—જે હું કરું પણ નહીં કહું તો મૂર્ખો ઠરીશ અને જે ખધું કહી દઈશ તો આ અમલદારની મારા તરફ સારી લાગણી થશે. આખરે તેણે ખધું કહી દેવુંજ ઠીક ધાર્યું. તે બોલ્યો: “હું આપને ખુદ્દહું કહી દઉં છું કે, હું કાઠ ખાખત ઉપર ભાર મૂકતો નથી. માત્ર મને જ માણસ ઉપર વહેમ છે, તેનું મને જે પ્રાંત વર્ણન થાઈ છે તે કહું છું. મારી જીને લઈ નાસી જનાર હોયો કાળો માણસ છે. તેનો કેખાવ કરડો છે. તે કાઠક મોટો ઉમરાવ હોય એમ જણાય છે. હું જ્યારે લુત્રે મહેલ આગળ ઘણુંખડું મારી જીને લઈ જવા ઉભો રહેતો, ત્યારે તે ત્યાં હાજર રહેતો અને જ્યારે અમે બે ત્યાંથી અમારે

ઘેર આવતાં ત્યારે અમારી પૂંઠ પકડતો.”

આ સાંભળીને તપાસણી કરનાર અધિકારી જરાક અસ્વસ્થ બન્યો હોય એમ જણાયું.

તેણે પૂછ્યું: “તમે ત્યારે તેનું નામ જણાવતા નથી?”

બોનેશિયો: “ના જી. હું તેને બરોબર ઓળખું છું ખરો. હજારો માણસની મેદનીમાંથી હું તેને ઝટ પારખી કાઢું.”

“ઠીક; હું હાલ તુર્ત તમારી વધુ તપાસ કરવા માગતો નથી. તમે તમારી સ્ત્રીને લઇ જનારને ઓળખી શકો તેમ છે, એ બાબત રાજદરબારમાં બહેર કરવી બેઠશે.” આમ કહીને તે અધિકારીએ બહારના સૈનિકને હુકમ કર્યો: “કેદીને લઇ જાઓ.”

સૈનિક: “તેને ક્યાં પૂરવાનો છે?”

“જો ચોરડી ખાલી હોય તેમાં. માત્ર એ ચોરડી મજબૂત હોય તેની તપાસ રાખજો.”

અધિકારીએ ઉપર્યુક્ત આજ્ઞા કરતી વખતે બેદરકાર ચહેરો રાખેલો બેઠને, તથા તેણે આપેલો હુકમ સાંભળીને બિચારો બોનેશિયો ભયગ્રસ્ત થઇ ગયો અને પોતાના મનમાં જ તે બોલ્યો: “અરેરે! થઇ ચૂકા મારો રવાનગી! જરૂર મારી સ્ત્રીએ કોઇક ભયંકર ગુન્હો કર્યો હોવો બેઠએ હું તેનો શાગીર્દ છું, એવું આ લોકોને લાગતું હોવું બેઠએ અને તેથી તેની સાથે મને પણ આ લોકોએ શિક્ષા કરી છે! તેણે કોઇક કહ્યું હશે; તેણે સઘળું પણ કબૂલ કર્યું હશે. સ્ત્રી જાતિજ તદ્દન બહીષ્કૃત હોય છે! અરેરે! આ અધારી ચોરડી! ખસ, થઇ ચૂક્યું! હવે તો હમણાં આ રાત વહી જશે, અને આવતી કાલે તે લોકો મને ક્રાંસીએ ચઢાવશે અથવા તો મારે ડોકું ઉડાવી દેશે! હે ઇશ્વર! હે દયાળુ દેવ! તું મારા પર દયા કર!”

બોનેશિયોના ખડખડાટ તરફ સૈનિકોએ બિલકુલ લક્ષ આપ્યું નહીં; કારણ કે, તેઓ તો દરરોજ આવા બનાવો જોતા હતા. દરેક સૈનિકે તેનો એકેક હાથ પકડ્યો અને તેઓ તેને તેની કોટડીમાં લઇ ગયા. તપાસ કરનારા અધિકારીએ ઉતાવળમાં અને ઉતાવળમાં એક પત્ર લખી બહાર ઉભા રહેલા ઘોડેસ્વાર સાથે એકદમ રવાના કરી દીધા.

રાત્રિ બિચારા બોનેશિયોની આંખ પણ મીંચાઇ નહીં. તેને જે જગ્યાએ કેદ કરેલો હતો, તે જગ્યા ઘણી ખરાબ હતી એમ નહતું. પણ લયથા તે બિચારાનાં ગાત્ર ઢીલાં થઇ ગયાં હતાં. તેણે આખી રાત બેઠાં બેઠાંજ કાઢી. જરાક કાંઇ ખડખડાટ થતો કે તે ગભરાઇ ઉઠતો. સડવારનાં સૂર્યનાં કિરણો તેને ઉદાસીનજ લાગ્યાં. એકાએક તેનો ઓરડીની સાંકળ ઉઘડવાનો અવાજ તેને કાને પડ્યો. તે ગભરાયો. તેણે ધાર્યું કે મને ફાંસીએ ચઢાવવા સારૂ લઇ જવા માટે કોઇ આવે છે; પણ જ્યારે ગઈ કાલનો કમિશનર અને એક અમલદાર તેની નજરે પડ્યા ત્યારે તેના જીવને શાંતિ વળી.

તે અધિકારીએ કહ્યું: “ તમારી બાબતમાં ગઇ કાલથી વધારે ઘોંટાળો થયેલો જણાય છે. એટલા માટે તમે જે બધીયે ખરી હકીકત જણાવશે અને તમને પશ્ચાત્તાપ થયેલો જણાશે, તો કાર્ડિનલ સાહેબનો ક્રોધ ઓછો થશે. ”

“ હું રજૂરજ કહેવા કબૂલ છું. હું જટલું જાણું છું તેટલું બધુંયે આપને કહીશ. મને જે કાંઇ પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછો. ”

“ પહેલાં એ કહો કે તમારી સ્ત્રી ક્યાં છે ? ”

“ કેમ ? કાલે જ મેં આપને કહ્યું હતું ને કે તેને કાંઈ નસાડી ગયું છે ? ”

“ હા; પણ કાલ સાંજના પાંચ વાગે પાછી તે ત્યાંથી નાસી ગઈ છે તેનું શું ? ”

“ હેં ? મારી સ્ત્રી નાસી ગઈ ? ત્યારે તો ખરેખર, તેમાં મારે કાંઈ પણ ભાગ નથી, એ હું આપને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું. ”

“ ત્યારે તમારા પાડોસી ડાટી પાસે તમે શું કરતા હતા ? અપોરે તમે તેની ઓરડીમાં જઈ ઘણી વાર સુધી શી વાતચિત કરી હતી ? ”

“ હા; મારી સ્ત્રીને શોધવાના કામમાં હું તેમની મદદ માગવા માટે ગયો હતો; કારણ કે, તે વખતે હું એમ ધારતો હતો કે, તેને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો એ માટે કર્તવ્ય હતું. પણ હવે મને જણાય છે કે, તે મારી ભૂલ હતી અને તે માટે હું આપની ક્ષમા માગું છું. ”

“ ડાટીએ તમને મદદ આપવા કબૂલ કર્યું હતું ને ? ”

“ હા. પણ મને તેના ઉપર જરાકે ભંડો નહોતો. ”

“ તમે કહો છો તે વાત ખનાવટી જણાય છે. ડાટી સાથે તમારે કાંઈક જખરી મસલત થઈ હતી. તે મુજબ તેણે તમારી સ્ત્રીને અમારા પહેરેગીરોને સખ્ત ભૂલથાપ આપીને છોડાવી છે; અને તેને કાઢના પણ હાથમાં ન આને એવે સ્થળે રાખી છે. બોલો, આ બાબતમાં તમે સાચી હકિકત કહેવા હજી પણ ના પાડો છો ? ”

“ મોં. ડાટી મારી સ્ત્રીને લઈ ગયા ? તમે આ કહો છો પણ શું ? ”

“ સુદેવે મોં. ડાટી અમારા હાથમાં આવ્યો છે અને તેને તમારી પાસે હાજર કરવામાં આવશે. ”

“ એથી વધારે મારે શું જોઈએ ? ”

તે અધિકારીએ સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું: “ મોં. ડાટીને અંદર લાવો. ” સૈનિકોએ અથોને અંદર આણ્યો.

અધિકારી અથો તરફ વળી બોલ્યો: “ મોં. ડાટી, કાલે તમારે અને મોં. બોનેશિયોને શી વાતચિત થઈ તે બધી કહો. ”

બોનેશિયો વચમાંજ બૂમ પાડી ઉઠ્યો: “ પણ આ મોં. ડાટી નથી. ”

“ શું ? મોં. ડાટી નથી ? ”—“ ના. ના. ખિલકુલ નહીં. ”

“ ત્યારે આ શ્રુક્સ્યનું નામ શું ? ”

“ તે હું જાણતો નથી. તેને અને મારે જાણખાણ નથી. ”

“ શું ? જાણખાણ નથી ? ” “ ના ? ”

“ તમે એમને કદી જોયા પણ નથી ? ”

“ મેં એમને જોયા છે; પણ એમનું નામ હું જાણતો નથી. ”

અધિકારીએ અથોને પૂછ્યું: “ તમારું નામ શું ? ”

“ અથો. ”

“ કોઈ માણસનું એવું નામ હોય જ નહીં. ”

“ પણ મારું તો છે. ”

“ પણ તમે તો તમારું નામ ડાટી કહ્યું હતું. ”

“ કોણે ? મેં ? ” “ હા; તમે. ”

“ વાત એમ બની કે, તમારાં માણસોએ મને પૂછ્યું કે તમે મોં. ડાટી છો ? ત્યારે મેં તેમને પૂછ્યું કે, તમે એમ મારે હા ખરા ? તેમણે કહ્યું: હા; અમારી ખાતરી છે. તેમના વિશ્વાસ

કાંઈ પણ બોલવાની મારી ઈચ્છા નહોતી. વળી, તેઓ ખાત્રીથી કહેતા હતા, એ જોતાં મેં ધારી લીધું કે, મારીજ ભૂલ હશે. ”

“ મહાશય, તમે ન્યાયદેવતાનું અપમાન કરો છો. ”

અંધાંએ સંપૂર્ણ શાંતિથી જવાબ દીધો: “ લગારે નહીં. ”

“ તમે મોં. ડાટી છો. ”

“ જુઓ, તમે પણ તેમજ કહો છો. ”

“ પણ કમિશનર સાહેબ ” બોનેશિયો બૂમ પાડી બોલ્યો, “ આ મોં. ડાટી નથી એમાં તો લગાર પણ શંકા નથી. મોં. ડાટી મારા ઘરમાં ભડે રહે છે. મને તેઓ ભાડું નથી આપતા એ વાત જૂડી છે, પણ તેને લીધેજ હું તેમને મારી પેઠે ઓળખું છું. તેઓ તો એ ગણીત કે વીસ વર્ષના જુવાન છે; અને આ શુદ્ધસ્થ તો લગભગ ત્રીસ વર્ષના જણાય છે. મોં. ડાટી મોં. ડેવિસનાની ટુકડીમાં છે અને આ શુદ્ધસ્થ મોં. ડેવિસની ટુકડીના છે. એમનો પોષાકજ જુઓને, કમિશનર સાહેબ ! એમનો પોષાક જોતાંજ તમારી ખાત્રી થશે. ”

અધિકારી ધીમેથી બબડ્યો: “ હા; એ તો ખરું લાગે છે. ”

આ વખતે ઓરડીનો દરવાજો એકદમ ઉઘડ્યો અને ઓસ્ટ-લનો બીજો એક રક્ષક અંદર આવ્યો. તેણે અધિકારીને એક પત્ર આપ્યો. પત્ર વાંચીને અધિકારીએ ઉદ્દગાર કાઢ્યો: “ કમનસીબ સ્ત્રી ! ”

બોનેશિયો: “ શું કહો છો તમે ? મારી સ્ત્રી સંબંધમાં તો એમ નથી કશું ને ? ”

“ તમારી સ્ત્રી સંબંધમાંજ. તમારું કામ દર ક્ષણે બગડતું જાય છે. ”

“ પણ સાહેબ, મને કૃપા કરી, એ તો કહો કે, હું કેદમાં હોજી તે વખતે મારી સ્ત્રી કાંઈ ગુન્હો કરે, તો તેની સાથે મને શો સંબંધ ? ”

“ એટલે ? તે જ કાંઈ કરે છે તે તમે કરાવેલી યુક્તિ પ્રમાણેજ કરે છે; અને તે યુક્તિ પણ રાજદ્રોહી છે. ”

“ હું સોગદ ખાઈ ને કહું છું કે, તમારી ભયંકર ગેરસમજુતી થયેલી છે. મારી સ્ત્રીને કયા કામ સાથે સંબંધ હોતો એની મને લગાવે ખબર નથી અને તેણે શું કર્યું, તે પણ હું જાણતો નથી. તેને હાથે કાંઈ ભૂલ થઈ હશે તો તેનું પરિણામ તે ભોગવશેજ. હું તેના સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખું છું. હું તેને ધિક્કારું છું. હું તેને શ્રાપ આપું છું. ”

અથોએ અને તપાસ કરનારા અધિકારીને કહ્યું: “ મો. બોનેશિયોની આ રીતભાત મને કંટાળાભરેલી લાગે છે. મારું કામ પત્યું હોય, તો હવે મને અહીંથી જવા દો. ”

“ આ ખન્નેને પાછા લઈ જાઓ અને પહેલાંના કરતાં પણ વધારે ખદોખસ્તમાં રાખો. ”

અથો: “ પણ આ ખનાવ સાથે મો. હાર્ટને સંબંધ હોય તો પછી તેમની જગ્યાએ મને રાખવાથી શો ફાયદો, તે હું સમજી શકતો નથી ! ”

અધિકારીએ પહેરેગીરોને કહ્યું: “ મેં કહ્યું તેમ કરો. ”

અથોએ પોતાના ખભા હલાવ્યા, પણ તે પછી તે શાંત રીતે પહેરેગીરોની પાછળ ગયો. બોનેશિયોએ એટલું ખપું કઠળાણું કર્યું કે, તે સાંભળીને વાઘને પણ દયા આવે.

બોનેશિયોને તેની પહેલાંનીજ કાટડીમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં તેણે આખો દિવસ રડયા કર્યું. રાત્રે નવના સુમારે તે પો-

તાનું શરીર આડું કરવાના વિચારમાં હતો એટલામાં તેની ઓરડી પાસે પગલાંનો અવાજ સંભળાયો અને એક પહેરેગીરે અંદર આવીને તેને કહ્યું: “અમારી પાછળ ચાલો.”

“આ સમયે ? મહેરબાની કરીને તો કહેા કે મારે કયાં જવાનું છે ?”

“જ્યાં તમને લાઇ જવાનો અમને હુકમ થયો છે ત્યાં.”

“પણ આ કાંઈ મારા સવાલનો સિદ્ધો જવાબ નથી.”

“પણ, એ કરતાં કાંઈ વધારે જવાબ તમને મળશેજનહીં.”

“અરે ભગવાન ! અરે પરમેશ્વર ! હવે માફ જરૂર આવી ખન્યું !” આમ દીનતાથી બોલતો, એક યાંત્રિક પૂતળાની માફક બોનેશિયો પહેરેગીરોની પાછળ કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા સિવાય ચાલવા લાગ્યો.

કેદખાનાના દરવાજા ખુલાર બોનેશિયોની નજરે એક ગાડી પડી. તેની આગળ પાછળ ચાર ઘોડેસ્વાર તૈયાર હતા. પહેરેગીરોએ તેને કેદીઓની ગાડીમાં બેસાડી ખુલારથી તાણું માર્યું. ગાડીમાં તેની પાસે એક સૈનિક બેઠો હતો. પછી આ હાલતું ચાલતું કેદખાનું ચાલુ થયું. ગાડીના સળીઆમાંથી બોનેશિયો બેઠ શકતો હતો કે પોતાને કયે કયે રસ્તેથી લઇ જવામાં આવે છે. તે પારિસ શહેરના ખૂણેખૂણાનો ભોમિયો હતો. ગાડી વધઃસ્થંભને રસ્તે વળી એટલે બોનેશિયોના મનમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો અને ગાડી વધઃસ્થંભ પાસે આવી પહેચી ત્યારે તો તેના મોઢામાંનું પાણી પણ સુકાઇ ગયું ! પરંતુ ગાડી વધઃસ્થંભ પાસે જીલી ન રહેતાં ત્યાંથી ચે આગળ જવા લાગી, ત્યારે તેના જીવ કાંઈક શાંત થયો. એ પછી કાંસી દીધેલા રાજકીય કેદીઓને દાટવાની જગ્યા તરફ જવાના રસ્તે ગાડી વળી, ત્યારે તો તે

સુઠમુઠજ ખની ગયો. છતાં, પોતાનું ડોકું ધડપર સાબૂત છે, એ જોઈને તેને ઘણીજ ધીરજ આવી. આ જગ્યાએ પણ ગાડી થોભી નહીં. તે અજાણ્યા માણસોને કાંસી દેવાની જગ્યા તરફ વળી, અને થોડાજ વખતમાં ત્યાં આવી પહોંચી. હવે તો જરૂર પોતાના આયુધ્યની દોરી તૂટી, એમ બેનેશિયોને લાગ્યું અને તે ખૂમરાણ કરવા લાગ્યો; આથી તેની પાસે ખેઠેલા સૈનિકે તેને મોઢે ડૂંચો દીધો. તે પછી તે ચૂંકે ચાં કરી ચડ્યો નહીં. ગાડી કાંસી દેવાની જગ્યાએ પણ ન અટકતાં આગળ જવા લાગી. તે દેશદોહી લોકોને રીખાવી રીખાવીને મારી નાંખવાની જગ્યા તરફ વળી અને ત્યાં પહોંચતાંજ અટકી પણ ખરી ! એ જોતાંજ બેનેશિયો અઠળાઇ ગયો અને હંડા, ખોખરા અને ઘેરા અવાજથી ચીસ પાડી, તે મૃત્યુવત ખેશુદ્ધ થઇ ગયો !

પરિચ્છેદ ૧૪.

મ્યુંગવાળો મનુષ્ય.

નેશિયોને લઈ જનારી ગાડી થોડોક વખત દેશ-
ત્રોહીઓના વધઃસ્તંભ આગળ અટકી, ફરી પાછી
આણ થઈ. તે ઘણાંક વલણુ લઈને એક મકાન
સામે આવી ઉભી રહી. આ મકાનનો દરવાજો ઘણો
નીચો હતો. ગાડી ઉભી રહેતાજ દરવાજો ઉઘડ્યો
અને મકાનમાંથી બે સૈનિકો બહાર આવી, તે વેપારીને અંદર
લઈ ગયા. બોનેશિયો હવે થોડાક ભાનમાં આવ્યો હતો; પરંતુ
તે લથડીઆં ખાતો હતો તેથી તેના શરીરનું અધું વજન તે
સૈનિકોને સંભાળવું પડ્યું. તેઓ તે મકાનના આંગણમાં થઈને
એક દાદર ચઢી મેડાપરની અગાશીમાં ગયા, અને ત્યાં પડેલા
એક ખાંઠડાપર બોનેશિયોને તેઓએ બેસાડ્યો. ખાંઠડાપર બેઠા
પછી થોડી વારે તેણે આંખો ધોળી આસપાસ જોયું, ત્યારે ત્યાંના
આસપાસના સામાન પરથી ધીમે ધીમે તેની ખાતી થતી ગઈ કે
પોતે ભયાનક સ્થળે તો નથી. અહીં તે થોડીકવાર આમ તેમ ફર્યો.

થોડી વારે એક સૈન્ય ચહેરાનો માણસ ચોરડાનાં ખારણાં
ઉઘાડી બહાર આવ્યો અને બોલ્યો: “તમારું નામ બોનેશિયો
કે?” બોનેશિયોએ “હા” કહ્યાથી તે માણસે તેને પોતાની
સાથે આવવા ફરમાવ્યું.

બોનેશિયો તેની સાથે અગાશી પાસેના દિવાનખાનામાં
ગયો. આ દિવાનખાનું મોટું હતું અને તેની ભીંતો ઉપર અનેક

જાણનાં હથિયારો લટકાવેલાં હતાં. જો કે હજી સપ્ટેમ્બર મહિનો પૂરો થયો નહતો, તોપણ આ દિવાનખાનામાં ટાઢ વાય નહિ એટલા સારુ અગ્નિ સળગાવેલો હતો. એને લીધે તે સ્થળે પગ મૂકતાંજ ઠંડાને તાપથી ગભરામણ થાય એમાં નવાઈ ન હતી. આ દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમાં એક મોટું ચોરસ મેજ હતું. તે મેજ ઉપર કેટલાંયે પુસ્તકો અને કાગળોનાં ખંડેસ પડયાં હતાં. વળી ત્યાં “લા રોશેલ” શહેરનો એક મોટો નકશો ખુલ્લો કરીને મૂકેલો હતો.

દિવાનખાનાના મુખ્ય દરવાજા સામેજ એક ઠરડા દેખાવનો અને અભિમાની પ્રકૃતિનો જણાતો સાધારણ કદનો મનુષ્ય ઉભો હતો. તેની આંખો તીક્ષ્ણ, કપાળ મોટું અને ચહેરો દુબળો હતો. તેની મૂછો મોટી હતી, અને તેથી તેનું મોં વધારે હાંબગોળ અને વધારે દુબળું જણાતું હતું. તેની ઉમ્મર બહુ તો છત્રીસ કે સાડત્રીસ વર્ષની હશે; તો પણ તેની દાઢી મૂછના વાળ પાકવા માંડયા હતા. તેની કંમરે માત્ર તરવારજ લટકાવેલી નહોતી. બાકી તેનો સર્વ રૂવાળ એક મૈનિકને મળતો જ જણાતો હતો. તેના પગમાંના બૂટ ઉપર ધૂળ વળગેલી હતી. પરિણામે તે હમણાંજ ઘોડા ઉપર બેસીને પ્રવાસ કરી આવ્યો હોવો બેધએ એમ કહી શકાતું હતું.

આ વ્યક્તિનું નામ આર્મન જીન કાર્ડિનલ રિશદ્યુ હતું. તેનું જ વર્ણન ઉપર આખું છે, તે સાથે તેના વિષે આજે પ્રચલિત થઈ રહેલા વર્ણનની તુલના કરીએ તો આસ્માન જમીનનો તફાવત જણાશે. તેને ખુદ્દો અને દુઃખથી કૃશ થયેલો કહેવામાં આવે છે, પણ વસ્તુતઃ તેની યુવાનીમાં તે તેવો નહતો. યુવાનીમાં તે એક ચંચળ અને બહાદુર લઢવેયો હતો. તેના

શરીરનું કાઠું જોડે મજબૂત નહતું, તોપણ તેની માનસિક શક્તિ એટલી બધી પ્રબળ હતી કે તેના સમયના અત્યંત અસાધારણ માણસોમાં પણ તે રાજનૈતિક ધડચંત્રમાં સૌથી વિશેષ પ્રવીણ લેખાતો. અત્યારે તે 'રે' જેટમાંથી અંગ્રેજોને હાંકી કાઢી, “લા રૌશેલ” શહેરને ઘેરો ઘાલવાની તૈયારીમાં ગુંથાયેલો હતો.

તેને એકદમ જોતાં તો કોઇ એમ કહી શકે નહીં કે, આ જ કાર્ડિનલ રિશલ્યુ હશે. એટલુંજ નહીં પણ તેની સાથેની પ્રથમ મુલાકાતમાં કોઇને એવી કલ્પના પણ ન આવે કે પોતે એક મહાન પુરૂષ સમક્ષ ઉભો છે.

ગરીબ ખિચારે બોનેશિયો ખારણા પાસે ઉભો હતો. કાર્ડિનલ રિશલ્યુ તેના સામે એકાદશે ટગરટગર જોઇ રહ્યો હતો. જાણે કે તે તેના અંતરાત્માની પરીક્ષા લેતો હતો ! કેટલીક વાર પછી કાર્ડિનલે પૂછ્યું : “આનુંજ નામ બોનેશિયો કે ?”

એક સૈનિક : “હા, નામદાર.”

“હીક, તેને લગતાં કાગળીઆં મને આપ. પછી તું જા.”

સૈનિકે મેજ ઉપરનાં કાગળીઆં લઇ કાર્ડિનલને આપ્યાં અને પછી તે ઠેક જમિન સુધી વાંકો વળી મુજરો કરી ચાલ્યો ગયો. વારંવાર તે કાગળીઆં જોઇ કાર્ડિનલે બોનેશિયો સામે નજર નાંખી. થોડીક વાર એમ જોઇ રહી, વિચાર કર્યો પછી તે પોતાના મનમાંજ બોલ્યો કે, “આ માણસમાં કારસ્થાન કરવા જેટલી અક્કલ જણાતી નથી; છતાં પણ, તેની પરિક્ષા કરવી જોઇએ.”

તેણે મંદ પણ મક્કમ સ્વરે કહ્યું : “તારાપર રાજક્રોડનો આરોપ છે.”

બોનેશિયો : “હા, નામદાર. તપાસ કરનારા અધિકારીએ

મને તેમ કહ્યું ખરું. પણ, હું ધર્મના સોગંદ લઇને કહું છું કે મેં એવું કશું પણ કર્યું નથી.”

કાર્ડિનલને આ સાંભળીને હસવું આવ્યું, પણ તે રોકીને તેણે પ્રશ્ન કર્યો: “તે તારી સ્ત્રી સાથે મળીને ‘ડયુક ઓફ બર્કિંગહામ’ અને ‘મિડમ ડે શેવર્સ’ સાથે અમુક કારસ્થાન રચ્યું હતું એ વાત ખરી કે?”

બોનેશિયો: “મારા નામદાર, મારી સ્ત્રી એ નામોનો ઉચ્ચાર કરતી હતી એ હું કબૂલ કરું છું.”

“કયા પ્રસંગે તેણે એ નામો ઉચ્ચાર્યાં હતાં?”

“તે કહેતી હતી કે કાર્ડિનલ રિશ્વત્તુએ રાણી સાહેબનો નાશ કરવા માટે ડયુક ઓફ બર્કિંગહામને ફસાવીને પારિસમાં આજુબા છે.”

“તેણે ચોક્કસ એમ કહ્યું હતું?”

“હા; કૃપાનિધાન! પણ, મેં તેને કહ્યું કે એવી બાબતોમાં આપણે બોલવું સાફ નહીં અને કાર્ડિનલ સાહેબના હાથે એવું બને એ તદ્દન અસંભવિત છે.”

કાર્ડિનલ: “ચૂપ રહે, તું મૂર્ખ છે—”

“મારી સ્ત્રીએ પણ મને એમજ કહ્યું હતું.”

“તારી સ્ત્રીને કોણ લઈ ગયું એ તું જાણે છે કે?”

“ના, સરકાર.”

“પરંતુ, તે સંખંધમાં તને કોઈના ઉપર શક તો હશેજને?”

“હા સરકાર; પણ મેં મારા શકની વાત કહી ત્યારે કમિશનર સાહેબને ક્રોધ ચઢ્યો હતા; એટલે મારે તે સંશય નફામો કર્યો છે.”

“ તારી સ્ત્રી ફરીથી પાછી નાસી ગઈ એ તું જાણે છે કે ? ”

“ નહોતો જાણતો નામદાર; પણ સૈનિકો મને કેદખાનામાં લઈ ગયા તે પછી, કમિશનર સાહેબના કહેવાપરથી તે વાત મેં જાણી. કમિશનર સાહેબ સરળ સ્વભાવના માણસ છે. ”

કાર્ડિનલે ફરીથી એકવાર પોતાનું હસવું દાખી રાખ્યું.

“ ત્યારે તારી સ્ત્રી નાસી ગયા પછી તેનું શું થયું તે તું જાણતો નથી, ખરું કે ? ”

“ લગારે નહીં, નામદાર. પણ કદાચ તે પાછી રાજમહેલમાં ગઈ હશે. ”

“ આજ પંદોઢીઆના એક વાગ્યા સુધી તો ત્યાં ગઈ નહોતી. ”

“ અરે ભગવાન! ત્યારે તેનું શું થયું હશે ? ”

“ તે જલદીથીજ જણાશે. ખડીશ નહી. કાર્ડિનલથી કોઈ પણ વાત છાની રહેતીજ નથી. કાર્ડિનલ બધી વાતો રજરજ જાણી શકે છે. ”

“ પણ સરકાર, કાર્ડિનલ સાહેબને તે વાતની ખબર પડી હોય તો પછી તેઓ સાહેબ તે વાત મને જણાવશે, એમ આપ શું ધારો છો ખરા ? ”

“ કદાચ કહેશે. પણ પહેલાં તારી સ્ત્રીને મેડમ શેવર્સ સાથે કેવો સંબંધ છે, તે બધું કહેવું જોઈશે. ”

“ પણ નામદાર, તે સંબંધમાં હું કોઈપણ જાણતો નથી. મેડમ શેવર્સને મેં કદી જોયું પણ નથી. ”

“ તું દરરોજ તારી સ્ત્રીને લેવા માટે રાજમહેલમાં જતો હતો, ત્યારે તે ખારેખાર ઘેરજ આવતી હતી કે ? ”

“કોઈકેજ વખત. તે રાણીસાહેબના કાપડીઆને ત્યાં ઘણે જાણે કાંઈને કાંઈ કામે જતી, અને હું તેને તે કાપડીઆને ઘેર મૂકી આવતો હતો.”

“કેટલા કેટલા કાપડીઆને ઘેર તે જતી હતી ?”

“એ જણને ત્યાં, નામદાર.”

“તે ઘર કયાં આવેલાં છે ?”

“એક ‘વોગીર’ રસ્તા ઉપર અને બીજું ‘ડાલા હાપ’ રસ્તા ઉપર.”

“તું તારી સ્ત્રી સાથે એ બંને ઘરની અંદર જતો હતો કે ?”

“કદાપિ નહીં. નામદાર, હું દરવાજા ખડારજી ઉભો રહેતો હતો.”

“ત્યારે તે એકલીજ કેમ જતી હતી વાં ?”

“તે હું બાણુતો નથી. તે મને ખડાર ઉભો રહેવા કહેતી અને હું તેમ કરતો હતો.”

“વાહ ! ઘણુંજ સાફ ! પ્રિય માં. બોનેશિયો, તું તારી સ્ત્રીને બાણુજી ઉભી થઈ પડે છે, હાં ?”

કાર્ડિનલની આ વક્રોક્તિ મૂળે બોનેશિયો નવા નર્સ. તે સ્વયંજ કહેવા લાગ્યો:—“આ ગૃહસ્થ મારા પ્રિય માં. બોનેશિયો” કદાચ બોલાવે છે, એ ઉપરથી એકંદરે જણાયું તે કોઈ સરો માણુજી જણાય છે.”

“તે ઘરના નાંખર તું બાણુ છે કે ?”

“હા. એકંદર રસ્તાપરના ઘરના નાંખર વચ્ચે અને ડાલા હાપ પરના ઘરના નાંખર ઉપર.”

“હાક.” આમ કહી કાર્ડિનલે પોતાના ટેબલ ઉપરની રૂપાની ચંદડી વગાડી અને તરતજ પહેલાંના અધિકારીની જગ્યાએ બેઠો. કાર્ડિનલે થીમે રજીને તેને કહ્યું: “રોકકર ઘેર આવો છે.”

નહોં તેની તપાસ કરી આવ અને આવ્યો હોય તો તાખડતોખ આવીને મને મળે એમ કહે.”

“કાઉન્ટ રોકર અહીંઆંજ આવેલા છે અને આપ નામદારની ખુલાકાત ખનતી તાકીદે લેવા વિનંતિ કરે છે.”

બોનેશિયાએ આ વાતચિત સાંભળી. તે અબચબીથી સ્તાંભિત થઇ અર્ધસ્કુટ સ્વરે બોલ્યો: “શું આ નામદાર પોતેજ કાર્ડિનલ સાહેબ છે?”

કાર્ડિનલે આધિકારીને હુકમ કર્યો: “રોકરને એકદમ અંદર આવવા દે.”

અધિકારી તુરતજ ખહાર ગયો. કાર્ડિનલના સર્વ નોકરોને તેનો હુકમ જલદીથી માનવાની ટેવ હતી. અધિકારીને ગયે બે મેકંડ પછુ નહોં થઇ હોય, એટલામાં ખારણાં ઉઘાડી, બીજ એક વ્યક્તિ અંદર આવી ઉભી રહી.

બોનેશિયો બોલી ઉઠ્યો: “તેજ આ!”

“એટલે? કોણ છે તે?”

“મારી સ્ત્રીને આ ગૃહસ્થેજ નસાડી મૂકી હતી.”

કાર્ડિનલે બીજ વખત ઘંટડી વગાડી. અધિકારી અંદર આવ્યો.

“આ માણસને હું ફરી બોલાવું ત્યાં સુધી પહેરામાં રાખો” બોનેશિયો આથી ગભરાઇને બોલી ઉઠ્યો: “ના, કૃપાળુ ના, તે આ નહોતા. મારી ભૂલ થઇ. આ ગૃહસ્થ તો કોઇ બીજાજ છે. હું કહું છું, તે માણસ જેવા તો આ ખિલકુલ નથી. આ તો ચણાજ લલા ગૃહસ્થ છે. માફ કરો નામદાર! મારી માંટી ભૂલ થઇ!”

કાર્ડિનલ: “આ લલા આદમીને લઇ જાઓ અહીંથી.”

અધિકારી બોનેશિયોને ઘસડીને ખહાર ખેંચી ગયો અને અગાશીમાં લઇ જઇ, તેને પહેલાંના પહેરેગીરોને સ્વાધીન કર્યો.

નવા આવેલા ગૃહસ્થે બેનેશિયોને દિવાનખાનાની બહાર ગએલા બેઠ, કાડિનલ પાસે આવી આતુર નયને કહ્યું: “તે બેનેની મુલાકાત થઇ ચૂકી !”

“કોની ? રાણીની અને ડ્યુકની ?” “હા.”

“ક્યાં ?” “રાજમહેલમાં.”

“તારી ખાત્રી છે ?” “હા. પછી ખાત્રી છે.”

“તને કોણે કહ્યું ?” “મેડમ ડ લેનોયે. તે પોતાના કામમાં કેટલો હોશિયાર રહે છે, તે આપ નામદારના બહુવામાં છે જ.”

“તેણે આ વાત તને પહેલેથીજ કેમ જણાવી નહીં ?”

“અવિશ્વાસથી કે પછી તક નહીં મળી હોય, તેથીજ નહીં જણાવી હોય. રાણી સાહેબે મેડમ ડ સર્જસને પોતાનાજ શયનમંદિરમાં સુવાડી હતી. તે આખો દિવસ ત્યાંજ હતી.”

“મતલબ, કે આપણો દાવ નિષ્ફળ ગયો ! કીક. ત્યારે હવે આ નણે આનું વેર લેવા તજવીજ કરવી પડશે.”

“આપ ખાત્રી રાખજો કે, આપને મદદ કરવા હું અતઃ-કરણપૂર્વક તૈયાર છું.”

“એ બેની મુલાકાતનો પ્રસંગ આવ્યો શી રીતે ?”

“સાહારાબાર વાગે રાણીસાહેબ પોતાની તહેનાતમાંની સ્ત્રીઓ સાથે શયનમંદિરમાં વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. તે વખતે કોઈએ આવી, તેમને એક હાથરમાલ આપ્યો. તે બેતાંજ રાણીસાહેબ ગભરાઈ ગયાં અને ઉઠી, ગભરાટભર્યા અવાજે બોલ્યાં: “હું દસ મિનિટમાંજ આનું છું. તમે બેસો.” અને પછી તુરતજ દરવાજો ઉઘાડી બહાર ગયાં.

“તેજ વખતે મેડમ લેનોયે એ વાત તને કેમ ન જણાવી ?”

“પણ, તે શું બાણે ? વળી, રાણીસાહેબે અધાને બેસવા કહ્યું હતું, એટલે ઉઠવું પણ અશક્ય હતું.”

“રાણીસાહેબ કેટલીવાર સુધી ખહાર રહ્યાં હતાં ?”

“પોણા કલાક.”

“તેમની સાથે કેાઈજ ગયું નહોતું ?”

“ફક્ત ડોના એરટેફના ગઈ હતી.”

“ત્યાંથી તે પાછી આવી હતી ?”

“હા; પણ તે માત્ર ચંદનની એક નાની પેટી લેવા માટેજ આવી હતી અને તે લઇ તે તુરતજ પાછી ગઈ હતી.”

“અને જ્યારે છેવટે તે પાછી આવી, ત્યારે તેની પાસે તે પેટી હતી વા? ”

“નહોતી.”

“તે પેટીમાં શું હતું એ મેડમ લેનાયને ખબર છે કે ?”

“હા. તેમાં મહારાજાએ રાણીસાહેબને આપેલા એક અમૂલ્ય રત્નહાર હતો.”

“એ પેટી તેણે પાછી આણી નહોતી, એમ તે કશું ખરું ?” “હા.”

“તો પછી રાણીસાહેબે તે રત્નહાર ખર્ચિગહામને આપ્યો, એમ શું મેડમ લેનાય નથી ધારતી ?”

“ધારે છે; એટલુંજ નહીં પણ એ વિષે તેની ખાતરી છે; કારણ કે, મેડમ લેનાય હંમેશા મુજબ રાણીસાહેબને પહેરવાના દાગિના કાઢવા માટે ગઈ, ત્યારે તેમાં પેટી નથી એમ જોઇને તે ગભરાઈ અને તુરતજ તેણે તે વાત રાણીસાહેબને કાને નાંખી. તે વખતે રાણીસાહેબ આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયાં. તેમણે કહ્યું કે, “એ હારમાંનું એક રત્ન તૂટી પડ્યું હોવાથી તે આપણાં ઝવેરીને સમારવા આપ્યો છે.”

કાર્ડિનલ: “તું હમણાંજ રાજ્યના ઝવેરી પાસે જા અને તે સંબંધમાં ખરા-ખોટાની તપાસ કરી આવ.”

રોકર: “હું હમણાંજ તેની પાસે ગયો હતો. ઝવેરી આ સંબંધમાં કંઈજ જાણતો નથી.”

“ઠીક ! ઠીક ! રોકર, હજી કંઈ બધી ખાણ બગડી નથી. કદાચ એમ પણ કહી શકાય કે, જે થયું છે તે ઠીકજ થયું છે. પણ, મેડમ ડ શેવર્સ અને હ્યુક આદિ અફિગહામ ક્યાં જૂપાઇ રહેતાં હતાં તે તું જાણે છે કે ?”

“ના નામદાર. મારાં માણસો તે સંબંધમાં કંઈ નક્કી કહી શકતાં નથી.”

“પણ હું જાણું છું.”

“એમ ? ખરું કહે છે નામદાર ?”

“મારો તકે તો તેવો છે ખરો. તે બંનેમાંથી એક વ્યાજ્ઞ વોગીર રસ્તા ઉપરના ૨૫ મા નંબરના મકાનમાં અને બીજી ૬ લા લાપ્ રસ્તાપરના ૭૫ મા નંબરના મકાનમાં હોવી જોઈએ.”

“તે બંનેને પકડવાનો આપનો હુકમ હોય, તો હું તેમ કરવા તૈયાર છું.”

“હવે તો તેમ કરવાનો વખત ગયો. તેઓ ત્યાંથી ક્યારનાંયે પસાર થયલાં હોવાં જોઈએ.”

“છતાં પ્રયત્ન કરવામાં કંઈ વાંધો છે ?”

“મારા સૈનિકો સાથે તું બંને મકાનમાં જ અને ત્યાં સખત ઝડતી લાઇ આવ ” “જો નામદારનો હુકમ.”

રોકર આમ કહીને દિવાનખાનામાંથી બહાર ગયો. કાર્ડિનલે થોડો વખત વિચાર કરવામાં ગાળ્યા બાદ ત્રીજી વખત ઘંટડી વગાડી. પહેલાંનોજ અધિકારી ફરી અંદર આવ્યો.

કાર્ડિનલે હુકમ કર્યો: “ઠેકીને અંદર લાવ.”

બોનેશિયોને પુનઃ અંદર લાવવામાં આવ્યો. કાર્ડિનલે સંકેત કરતાંજ અધિકારી બહાર ગયો.

કાર્ડિનલે તેને કર્ત્રિમ રોષથી કહ્યું: “તું ખહારથી ભોળો જણાય છે, પણ તારા પ્રપંચથી તેં મને ફસાવ્યો છે.”

“મેં ? મેં આપને ફસાવ્યા ?”

“હા. તારી જી તેં કહેલાં એ સ્થળે કાપડીઆને ત્યાં જતી નહોતી.”

“અરે ભગવાન ! ત્યારે તે કેને ત્યાં જતી હતી ?”

“તે મેડમ ડે શેવર્સ અને અક્ટિંગહામને મળવા માટે જતી હતી.”

બોનેશિયો એકદમ કાંધક વાત સંભારીને બોલ્યો: “હા, ખરોખર તેમજ હોતું જોઈએ. આપ કહો છો તે ખરોખર છે. હું મારી જીને હંમેશાં કહેતો હતો કે એવા ઘરમાં કાપડીઆ વેપારી રહ એ અશક્ય છે. કારણકે, વેપારીઓના ઘરને તો તેમની દુકાનના નામનાં પાટિયાં હોવાનાં જ. પણ તે મારી વાત મરક-રીમાં લેડાવતી. સરકાર, આપની બુદ્ધિનાં લોક વખાણ કરે છે તે કાંઈ અસમ્ભવ તો નહીં જ. નહીં તો, આ વાત આપના લક્ષમાં કેવી રીતે આવે ?” અને આમ કહેતાં કહેતાં તે કાર્ડિનલના પગ પાસે જઈ ઘુંટણીયે પડ્યો.

કાર્ડિનલના મનમાં બીજેજ કાંઈ વિચાર આવ્યો અને તેના મુખપર થોડું હાસ્ય ચમકવા લાગ્યું. પછી તેણે બોનેશિયોને હાથની નિશાની કરી કહ્યું: “ઉઠ; તું ખડુજ સિદ્ધો આદમી છે, એ વ્રાકસ. આજથી હું તને મારો મિત્ર ગણું-શા.” કાર્ડિનલે એ પછી તેની સાથે હસ્તાંદોલન કર્યું.

બોનેશિયો પોતાના મનમાં ગર્વથી દૂસાઈને વિચારવા લાગ્યો: “કાર્ડિનલ સાહેબના જેવા મોટા માણસે મારી સાથે હસ્તસ્પર્શ કર્યો ! મને મિત્ર કહ્યો ! કેવું માફ મહદ્ ભાગ્ય !”

કોઈ માણસને મીઠું બોલી પોતાના ભાર નીચે કેમ આણવો, એ કલા કાર્ટિનલને મન હાથના મેલ જેવી હતી. પણ, જેઓ તેને ઝાળખતા હતા, તેઓ તેના અસત્ય મધુર ભાષણથી ફસાતા નહોતા. બોનેશિયોને તેણે કહ્યું: “તારા સરળ સ્વભાવને લીધે તારી સાથે સ્નેહ કરવાની મારી ધચ્છા છે. વિનાકારણ મેં તારા પર સંશય આણ્યો; અને એ માટે તને કાંઈ ખદલો આપવા જોઈએ. હે, આ કોથળીમાં ત્રણસો પિસ્ટલ છે. આ કોથળી જરાકે સંકોચ વિના હે અને મને ક્ષમા કર.”

“હું આપને ક્ષમા કરું? આ શું બોલો છો નામદાર !” બોનેશિયો તે કોથળી લેતાં કચવાતો હતો: કારણ કે, તેણે એમ ધાર્યું કે કાર્ટિનલ મારી મરકરી કરે છે. તેણે કહ્યું: “હું તે વળી ક્ષમા કરનાર કોણ? આપના મનમાં આવે, તો આપ મને કેદ કરવાને, મને દુઃખ દેવાને અથવા મને ફાંસીએ લટકાવવાને પણ સમર્થ છો ! એટલે “મને ક્ષમા કર” એમ આપ મને કહે! છો તો તેનો અર્થ તેવો ન હોવો જોઈએ.”

“વાહ ! પ્રિય બોનેશિયો, તું ઘણો ઉદાર છે એ મને સ્પષ્ટ જણાય છે. હું તારો આભારી છું; પણ, તારે કોથળી તો લેવીજ પડશે. એથી તારો સર્વ ક્રોધ જતો રહેશે તો ખરોને ?”

“હું ખિલકુલ ગુસ્સે થયો નથી. ઉલટો મને ઘણો આનંદ થયો છે, સરકાર !”

“હીક ત્યારે; હવે તું જઈ શકશે. ફરીથી તારી મુલાકાત ક્યારે થશે ?”

“આપની મરજી પડે ત્યારે હું આપની સેવામાં હાજર થઈશ.”

“તારી સાથે વાતચિત કરતાં મને ઘણો આનંદ ઉપજે છે; એટલા માટેજ વારંવાર તારી મુલાકાત થવી જોઈએ.”

“ વાહ નામદાર ! ”

પછી કાર્ડિનલે જવાની નિશાની કરતાં જ બોનેસિયોએ ઢેક જમિન સુધી નમીને કાર્ડિનલને સલામ કરી, અને પછી તે દિવાન-આનાની બહાર નીકળી પડ્યો.

તેના ગયા પછી કાર્ડિનલ સ્વગત બોલ્યો: “ હવે આ માણસ, જરૂર પડતાં મારા માટે પ્રાણ પણ આપશે. ” બાદ ટેબલ પર પડેલા રોશેલ શહેરના નકશા પ્રત્યે તે ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગ્યો. તે, નકશો જોવામાં ગઈ થઈ ગયો હતો તે વખતે દરવાજો ઉઘાડી રોઠકર અંદર આવ્યો.

કાર્ડિનલે ઘણી ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું: “ કેમ શું થયું ? ”

રોઠકર: “ આપે કહેલા ઠેકાણે સત્તાવીસ કે અઠ્ઠાવીસ વર્ષની એક તરુણ સ્ત્રી અને પાંત્રીસથી ચાળીસ વર્ષનો એક પુરુષ રહેતાં હતાં ખરાં. પણ, ત્યાંથી તે સ્ત્રી કાલે રાત્રે ગઈ છે અને પુરુષ આજ સહવારે ગયો છે. ”

ઘડીઆળ સામે જોઈ કાર્ડિનલે કહ્યું: “ તેજ તે બે માણસો. હવે તેમનો પીછો પકડવામાં કાંઈ માલ નથી. હવે તો તેમને લાંડનમાંજ સપડાવવાં જોઈએ. ”

“ ત્યારે હવે આપનો શો હુકમ છે ? ”

“ અનેલી બાબત સંબંધમાં કે મને એક અક્ષર પણ કહીશ નહીં. રાણીસાહેબને તો આમાંની કાંઈ જ ખબર ન પડવી જોઈએ. જાણે કે, આપણે તેમની વાત જાણતાજ નથી અને આપણે બીજા જ એક પ્રવાચની શોધમાં છીએ—આવી તેમની સમજ થવા દેવી, એ ઇચ્છું છે. રાજ્યમંદોર સાચવનાર ઉપરી અધિકારીને મારી પાસે મોકલ. ”

“ આપે પેલા ઢેલીનું શું કર્યું નામદાર ? ”

“ મેં તેને તેની પોતાની સ્ત્રીને! ગુસ્સે દૂત બતાવ્યો છે ! ”

એ સાંભળી કાઉન્ટ ડી રોઝરે કાર્ડિનલને ઘણું જ નમીને મુજરો કર્યો—બહુ કે ‘કેવું આ આતુર્ય !’ એમ કહેવાને તેના આશય હતો. ખાદ તે આલ્યો ગયો. એ પછી કાર્ડિનલે પોતાની જગ્યાએ બેસી એક પત્ર લખ્યો તથા તે ખંધ કરી તેના ઉપર પોતાની મહોર કરી. આટલું થયા પછી, તેણે ફરીથી ઘંટડી વગાડી અને પહેલાંનાજ અધિકારી સાથે વખત અંદર આવ્યો.

“વિટ્ટિને અંદર મોકલ. તેને કહેજે કે મુસાફરીની તૈયારી કરીને જ આવે.”

બોલાવેલો માણસ થોડાજ સમયમાં પ્રવાસની તૈયારી કરી કાર્ડિનલ સામે આવી ઉભો રહ્યો.

“વિટ્ટિ, તું હમણાંને હમણાંજ લંડન જવા ઉપડ. રસ્તામાં એક ક્ષણ પણ ક્યાંયે થોભીશ નહિ. ત્યાં જઈ આ પત્ર મિલેડીને આપજે. આ એક દેખાડી મારા ખજાનચી પાસેથી ખસો પિસ્ટલ લેતો જજે. છ દિવસમાં લંડન જઈ પહોંચી, મેં કહેલું કામ ખરોખર કરી, પાછો આવીશ તો બીજા એટલાજ વધુ પિસ્ટલ તને મળશે.”

જસૂસ ઉત્તરમાં એક શબ્દ પણ ન ઉચ્ચારતાં, નમી, મુજરો કરી, પત્ર અને એક લઈ બહાર પડ્યો. પત્રમાંના મજકુર નીચે પ્રમાણે હતો:—

“મિલેડી, ડચુક ઓફ બર્કિંગહામને સાથી પહેલીજ નાચ પાર્ટીમાં મળજે. તેણે બાર રત્નને એક હાર તેના કંઠમાં પહેર્યો હોય, તો તારે તેની સાથે મેળ બેસાડી, તે હારમાંનાં બે રત્ન કાપી લેવાં; અને તું રત્ન મેળવે એટલે તરત જ મને ખબર આપજે.”

પરિચ્છેદ ૧૫.

અથાનો છુટકો.

છલા પરિચ્છેદમાં કહેલી વાત યની તેને બીજા દિવસે પણ અથો પાછો આવ્યો નહો; એટલે ડાટોએ અને પોથીએ, એ વાત માં. ૩ દેવિ-લેને જણાવી. અરામાં પાંચ દિવસની રજા લઇને ઘરગથ્થુ કામ માટે રહેઠ ગામે ગયો હતો.

માં. દેવિલે પોતાના હાથ નીચેનાં માણસો ઉપર સમા બાપના જીવો પ્રેમ રાખતો હતો. નાનો હો કે મોટો હો, પણ એક વખત જને ખંદુકદારનો પોવાક મળ્યો, તેને માં. ૩ દેવિ-લેની મદદ મળી ચૂકીજ સમજવી. અથાની હકિકત તેના જાણ-વામાં આવતાંજ તે કેદખાનાઓના મુખ્ય અધિકારી પાસે ગયો. ત્યાં તપાસ કરતાં તેના જાણવામાં આવ્યું કે, અથા હાલમાં 'લ ડેવેક ક'ના કિલ્લામાંના કેદખાનામાં છે.

બાનેશિયોની પેઠજ અથાની પણ તપાસ આવી હતી. બા-નેશિયો અને અથા, એ બન્નેની એકમેકની હાજરીમાંજ થએલી તપાસનો વૃત્તાન્ત વાચકવૃન્દ જાણે છે. આટલા વખત સુધી અથાએ ડાટોના હિતને માટેજ પોતાના નામ સંબંધમાં મૌન સ્વીકાર્યું હતું; પરંતુ હવે તેણે તે મૌન છોડી દીધું, અને તે કહેવા લાગ્યો: “માફ નામ ડાટો નથી પણ અથો છે. માં. અથવા મેડમ બાનેશિયોને હું જાણખતોજ નથી. તેમની સાથે

મારે કદી વાતચિત પણ થઈ નથી. વળી તે રાત્રે દશ વાગે હું ઢાટીને ત્યાં ગયો તે પહેલાં મેં. ૩ ટ્રેવિલ્સને ઘેર હતો અને ત્યાંજ જમ્યો હતો. એ વાત માટે બેઘએ તેટલા સાક્ષીઓ મોકલ્યા છે. ” આવા સાક્ષીઓમાં તે ડયુક ડ લા ટ્રેમિલે અને એવા બીજા મોટા લોકોનાં પણ નામ દેતો હતો.

એક અધિકારીએ તપાસ કર્યા પછી બીજા અધિકારીએ ફરીથી તેની તેવી જ તપાસ કરી; અને તેને પણ, અથેએ સર-ળતાથી કહેલી વાત સાંભળી આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. પછી અથેને કાર્ડિનલ પાસે મોકલવામાં આવ્યો, પણ કાર્ડિનલ તે વખતે રાજમહેલમાં ગયો હતો. એજ વખતે મેં. ટ્રેવિલ્સ પણ રાજમહેલમાં જઈ પહોંચ્યો. ખંડુકદારોના ઉપરી તરીકે ગમે ત્યારે રાજની પાસે આવવાની તેને છૂટ હતી.

એ વાત જગજાહેર હતી કે રાણી સંખંધમાં રાજનો મત ખરાબ હતો. આ ખરાબ મત કાયમ રાખવા માટે કાર્ડિનલ યુક્તિ પુરઃસર મહેનત કરતો હતો. રાણીનો મેડમ શેવર્સ સાથેનો સ્નેહ, એ આ ખરાબ મતનું મુખ્ય કારણ હતું. સ્પેન સાથેની લડાઈ, ઇંગ્લંડ સાથેનું વૈમનસ્થ અને પૈસાની અડચણ-આ બંધાને લીધે કાર્ડિનલને જીટલી ચિંતાઓ રાખવી પડતી, તેના કરતાં આ બે સ્ત્રીઓને માટે તેને વધારે ચિંતા કરવી પડતી.

મેડમ ડ શેવર્સને તેણે હદપાર કરી હતી, પરંતુ તે પારિસમાં ચાર પાંચ દિવસથી આવીને રહેલી હતી. પોલિસખાતાને હાથતાળી આપીને તે નિરાંતે પાછી ફરી હતી. કાર્ડિનલે આ વાત રાજને કહેતાં તેમનું ચિત્ત બળી ઉઠ્યું. મહારાજ પોતે બેકે સ્વચ્છંદી અને મિજાજી હતા, તોપણ લોકો પોતાને “ ન્યાયી

અને શુદ્ધ વર્તનનો હુકમ” કહે એવો તેમને બહુ હોંશ હતી. મેડમ ડે શેવર્સ પારિસમાં આવો પહોંચી એટલું જ નહીં, પણ તે રાણી સાથે કાંઈક છૂપી મસલત પણ કરી ગઇ; તેમજ તે મસલતના પુરાવા સાથે મેડમ ડે શેવર્સ પકડાઇ જવાના સંભે-ગામાં હતી, તે વખતે એક ખંડુકદારે અણીને વખતે વચમાં પડીને પોલિસ અધિકારીઓની સર્વ યુક્તિઓ નિષ્ફળ કરી હતી. આ વાત કાર્ડિનલને મોઢથી રાજના બાણવામાં આવતાંજ તેમનો ક્રોધાગ્નિ કેટલો બલુકી ઉઠ્યો હશે એની વાચકોએ કદપના કરી લેવી. આમ છતાં હજી તો કાર્ડિનલે ડ્યુક ઓફ બર્કિંગહામનું નામ પણ દીધું ન હોતું !

રાજને અત્યારે ઘણીજ ચીઢ ચઢી હતી, અને તેવી અવસ્થા-માં તે રાણીના મહેલ તરફ જવાના વિચારમાં હતા, ત્યાંજ દ્રેવિલે તેમની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. તે આ વખતે ઘણાંજ શાંત હતો અને અદબથી ઉભો રહ્યો હતો. તેણે રાજનો ચહેરો અને કાર્ડિનલનું સાન્નિધ્ય જોઇ, શું બન્યું હશે એનો તુરતજ તર્ક કયો; છતાં તે લગાર પણ ડગ્યો નહીં. તેને જોતાંજ રાજએ કહ્યું: “વાહ! ખરેખર વખતસર આબ્યા દ્રેવિલે! તમારા ખંડુકદારો સંખ્યાથી કેટલીક ચમત્કારિક વાતો મારા બાણવામાં આવી છે!”

“અને આપના પોલિસ લોકોના સંખ્યાથી કેટલીક ચમત્કારિક બાબતો મારે પણ આપને જણાવવાની છે, સરકાર!”

“એમ? શી બાબતો તમારે જણાવવાની છે?”

“જે પોલિસોએ મારા—અથવા આપનાજ કહો ને—એક ખંડુકદારને એક ઘરમાં કેદ કરી, અને રસ્તામાં તેની ફજેતી કરી તેને લા ઇવેકના કેદખાનામાં નાંખ્યો છે. વળી, જે હુકમને આધારે તેઓએ આ કૃત્ય કર્યું, તે હુકમ પણ તેઓએ મને દેખાડવા

સાફ ના પાડી! બીજું, એ બંદુકદાર પણ કાંઈ જોવા તેવો નથી. તેની વર્તણૂક નિર્દોષ, અને કીર્તિ ઉજવણ છે. આપ સરકાર પણ તેને ઝાળખો છો. અથોનું નામ તો સરકાર બૂલ્યા હશે નહીંજ!”

“શું અથો? ઝાહો! એને તો હું સારી પેઠે ઝાળખું છું!”

ટ્રેવિલ્લે: “આપને સાક્ષરતું હશે સરકાર, કે, દ્રંદ્રયુદ્ધમાં ખિચારા કાઢુસાકને એજ અથોની તરવારથી સખત જખમ થયો હતો.” પછી તેણે કાર્ડિનલ તરફ ફરી તેને કહ્યું: “કેમ ઉમરાવ સાહેબ, કાઢુસાકને જખમ સારી રીતે રૂઝાયો છે ને?”

કાર્ડિનલ: “હા; આ ખખર પૂછવા માટે હું તમારો આભારી છું.”

ટ્રેવિલ્લેએ રાજને કહ્યું: “અથો પોતાના એક મિત્રને મળવા માટે તેને ઘેર ગયો હતો. તેને એ મિત્ર ઘેર નહોતો, તેથી તેની વાટ જોતો તે ત્યાં જોડો અને એક પુસ્તક લઈને વાંચવા માટે ઉઘાડે છે, ત્યાંજ કેટલાક બેલિક્ અને પોલિસના સિપાઈઓએ તે ઘરને ઘેરો ઘાલ્યો-દરવાજા તોડ્યા.”

કાર્ડિનલે આ વખત રાજ તરફ જોઈ એવી અર્થસૂચક નિશાની કરી કે: “મેં આપને કહી તે ખાખત સંબંધમાંજ એ બધું કરવામાં આવ્યું હતું.” આ ઉપરથી રાજએ ટ્રેવિલ્લેને કહ્યું: “તે બધું મારા જાણવામાં છે; કારણ કે, મારાજ હિત માટે તેમ કરવામાં આવ્યું છે.”

“ત્યારે શું આપનાજ હિત માટે તે પૂર્ણ નિરપરાધી બંદુકદારને પકડયો છે? તેમજ, તેને ભર રસ્તામાંથી એક ગુન્હેગારની માફક બે સિપાઈઓની વચ્ચે રાખી લઈ ગયા, તે પણ આપનાજ કામ માટે ને? આ શૂરા બંદુકદારે સરકારના કામ માટે દૃઢ વખત પોતાનું લોહી જમિન પર વહેવરાવ્યું છે અને પ્રસંગ આવતાં હજી પણ વહેવરાવવા તૈયાર છે.”

રાજ સાહેબે જરા ધીમા સ્વરે કાર્ડિનલને પૂછ્યું: “મોં દ્રેવિલે કહે છે તેવી રીતે તુ તેને પકડીને લઇ જવામાં આવ્યો હતો?”

કાર્ડિનલે નિદાબ્યંજક સ્વરે કહ્યું: “એ શૂર અને નિરપરાધી ખંદુકદારે કેદ થતાં પહેલાં એક કલાક ઉપર હાથમાં તરવાર લઇને મારા મોકલેલા ચાર સૈનિકો ઉપર હલ્લો કર્યો હતો, એ મોં દ્રેવિલે કહેતાં વિસરી જાય છે. મારાં માણસોને મેં અતિ મહત્વની બાબતમાં તપાસ કરવા મોકલ્યા હતા.”

દ્રેવિલેએ ગાસ્કનૂલોકોના નિર્ભય સ્વભાવને અનુસરીને જવાબ આપ્યો: “તમે કહો છો તે વાત ખરી છે એમ ચોક્કસ સાબીત કરી શકશો?” ખરા સિપાઇ ખચ્યાને દરખાસી રીતભાતનું ગોળગોળ બોલતાં કયાંથી આવડે? તે આગળ બોલ્યો:—“અથોનો જન્મ ઘણા મોટા કુળમાં થયો છે. તે, આ બનાવ બન્યો તે અગાઉ એક કલાક ઉપર મારી સાથે જમ્યો હતો અને મારાજ દિવાન-ખાનામાં કાર્ડિ ડી શાલોન, ડ્યુક લા દ્રેમિલે તથા મારી સાથે વાતચિત કરતો બેઠો હતો.”

રાજ સાહેબે કાર્ડિનલ તરફ નજર કરી. કાર્ડિનલે રાખના અબોલ પ્રશ્નને ઉત્તર આપવાના ધરાદાથી કહ્યું: “હું જે કંઈ કહું છું, તે સંબંધમાં મારી પાસે લિખિત પુરાવો છે. એ ખંદુકદારે જે ચાર સિપાઇઓ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો, તેમની જુખાનીઓ મહારાજને સાદર કરવાની હું રજા લઉં છું.”

દ્રેવિલેએ ચીઠાઇને પ્રશ્ન કર્યો: “તપાસ કરનારા અધિકારીએ લીધેલી જુખાનીઓ અને મારા જેવા અમલદારના શબ્દો સરખીજ કિંમતના આંકો છે કે કાર્ડિનલ સાહેબ?”

રાજ: “ઠીક, ઠીક; દ્રેવિલે! હવે શાન્ત થાઓ.”

“કાર્ડિનલ સાહેબને મારા કાંઇ ખંદુકદાર પર ખરેખર જ

વહેમ આવતો હોય, તો હું એટલુંજ કહું છું કે, તે માટે ખુલ્લી તપાસ કરવી જોઈએ. ડયુક ટ્રેવિલેની સત્યપ્રિયતા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.”

ટ્રેવિલેના કથનની અસર કાર્ડિનલ ઉપર ખિલકુલ થઈ નહીં. તે બોલ્યો: “જો ઘરમાં આ પ્રમાણે ન્યાયદેવતા પર હલ્લો કરવામાં આવ્યો, તે ઘરમાં બંદુકદારોનો કોઈ ગાર્ડન મિત્ર રહે છે, એમ હું ધારું છું.”

ટ્રેવિલે: “તમે ડાટી વિષે કહેતા લાગો છો.”

“હા. તે તરુણ મનુષ્ય તમારો એક આશ્રિત છે, ખરું ને મોં. ટ્રેવિલે?”

“હા. હું પણ તેમજ કહું છું.”

“એ મનુષ્યે મોં. અથાને બળતુંજ કામ કરવા કહ્યું હોય, એમ શું તમે નથી ધારતા?”

“કોને? અથાને? નહીંજ; અથા ડાટી કરતાં ઉમ્મરે ખમણો મોટા છે. વળી ડાટી તે રાત્રે મારે ત્યાં હતો.”

રાજ: “વાહ! તે રાત્રે બધાથે તમારેજ ઘેર હતા એમ જાણાય છે!”

ટ્રેવિલેએ ગુસ્સાથી લાલચોળ મુદ્રા ધારણ કરીને તરતજ નવાબ આપ્યો: “આપને શું મારા શબ્દો પર વિશ્વાસ નથી?”

“એમ કોણ કહે છે? વાહ, કહો જોઈ, તે તમારા ઘરમાં કેટલા વાગે હતો?”

“વાહ! તે તો હું ખાત્રીપૂર્વક કહી ચકાશ; કારણ કે, તે આવ્યો તે વખતે ઘડીઆળમાં ફક્ત સહાડા નવ વાગ્યા હતા, એમ મેં મારી જતે જોયું હતું; પરંતુ, મારું તો ધારવું છે કે તે કરતાં પણ કાંઈક મોડું થયું હોવું જોઈએ.”

“તમારે ઘેરથી તે ક્યારે ગયો?”

“સહારા દશ વાગે; એટલે કે તેના આબ્યા પછી ખરોખર એક કલાકે.”

કાર્ડિનલે પોતાનો પક્ષ નખળો પડતો જોઈને કહ્યું: “માં. ટ્રેવિલ્લેના સત્યકથન માટે ક્ષણ માત્ર પણ શંકા લાવી શકાય તેમ નથી; પણ અહીં અજાયબી માત્ર એ છે કે, ત્યારે પછી માં. કાર્ડોને ઘેરથી માં. અથોને શી રીતે પકડવામાં આવ્યો?”

“એક મિત્ર પોતાના બીજા મિત્રને મળવા માટે તેને ઘેર જાય, એ શું કાયદાથી ઉલટું છે?”

“જાય; પણ સંશયને લીધે પોલિસની નજર તળે રહેલા ઘરમાં ન જવું જોઈએ.”

રાજા: “કદાચ એ વાતની તમને ખબર નહીં હોય કે એ ઘર ઉપર પોલિસનો છૂપો પંદરો છે.”

“નહીજ સરકાર; મને એ વાતની ખિલકુલ ખબર નથી. તે ઘર પોલિસની નજર નીચે હશે; પણ કાર્ડો રહે છે, તે ભાગ ઉપર તો સંશય લેવાનું કાંઈપણ કારણ નથી; કારણ, હું આપને ખાતરીથી કહું છું કે, જો કાર્ડો કહે છે તે ખરું હોય તો તેના જોડે સ્વામિનિષ્ઠ સેવક આપને બીજો મળશે નહીં; અને કાર્ડિનલ સાહેબ, તેના જેટલી તમારી પ્રશંસા કરનારો પણ બીજો કોઈ નહીં હોય.”

રાજા: “જુસાફને થોડાક દિવસ ઉપર જોણે સખ્ત જખમ કર્યો હતો તે જ એ કાર્ડો? તેણે બીજા દિવસે બેનાંબેને પણ જખમી કર્યો હતો, ખરું ને?” રાજાએ આ પ્રશ્ન કાર્ડિનલ તરફ જોઈને કર્યો હતો. કાર્ડિનલ આ પ્રશ્ન સાંભળતાં અંદરખાનેથી ઉભોને ઉભો બળી ગયો. તેને મૌન રહેલો જોઈને ટ્રેવિલ્લેએ જવાબ દીધો: “હા સરકાર; તેજ એ કાર્ડો. આપને સ્મરણ કેવું સારું રહે છે!”

રાજા: “કીક, ત્યારે હવે આનો નિકાલ શી રીતે કરવો?”

કાર્ડિનલ: “સરકારના ધ્યાનમાં આવે તેવી રીતે ! હું તો સ્પષ્ટપણે કહું છું કે તે અપરાધી છે—”

ટ્રેવિલે: “અને હું પણ તેટલી જ સ્પષ્ટતાથી કહું છું કે તે નિરપરાધી છે. મહારાજના રાજ્યમાં ન્યાયાધીશે છે. તેઓ આ ખાખતનો નિકાલ કરી શકશે.”

રાજા: “ખરું કહ્યું. આ ખાખત મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મોકલો. ન્યાય કરવાનું કામ તેનું છે, અને મને ખાતરી છે કે તે યોગ્ય ન્યાય આપશે જ.”

ટ્રેવિલે: “આ ખાખતમાં મને એટલું જ દુઃખ થાય છે કે, હાલના સમયમાં સદ્ગુણી અને સદાચરણી માણસોને પણ દુઃખ અને ત્રાસ પડ્યા સિવાય રહેતાં નથી ! પોલિસ લોકોના એવા વર્તનને લીધે સૈન્યમાંના સૈનિકોને આવી હાલતમાં મૂકાવું પડશે એ વાત સૈનિકોને શ્ચિકર થઈ પડશે નહીં; એટલું જ આપ નામદારને કાને હું નાંખું છું.”

ટ્રેવિલેનું આ બોલવું બહુ રહાપણુભર્યું નહોતું; પણ, તે તેણે જાણી જોઈને કહ્યું હતું. તે ધુંધવાઈ રહેલા અગ્નિનો એકદમ ભડકો કરવા ઇચ્છતો હતો. કેમકે, ભડકો થાય એટલે તેથી ચારે પાસ બધું સળગે એટલું જ નહિ પણ તેથી સ્વચ્છ પ્રકાશ ફેંકાય.

રાજા સાહેબ ટ્રેવિલેના શબ્દ સાંભળી એકદમ બૂમ પાડી ઉઠ્યા: “પોલિસના વર્તનમાં તમે શું સમજે માં. ટ્રેવિલે ? તમે તમારા ખંડુકદારોના સંબંધમાં કાંઈ તેમ જોલો; પણ આવી રીતે મને ગુસ્સે કરો નહીં. તમારા કહેવા મુજબ તો મારે એમ સમજવું કે—એ ભૂલથી કાઢકે ખંડુકદારને કેદ કરવામાં આવે, તો આખા ફ્રાન્સ દેશપર દુઃખનાં વાદળો જ તુટી પડે ! અહીં તો માત્ર એક ખંડુકદારની જ વાત છે. તેમાં તમે આટલી બધી ધ-

મકી કેમ આપો છો ? મને કાવશે તો હું દસ ખંદુકદારને કેદ કરાવીશ—અરે કેદાપિ સોને પણ કરાવીશ; માત્ર સો નહીં, પણ કાવશે તો બધાથે ખંદુકદારોને કેદમાં નાંખીશ; અને તે સામે કો-ઇથી એક ચૂંકાર સરખાયે થઇ શકશે નહીં, સમજ્યા ? ”

દ્રેવિલે: “ આપ હમુરને ખંદુકદારોપર જે ક્ષણથી વહેમ આવ્યો, તે ક્ષણથી જ તેઓ અપરાધી ઠરે છે એમ જ હું સમજું છું; અને તેથી હું મારી તરવાર આપશ્રીને સ્વાધીન કરવા તૈયાર છું. કારણ, આજે મારા સિપાઇઓપર આરોપ મૂકાયા છે, તો કાલે મારા ઉપર આરોપ મૂકતાં કાર્ડિનલ સાહેબ ચૂકશે નહીં, એમાં મને શંકા નથી. એટલા માટે આ ઘડીથી જ મેં. અથો સાથે મને પણ આપ નામદારનો કેદી ગણી લેજો. મેં. ડાર્ટોનો પણ ઘણું કરીને જલદીજ કેદ થવાનો વારો આવશે. ”

રાજા: “ શું આ માથાનું ફાટેલપણું ! બસ રાખજો હવે ? ”

દ્રેવિલે પહેલાંના જોટલા જ મોટા અવાજથી બોલ્યો, “ સરકાર, કાંતો મારા ખંદુકદારને મુક્ત કરવાનો હુકમ આપો, કે પછી તેનો ન્યાય થવા દો. ”

“ તેનો ન્યાય થશે. ”

દ્રેવિલે: “ ઠીક ત્યારે: નામદાર ! તેમ થશે એટલે તેના વતી તેના ધારાશાસ્ત્રી તરીકે અદાલતમાં ઉભા રહેવાની સરકાર પાસે હું પરવાનગી માગું છું. ”

રાજાને ફરી પાછી ખીક લાગી કે, દ્રેવિલે તપી જશે તો કાંઈક ધાંધલ થશે; આથી તે બોલ્યા: “ આ બાબતમાં શ્રીમાન કાર્ડિનલને અંગત સંબંધ ન હોત તો—”

રાજા આગળ શું બોલશે તે કાર્ડિનલ સમજી ગયો; તેથી તે વચમાં જ બોલ્યો: “ ક્ષમા કરો નામદાર ! માફ મન કલુપિત

મયું છે, એમ જો આપ નામદારનું સમજવું હોય, તો આ ખાખત ઉપરથી હું મારો હાથ ઉઠાવું છું.”

રાજા: “ દ્રેવિલે ! તમે મારા પિતાના સોગંદ લઇને કહો કે, આ ખનાવ ખન્યો તે વખતે અથો તમારી સાથે હતો તેમજ આ ખનાવ સાથે તેને કાંઈ સંબંધ ન હતો. ”

દ્રેવિલે: “ આપશ્રીના વૈભવશાળી પિતાના અને આપ નામદારના પોતાના પણ સોગંદ ખાઇને હું કહું છું કે, આ ખનાવ ખન્યો તે વખતે અથો મારે ત્યાંજ જેઠલો હતો. કૃપાળુ ! તેને આ ખનાવ વિષે બિલકુલ માહિતી જ નથી. ”

કાર્ડિનલ: “ મહારાજ સાહેબને આ ખાખતમાં મારે એટલુંજ કહેવાનું છે કે, આવી રીતે જો કેહીએને છોડી દેવામાં આવે તો પછી ગુન્હાઓ શોધવામાં પોલીસનાં માણસોને ઘણીજ મુશ્કેલીઓ નડે. ”

દ્રેવિલે: “ પણ ન્યાયાધીશ સન્મુખ અથોને હાજર થવા જ્યારે ફરમાન થશે ત્યારે તે જરૂર હાજર થશે. તે નાસી ન જાય તેને માટે હું જવાબદાર છું. ”

રાજાએ કાર્ડિનલ તરફ જોઇ, ઝીણા અને વિનતિભર્યા સ્વરે કહ્યું: “ દ્રેવિલેનું કહેવું ખરૂં છે. અથોને હું ઓળખું છું. તે કયાંયે નાસી જાય તેવો નથી. વળી ખંદુકદારોને તેના છૂટકાથી રાજ્ય પ્રત્યે વિશ્વાસ રહેશે. તેઓ એવું સમજી શકશે કે, આ રાજ્યમાં નિર્દોષની સલામતિ સચવાય છે. આવી આશ્વાસનભરેલી રાજનીતિ ગ્રહણ કરવામાં આપણને લાભ છે. ”

તેરમા લુઇની આ રાજનીતિ જાણીને કાર્ડિનલને હસવું આવ્યું. તેણે કહ્યું: “ આપ નામદારની ઇચ્છામાં આવે તેવો હુકમ કરો. ક્ષમા આપવાનો અધિકાર આપને જ છે. ”

દેવિલેએ અત્રે વળી જરાક બેસાથી કહ્યું: “ક્ષમા અપ-
રાધીને કરવાની હોય છે. મારે! ખંડુકદાર તો નિરપરાધી છે.
આપના હુકમને હું દયા તરીકે નહીં પણ ન્યાય તરીકે જ
સ્વીકારું છું.”

રાજા: “તેને લા ઇવેક કિલ્લામાં રાખેલો છે કે ?”

દેવિલે: “હા, નામદાર. તેને એકાન્ત કેદમાં એક તુચ્છમાં
તુચ્છ ગુન્હેગારની માફક પૂરી મૂકેલો છે.”

રાજા: “એતો ખહુજ ત્રાસદાયક ! ખરેખર, હવે શું કરવું ?”

કાર્ડિનલે નિશ્ચિતપણાનો ડોળ કરીને કહ્યું: “તેને છોડી
દેવાના હુકમ ઉપર આપ સહી કરશે. એટલે આ પંચાતનો નિ-
વેડો આવી જશે. અથો માટે ભાં. દેવિલેએ ભારે મહેનત કરી !”

કાર્ડિનલે સરલતાનો દેખાવ કરીને કહેલી આ વાત દેવિલેને
રૂચિર થઈ પડી નહીં; કારણ કે તેને વહેમ ગયો કે, આ સરલતાના
પડદા પાછળ કોઈ બીજું જખરું ધાંધલ અવશ્ય હોયું થવાનું.

રાજાએ હુકમનામા ઉપર સહી કરી. દેવિલે તે હુકમનામું
લઇને તરત જ લા ઇવેક કિલ્લા તરફ ગયો. દેવિલેની મહેનત
અંતે સફલ થઈ અને અથોનો એકદમ છૂટકો થયો. અથોની
શાન્ત પ્રકૃતિમાં અત્યારે પણ એક રતિભાર ઘટાડો થયો ન હતો !

દેવિલે, રાજાજીની રજા લઇને તેમની પાસેથી વિદાય થયા
બાદ કાર્ડિનલે ખહુજ ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરી રાજાને કહ્યું:
“આપ નામદાર હવે રાજકાજમાંથી નિવૃત્ત થયા છો અને જ્યારે
સ્વસ્થપણે એકાન્તમાં છો ત્યારે એક વિશેષ મહત્વની વાત આ-
પને કહેવા મારું છું. ડચ્ક ઑફ બર્મિંગહામ આપણી રાજવા-
નીમાં આવીને પાંચ દિવસ રહ્યા બાદ આજ સહવારે જ અહીંથી
આલ્યા ગયા છે !”

પરિચ્છેદ ૧૬.

મહારાણીનું અપમાન !

ડિનલે રાજને અકિંગ્ડામ સંખંધી જે વાત કહી, તેની રાજ ઉપર શી અસર થઇ હશે, એની કલ્પના કરવી અશક્ય ન હતી. ઘડીકમાં તે લાલચોળ થઇ જતા તો ઘડીકમાં ફિક્કાફચ પડી જતા. થોડીક-વાર આ સ્થિતિમાં રહ્યા બાદ રાજએ કહ્યું : “ ડચ્ક ઓફ અકિંગ્ડામ પારિસમાં આવ્યો હતો ? શા માટે ? ”

કાર્ડિનલ : “ આપના પાખંડમતવાદી શત્રુઓ અને રૂપે-નિસોની સાથે કાવતરાં કરવા માટે ! ”

રાજ : “ એમ ? એની તો મને ખિલકુલ ખબર નથી ! મેડમ ડ ગ્રેવર્સ અને મેડમ ડ લોગવિલે દ્વારા રાણી સાથે મસલતો કરી, મારા નામને ખંદો લગાડવાનોજ તેનો કાંઈ ધરાહો હોતો જોઇએ. ”

કાર્ડિનલ : “ આપ નક્કામો વહેમ લઇ જાઓ છો ! રાણી સાહેબનું ચારિત્ર વિશુદ્ધ છે અને આપના ઉપર તેમની અત્યંત પ્રીતિ છે. ”

રાજ : “ સ્ત્રી જાત ચંચલ છે. વળી રાણી મારા ઉપર કેટલો પ્રેમ રાખે છે તે તો હું એકલોજ બાણું છું ! ”

કાર્ડિનલ : “ પણ માફ કરેવું તો એજ છે કે, ડચ્ક ઓફ અકિંગ્ડામ રાજકીય ચળવળ માટેજ અહીં આવ્યા હોવા જોઇએ ”

રાજા: “ મારી પણ ખાત્રી છે કે, તે ખીજા કામ માટે આવ્યો હતો. રાણી અપરાધી હશે, તો તેને ખખર પડશે કે, મારે હાથે અપરાધીની અવદશા કેવી રીતે થાય છે. ”

કાર્ડિનલ: “ આ બાબતમાં વધુ ચર્ચા કરતાં મને બહુ ના ખુશી ઉપજે છે; તો પણ આપને ખાતર મારે તે ચર્ચા બંધ કરવી ન જોઈએ એમ મને લાગે છે. ગઈ કાલે રાત્રે રાણી સાહેબ ઘણા વખત સુધી જાગ્યાં હતાં અને સહવારે તો તે ખૂબજ રડયાં હતાં. વળી આજે આખો દિવસ તે કાંઈક લજ્જા કરતાં હતાં, એમ મેડમ ડ લનોય કહેતી હતી. આપના હુકમ મુજબ, આવી બધી હકિકતોની ખાતરી મંજૂરવા માટેજ મેં મેડમ ડ લનોયને તેમની પાસે રાખી છે, એ આપશ્રી જાણો છો. ”

રાજા: “ ખરાબર ! તે તેનેજ પત્ર લખતી હોવી જોઈએ. કાર્ડિનલ સાહેબ ! કાંઈ ચિન્તા નહી. રાણીના બધા કારણો મારે જોવા પડશે. ”

કાર્ડિનલ: “ પણ સરકાર, એ બને કેવી રીતે ? મારી ખાતર આપ ને દારૂગોળા જોવા આ પ્રકારની તકલિફ ઉઠાવો, એ મને તો ઠીક લાગતું નથી. ”

રાજા: “ આવી બાબતોમાં પૂર્વકાળમાં કેવી રીતે કામકાજ થતું તે તમે ક્યાં નથી જાણતા ? મર્સેલ ડ એન્કેની ઝડપી આવા જ સંશયોને લીધે લેવાઈ હતી. પ્રથમ તેની ઔરડીની અને પછી તેના શરીરની પણ ઝડપી લેવામાં આવી હતી. આ દાખલો શું તમને યાદ નથી ? ”

કાર્ડિનલ: “ તે સ્ત્રી તો માત્ર એક જાગીરદારની સ્ત્રી હતી; પણ અહીં તો ફ્રાન્સનાં મહારાણીનો પ્રશ્ન છે. ”

રાજા: “ તેથી તું થઇ ગયું ? અપરાધ તે તો અપરાધ જ છે ! જેમ માણસ ઘણું મોટું તેમ તેના અપરાધની શિક્ષા પણ ઘણીજ મોટી. હવે હું આ સંબંધમાં ઘણાજ કંટાળી ગયો છું; આથી મારે તેના કોઇને કોઇ રીતે નિકાલજ કરી દેવા છે. રાણીની તહેનાતમાં કોઇકે લા પોર્ટ નામનો દૂત છે, ખરું ને ? ”

કાર્ડિનલ: “ એજ માણસ આ કારસ્થાનોમાં વચ્ચું સાધન છે, એમ હું ધારું છું. ”

રાજા: “ ત્યારે તો આ બધી બાબતોની તમને ખબર હોય, એમ લાગે છે ! ”

કાર્ડિનલ: “ મેં આપને વારંવાર કહ્યા કર્યું છે કે, રાણી સાહેબ રાજદ્વારી ભાંજગડમાંજ ગુંથાયલાં છે. તેમના ચારિત્રને કિદેશીને મેં કર્યુંયે કહ્યું નથી, નામદાર ! ”

રાજા: “ ત્યારે હું એમજ ધારી લઉં છું કે, તે બન્ને બંતની ભાંજગડમાં પડેલી છે. રાણીની મારા ઉપર પ્રીતિ નથી—બીજા કોઇની ઉપરજ છે. વળી તે બીજે કોઇ માણસ, ડચક એક બકિંગહામજ છે. તે પારિસમાં હોતો તે વખતે તમે તેને કેમ પકડ્યો નહીં ? ”

કાર્ડિનલ: “ ઈંગ્લાંડના રાજાના પ્રધાનને આપણાથી કેમ પકડી શકાય ? નામદાર, એવું કરીએ તો ભારે ધાંધલ મચી રહે. હજી પણ મારું માનવું છે કે, રાણી સાહેબના ચારિત્ર માટે આપનો સંશય ખરો નથી. ”

રાજા: “ ત્યારે તે લપાતો છૂપાતો, ચોરની માફક આ દેશમાં કેમ આવ્યો હતો ? એટલા માટેજ તેને—”

મહારાજા અહીં બોલતાં અટકી ગયા. કાર્ડિનલ લાંબી ગદ્દન કરીને જાણાસા વૃત્તિથી તેમના સામે જોઇ રહ્યો. કેટલીકવાર સુધી

રાજાએ કાંઈ શબ્દોચ્ચાર ન કર્યો એટલે કાર્ડિનલે કહ્યું:
“તેને—શું ?”

રાજા: “કાંઈ નહીં. પણ કાર્ડિનલ સાહેબ ! પારિસમાં તે
હતો ત્યાં સુધી તમે તેના ઉપર નજર રાખી હતી ?”

“હા, સરકાર !” “તે ક્યાં ઉતર્યો હતો ?”

“હા હાઈપર રસ્તા ઉપર નં. ૭૫ ના ઘરમાં !”

“એ રસ્તો ક્યાં આવ્યો ?” “લુક્સમ્બર્ગ પાસે.”

“રાણી સાથે તેનો મેળાપ થયો નથી, એની તમને
ખાતરી છે ?”

“હું ધારું છું કે, રાણી સાહેબને પોતાના કર્તવ્યનું પૂરે
પૂરું જ્ઞાન છે.”

“પણ તેમની વચ્ચે પત્રવહિવાર થયો હોવો જોઈએ. આજ
આખો દિવસ તે તેનેજ પત્ર લખતી હોવી જોઈએ. ડ્યુક રિશેલ્યુ !
મને એ પત્રો મળવાજ જોઈએ.”

“પણ, નામદાર !—”

“ત્યારે એમજ કહો ને કે તમે તેના પક્ષના છો ? શા
માટે તમે મારી વિરુદ્ધ પડો છો ? તમે અંગ્રેજો સાથે મળી ગયા
હશે; તમે, મેડમ ડે શેવર્સ અને રાણી, એ ત્રણે જણ કાવતરા-
ખાજ છો !”

“મારા ઉપર પણ આ વાગ્યાણો છૂટશે, એવી મેં આશા
રાખી ન હતી !”

“મારે ખીનું કાંઈ સાંભળવું નથી. મને રાણીના પત્રો
મળવાજ જોઈએ.”

“તે મેળવવાનો એકજ માર્ગ છે.” “કિયો ?”

“ સરકારી મહોર રાખનાર અધિકારી મોં. ડ. સિંગરને આ કામ સોંપવું જોઈએ. ”

“ તાખડતેખ તેને જોલાવો. ”

“ ઘણું ભાગે તે અત્યારે મારા ઘરમાંજ હશે; કારણ કે, મેં તેને જોલાવ્યો હતો. હું અહીં આવતી વખતે મારા નોકરોને કહેતો આવ્યો હતો કે, મોં. સિંગર આવે એટલે એને જોલાડી રાખજો. ”

“ તાખડતેખ તેને જોલાવો. ”

“ જીવી સરકારની આજ્ઞા; પણ...”

“ પણ—શું ? ”

“ રાણી સાહેબ પોતાના પત્ને તપાસવા દેશે નહીં તો ? ”

“ મારો હુકમ હોવા છતાં પણ ? ”

“ હા. મોં. સિંગર આપના હુકમથીજ તપાસ કરનાર છે, એવું રાણી સાહેબને ખુલ્લે ખુલ્લું કહેવામાં નહીં આવે તો તેઓ આ તપાસ નહીંજ કરવા દે. ”

“ ત્યારે તો હું જાતે જમને તેને કહી આવું છું કે, સિંગર ની તપાસમાં ખલેલ કરવી નહીં. ”

“ કૃપાળુ ! આટલી બધી હડ સુધી આ વાત જાન, જેમ યતું અટકાવવાને મેં બની શકતો યત્ન કર્યો છે, એ આપના દયાનમાં રહેશેજ ! ”

“ હા. હજી ! હા. તમે રાજાની દયા ખાઓ છો એ મારા ધ્યાનમાં રહેશે. હું એ વિષે કોઈપણ દુરસદે તમારી સાથે વાત ચિત કરીશજ. ”

“ આપની જોવામાં મને ત્યારે પણ હું હાજર પહોંચ. જાન્સ દેશનાં રાજા રાણી વચ્ચે સંપ રહે, એ માટે હું બહુ

ઉત્સુક ધું. એ સંપ રાખવા માટે ગમે તે કાંઈ કરવું પડશે, તે હું ઘણા અભિમાનથી અને આનંદથી કરીશ. ”

“ હવે તમે જાઓ અને સિગ્ગરને અહીં મોકલો; પછી ખીચ વાત. હું રાણી પાસે જઈ ધું. ”

રાજસાહેબ, તે પછી, રાણીના મહેલમાં ગયા. રાણી પોતાની દાસીઓ સાથે ત્યાં બેઠેલાં હતાં. એક દાસી મોટેથી કાંઈક વાંચતી હતી અને બાકીની બધી તેના તરફ ધ્યાન આપી રહી હતી. રાણીનું ધ્યાન વાંચન તરફ નહોતું. પોતે કાંઈક આર વિચારમાં તદ્દલીન હતાં. પોતાના વિચારોમાં કાંઈ અંતરાય ન આવે એ હેતુથી તેમણે દાસીને મોટે સાદે વાંચવાની આજ્ઞા આપી હતી.

રાણીના વિચારોમાં આનંદનો અંશ ઘણો જ થોડો હતો. ખટકે, દુઃખનો ભાગ સવિશેષ હતો. પોતાના પ્રત્યે રાજના અવિશ્વાસને લીધે અને કાર્ડિનલ તરફથી થતા ધૂપા ત્રાસને લીધે તેમને ઘણી ગભરામણ થયા કરતી. કાર્ડિનલ રાણીને શા માટે ત્રાસ આપતો હતો એનું ગુહ્ય કારણ જોવા જઈએ તો તે કેવળ સ્વર્ગીય જ હતું. રાણી આગળ કાર્ડિનલે એક વખત પ્રેમયાચના કરી હતી; પરંતુ રાણીએ તેનો ચોખ્ખો તિરસ્કાર કર્યો હતો ! રાણીના ત્રાસનું ખાસ કારણ આ જ હતું. રાણીનાં સાસુ મેરી મેડિસિને પણ કાર્ડિનલે આવો જ ત્રાસ આપ્યો હતો, એની રાણીને ખબર હતી; પણ રાણીનાં સાસુ કરતાં ખુદ રાણી ઉપર કાર્ડિનલને વિશેષ વેર હતું; કારણ કે, સાસુએ પુત્રવધૂની પેઠે કાર્ડિનલને ખખડાવ્યો નહોતો !

કાર્ડિનલ અંગત સંતાપનું વેર આ રીતે આસ્તિત્વની એન ઉપર રાજદારી પ્રપંચના રૂપમાં વાળતો હતો. અનેક બહાનાં કાઢીને તેણે રાણીના મિત્રો અને વિશ્વાસુ નોકરોને દૂર

કર્ચો હતા. કેટલાક જીવ એવા દુર્દેવી હોય છે કે, તેમના ઉપર કોઈની થયેલી કૃપા પણ સંકટોનાં નિમન્ત્રણ રૂપ થઈ પડે છે. મેડમ ડ શેવર્સ અને મેડમ ડ વર્ને રાણીનાં કૃપાપાત્ર બન્યા હોવાથી તેમને તો હદપાર કરવામાં આવ્યાં હતાં અને રાણીના વચ્ચેબંડારના મુખ્ય અધિકારી લા પોર્ટેને હંમેશાં દહેશત રહેતી કે રખેને પોતાને હમણાંજ કેદ કરવામાં આવશે. આ વાત રાણીથી અજાણી નહોતી. તે આવા આવા અનેક સંકટામણુ અને દુઃખના વિચારોમાં ગર્ક રહેતાં. અત્યારે પણ તેમના ચિત્તને એજ વિચારો મુંઝવી રહ્યા હતા; એટલામાં દરવાજો ઉઘડ્યો અને રાજસાહેબ ત્યાં આવીને ઉભા રહ્યા.

દાસીઓ એકદમ સફાળી ઉભી થઈ ગઈ. વાચન ખંધ પડ્યું અને સર્વે નિસ્તબ્ધ બની ગયાં. રાજાએ આ વખતે હંમેશાનો પોતાનો શિષ્ટાચાર તોડ્યો નહીં. તેઓ સિદ્ધા રાણી પાસે ગયા અને ધુજતા અવાજે બોલ્યા: “હમણાંજ અહીંઆ મો. સિગ્વર આવશે અને મેં તેમને આપેલો હુકમ તમને કહેશે.”

રાણી: “એમ કેમ? મો. સિગ્વર મને હુકમ કહી સંભળાવે તેના કરતાં આપજ તે કહોને?”

મહારાજ કાંઈ પણ ઉત્તર ન દેતાં એકદમ ત્યાંથી જતા રહ્યા. આ કમનસિખ રાણી બહુ મુંઝવાઈ ગયાં. મોં, સિગ્વર કેવી જાતનો હુકમ કહી સંભળાવશે, એને માટે તેમના હૃદયમાં બહુ તર્કવિતર્ક થઈ રહ્યા. એટલામાં પહેરેગીરે આવીને કહ્યું: “મો. સિગ્વર અંદર આવવાની પરવાનગી માગે છે.” રાણી: “આવવા દે.”

આટલું કહીને તેઓ ભવ્યમુદ્રા ધારણ કરીને એક પુરશી ઉપર બેઠાં. બધી દાસીઓને પણ તેમણે પોતાની આસપાસ

ખેસવાનો હુકમ કર્યો અને એટલામાંજ રાજ્ય મહોરનો અધિકારી મો. સિગ્વર આવી પહોંચ્યો.

રાણીએ તેને કહ્યું: “કેમ? તમારે અહીં શા માટે આવવું પડ્યું?”

સિગ્વર: “મહારાજ સાહેબના હુકમથી આપ નામદારના બધા કાગળો મારે તપાસવાના છે. મને આશા છે કે, આપ એ હુકમ મુજબ, મને એ કાર્ય કરવા દેશો. આપને હું ખાત્રી આપું છું કે, તેમ કરતાં આપનો યોગ્ય માનમરતબો બળવવામાં મારા તરફથી જરાકે ખામી આવશે નહીં.”

રાણી: “શું કાન્સની રાણીના કાગળો, રાજ્યનો તેના તાબાનો એક નોકર તપાસશે? ખરેખર, આવી શરમભરી વાત તો મેં ક્યાંયે સાંભળી નથી!”

સિગ્વર: “માનવન્તા મહારાણીશ્રી! હું આપનો તેમજ રાજસાહેબનો નોકર છું. તે નામદારનો હુકમ મારે બળવવાજ એઈએ, એનો વિચાર કરીને આપ મને ક્ષમા કરશો. હું લાચાર છું કે, મારી ફરજ બળવવા જતાં મારે કોઈ ઓછા પ્રત્યે લક્ષ આપવાનું નથી. મહારાજ સાહેબ તેથીજ આપને માઠામોઠ પોતાનો હુકમ સંભળાવી ગયા છે.”

રાણી: “મહારાજ મને ગુન્હેગારજ પારી બેઠા લાગે છે! સાહે, બળવો તમારી ફરજ! એસ્ટેક્ના, મારાં ટેબલ, કબાટ વગેરેની કુચીઓ આપી દે, આ અધિકારીને!”

મો. સિગ્વરને કાડિનલે બહુ વિચાર કરીનેજ આ કાર્ય માટે પસંદ કર્યો હતો. આ અધિકારીને શું મેળવવાનું છે, એની મૂળથીજ ખબર હતી. તે સારી પેઠે બજુતો હતો કે, રાણીનો એક ખાનગી કાગળ પોતાને લઈ જવાનો છે. વળી તે બજુતો

હતો કે, એવા ખાનગી કાગળો રાણી ટેબલ કે કબાટમાં કદી પણ મૂકે નહીં. એટલે તેમાંથી તો કાંઈ મળનારજ નથી, એની તેને પ્રથમથી ખાતરી હતી. આમ છતાં તેણે ટેબલ અને કબાટ-માંના કાગળીઆં તપાસ્યાં પણ તે તપાસ વ્યર્થ નીવડી. હવે તેણે રાણીના અંગની ઝડતી લેવાનું કાર્ય કરવાનું હતું. તે રાણીજી તરફ વળીને બોલ્યો: “ હવે માત્ર એકજ મોઢું કામ કરવાનું બાકી રહે છે. ”

“ કિયું ? ”

“ નામદાર મહારાજને ખાતરી છે કે, આજ આપે અમુક કાગળ લખ્યો છે. એ કાગળ આ બધા કાગળોમાં નથી એટલે જોઈએ તે આપની પોતાનીજ પાસે હોવો જોઈએ. ”

રાણીએ ડોળા કાઢીને કહ્યું: “ ત્યારે શું તમારે મારી આખરે ઉપર હાથ નાંખવો છે ? ”

“ હું સરકારનો તાબેદાર નોકર છું. રાણીસાહેબ ! સરકારનો હુકમ મારે અક્ષરે અક્ષર પાળવો જોઈએ. ”

“ ખરું છે. કાર્ડિનલના ગુપ્ત દૂતોએ આંખમાં તેલ આંશુને સ્વામિનિષ્ઠા બતાવ્યાં કરી છે, એમાં તો શક નથી ! તમે જ કાગળની વાત કરી તે ખરી છે. વાર. તે કાગળનું શું છે ? એ કાગળ આ રહ્યો મારી પાસે ! ”

આમ કહીને તેમણે પોતાના વક્ષઃસ્થળ ઉપર હાથ મૂક્યો.

“ આપને મારી વિનંતિ છે કે, તે કાગળ મને આપી દેશો. ”

“ મહારાજ સિવાય બીજા કોઈને તે મળી શકશે નહીં. ”

“ તેમ હોત તો તે નામદાર પોતેજ એ પત્ર આપની પાસેથી મારી લેત; પરંતુ તેમ ન કરતાં એ કાર્ય તેમણે મને સોંપ્યું

એટલે મારે તે ખબવવું જ બોધ્યું. ”

“ એ કાગળ હું ન આપું તો ?.....”

“ હું તે ઝુટવી લઇશ. મને તેમ કરવાનો સ્પષ્ટ હુકમ છે. ”

“ તમે શું જોલો છો તેનો કાંઇ વિચાર આવે છે ? ”

“ હા, નામદાર ! આપના સરીરની પણ ઝડતી લેવાનો મને હુકમ થયેલો છે. ”

રાણી : “ શરમ છે ! આ હુકમ બહુ જ ભયંકર છે ! ”

સિગ્ગર : “ ત્યારે આપ નામદાર સમજી જઇને આ ખાખ-તનો નિવેડો લાવશો, એવી મારી આપને વિનંતિ છે. ”

“ પણ મર્યાદા બહારની આ આજ્ઞા વિષે શું કહેવું ? ”

“ મહારાણીશ્રી ! આમાં મારો કાંઇ ધલાજ નથી ! ”

“ હું એ તો સહન કરી સહીશ નહોં. આના કરતાં તો મરવું બહેતર ! ”

સિગ્ગરે ઘણીજ નમ્રતાથી રાણી આગળ પોતાની ગર્દન ઝુકાવી. જમ એક પારધી પોતાનો શિકાર લેવા આગળ વધે, તેમ તે એક પગલું આગળ ગયો અને રાણીના સરીર તરફ તેણે પોતાનો હાથ લંબાવ્યો. ક્રિકા ચહેરા સાથે રાણી દૂર ખસી ગયાં. તેમણે પોતાના ડાબા હાથવતી મજકુર પત્ર પોતાના વક્ષઃસ્થળ-માંથી બહાર કાઢ્યો અને સિગ્ગર તરફ ફેંકીને કહ્યું : “ લે આ કાગળ ! એકદમ અહીંથી તારૂં મ્હોં કાળું કર ! ”

પત્ર લઇ, રાણીને નમન કરી, સિગ્ગર જતો રહ્યો. રાણી બેશુદ્ધ થઇ કોચ ઉપર પડી ગયાં.

સિગ્ગરે રાજ પાસે જઇ, તે પત્ર તેમને આપ્યો. મુજબ

હાથે રાજ્યે તે શકદમ હિઠાડીને જ્યારે વાંચ્યો ત્યારે રૂપેનના રાજપર તે લખેલો જણાયો ! તે પ્રેમ-પત્ર નહોતો, તેથી તેમને કાંઈક રાહત વળી.

કાગળનાં બીજું કાંઈ નહોતું. રાણીએ કાર્ડિનલને તેના હાલના અધિકારથી દૂર કરવાની ખટખટ કરવા માટે તેમાં એવી સૂચના કરી હતી કે, પોતાના ભાઈએ અને ઓસ્ત્રિયાના રાજ્યે ખન્નેએ મળીને કાર્ડિનલનાં કારસ્થાનને લીધે પોતાના રાજ્યને થએલું નુકસાન ભરપાઈ કરવા માટે ફ્રાન્સ દેશ સાથે યુદ્ધ શરૂ કરવાનું બહાનું કાઢવું; અનેએમ કરતાં ફ્રાન્સના રાજ ગભરાઈ જાય એટલે કાર્ડિનલને તેના અધિકારપરથી દૂર કરવા તેમને ફરજ પાડવી-આવે! ભાવાર્થ તે પત્રમાં હતો; પરંતુ પ્રેમવિષયક વાતની તેમાં અંધ સરખી પણ નહોતી !

પત્ર વાંચી રાજને ઘણો આનંદ થયો. તેણે કાર્ડિનલ હજી રાજમહેલમાં છે કે નહીં, તેની તપાસ કરાવી. તે હજી રાજમહેલમાં તેની કામ કરવાની ઓરડીમાં જ છે, એ વાત જાણતાંજ રાજ્યે તેની પાસે જઈને કહ્યું: “ આ જુઓ, ડચ્ઠ ! મારો અદેશો ઓટા પડ્યો અને તમે કહેતા હતા તેજ ખરૂં નીકળ્યું ! આમાં સર્વ કારસ્થાન તમારી વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ પ્રેમવિષયક એક અક્ષર પણ નથી. માત્ર એટલુંજ કે, તેમાં તમારી સંભાવના ઘણીજ સારી કરી છે ! ”

કાર્ડિનલે તે પત્ર લીધો અને લક્ષપૂર્વક વાંચ્યો. એક વખત છેવટ સુધી વાંચી, ફરી બીજી વખત તે સાવંત વાંચ્યો. પછી તે બોલ્યો: “ બેયું સરકાર, મારા સત્તુઓ ક્યાં સુધી પહોંચી ગયા છે ? આપ બે મને નોકરીપરથી કાઢી નહીં મૂકો, તો પછી

આપને જે દેશના રાજાઓ સાથે લઢાઈ કરવી પડશે. હું બે આપની જગ્યાએ હોત, તો સરકાર, મેં તો ક્યારેનાએ મારા પ્રધાનને ઘેર ખેસાડ્યો હોત. ખરેજ; હવે તો મને જરાકે મહેનત કરવી ગમતી નથી, અને ખુશીથી હું મારો ઓઢો છોડી દેવા તૈયાર છું. ”

“ તમે આ શું કહો છો, ડયૂક ? ”

“ કામના અસહ્ય દબાણથી અને હંમેશની ચાલ મહેનતને લીધે હાલમાં મારી તબિયત સારી રહેતી નથી. લા રોશેલ શહેરને ઘેરો ઘાલવાનું કામ, મને લાગે છે કે, હવે મારા હાથથી થશે નહીં; એટલા માટે તે કામપર બીજા કોઈ સિપાઈ ખચ્ચો આપ નીમશો તો ઘણું સારું થશે ! હું એક ધર્મોદ્ધારી હોવાથી, વાસ્તવિક રીતે બેતાં, માફે કામ રાજમહેલમાં પડી રહેવાનું નથી. વળી, મને રાજ આપવાથી આપના શુભ-રાજ્યમાં શાંતિ ફેલાશે અને તેથી ઘર બહાર તેમજ રાજ્યની બહાર પણ આપને આનંદ મળશે. ”

“ ડયૂક ! તમારી ગુન્યવણું હું સમજ્યો પણ તમે ખાત્રી રાખજો કે, આ પત્રમાં જોનો જોનો સંબંધ આવે છે તે સર્વને યોગ્ય શિક્ષા થશે; વધુ તો શું, પરન્તુ રાણીને પણ તેવી શિક્ષા-માંથી મુક્ત રાખવામાં આવશે નહીં. ”

“ સરકાર, આપ આ શું બોલો છો ! પરમેશ્વર કરે અને મારે માટે રાણી સાહેબને બિલકુલ ત્રાસ કે દુઃખ ભાગવવું ન પડે ! તેઓ તો હંમેશાં મને પોતાનો શત્રુજ સમજતાં આવ્યાં છે; તોપણ સરકાર આપ બોલો છો કે, હું હંમેશાં આપની મરજીથી પણ વિરહ જઈ, તેમની તરફથી બોલું છું ! હા, તેમણે પોતાના નામને બદો લાગે એવું વર્તન કર્યું હોય તો તે વાત

જૂની છે અને તેવે સમયે હું સર્વની પહેલાં જી ખાખતમાં બિલ-
કુલ ક્ષમા ન કરવા માટે આપને કહીશ, પણ આનંદની વાત છે
કે, અહીં તેવું કંઈ છેજ નહીં; અને તે સંખંધમાં આજરોજ
સરકારના હાથમાં આવેલા આ નવીન પુરાવાથી ખાત્રી થઇજ હશે.”

“તે ખરું, કાર્ડિનલ સાહેબ ! હંમેશ મુજબ આજે પણ
તમારુંજ કહેવું ખરું થયું છે પરંતુ હજી પણ રાણી ઉપરનો
મારો ક્રોધ કાયમજ રહેશે અને તે યોગ્ય પણ છે.”

“સરકાર ! ખરું જોત તો આજની વાતમાં રાણી સાહેબ
જ આપનીપર રોષ કરે, એવી આપની કૃતિ હતી. આપે આજ
તેમની સાથે ઘણીજ કઠોરતાથી વર્તન ચલાવ્યું છે, અને એટલા
માટે તેમને આજ ઘણા જ ક્રોધ ચઢ્યો હોય, તો તેમાં કંઈ
આશ્ચર્ય નથી.”

“હું મારા અને તમારા શત્રુઓ સાથે તો હંમેશાં આવીજ
રીતે વર્તીશ—પછી તે જમે તેટલા મોટા હોય, અજર તેમ કરવાથી
મારાપર જમે તે સંકટ આવી પડે, તેની મને પરવા નથી.”

“રાણી સાહેબ મારાં શત્રુ હશે, પણ આપનાં તો નથીજ.
આપના પ્રત્યે તો તેમની ઘણી પ્રીતિ છે. તેઓ સ્વભાવે નમ્ર
અને વર્તનમાં શુદ્ધ છે; એટલા માટે તેમના તરફથી એક વિનંતિ
કરવાની આપ મને પરવાનગી આપશો ?”

“પ્રથમ તેનેજ નમીને મારા પાસે આવવા દો. પછી જોઈશું.”

“ના સરકાર. આપજ તેમ કરીને દાખલો બેસાડો. પહેલી
બૂલ પણ આપનીજ છે.”

“શું ? પ્રથમ હું તેની પાસે જઈ ? નહીં, બિલકુલ નહીં.”

“સરકાર, તેમ કરવાને હું આપને વિનંતિ કરું છું.”

“પણ, હું પ્રથમ તેની પાસે જઈને કહે શું ?”

“તેમને રૂચિર થઇ પડે એવી કાંઇ વાત કરો.”

“કંઇ વાર ?”

“રાજમહેલમાં નૃત્ય-સમારંભ કરાવો. આપ જાણો જ છે કે રાણી સાહેબને નૃત્યનો ઘણો શોખ છે. એવી ખાખતો આજળ એક ક્ષણવાર પણ તેમનો ક્રોધ ટકી શકશે નહીં.”

“હાથ ! તમે જાણો છો કે મને હવે એવી ખાખતોના કંટાળો આવ્યો છે.”

“એવી ખાખતોના આપને કંટાળો આવ્યો છે; તે છતાં પણ આપ તેથી રાણી સાહેબને આપનાં વધુ આભારી બનાવશો. વળી એ પ્રસંગે આપે તેમને આપેલી પેલી રત્નપદ્મિકાની માળા પહેરવાનો પણ લાભ મળશે. આપે તેમને જ્યારથી તે માળા આપી છે, ત્યાર પછી એકઠે વખતે તે પહેરવાનો પ્રસંગ તેમને મળ્યો નથી.”

“બલે, કીક છે; તેનો વિચાર કરીશું.” રાજાએ આવે જવાખ આપ્યો તેનું કારણ એ કે, પોતાના મનમાં હોજાતો કાંઇ પણ બચકર અપરાધ રાણી તરફથી બન્યો નથી, એ વિચારથી તે રાણી સાથે થયેલી તકરાર પતાવવાને બની શકતો પ્રયત્ન કરવા અંદરખાનેથી તૈયાર હતા. તેમણે થોડીવાર પછી કહ્યું : “અમે તેમ, પણ કાઠિનલ, તમે રાણીને. ઘણુંજ પણ તાણો છો એમાં તો શક નથી.”

“સરકાર, ક્ષમાશીલતા એ રાજાનો મોટો ગુણ છે. આપ તેનો ઉપયોગ કરો અને કાયદો કરી ન્યો. સખ્તાઇ વાપરવાનો સમય આવે ત્યારે તે કામ પ્રધાનનેજ સોંપવું સાફ.”

એટલામાં અમીઆરના ટંકારા વાગવા માંડ્યા. તે સાંભળીને કાઠિનલે રાજાને નમન કરીને જવાની રજા માગી. જતાં જતાં રાણીને સમજાવવા માટે ફરી એક વખત રાજાને વિનંતિ કરવા

તે બૂલ્યો નહીં.

રાજાએ તે પછી રાણીની ખુલાકાત લઇ, તેના અપમાન માટે પચાત્તાપ કરી, નૃત્ય-સમારંભની વાત કહી.

નૃત્ય સમારંભનો દિવસ નક્કી થયો નહતો; આથી રાજા દરરોજ કાર્ડિનલને દિવસ નક્કી કરવા કહેતા પણ કાર્ડિનલ કાંઇને કાંઈ બહાનાં કાઢી, તે વાત આગળને આગળ ખુલત્વી રાખતો હતો.

એમ કરતાં કરતાં આઠમા દિવસે એટલે સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે કાર્ડિનલ ઉપર લાંડનની પોસ્ટની છાપવાળો એક પત્ર આવ્યો. તેમાં માત્ર એટલોજ મજકુર હતો: “મારા હાથમાં આવ્યાં. પણ, પૈસાની અડચણને લીધે મારાથી અહીંઆંથી નીકળી શકાય તેમ નથી. પાંચસો પિસ્ટલ મોકલો. તે હાથમાં આવતાંજ ચાર પાંચ દિવસમાં હું પારિસમાં આવી પહોંચીશ.”

આ પત્ર હાથમાં આવ્યો તે દિવસે કાર્ડિનલે રાજાના રોજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે નૃત્ય સમારંભ કરવો એવું કહ્યું અને રાણીસાહેબે તે દિવસે પેલો રત્નહાર પહેરવા બૂલવું નહીં એવું સ્મરણ તેમને આપવાની રાજાને વિનંતિ કરી. અક્ટોબરની ત્રીજી તારીખ કાર્ડિનલ કેમ નક્કી કરી હતી એ અમારા ચતુર વાચકોને અમારે સમજાવવું જોઇએ. મિલેડીને તેણે લાંડન મોકલીને બ્રિગહામને રાણીએ આપેલા રત્નહારનાં જે રત્ન કાઢી લેવા સૂચન કરેલું. મિલેડીએ તે પ્રમાણે કાઢી લીધા બાદ, ઉપર જણાવેલો જવાબ લખ્યો. એ પ્રમાણે પૈસા લાંડન પહોંચે તેના પાંચ દિવસ-લાંડનથી મિલેડી પારિસ આવે તેના પાંચ દિવસ અને ત્રણ દિવસ વધારે-આ હિસાબે કાર્ડિનલે અક્ટોબરની ત્રીજી તારીખની ખુદત ઠરાવી હતી.

પરિચ્છેદ ૧૭.

મહારાણીની મહાસેવાનો પ્રસંગ !

તન માલના સંબંધમાં કાર્ડિનલે બીજી વખત સૂચના કરી, ત્યારે એ વાત રાજના લક્ષમાં આંખ્યા સિવાય રહી નહીં કે, આમાં કાંઈક ગુપ્ત રહ્યું છે. આવાં ઘણાં રહસ્યો કાર્ડિનલે અણીને સમયે રાજ સામે ઉઠેલી દેખાડયાં હતાં અને રાજને નીચું જીવ-રાખ્યું હતું. એટલે, રાણી સાથે વાતચિત કરતાં એ રહસ્યનો કાંઈ પત્તો લાગે છે કે કેમ, એ જાણના ઉદ્દેશથી રાજ રાણીના મહેલ તરફ ગયા અને રાણીની આસપાસનાં માણસો સંબંધમાં ક્ષેત્રે તેમ બોલવાની તેમણે શરૂઆત કરી. રાણીએ તે બધું નીચું મોઢું ઘાલીને સાંભળ્યા કર્યું; પણ રાજને તે જાણતું નહોતું. તેમનો તો એવો હેતુ હતો કે, રાણી સામે જવાબ આપે અને એવી રીતે પ્રશ્નોત્તર થતાં થતાં તેમાંથી કાર્ડિનલના રહસ્યનો પત્તો લાગી જાય તો ઠીક. રાજએ રાણી સાથે પણ વધુ ઝઘડો કરવાનો સપાટો ચાલુ રાખ્યો તેથી છેવટે કંટાળાને રાણી એમ બોલ્યાં: “મહારાજ આપના મનમાં છે શું તે તો કહો ? એવું તે મેં શું કર્યું છે ? મારા હાથથી કયો ભૂલો થયો છે તે તો મને જાણવા દો ? હું નથી ધારતી કે, મેં મારા લાઇને એક પત્ર લખ્યો તે માટેજ આટલી બધી ધમાધમી ચાલે છે !”

આ સિદ્ધા પ્રશ્નનો જવાબ આપવાની રાજાને પંચાતી પડી. પરંતુ, તે વખતે તેમને બીજું કાંઈ સુઝ્યું નહીં અને તેમણે રાણીને નૃત્ય-સમારંભને દિવસે પોતે આપેલા રત્નહાર પહેરવાની

પુનઃ સૂચના કરી.

આ ઉત્તર રાણીને ભયંકર લાગ્યો. તે સમજ્યાં કે, રાજા સર્વ વાત જાણી ગયા છે અને તેથી તે ફિક્કાં પડી ગયાં. તેમણે રાજાને સામે એક શબ્દ પણ કહ્યો નહીં.

તેમની આ ગભરાએલી અવસ્થા જોઇ-તેમ થવાનું કારણ પોતાને ખબર ન હોવા છતાં પણ-રાજાને આનંદ થયો. તેમણે કહ્યું: “કેમ ? મેં કહ્યું તે સાંભળ્યું ને ?”

“હા મહારાજ, સાંભળ્યું.”

“ત્યારે તમે નૃત્ય-સમારંભમાં આવશોને ?” “હા.”

“રત્નહાર પહેરીને ?” “હા.”

આ ઉત્તર આપતાં રાણી વધુ ફિક્કાં પડ્યાં. રાજાએ તે જોયું અને તેમને વિશેષ ગમ્મત પડી.

રાજા: “કેમ ત્યારે હવે ચોક્કસને ? મારે એટલુંજ કહેવાનું હતું.”

“પણ આ સમારંભ ક્યારે કરવાનો ઠરાવ્યો છે ?”

સહજ રાજાને એમ લાગ્યું કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપેલા એટલે તેમણે કહ્યું: “ચોડાજ દિવસમાં. નક્કી દિવસ મને સાંભરતો નથી. કાર્ડિનલને પૂછીને કહીશ.”

“આ સમારંભ કરવાને કાર્ડિનલેજ આપને કહ્યું હતું કે ?”

“હા, કેમ વાર ?”

“ત્યારે તો તે દિવસે રત્નહાર પહેરવા માટે મને વિનંતી કરવાની પણ, તેણેજ સૂચના કરી હશે !”

“એટલે તેનો અર્થ એવો કે—”

“તેનુંજ, મહારાજ, તેનુંજ આ કામ !”

“પણ તેમાં થયું શું ? તેણે સૂચના કરી તેમાં ખબડયું શું ?
રત્નહાર પહેરવાનું કહેવામાં કાંઈ પાપ તો નથી ને ?”

“પાપ શેનું ?” “ત્યારે તમે આવશો ને ?”

“મહારાજ, મેં ક્યારનીયે હા કહી દીધી છે. ઘડીએ ઘડીએ
શું પૂછયા કરો છો ?”

“વાર ત્યારે, ઘણી સારી વાત.” રાજ, એ પછી બહાર
નીકળ્યા. રાણીએ રિવાજ મુજબ ઘુંટણ વાળીને, નીચે લળીને,
રાજને નમન કર્યું.

રાજના ગયા પછી તે સ્વગત જ બોલવા લાગ્યાં : “ખસ !
અધ રહ્યું ! મારો નાશ થઈ ચૂક્યો ! સર્વ વાત કાર્ડિનલના બહુ-
વામાં આવી છે, એ નિઃશક છે. તેજ મહારાજને ચઢાવે છે. હજુ
મહારાજ બધી વાત બહુતા નથી, પણ તે હવે જલદીથીજ બહુશે.
પછી મારો સર્વસ્વ નાશ થશે, એ નક્કી છે. અરે ભગવાન !
મારાપર આ શાં દુઃખ !”

દુઃખના સમયમાં આડું કોઈને એકલો આધાર પરમાત્માજ
હોતો છે. રાણી જે સ્થિતિમાં બેઠાં હતાં, તેજ સ્થિતિમાં તે પર-
મેશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. અરેખર, તેમની સ્થિતિ અત્યારે
ભયંકર હતી. બ્રિગિહામ લાંડન પાછો ગયેલો છે, મેડમ &
શેવર્સ બહાર ગયેલી છે, હા પોર્ટ રાજમહેલ છોડી જવા અશક્ત
છે અને પોતાના પર પણ હંમેશ કરતાં વધુ ખારિક નજર રખાય
છે ! જરૂર, પોતાનું રહસ્ય પોતાનાજ કોઈ માણસે ફેાડયું છે, એવો
રાણીને શક થયો, પણ, તે માણસ કોણ, એનો કાંઈ પત્તો
મળ્યો નહીં. આવી સ્થિતિમાં કોઈની પાસે ખુલ્લું મન કરી વાત
કરવાથી પણ વિશેષ હાનિ થાય ! હવે શું કરવું ? અખળા બિચારી

લાચાર હતી. રાણીની આંખમાંથી અમૂળિંદુ ટપકવા લાગ્યાં. પણ એટલામાં ઢાળાં વાદળામાં રૂપેરી ચમકારો જણાયો. ઢાંઢકે કહ્યું: “ખાઇ સાહેબ, હું શું આપને કાંઈ પણ ઉપયોગી નહીં થઇ શકું?”

રાણી પોતાના દુઃખમાં નિમગ્ન હતાં, ત્યાં ઉપરના શબ્દ તેમને કાને પડયા. એ મમતાભર્યા મધૂર શબ્દ ઉચ્ચારનાર મેડમ બોનેશિયો હતી. તે રાણીના મહેલમાં અંદરની ઝોરડીમાં હતી. રાજા અંદર આવ્યા તે વખતે તે પોતાનાં કપડાં ગોઠવવાના કામમાં ગુંથાએલી હતી. આથી રાજા ક્યારે આવ્યા તેની તેને ખબર રહી નહીં. રાજાના આવ્યા પછી તેનાથી બહાર નીકળી શકાયું નહીં, પણ રાજાનું સર્વ માપણુ તેણે સાંભળ્યું હતું.

રાણીએ પાછળ વળીને બેયું. તેમના અકાન્ત વિચારોમાં ભંગ પડયાથી તે ચોડયાં; કારણ કે તેમને કદપના પણ નહોતી કે પોતાની એકાન્ત દશામાં આવી રીતે ભંગ પડશે! મેડમ બોનેશિયો તેમની સમીપ ગઇ અને બોલી: “રાણી સાહેબ, આપ મહારાણી નહીં. મારો દેહ આપનોજ સમજજો. મારો દરજ્જો ગમે તેટલો હલકો હશે, તોપણ આ વખતે મને એક યુક્તિ સુઝી છે અને હું ધાંડું છું કે, તેથી આપ આપના અત્યારના સંકટમાંથી મુક્ત થશો.”

“કેણુ? તું કે? અહીં મારી પાસે આવ. અરેરે! અત્યારે જ્યાં દરેક જણ મારો વિશ્વાસઘાત કરે છે, ત્યાં હું તારાપર પણ કેવી રીતે વિશ્વાસ મૂકી શકું?”

“ખાઇ સાહેબ, એમ ન કહો. પ્રાણુ જશે પણ હું આપને દગો નહીં જ દઉં. મારા આ શબ્દો ઉપર આપ વિશ્વાસ રાખો.”

અંતઃકરણપૂર્વક ઉચ્ચારેલા શબ્દો સાંભળી રાણીને ખાત્રી થઇ કે તે વિશ્વસનીય દાસી છે.

એક બોનેશિયોએ કહ્યું: “ અહીંયાં કેટલાંક લુચ્ચાં માણસો છે, એમાં તો સંશય નથીજ; પરંતુ હું આપને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે આપને ઉપયોગી થઈ પડવામાં જ હું મારા જન્મને માર્થક સમજું છું. સરકાર કહે છે તે રત્નહાર આપે ડચ્ક સાહેબને આપ્યો છે, ખરું ? તે હાર ચંદનની પેટીમાં હતો અને તે પેટી ડચ્ક સાહેબના હાથમાં હતી, એ હું જાણું છું. ”

રાણી ભય પામી આટલાજ ઉદ્ગાર કાઢી શક્યાં: “ અરે ! પ્રભુ ! ”

“ એમ ગભરાશો નહીં. તે હાર આપણે પાછો લાવેલો જ બેઠ્યો. ”

“ તે ખરું, પણ તે અને કેવી રીતે ? ”

“ કોઈ માણસને ડચ્ક સાહેબ પાસે મોકલવો બેઠ્યો. ”

“ કોને મોકલવો ? હું વિશ્વાસ મૂકી શકું, એવું કોણ છે અહીંયાં ? ”

“ તે કામ મને સોંપો. મારાપર વિશ્વાસ રાખો. હું જરૂર એક માણસ શોધી કાઢીશ. ”

“ પણ ત્યાં આપવા માટે મારે એક પત્ર લખી આપવો પડશે. ”

“ હા, પત્ર સિવાય તો ચાલશે જ નહીં. આપના હાથના એ અક્ષરો અને તે પર આપની મહોર—એટલું હશે તો પૂરતું છે. ”

“ પણ, એ બે અક્ષરોથી જ મારો સમૂલ નાશ કેમ નહીં થાય, વાર ? ”

“હા, તે પત્ર કોઈ દુષ્ટ માણસના હાથમાં પડે તો તેમ થાય ખરું; પણ, તે કોઈ એવા લજતા જ માણસના હાથમાં ન પડે, તેનું જોખમ હું મારે માથે લેઈ છું.”

“ત્યારે તો, મારી આખર અને મારું જીવન તારા હાથમાં જ મારે સોંપવાં પડશે !”

“હા સરકાર, તેમ કરવું જ જોઈએ અને હું તેને જરાકે આંચ નહીં આવવા દઉં.”

“પણ, તે તું કરીશ કેવી રીતે એ તો મને કહે ?”

“મારા વર આજ જે ત્રણ દિવસ થયાં ઘેર પાછા આવ્યા છે. હજી મારો તેમને મેળાપ પણ થયો નથી. તેઓ મારે માટે ગમે તે કરશે. હું કહીશ કે, તુરત જ તેઓ આ પત્ર લઈ, ત્યાં પહોંચતો કરશે. પત્રમાં શું છે તે જાણવાની તે ઇચ્છા પણ કરશે નહીં. વધુ તો શું ? પણ તે કોના તરફનો છે એટલું પણ તે પૂછશે નહીં.”

રાણીએ તે તરુણીના બંને હાથ પ્રેમથી ઝાલ્યા અને તે બધું અંતઃકરણની લાગણીથી કહે છે એવું જોઈ, તેમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. રાણીએ તેને કહ્યું, “તું આટલું કર એટલે તે મારી આખર અને મારા પ્રાણ બચાવ્યાં, એમ સમજીશ.”

“મારા હાથે આપની જે કાંઈ અદ્વિતીય સેવા થાય તે માટે આપે આટલું બધું આભારદર્શન કરવું ન જોઈએ. હું તે વળી કોણ આપની આખર બચાવનાર ? એમજ ધારી લ્યો કે, દુઃખી નો ખેલી, પ્રભુ આપની મદદે છે. ઘાતકી લોકોનાં દારસ્થાનોથી આપના પર આ બધી નક્કામી આપત્તિઓ આવી પડે છે, એ આપની આ તાબેદાર નોકરડી ક્યાં જાણતી નથી ?”

“તું કહે છે તે ખરું છે, બહેન.”

“પત્ર લખી આપો ત્યારે; વખત વલો બચ છે.”

રાણી એક નાના ટેબલ પાસે જ્યાં ત્યાં શાહી, કમળ, કલમ વિગેરે સર્વ વસ્તુઓ હતી. તેમણે બે ઝાળો લખી, તે પત્ર બંધ કરી, એક કવરપર પોતાની મહોર મારી, અને પત્ર તેમાં મૂકીને, મેડમ બોનેશિયોને આપ્યો. પછી તેમણે કહ્યું: “પણ, ખરી જરૂરની વાત તો આપણે બૂલી જઈએ છીએ !”

“કંઈ વાર, રાણી સાહેબ ?” — “પૈસાની.”

“તે ખરું છે. હું કબૂલ કરું છું કે મારા વર—”

“—મરીબ છે. એમ જ ને ?”

“હેક જ મરીબ છે એમ તો નહીં. પણ તેમનો સ્વભાવ થોડો જ હોશી છે. એજ તેમની મોટી ખોડ છે. પણ, તેથી આપે કંઈ ગંભીરતાનું નહીં. તે માટે વળી કંઈ યુક્તિ કરી શકાશે.”

“મારી પાસે પણ પૈસા નથી. પણ હોશી રહે—” આમ કહી રાણી પોતાના દાગિનાના કબાટ પાસે જ્યાં અને તેમાંથી એક રત્નજડિત વીંટી લાવીને તેમણે તે મેડમ બોનેશિયોના હાથમાં આપી અને કહ્યું: “આ વીંટી ઘણી કિંમતી છે. તે મારા ભાઈ—સ્પેનના રાજા—એ મને આપી છે; તે મારી પોતાની છે તેથી તેનું ગમે તે કંઈ કરવાની મને છૂટ છે. તું એ લાઇ જ અને બજારમાં વેચી જ પૈસા આવે તે તારા પતિને આપજ અને તેમને તરત જ જવાનું કહેજે.”

“એક કલાકમાં જ હું આપની આજ્ઞા મુજબ કરું છું.”

“પત્રપરનું સરનામું બેયું ને ? હોડ ઉચ્ચ ઓફિસ-કામ.” રાણી આ શબ્દો એટલા બધા હળવે સાહે બોલ્યાં કે મેડમ બોનેશિયોને પણ તે સાંભળવાની પંચાતી પડી.

“ ખુદ તેમના જ હાથમાં આ પત્ર મૂકાશે; એને માટે આપ નિર્ભય રહેશો. ”

“ ઉદાર છોકરી ! શાખાશ ! જા, જા ! ” પછી તે સ્વગત બોલ્યાં : “ તેના ઉપર મારો ખરો પ્રેમ નથી, એથી તો ઇશ્વર મને આ સંકટમાં સહાય નહીં થયો હોય ! નિર્દોષ માણસોની લાજ સાચવનાર એજ દયાળુ સરજનહાર છે, એમાં તો શક નથી. ”

એ પછી મેડમ બોનેશિયોએ રાણીના હાથને ચુંબન કર્યું; પત્ર પોતાના પોલકામાં સંતાડ્યો અને પછી તે ઝારડી બહાર નીકળી. દસ મિનિટમાં તે પોતાને ઘેર જઈ પહોંચી. રાણીને કલ્પા મુજબ, તે અત્યાર પહેલાં પોતાના ઘણીને, તેની કેદ પૂરી થયા પછી મળી નહોતી. આથી, તેના ઘણીને અને કાર્ડિનલને થયેલા સ્નેહ તેના જાણવામાં નહોતો. કાર્ડિનલ તરફથી રોકકર પણ જે ત્રણ વખત બોનેશિયો પાસે આવી ગયો હતો.

મોં. બોનેશિયો ઘેર જ હતો. અત્યારે, તે બિચારો પોતાના સામાન ગોઠવવાની પંચાતીમાં પડ્યો હતો. તેના ઘણા સામાનની ભાંગફોડ થઈ હતી. કેટલોક સામાન ગુમ પણ થયો હતો. તેણે કેદમાંથી પાછા આવીને તરત જ પોતાની સ્ત્રી ઉપર સંદેશો મોકલ્યો હતો. આજ તેને પાંચ દિવસ થયા હતા. બોનેશિયોને પોતાની સ્ત્રીની હવે કાંઈ લાગણી નહોતી; કારણ કે, કાર્ડિનલની મુલાકાતથી અને તે પછી રોકકરના તેને ઘેર આવવા જવાઈ કાર્ડિનલની મહત્તા વિષે વિચાર કરવાનો તેને ઘણો જ વખત મળ્યો હતો. અમુક વિચારોમાં ફેરફાર થાય અને તે પછી, તે ફેરફારને લગતું પોષણ નબળા મનના માણસને મળે છે, એટલે તેના મન ઉપર અસર થતાં વાર લાગતી નથી, જે અનુભવસિદ્ધ છે.

મેડમ બોનેશિયોને પણ વિચારનો વખત મળ્યો હતો. તેના વિચારોનો ઘણોખરો ભાગ રાણીના કામ સંબંધી હતો અને બાકીનો મેં. ડાર્ટી સંબંધી હતો. ડાર્ટી તરુણ, સાહસિક અને સુંદર હતો, એમ તેના મન ઉપર ઠસી ગયું હતું. મેડમ બોનેશિયોની ઉંમર આ વખતે માત્ર ત્રેવીસ વર્ષની જ હતી. અદારમં વર્ષે મેં. બોનેશિયો સાથે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં.

બન્ને જણ પોતપોતાના વિચારમાં જ મશગુલ હતાં; છતાં, મેડમ બોનેશિયોને જોતાં જ મેં. બોનેશિયોને ખૂબ આનંદ થયો. મેડમ બોનેશિયોએ કહ્યું: “મારે તમને કાંઈક કહેવાનું છે.”

તેણે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: “શું?”

“તે ઘણું મહત્ત્વનું છે.”

“મારે પણ તને કેટલાક મહત્ત્વના પ્રશ્નો પૂછવાના છે. તું ગુમ કેવી રીતે થઈ, એ બધું મને ખુલાસાથી કહે.”

“એ વાત હમણાં નહીં કરીએ, તો કાંઈ અડચું રહેવાનું છે?”

“ત્યારે તું મહત્ત્વનું જ કહે છે, તે શું? મને પકડી ગયા તે સંબંધી?”

“તે વાત તો, જે દિવસે બની તે જ દિવસે મેં જાણી હતી, પરંતુ, તેમાં તમારો અપરાધ જ નહોતો, એટલે પછી મને તેનું કાંઈ વિશેષ દુઃખ થયું નહીં. તમે છૂટી જશો એમ હું ધારતી જ હતી.”

“એમ? ત્યારે તને તો તેનું કાંઈ જ લાગ્યું નથી એમ જણાય છે; પણ, મેં એક દિવસ અને એક આખી રાત બેસિટલ ઠિલામાં કેવા અપાર દુઃખમાં કાઢી, એ તું જાણે છે કે?”

“ એક દિવસ અને એક રાત તો સપાટામાં વહી ગઇ હશે; પણ, હવે હું જે કામ માટે આવી છું, તે સંબંધમાં આપણે વાત કરીએ તો ઠીક. ”

“ ત્યારે તું કાંઈ મને મળવા માટે નથી આવી ? ”

“ વાહ ! તમારું તો મારે પહેલું જ કામ છે ! ”

“ ઠીક; તું શું કહે છે ? ”

“ હું કહેવાની છું તે ઘણી મહત્વની વાત છે. કદાચ તેથી આગળ કિપર તમારું નસિબ પણ ઉઘટે ! ”

“ તારી અને મારી આ પૂર્વે મુલાકાત થઇ, ત્યારથી જ આપણા નસિબનો રંગ બદલાઇ ગયો છે; અને થોડા દિવસમાં લોકો આપણા નસિબની ઇર્ષ્યા કરવા માંડશે, તો મને તેમાં આશ્ચર્ય કિપજશે નહીં. ”

“ હા. હું કહું છું તેમ તમને કરશે, તો ખરેખર લોકો આપણી ઇર્ષ્યા કરશે. ”

“ ખોલ ત્યારે, મારે શું કરવાનું છે ? ”

“ એક મોટું કામ કરવાનું છે. તેને લીધે પૈસા પણ ઘણા મળશે. ”

મોડમ બોનેશિયો જાણતી હતી કે પોતાના પતિદેવને પૈસાની વાતો બહુ ગમે છે; પરંતુ બોનેશિયો લોભી હોય તોયે શું ! જની કાડિનલ રિશ્લ્યુ સાથે દસ મિનિટ જ મુલાકાત થઇ, તે મનુષ્ય પહેલાંના જેવો રહે એજ અશક્ય ! કાડિનલ રિશ્લ્યુનો ચમત્કાર જેવો તેવો ન હતો !

બોનેશિયો : “ ઘણા પૈસા મળશે ? ”

“ હા, ઘણાજ. ”—“ આશરે કેટલા ? ”

“ કદાચને એક હજાર પિસ્ટલ ! ”

“ત્યારે તો તેના બદલામાં કામ પણ તેવું જ હશે?”

“હા.” “તે છે શું પણ?”

“તમારે હમણાં જ મુસાફરીએ નીકળવું બેઠ્યો. હું તમને એક પત્ર આપું, તે એક જણને આપવાનો છે. ગમે તે થાય; તો પણ તે બીજાના હાથમાં જવો બેઠ્યો નહીં.”

“ક્યાં જવાનું છે?”—હાંડન.

“શું હાંડન? જા, જા; તું મારી મરકરી કરે છે. હાંડનમાં વળી માંડે શું કામ?”

“તમારે નહીં; પણ બીજાનું છે.”

“પણ તે બીજું કોણ? જો, હું તને ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે, હવે પછી જે કામ હું પુરેપુરે બજાવતો હોઉં નહીં તે મને સોંપીશ નહીં. હું તે નહીં કરું. હું કયા કામે અને કાના કામે જાઉં છું, તે બધું મારે પહેલેથી જ બજાવું બેઠ્યો.”

“એક મહાન વ્યક્તિ તમને મોકલે ને. જવાનું છે તે પણ એક ઘણા મોટા માણસ પાસે! ખસ, હાલ તુરત હું તમને એટલું જ કહી શકીશ. તમે ધારતા હો, તેના કરતાં પણ આ કામમાં તમને અલભ્ય લાભ થશે.”

“કાવતરું! વળી પાછી કાવતરું! ખસ કર. હું બધું જ સમજ્યો. કાર્ડિનલ સાહેબે હવે આવી બાબતો વિષે મારા મનજમાં સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે.”

“કાર્ડિનલ સાહેબે! તમે તેમને મળ્યા કે શું?”

“તેમણે મને પોતાની મુલાકાતે બોલાવ્યો હતો અને તે માટે મને ગર્વ ઉપજે છે.”

“વાહ! ઘણીજ હોશિયારી વાપરી! જવામાં મારે ડહા-ધણુ ડહોળ્યું!”

“ જવું ન જવું એ મારી ઇચ્છાની વાત હતી જ નહીં; કારણ કે, એ સિપાઇઓ અને જખરદસ્તીથી લઇ ગયા હતા. તેમજ એ પણ ખરું કે, તે વખતે મારી અને તેમની ઓળખાણ નહોતી તેથી તેમની મુલાકાત લેવાનું ટાળવામાં મને ઘણો આનંદ પણ થયો હોત ! ”

“ ત્યારે તું તેમણે તમને ત્રાસ આપ્યો ? વળી બ્હીક પણ દેખાડી હશે ! ”

“ ના, રે ! ઉલટું તેમણે મારી સાથે હસ્તાંદોલન કર્યું અને મને કહ્યું કે ‘ તું મારો મિત્ર છે. ’ સમજ કે, તે મોટા અમલદારે— તે મોટા શૂહસ્થ, મને પોતાનો મિત્ર કહીને બોલાવ્યો ! ”

“ મોટો શૂહસ્થ ? ”

“ હા, મોટો શૂહસ્થ ! એમાં વળી શો સંશય ? તે મહાન પુરુષ છે. તું કદાચ તેમ નહીં કહે, તો તેની મને દરકાર નથી ! ”

“ હું કાંઈજ કહેતી નથી; પણ એટલું જ કહું છું કે રાજ-મંત્રીની કૃપા ઝાંઝવાનાં જળ જેવી સમજવી. તેના નાદે લાગવું, એ કાંઈ ડહાપણનું કામ નથી. ”

“ તમે તેમ હો; પણ મને તો તેમની જ નોકરી કરવી શુભલ્યુક્ત લાગે છે. ”

“ તમે તેમની નોકરી કરશો ? ”

“ હા; અને તેમના નોકર તરીકે, હું તને સ્પષ્ટ કહું છું કે રાજ્યને આંચ આવે એવી કોઇ પણ ખટખટમાં હું તને પડવા દઇશ નહીં. તેમજ, જે જો અંતઃકરણથી કેંચ નથી, પણ સ્પે-નિસ છે, તેની ભાંજગડમાં પણ હું તને નહીં પડવા દઈ. એ તો કીક છે કે, કાડિંનજ જેવો મોટો માણસ હંમેશા જાગૃત રહીને

રાજ્યનું રક્ષણ કરે છે; પણ જો તે જાગૃત ન હોત તો વાત કેટલે સુધી પહોંચી ગઇ હોત, તે માત્ર ધનૈશ્વર જ જાણે છે !”

ઉપરનું છેવટનું વાક્ય ઓનેશિયોએ રોકકરને મોઢેથી સાંભળ્યું હતું અને તેજ વાક્ય તેણે અહોઆં ગોઠવી દીધું. ગરીબ ખિચારી મેડમ ઓનેશિયો આ બધું ક્યાંથી જાણે ? તેણે પોતાના વર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને રાણીનું એક મહાન કાર્ય માથે લીધું હતું. પણ અહીં તો આ ગમારને મોઢેથી જૂદીજ જાતનાં ફૂલ ગરતાં હતાં ! એ વખતે તેને કેવું લાગ્યું હશે એની કલ્પના કરવી બહુ મુશ્કેલ નથી; છતાં પણ, તે પોતાના ધણીને લોભી સ્વભાવ પક્ષી રીતે જાણતી હોવાથી, હજુ પણ તેનું મન પોતાના દામ તરફ વાળવાની આશાથી ખેલી:

“ત્યારે તો તમે કાઊંનલના પક્ષના છો, એમાં તો શક નથી ! વાહ ! વાહ ! જેનાં માણસોએ તમારી સ્ત્રીને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો, અને વળી જે માણસ રાણી સાહેબનું પણ અપમાન કરવા માટે સદા તૈયાર રહે છે, તેની તમે સેવા કરશો ? ઘણી જ સારી વાત !”

“સાર્વજનિક હિતપાસે વ્યક્તિનું હિત કાંઈ વિસાતમાં નથી ! હું તો જે રાજ્યનું રક્ષણ કરશે તેની ખાજૂનો છું !” આ વાક્ય પણ ઓનેશિયોએ રોકકર પાસેથી સાંભળીને, જેવું ને તેવું જ હચકીને અહીં રજૂ કર્યું હતું !

“પણ, રાજ્ય એટલે તમે શું સમજો છો ? આપણે વળી એવી મોટી વાતોની શી જરૂર ? જે ખાજૂએથી આપણને વધારે ફાયદો થાય, તે ખાજૂનું કામ કરી, આનંદ માની ખેસવામાં શું ખોટું ?”

“પણ, આ કાથળો તો જો?” કાર્ડિનલે આપેલી કાથળો માં. બોનેશિયો આનંદાવેશમાં ખખડાવવા લાગ્યો.

“એ પૈસા ક્યાંથી આવ્યા?”

“તું ક્યાંથી આવેલા ધારે છે?”

“કાર્ડિનલ કનેથી!”

“ખરું કહ્યું! મારા સ્નેહી કાર્ડિનલ ડે રોકફર તરફથી આવ્યા એમ પણ કહે ને?”

“કાર્ડિનલ ડે રોકફર! અરે, તેજ મને ઈચ્છી ગયો હતો!”

“કદાચ-ઈચ્છી ગયો હશે!”—“ત્યારે શું તમે એવા માણસે આપેલા પૈસા લ્યો છો?”

“પણ તેજ હમણાં એમ નથી કહ્યું કે, તને કાંઈક રાજકીય કારણ માટે ઉપાડી જવામાં આવી હતી?”

“હા. પણ એવી રીતે મને ઉપાડી જઈ, રાણી સાહેબને હલકાં પાડવાનો તે લોકોનો વિચાર હતો. તેમજ, વળી મને દુઃખ દઈ, રાણી સાહેબને નાશ થાય એવી વાતો મારી કને કહેવરાવવાનો તેમનો પ્રયત્ન હતો.”

“આમ જો. તું નાહક રાણીનું ઉપરાણું લઈશ નહીં. તે ઘાતકી સંપ્રેનિયર્ડ છે. કાર્ડિનલ સાહેબ કહે છે તેજ ખરું છે.”

“તમે ખડીકણ, લોભી અને મૂર્ખ છો, એટલું તો હું જાણું છું; પરંતુ આટલા બધા નીચ પણ હશે, એ જાણતી નહોતી.”

“શું! તું શું કહે છે?” પોતાની સ્ત્રીને બોનેશિયોએ કદી આટલી બધી ગુસ્સે થયેલી જોઈ નહોતી. આજ તેના ક્રોધથી તે ગભરાઈ ગયો.

“હું કહું છું કે તમે લુચ્ચા છો. તમે રાજકીય ખટપટમાં

નથી પડતા, ખરું ને ? પણ કાર્ડિનલની તરફેણમાં તમે ક્યારના બોલો છો. એથી તમારી દાનત ચોખ્ખી કળી શકાય છે ? વળી, એમ જ કહો ન કે, તમે તમારાં શરીર અને આત્મા પૈસા માટે સેતાનનેજ વેચી આપ્યા છો ? ”

“ ના; પણ મેં કાર્ડિનલ સાહેબને—”

“ તેનુંજ નામ તે. રિશ્વત્તુ એટલેજ સેતાન. ”

“ ચૂપ રહે; ચૂપ રહે; કોઇ સાંભળશે. ”

“ હા. તે પણ ખરુંજ છે. તમારી આ નીચતા કોઇ બીજાને કાને જશે, તો મારેજ નીચું બેવું પડશે. ”

“ ત્યારે તું મને કહે છે શું ? કહે તો ખરી, જ કહેવું હોય તે ? ”

“ મારે કહેવાનું હતું તે મેં કહેલુંજ છે. તમારે હમણાં ને હમણાં લાંડન જવા ઉપડવું બેઠશે; અને હું કહું તે કામ પ્રામાણિકતાથી કરવું બેઠાં. આટલું કરશે તો મારે ક્રોધ દૂર થશે. એટલુંજ નહીં, પણ મારે તમારા ઉપર પહેલાંના જવો પ્રેમ પણ રહેશે. ”

માં. બોનેશિયો ખ્હીકણ અને લોબા હતો ખરો, પણ તેનો પોતાની જી પર ખરો પ્રેમ હતો; તેથી તેણે તુરતજ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. પચાસ વર્ષની ઉંમરના ધણીને પોતાની ત્રેવીસ વર્ષની જી પર ઘણો વખત સુધી ક્રોધ રહે, એ અશક્ય છે. મોટા બોનેશિયોના લક્ષમાં આવ્યું કે, પોતાનો વર એવા વિચારોમાં ઝાલાં ખાય છે કે, “આ કામ કરું કે ન કરું ?” તેણે તેને પૂછ્યું: “ બોલો, શો નિશ્ચય કર્યો ? ”

“ આમ જો. લડન ઘણું દૂર છે. વળી તું કહે છે તે કામ કરવામાં સંકટો આવી પડવાનો પણ ઘણો સંભવ છે; એટલા માટે થોડો વિચાર તો કર ? ”

“ સંકટો આવી પડે તો તેથી શું ? પણ તેમાંથી પાર પડ્યા પછી તમને જે ફાયદો થશે તેનો વિચાર કર્યો ? ”

“ ખસ થયું ! ખસ થયું ! જા, હું સાફ કહું છું કે, હું જતો નથી. એવાં કારસ્થાનોથી હું ખડુ ડરું છું. એક વખત મેં એસ્ટિલ તુરંગની હવા ખાધી તેટલીજ ખસ છે. ત્યાંની સ્થિતિની કદપના આવતાં મારા શરીરનાં શેમાંચ ઉભાં થાય છે. તેઓએ મને ત્રાસ આપવાની કેટલી બધી ધમકી આપી હતી ? તેઓ કેવી રીતે ત્રાસ આપે છે, તે તું ક્યાંથી જાણે ? માટેજ હું સાફ કહી દઉં છું કે હું જમણ નહીં; પણ, હું તને પૂછું છું કે, તું ખરેખર જ પુરુષ છે ! જી નથી ! અને પુરુષ પણ જોવા તેવો નહીં.....”

“ અને તમે-તમે જી છો-દરિદ્રી અને મૂર્ખ છો. તમને અંતઃકરણ નથી. શું તમે રાણી સાહેબના ક્રોધનો વિચાર કર્યો છે ? ઠીક છે ! આ જાણેજ તમે નહીં જાઓ, તો રાણી સાહેબના કુક્રમથી હું તમને કેદ કરાવીશ, અને જે એસ્ટિલ કેદખાનાની તમને આટલી બધી ખડીક લાગે છે, તેજ કેદખાનામાં તમને નંખાવીશ ! સમજ્યા ? ”

માં. બોનેશિયો વિચારમાં પડી ગયો. તેણે ખન્ને ખાજૂ સારી રીતે ધ્યાનમાં ઉતારી, અને કાર્ડિનલનીજ ખાજૂ મજબૂત છે, એવો પોતાના મનમાં અતિમ નિશ્ચય કર્યો. પછી તે બોલ્યો, “ તારે કહે તો તું મને રાણી સાહેબના તો શું પણ ગમેતે

કાંઈ બીજાના હુકમથી કેદ કરાવ; પણ કાર્ડિનલ સાહેબ મારી પીઠ પાછળ ખડા છે; એટલે મને કાંઈની ખડીક નથી. ”

હવેજ મેડમ બોનેશિયોના લક્ષમાં આવ્યું કે પોતે રખખર ઘણું ખેંચ્યું, તેમજ પોતાના ધણીને આટલું ખર્ચ જણાવ્યું, એ પણ ખોટું થયું. એટલે બાળ ફેરવી વાળવાનો વિચાર કરી તે બોલી, “ હશે, તમે કહો છો તેવુંયે કેમ ન હોય ? વળી તમે કહો છો તે ખરું હોવાનો પણ સંભવ છે. સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોમાં વધારે અકલ હોય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. તેમાં વળી, તમે પ્રત્યક્ષ કાર્ડિનલ સાહેબની મુલાકાત લઈ આવેલા છો, એટલે મારા કરતાં તમને કાંઈક વધારેજ ખબર હાવી જોઈએ. ખરેજ હાં ! મને એવો વિધાસ હતો કે, તમે માફ એકાદ કામ સહજ કરશો; પણ આ કામમાં તો તમે મને ઘણી નિરાશ કરો. ”

“ એનું કારણ એટલુંજ કે, હમણાં હમણાંનાં તારાં કાર-સ્થાન ઘણાંજ વધી પડ્યાં છે; અને તેમાં જોખમ છે, એ પણ હવે મને લાગવા માંડ્યું છે. ”

“ વાર; હવે હું એ બધી પંચાત જ છોડી દઉં છું. હવે ખુશી થયાને ? જો જો, હવે એ સંબંધમાં એક અક્ષર પણ બોલશે નહીં. ”

“ લાંડનમાં એવું તે શું કામ હતું, તે તો મને કહે ? ” અત્યાર સુધી પોતાની સાં પાસેથી તેનાં રહસ્ય જાણી લેવાનું રોકરોકે પોતાને કહેલું હતું, એ વાત આ મૂર્ખ માણસ તદ્દન ભૂલી ગયો હતો. હમણાંજ તેને તે સાંભરી આવ્યું. પણ, હવે તો બહુ માફ થયું હતું !

મેડમ બોનેશિયો તેના કરતાં હજાર દરજ્જે વધુ ઉસ્તાદ

હતી. તેના પ્રમ્મના ઉત્તરમાં તેણે તેને રોકડું પરખાવ્યું: “ તે કહેવામાં કાંઈ માલ નથી. ત્યાં કેટલીક વસ્તુઓ ખરીદવાની હતી અને તેથી ઘણો ફાયદો થયો હોત; પણ તમે ના કહી દીધી છે, એટલે મૂકો બધી પંચાત ! ”

માં. બોનેશિયોએ વધારે ને વધારે પ્રશ્નો કરી બોધ્યા; પણ તેને એક ખખરદાર સ્ત્રી સાથે પાનું પડ્યું હતું, એની ક્યાંથી ખખર હોય ? તે કશુંયે રહસ્ય મેળવી શક્યો નહોત; એટલે પછી, આ વાત કાંઈ ઘણી મહત્ત્વની હોવી બોધ્યે અને તાબડતોબ રોકકરને કાને નાંખવી બોધ્યે, એવો વિચાર કરીને તે ઉઠ્યો અને બહાર જવા મંડ્યો. જતી વખતે તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું: “ તું ઘેર આવવાની છું તે હું જાણતો નહોતો; તેથી મેં આ વખતે એક મિત્રને ત્યાં જમવા જવાનું કબૂલ કર્યું હતું. હું ત્યાં જમીને હમણાં જ પાછો આવું છું; ત્યાં સુધી તું બેસજે હોં કે ? મારા આવ્યા પછી હું તને રાજમહેલમાં પહોંચાડવા આવીશ. ”

“ શામાટે ? હું એકલી જ પાછી જઈશ. તમે માંડે કામ કરતા નથી, તો પછી પહોંચાડવા શા માટે આવશો ? ”

“ ભલે; જેવી તારી મરજી. ફરી પાછી ઘેર ક્યારે આવીશ ? ”

“ ચાર પાંચ દિવસમાં મને પાછો થોડોક વખત મળશે એમ હું ધારું છું. તે વખતે આવીને ઘરમાં બધી વ્યવસ્થા કરી જઈશ. ”

“ વાહ ! ઠીક. મારા પરનો રોષ તો દૂર થયોને ? ”

“ હા. હા. ક્યારનોયે ! ”

આ ઉત્તર સાંભળવાની વાટ ન બોતાં કાપડીઓ બહાર

નીકળી પડ્યો. તે ખારણું વાસીને ગયો, તે વખતે મેડમ બોને-
સિયો સ્વગત બોલી: “ આને તે શું કહેવું ? રાણી સાહેબ હવે
મને શું કહેશે ? મેં તેમને તેમનું કામ કરવાનું વચન આપ્યું
છે; અને આ કાર્ડિનલને પૂછડે વળગેલો છે ! રાણી સાહેબ જરૂર
મને બીજા ગુપ્ત દૂતો જાણી સમજશે ! આજ સુધી આ બૂખખ
પ્રત્યે મને બહુ પ્રેમ નહોતો જ; પણ હવે તો મને તેના ઉપર
બહુજ તિરસ્કાર આવ્યો છે ! કીક છે, મોંશ્યો, આનું પ્રાયશ્ચિત
તારે ભોગવવું પડશે, એ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજે ! પ્રભૂ ! પ્રભૂ ! !
હવે શું કરવું ? ”

તેનું આ આત્મગત ભાષણ પૂરું થયું ન થયું એટલામાં તે
જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં ઉપરની છતમાંથી એક મોટો ધબકારો
સંભળાયો. તેણે ઉંચું બેચું; એટલે પરિચિત સ્વરે ઠાઠકે કહ્યું:
“ સુન્દરી ! ગલીમાંના નાનો દરવાજો ઉઘાડો. હું નીચે તમારી
પાસે આવવા માગું છું. ”

પરિચ્છેદ ૧૮.

કોણ સરસ-પ્રિયકર કે પતિ ?

ડમ બોનેશિયોએ ખારણું ઉઘાડી ડાટીને અંદર દાખલ કર્યો પછી ડાટીએ તેને કહ્યું, “ખરેખર, તમારા પતિ ઘણા ખરાબ છે, એમ કહું તો તમને ખોદ તો નહીં લાગે ને ?”

“અમારી વાતચિત તમે સાંભળી ?”

“હા, બધુંયે સાંભળ્યું.” “કેવી રીતે ?”

“તે હુંજ બહુ. કાર્ડિનલના સૈનિકો સાથે થયેલું તમારું બાવણું પણ મેં તેજ યુક્તિથી સાંભળ્યું હતું.”

“ત્યારે પછી, અમારી વાતચિત ઉપરથી તમે શું સમજ્યા ?”

“બધુંયે સમજ્યો. પહેલી વાત એ કે, તમારા પતિ ભોળા અને મૂર્ખ છે. બીજી એ કે, તમે મુશ્કેલીમાં છો, એ જોઇને મને આનંદ થાય છે; કારણ કે, તેથી તમને ઉપયોગી થઇ પડવાની મને તક મળશે. ત્રીજી એ કે, રાણી સાહેબને એક શૂરવીર, હોશિયાર અને વિદ્વાસુ માણસની લાંડન જવા માટે જરૂર છે. આ ત્રણ પૈકી પાછલા બે ગુણ તો મારામાં છે, એ તમે જાણો જ છો. રાણી સાહેબની સેવા માટે હું તૈયાર છું.”

મેડમ બોનેશિયોએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં; પણ તેને આનંદ થયો અને કાંઈક અનેરી આશા પણ તેના મનમાં ઉભી થઇ.

છેવટે તેણે કહ્યું, “હું તમને એ કામ સોંપું તો તમે તે પ્રામાણિકપણે પાર પાડશો એની શી ખાત્રી ?”

“ખીજી તે શી ખાત્રી ? મારી તમારાપર પ્રીતિ છે, એજ ખાત્રી. જોલો, હુકમ કરો; જો કરવાનું હોય તે કહી દો.”

“પણ એવી ગુપ્ત વાત હું તમને કેવી રીતે કહું ? તમે તો હજી કુમળા બાળક છો.”

“મારે માટે કોઈએ તમને ભલામણ કરવી બેધએ, એમ જાણાય છે.”

“હું કબૂલ કરું છું કે, તેમ થાય તો મારા જીવને નિરાંત વળશે.”

“તમે અથોને જોળખો છો ?”

“ના.” “પોર્થાને ?” — “ના.” — “અરામીને ?” — “તેને પણ નથી જોળખતી. એ ગૃહસ્થો કોણ છે ?”

“તે ત્રણે જણે રાખના ખંદુકદાર છે. તમે ખંદુકદારોના કિપરી અધિકારી, મોં. ૬ દ્રેવિલેને તો જોળખતાં જ હશે ?”

“હા. તેમને જોળખું છું. તેમની મને અંગત જોળખાણ નથી; પણ, રાણીસાહેબ હંમેશાં તેમનાં ઘણાં વખાણ કરે છે.”

“તમે શું એમ ધારો છો કે તેઓ તમારી ગુપ્ત વાત કાર્ડિનલને કહેશે ?”

“ના. બિલકુલ નહીં.”

“વાર ત્યારે. તમે તે વાત તેમને કહો અને તેમને પૂછો કે, આ ગુપ્ત વાત ગમે તેટલી ભયંકર અને ગમે તેટલી મહત્ત્વન હશે તોપણ, મને કહેવામાં કોઈ હરકત છે કે કેમ ? એ પછી તેઓ કહે તેમ કરજો; આ ખાત્રી પૂરતી છે ?”

“પણ એ ગુપ્ત વાત મારી નથી અને એવી રીતે મારાથ કુધાડી પાડી શકાય તેમ પણ નથી.”

“પણ તમે તે વાત મેં. યોનેશિયોને કહી દેવાની તયારીમાં હતાં ને ?”

“પણ તેમને તે વાત કહેવી, એ ઝડપના પોલીસમાં એકાદ કાગળ નાંખવા જવું હતું. આપણે શીખવેલા પક્ષીના કે કુતરાના ગળામાં એક કાગળ ખાંધીને મોકલીએ, તો તેઓ તે આગળ વાંચશે એવી શંકા કદી પણ આપણા મનમાં આવે છે ખરી ?”

“પણ મારા માટે તમને શંકા આવે છે ! તમારા પર મારી ખીતિ છે, એ તમે જુઓજ છો.”

“તમે તેમ કહો છો એટલુંજ !”

“પણ, હું ખરુંજ બોલું છું.”

“તે હું કબૂલ કરું છું.”

“હું શૂરો છું એવું મારે મોઢેથી હું કેમ કહી શકું ?”

“તે હું જાણું છું.”

“તો પછી મારી પરીક્ષા શા માટે કરતાં નથી ?”

મોડમ યોનેશિયો ક્ષણભર વિચારમાં પડી. પણ, પછી તેણે ડાટીનો ઉત્સાહ અને નિશ્ચય જોઇ, તેને પોતાનું કામ કહેવાનું કરાવ્યું અને કહ્યું, “હું કહું છું તે સાંભળો. તમારા શબ્દો પર વિશ્વાસ રાખીને હું તમને માફ કામ સોંપું છું; પણ જો તમે મને ફસાવશો, તો આપણી આ વાતચિત સાંભળનાર સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સોગંદ ખાધને કહું છું કે, શત્રુના હાથમાંથી છૂટ્યા બાદ તુરતજ હું તમારી સામે આવી આત્મહત્યા કરીશ અને તે હત્યાનું પાપ તમારે ભોગવવું પડશે.”

“હું પણ પરમેશ્વરના સોગંદ ખાધને કહું છું કે, તમે હમણાં મને જો કાંઈ કહેવાનાં છો. મુશ્કેલ કામ કરતાં હું પકડાઈ જઈશ તો, મરીશ એ બહેનર; પરંતુ કોઈને તુક્યાન થાય એવો એક પણ અક્ષર મારા મોઢે મ ત્રા બહાર કાઢીશ નહીં.”

તે તરુણીએ તેને જે કામ કરવાનું હતું, તે કહી સાંભળાવ્યું. ડાટીને એથી ઘણો આનંદ થયો અને અભિમાન પણ ઉપજ્યું. કારણ, મેડમ બોનેશિયોએ પોતાના પર વિશ્વાસ રાખ્યો હોવાથી કાર્ટીને લાગ્યું કે તેની પોતાના પ્રત્યે સાચી પ્રીતિ છે. પ્રીતિના વિચારોથી ખમણું બેર મેળવીને તે બોલ્યો, “હું આ બોલ્યો. અત્યારે જ હું નીકળી પડું છું.”

“પણ તમે જશો કેવી સીતે ? તમારે તમારા ઉપરીની રજા લેવી પડશે ને ?”

“હા, ખરી વાત. હું તો તે તદ્દન જ બૂલી ગયો. પ્રિય કોન્સ્ટન્સ, તે મને ઠીક યાદ કરાવ્યું. રજા લેવી બેઠાએ, એ વાત ખરી.”

“વળી બીજી પણ એક અડચણ છે”

“કય ?”-“કદાચ તમારી પાસે પૈસા નહીં હોય.”

“હા. નથીજ.”

“ત્યારે આ કોથળી લ્યો.” આમ કહી, મેડમ બોનેશિયોએ તેના ધણીને કાર્ડિનલે આપેલી કોથળી ડાટીના હાથમાં મૂકી. અર્ધો કલાક પહેલાં જ મેડમ બોનેશિયો ઘણા ઉત્સાહથી તેમાંનાં નાણાં ખણખણાવતો હતો.

ડાટી: “આ તો કાર્ડિનલવાળી કોથળી છે !”

મેડમ બોનેશિયો: “હા. તે કાંઈ તદ્દન જ હલકી નથી.”

“ના. ત્યારે તો ઘણી મઝા પડવાની ! કાર્ડિનલના પૈસા અને તેનાથી રાણીસાહેબની આખર અચાવવાની ? ઘણી જ સારી વાત !”

“સાંભળો.” “શું ?”

“રસ્તામાં કોઈ બોલતું લાગે છે.”

“આ આવજ તો—”

“—મારા વરને !”

ડાટી દોડતો દોડતો આગળના દરવાજા તરફ જઈ, અંદરથી સાંકળ વાતી આવ્યો. પછી તે પાછો આવી બોલ્યો: “મારા જતા પહેલાં તે અંદર ન આવવો જોઈએ. મારા ગયા પછી તમે ખારણું ઉઘાડજો.”

“પણ, તેના આવતા પહેલાં મારે પણ અહીંથી જવું જોઈએ; કારણ કે, હું અહીં રહું તો પછી આ કાથળી કેવી રીતે ગુમ થઈ, એનો મારે ખુલાસો કરવો પડે ને?”

“હા. તમે કહો છો તે ખરું છે. આપણે ખન્નેએ અહીંથી જવું જોઈએ.”

“ખહાર કેવી રીતે નીકળીશું? તેઓ આપણને જોઈ જશે !”

થોડીક વાર વિચાર કરી ડાટીએ કહ્યું: “તમારે મારી ઓરડીમાં આવવું પડશે.”

“પરંતુ, તેમ કરતાં મને ભય રહે છે કે—” મેડમ બેનેશિયોની આંખોમાં આ વાક્ય બોલતાં બોલતાં આંસુ આવી ગયાં. તે આગળ બોલી ચકી નહીં; પણ ખુદ્દિશાળી વીરકેસરી તેનો હેતુ કળી ગયો. તે કુંટણ વાળીને તેની સન્મુખ બેઠો અને બોલ્યો: “મારી ઓરડીમાં આવતાં તમે કાંઈ પણ શંકા લાવશો નહીં. હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, ત્યાં આવ્યા પછી તમે મંદિરનાં દેવીની પેઠેજ પવિત્ર રહેશો.”

“તમારા શબ્દો પર મને વિશ્વાસ છે. ચાલો, હું આવું છું.”

ડાટીએ સાવચ રહીને આગળ દરવાજાની સાંકળ ઉઘાડી નાંખી અને ખન્ને જણ પોતાનાં પગલાંનો જરાકે અવાજ ન થવા

દેતાં, ગલીના દરવાજામાંથી ખહાર નીકળ્યાં અને દાદરે ચાલતાંની ઘોરડીમાં આવી પહોંચ્યાં.

ત્યાં આવ્યા પછી ઠાટીએ તે ઘોરડીનો દરવાજો ખંધ કર્યો અને સાંકળ વાસી દીધી. ખાદ ખારી પાસે જઈને એક કાણામાં તેણે જોયું તો, બોનેશિયોને, કાળા અલ્લામાં વીંટળાયેલા એ માણસ સાથે વાતચિત કરતો જોયો. એ માણસને જોતાં જ હાથ મક્ર્યો. તેણે પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી અડધી ખહાર દાઢ તે ફક્ત મારીને દરવાજા તરફ ધસ્યો. કાળા અલ્લાવાળો બીજા કોઈનું નહીં પણ તેનો મ્યુંગવાળો શત્રુ હતો ! મેડમ બોનેશિયો ઠાટીની આ વિચિત્ર હીલચાલ જોઈ બોલી : “તમે તે આ : માંડયું છે ? બધાનો નાશ કરવો છે કે શું ?”

“પણ, તે માણસને ઠાર મારવાના મેં સોગંદ લીધા છે !”

“આ ઘડીથી તમારું જીવન બીજના કામમાં વીતાડવાનું તમે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે; એટલે, તે કામ સિવાય બીજા કશાં માટે પણ તમારે તમારો જીવ જોખમમાં નાંખવાનો નથી. તમને રાણીસાહેબના નામથી આ આજ્ઞા કરે છું.”

“તે પણ ખરું છે.”

“સાંભળો. સાંભળો. તેઓ મારા સંબંધમાં કંઈ બોલતો હોય તેમ લાગે છે.”

ઠાટીએ ખારી પાસે આવી કાન માંડયા.

તેમાં બોનેશિયોએ આગલું ખારણું ઉઘાડી, ઘરમાં કોઈ નહીં, તેની તપાસ કરી અને પછી ખહાર ઉભા રહેલા માણસને કહ્યું, “તે અહીં નથી. તે રાજમહેલમાં જ ગયો છે.”

“તમે ખહાર ગયા, એનો તેને બીજો કંઈ સંસય તે આવ્યો નથી ને ? તમને આ બાબતની પછી ખાતરી છે ?”

“હા. પૂરી ખાત્રી છે. તેનામાં તેટલી પહેંચ નથી !”

“પેલા તરુણ ખંડુકદાર ઘેર છે કે ?”

“હોય તેન જણાતું નથી. તેના મેડાની ખાત્રી વાસેલી છે. અંદર અજવાળું પણ જણાતું નથી.”

“છતાં પણ, તેની ખાત્રી કરી લેવી સારી.”

“કેવી રીતે ખાત્રી કરવી ?”

“જાઓ, તેને ખૂમ મારી જુઓ.”

“હું તેના નોકરને પૂછી જાઉં ?” બોનેશિયો ડાટીવાળા દાદરે અદ્યો અને તેની ચોરડીનાં ખારણાં ખખડાવવા લાગ્યો. અંદરથી ઠોધએ જવાબ આપ્યો નહીં. તેના નોકર પણ ક્યાંયે જણાયો નહીં; એટલે સાચા આવી તે પેલા મૃદસ્થને કહેવા લાગ્યો : “ઉપર ઠોધ નથી.”

“ચાલો ત્યારે; આપણે તમારી ચોરડીમાંજ જમને વાતચિત કરીએ. આ સરિયામ રસ્તામાં વાત કરવી સારી નહીં.”

ડાટી સ્વગત બોલ્યો : “વાહ ! આ તો બહુજ સારું; અહીંથી તો તમારી વાત અમે સારી રીતે સાંભળી શકીશું.”

તેણે પેદેલાની માફક જમિન આગળ કાન ધરીને નીચીની વાતચિત સાંભળવા તૈયારી કરી; અને મેડમ બોનેશિયોને પણ તેમજ કરવાનું કહ્યું.

“ઘરમાં ઠોધ નથી એવી તમારી ખાત્રી છે ?”

“હા હા. તે તમારી સ્ત્રી ?”

“તે તો રાજમહેલમાં ગઈ !”

“ત્યાં જતાં પહેલાં આ વાત તેણે ખીજ ઠોધને પણ કહી નથી, એમ તમે ચોક્કસ જાણો છો ને ?”

“હા. તેની મને ખાત્રી છે.”

“આ જ મુદ્દાની વાત છે; સમજ્યા?”

“ત્યારે શું મેં તમને કહેલી વાત મહત્વની છે!”

“ઘણીજ મહત્વની છે. તમારાથી હું શામાટે છૂપાવું?”

“ત્યારે તો કાર્ડિનલ સાહેબ મારાપર ખુશ થશે ખરાને?”

“જરૂર”—“તેઓ સાહેબ મોટા માણસ છે!”

“તમારી સ્ત્રીએ તમને કહેલી હકિકતમાં કોઇનું નામ દીધું નહોતું ખરૂંને?”

“ના નહોતું દીધું.”

“મેડમ ડ શેવર્સ કે ડયુક ઓફ બર્કિંગહામનું નામ નહોતું દીધું ને?”

“ના. તેણે તો મને એટલુંજ કહ્યું કે, કોઇ મોટા માણસના કામ માટે લાંડન જવાનું છે.”

મેડમ બોનેશિયો, ડાર્ટીના ખંડમાંથી આ હકિકત સાંભળીને સ્વખત બોલી: “શરમ છે તને, વિશ્વાસઘાતી!”

“ચૂપ; બોલો નહીં.” આમ કહીને ડાર્ટીએ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. મેડમ બોનેશિયોએ પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લેવા જરાકે ચત્ન કર્યો નહીં.

તેણે અગાણ્યો શુદ્ધસ્થ બોલ્યા: “કોઇ ચિન્તા નહીં; પણ તમે તે કામનો સ્વીકાર કર્યો જેવું ન દેખાડવામાં મોટી ભૂલ કરી. એ તમે તેવું કામ સ્વીકાર્યું હોત તો એ પત્ર આ વખતે તમારા હાથમાં હોત. એથી રાજ્ય ઉપર આવેલું સંમટ દૂર થયું હોત તો તમને—”

“મને—શું?”

“કાર્ડિનલ સાહેબે તમને સરદાર બનાવ્યા હોત.”

“એમ તેઓ કહેતા હતા કે?”

“ તમને સરદારી આપવાની તે નામદારની ઈચ્છા હતી, એ હું સારી પેઠે બાણું છું. ”

“ કાંઈ હરકત નહોં. હજુ મારી સ્ત્રીના મનમાં મારે માટે આદર છે; એટલે થએલી બૂલ સુધારવાનો સમય છે ખરો. ”

મેડમ બોનેશિયો ગણગણી: “ ભોળો બિચારો ! ” ડાર્ટોએ તેનો હાથ દાબ્યો અને કહ્યું: “ અરે, બોલો નહોં ! ”

બોનેશિયોને પેલા મનુષ્યે પૂછ્યું: “ તમે એ પત્ર હવે કેવી રીતે મેળવશો ? ”

“ હું રાજમહેલમાં જઈ મારી સ્ત્રીને મળું છું અને તેને કહું છું કે, મેં ફરી વિચાર કરી બેઠો છે અને લાંડન બધા તૈયાર છું. હું આમ કહીશ, એટલે તે તરતજ મને પેલો પત્ર આપશે. તે પત્ર મારા હાથમાં આવશે કે તુરતજ હું કાર્ડિનલ સાહેબને આપી આવીશ. ”

“ વાહ ! શણું જ ઉત્તમ ! બસ ત્યારે જલ્દીથી. તમે કું કર્યું તેની ખબર કાઢવા માટે થોડાક વખતમાં હું પાછો અહીં આવીશ. ”

આ પછી અજાણ્યો શ્રદ્ધસ્થ બહાર નીકળ્યો.

મેડમ બોનેશિયો પોતાના ધણીને ઉદ્દેશીને સ્વખત બોલી: “ હું કાગળ આપીશ ત્યારે જ તે લેશે ને ? ”

ડાર્ટોએ ફરીથી એકવાર તેનો હાથ દાબીને કહ્યું: “ અરે, બોલશો નહોં ! ” પણ તેટલામાં તો કાગળી ગુમ થએલી બેઠને બોનેશિયોએ નીચેથી ખૂમાખૂમ પાડવાની શરૂઆત કરી. તેણે શણું ખૂમરાણું કર્યું, પણ કોઈ પણ પાડોશી ત્યાં આગ્યું નહીં; કારણ કે, એવું ખૂમરાણું વારંવાર થતું હોવાથી લોકોને તેની કાંઈ ગણતરી જ નહોતી. તેમાં વળી બોનેશિયોના ઘરના તોફાન સંબંધમાં

તુરતનો જ ખૂમાટો થયેલો હતો. કોઈ આવું નહીં, એવું બેઘને ઓનેશિયો બહાર નીકળ્યો અને રાજમહેલને રસ્તે જવા લાગ્યો.

મેડમ ઓનેશિયોએ ડાટીને કહ્યું: “હવે તે ગયો. તમારે પણ જવાનો વખત થયો. ધૈર્યથી પણ સાવધ રહીને આ કામ કરજો; કારણ કે, રાણીસાહેબ પર કેવો પ્રસંગ આવ્યો છે, તે તમે જાણોજ છો. તમે ખાત્રી રાખજો કે રાણીસાહેબ તમારી સેવા ભૂલશે નહીં.”

“તમે હવે તેની ફીકર ન રાખશો. રાણીસાહેબની માફક તમે પણ મારી સેવા ભૂલશો નહીં, એની મને ખાત્રી છે.” મેડમ ઓનેશિયોએ આના જવાબમાં આવ મંદ હાસ્ય કર્યું. થોડાક જ વખતમાં ડાટી બહાર નીકળી પડ્યો. ડાટી, રસ્તામાં જ્યાં સુધી દૃષ્ટિ પડ્યો ત્યાં સુધી મેડમ ઓનેશિયો એક સરખી નજરે તેના સામું બેઠી રહી હતી. તે અદશ્ય થયા પછી ઘુંટણીએ પડી, હાથ બેઠી, તે બોલી: ‘ભગવાન, રાણીસાહેબનું અને માફ રક્ષણ કરજો!’”

પ્રથમ ખંડ
સમાપ્ત.

